

Eucharisztia és Úrvacsora
a 16–18. századi Magyarországon

Pázmány Irodalmi Műhely

Lelkiségtörténeti tanulmányok

Az MTA-PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport
sorozata

Sorozatszerkesztő
Szelestei N. László

A sorozatban megjelent:

1. Lelkiségtörténeti számvetés, 2009
2. Régi vallásos énekek és énekeskönyvek, 2011
3. Régi magyar imakönyvek és imádságok, 2012
4. Az áhítat nem hivatalos alkalmi és formái
az 1800 előtti Magyarországon, 2013
5. Misztika a 16–18. századi Magyarországon, 2013
6. Szelestei N. László, Irodalom és lelkiség, 2013
7. Menny és pokol a barokk kori ember életében, 2014
8. Közkincs: Tanulmányok
a régi magyarországi prédikációk kompilációjáról, 2014
9. Kovács Eszter, A *Makula nélkül való tükör* cseh forrásai, 2014
10. A nők és a régi magyarországi vallásosság, 2014
11. Régi magyar népénekek és imádságok, 2015
12. Egyház és reprezentáció a régi Magyarországon, 2015
13. Makulátlan tükör: Tanulmányok a *Makula nélkül való tükör*
című kegyességi műről, 2016
14. Útmutató: Tanulmányok Pázmány *Kalauzáról*, 2016
15. Barokk vallásos közösségek, 2017
16. Népénekek és gyülekezeti énekek a 17. századi Magyarországon, 2017
17. Lelkiség és irodalom: Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére, 2017
18. Lelkiség és oktatás a régi Magyarországon, 2018
19. Második Mária: Mária Terézia a régi magyarországi kegyességben, 2018
20. Szelestei N. László, Tanulmányok
a 17–18. századi magyarországi művelődésről, 2018
21. Eucharisztia és Úrvacsora a 16–18. századi Magyarországon, 2018

Eucharisztia és Úrvacsora a 16–18. századi Magyarországon

Szerkesztette

Szelestei N. László

MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport
Budapest, 2018

Lektorálták
Bajáki Rita, Báthory Orsolya,
Maczák Ibolya, Szádóczki Vera

Készült
az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoportban

A borítón elől:
Kehely a gyöngyösi Szent Bertalan-templom Kincstárából – 16. század eleje
(Kövesdi Róka Lajos felvétele)

Hátul:
Részlet Tarnóczy István *Mennybe vezető kalauz* című művének címlapjáról
(Nagyszombat, 1675)

ISBN 978-963-508-898-0
ISSN 2060-7385

© Szelestei N. László
© MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport

Felelős kiadó: P. Vásárhelyi Judit
Tördelte a Szerkesztő
A sorozat címlapterve: Szentes Éva
Nyomdai munkák: Séd Nyomda Kft.
Ügyvezető igazgató: Dránovits István
www.sednyomda.hu

Tartalom

Az Eucharisztia és Úrvacsora a 16–18. századi Magyarországon című konferencia programja	7
BAJÁKI RITA Úrvacsora- és Oltáriszentség-imádságok első imakönyveinkben.....	9
BÁTHORY ORSOLYA „Hogy az Oltáriszentség imáadásába nincs bálványozás”: A katolikus Eucharisztia védelme Pázmány Péter <i>Feleletében</i>	21
BÍRÓ CSILLA Az <i>Énekek éneke</i> 5,1 verse mint az Eucharisztia előképe Andreas Pannonius és Gregorius Coelius Pannonius kommentárjában	33
BOGÁR JUDIT Az <i>Adoro te devote</i> régi magyar fordításairól	45
HORVÁTH SÁNDOR Az Eucharisztia a magyar, a horvát és a szlovén archaikus népi imádságokban	61
H. HUBERT GABRIELLA Úrvacsora-énekek a 16–17. században	81
KÁDÁR ZSÓFIA Eucharisztia a jezsuiták szentségkiszolgáltatási gyakorlatában a 17. századi Nyugat-Magyarországon	95
KEPPINGER BOGLÁRKA Az 1560-as nagyszombati zsinat tanítása az Eucharisziáról	109
H. KOLBA JUDIT A megújult Gyöngyösi Kincstár	123
KORONDI ÁGNES Eucharisztikus imádságok a késő középkori magyar nyelvű imakönyvekben	133
KOVÁCS ESZTER Biblikus cseh nyelvű liturgikus népénekek az Eucharisziáról és az Úrvacsoráról a 17. századi magyarországi énekeskönyvekben	151
MACZÁK IBOLYA Miskolci minoriták az Oltáriszentségről	159

Tartalom

MEDGYESY S. NORBERT	
Kájonai János fordította Eucharisztia-énekek <i>Hymnarium</i> ában	167
NAGY LEVENTE	
A kenyértől az ostyáig: A kálvinista és a katolikus unió hatása a román pravoszláv úrvacsoratanra a 16–17. században	181
PETRŐCZI ÉVA	
„Az Úr vatsorájának méltóságos vóltárul”	195
PROKOPP MÁRIA	
Az Eucharisztia őrzése és ábrázolása a hazai képzőművészetben a 16–18. században	205
SIPOS ENIKŐ	
A miseruha formájának változásai	219
SZABÓ FERENC SJ	
Az Eucharisztia Pázmány Péter életművében	235
SZÁDOCZKI VERA	
Oltáriszentségi énekek a 18. században	255
SZÉKELY GÁBOR	
Devóció és disputa Telek József kecskeméti úrnapi prédikációiban	265
SZELESTEI N. LÁSZLÓ	
A szentmise a 17–18. századi Magyarországon	279
SZOLNOKI ZSOLT	
Kecskeméti C. János vitája a teljes átlényegülésről	287
Személynévmutató	303

A Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport
2018. április 6–7-én tartott XI. konferenciájának
programja

Eucharisztia és Úrvacsora
a 16–18. századi Magyarországon

- Szabó Ferenc SJ, Az Eucharisztia Pázmány Péter életművében:
A grazi latin *Eucharisztia-tractátustól* a *Kalauzon* át a *Prédikációkig*
- Báthory Orsolya, A katolikus Eucharisztia védelme Pázmány Péter *Feleletében*
- Kádár Zsófia, Eucharisztia a jezsuiták szentségkiszolgáltatási gyakorlatában a 17. századi Nyugat-Magyarországon
- Petróczi Éva, „Az Úr Vatsorájának méltóságos vóltárul”
- H. Hubert Gabriella, A protestáns Úrvacsora-énekek a 16–17. században
- Medgyesy S. Norbert, A Kájoni-*Hymnarium* Eucharisztia-énekeiről
- Szádóczki Vera, Oltáriszentségi énekek a 18. században
- Bogár Judit, Az *Adoro te devote* régi magyar fordításairól
- Kovács Eszter, Biblikus cseh nyelvű liturgikus népénekek az Eucharisziáról és az Úrvacsoráról a 17. századi magyarországi énekeskönyvekben
- Keppinger Boglárka, Az 1560-as nagyszombati zsinat
- Szelestei N. László, A szentmise a 17–18. századi Magyarországon
- Prokopp Mária, Az Eucharisztia őrzése és ábrázolása a hazai képzőművészetben a 16–18. században
- H. Kolba Judit, A gyöngyösi Szent Bertalan templom kincstárának magyar liturgikus tárgyai
- Sipos Enikő, A miseruha formájának változásai
- Lipp Mónika, Szent remeték lelki tápláléka
- Bíró Csilla, Az *Énekek éneke* 5,1 verse mint az Eucharisztia előképe a középkori *Énekek éneke*-egzegézisben
- Korondi Ágnes, Eucharisztikus imádságok a késő középkori magyar nyelvű imakönyvekben
- Bajáki Rita, Úrvacsora- és Oltáriszentség-imádságok a 16–17. században
- Maczák Ibolya, Miskolci minoriták az Oltáriszentségről

Az Euchariasztia és Úrvacsora ... című konferencia programja

Székely Gábor, Devóció és disputa Telek József kecskeméti úrnapi prédikációiban

Szolnoki Zsolt, Kecskeméti C. János átlényegülésről szóló prédikációja

Nagy Levente, A kenyértől az ostyáig – A kálvinista és a katolikus unió hatása a román pravoszláv úrvacsoratanra a 16–17. században

Muntagné Tabajdi Zsuzsanna, Úrvacsora a 18. századi nógrádi evangélikusok vallási életében

Horváth Sándor, Az Eucharisztia a horvát, a magyar és a szlovén archaikus népi imádságokban

Bajáki Rita

Úrvacsora- és Oltáriszentség-imádságok első imakönyveinkben*

A magyar nyelvű nyomtatott imakönyvkultúra egyik meghatározó darabja volt az az évszázadokon átívelő hatású, mind az imák szövegét, mind az imádságos könyv szerkezetét illetően forrásként is szolgáló kiadvány, amelyet 1606-ban, Grazban adott ki Pázmány Péter.¹ Számos tekintetben tudott újat, hatásosat, maradandót nyújtani. Jelen tanulmányban ezen imakönyv *Gyónáshoz és Úrvacsorájához tartozó könyörgések* című fejezetét elemezzük részletesebben az imakönyv egészének tükrében elsősorban az Oltáriszentséggel kapcsolatos imádságokra fókuszálva. Ezt megelőzően azonban röviden szót ejtünk a Pázmány előtti imádságoskönyvek vonatkozó szövegeiről, egyrészt, hogy bepillantást nyerjünk a 16. század imairódmának Úrvacsora-könyörgéseibe, másrészt azt is láthatjuk, milyen előzményeket követően alakította ki saját koncepcióját, s hogyan állította össze imádságai sorát Pázmány.

Úrvacsora- vagy Oltáriszentség-imádságok nélkül – azt gondolnánk – aligha képzelhető el imádságoskönyv. Hiszen ezek az imák segítik az imaszövegek elmondása révén a hívő embert, hogy amikor az Úrvacsorához járul, vagy áldozik, illő és megfelelő lelkiállapotban legyen. Az áldozás előtti imák így zömében könyörgések a megfelelő készüléért és állapotért, az Úrvacsorát, illetve az áldozást követő imádságok pedig részint hálaadások a vett jóért, részint könyörgések, hogy ez a jó ne múljon el hatás nélkül. Ha az imádságokkal együtt időnként értelmezéssel, magyarázattal, útmutatással találkozunk, további segítséget kapunk a tudatos elmélyüléshez, ami lényeges, tekintve, hogy a vallásgyakorlás milyen központi eleméről, alapvetéséről van szó.

Pázmány imakönyvében tudatos, az imakönyv egészén végigvitt struktúrával találkozhatunk – a megfelelően összeállított fejezeteket követően az Oltáriszentség vételével kapcsolatban például majd egy tucatnyi könyörgésből álló imafolyam szerepel a kilencedik, utolsó előtti fejezetben egy tanítással kiegészítve.

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport munkatársa. A tanulmány az NKFIH/OTKA K 115859 sz. pályázata támogatási időszakában készült.

¹ PÁZMÁNY Péter, *Kereztényi imádságos könyv*, Graz, 1606. RMNy 945.

tett lelki tükör és néhány gyónáshoz kapcsolódó imádság után. Pázmánynál kifejezetten jelentős mind az imák számát, mind azok emelkedettségét illetően az Úrvacsora-téma.

Ehhez hasonló felépítésű imakönyvvel, ami az Úrvacsora-imádságok hangsúlyos szerepeltetését illeti, a 16. században nemigen találkozunk. Szalaszegi György kiadványa² emlékeztet leginkább formailag a Pázmány-féle szerkezetre, noha vallási tanítás abban nem fordul elő. Szalaszeginél is az imakönyv vége felé szerepelnek az Úrvacsora-könyörgések, és ugyancsak több imádságról van szó, de a hasonlóság csak látszólagos. Az evangélikus Szalaszegi munkájának első fele, kétharmada, hetedszaki könyörgéseket, vagyis a hét minden napjára, illetve naponta többször, különböző szándékokra elmondandó imákat tartalmaz. Ezt az egységet követi az *Egynéhány bizonyos személyeknek imádságai* című rész, amely szervesen nem kapcsolódik az azt megelőzőhöz,³ viszont ebben a részben szerepelnek a témánkhöz köthető imádságok, összesen négy. Két könyörgés olvasható Krisztus vacsorájának vétele előtt, *A Krisztus vacsoráját minnek előtte magához veszi, a hű keresztyén ember így imádkozzék*,⁴ illetve *Más imádság az Úr vacsorájának hozzánk való vételének előtte*.⁵ A két ima nem véletlenül szerepel ebben a sorrendben, az elsőben a bűnbánat kap nagyobb hangsúlyt, az önvizsgálat, a másodikban pedig Krisztus értünk hozott áldozata. A közel azonos hosszúságú könyörgések egymást kiegészítve készítik a hívőt az Úr asztalához. Két hálaadás olvasható ezek után, *Az Krisztus vacsorájának hozzánk vétele után való imádság*,⁶ amely hálaadás Krisztus kereszthaláláért, amely nyilvánvaló bizonyossága Krisztus emberek iránti szeretetének, ezt követi a *Más hálaadás az Krisztusnak vacsorájának vétele után*⁷ című ima, ami egy az önmagát az emberekért odaadó Krisztusnak hálatelt szívvel elmondott könyörgés, amelynek alapgondolata, hogy Krisztus szeretete gyümölcsözzön közöttünk, emberek között is, harag nélkül élhessünk, és „viszontag teljes erőnkől szerethessünk, megfeddhetetlenképpen élvén a te törvé-

² SZALASZEGI György, *Hetedszaka minden napra megíratott imádságok*, Sicz (Németlövő), 1593. RMNy 732.

³ Az összetartozás hiányára utalhat az is, hogy a kiadvány levélszámozása itt megszűnik. Az utolsó szám a szombati imádságok végén, a 247. levél rectóján található, ahol a hetedszaki könyörgések véget érnek. Az utána következő *Egynéhány bizonyos személyeknek imádságai* részben az ívjelzések alapján lehet tájékozódni.

⁴ SZALASZEGI, *i. m.* (2. j.), Dd_{2r}.

⁵ Uo., Ee_{5r}.

⁶ Uo., Ee_{7v}.

⁷ Uo., Ff_{4v}.

nyedben.⁸ Szalaszegi imádságai igen bőveek, sok mellékmondatban ugyanazt a gondolatot többféleképpen fejezik ki, így számos jelzőt, határozószót tartalmaznak, és valószínűleg a nyomdának köszönhető szedés eredményeként, az imák néha hömpölygő folyóra emlékeztetnek a központozás esetleges megléte, de főként hiánya miatt. Ezek a szövegek, ahogy említettük, az imakönyv végén, a beteg ember könyörgései előtt találhatóak. Szalaszegi imakönyve nem önálló lelemény, forrását, a németországi evangélikus Avenarius imakönyvét⁹ követi. Szalaszeginél korábban ugyancsak Avenarius imakönyvét fordította le és adta ki Heltai Gáspár, akinek imakönyve,¹⁰ ha nem lenne csonka, valószínűleg ugyancsak tartalmazna Úrvacsora-imát a hetedszaki könyörgéseket követő bizonyos személyek imádságai között, ahogyan az a forrásként szolgáló kiadványban is szerepel.¹¹

Érdeemes további imakönyvekre is fókuszálni a 16. századból, így egy pillantást vetnünk a református Huszár Dávid¹² és Károlyi András imakönyvére,¹³ illetve a protestáns jellegű *Fons vitae* című kiadványra.¹⁴ Érdekes módon ezekben nem találunk Úrvacsora-imádságot, s látszólag nem vág ide, de elmondhatjuk, étkezés előtti imákat viszont tartalmaznak. Ennek annyiban van jelentősége, hogy ez utóbbi kiadványban áthallik a testi eledel vétele mellett a lelki eledelre vonatkozó utalás. Lássuk a két szöveget, először a *Fons vitae* című imakönyvben lévő étkezés előtti könyörgést, amelyet akár Úrvacsora-imádságként is értelmezhetünk:

Étel előtt való

Mi nyavalyaságos és szegény emberek, ez ételért, melyet az mi testünknek táplálására adtál, Uram Isten, hogy avval kedvesen mi éljünk, tenéked,

⁸ *Uo.*, Gg_{1r}.

⁹ Szalaszegi Poppel László feleségének, Magdolna asszonynak szóló ajánlásában a következőt írja: „Ez imádságos könyvecskét az jámbor, Istenfélő, és szentírásbeli Avenarius János doktor, az Vitebergai akadémiában, az zsidó nyelvnek tudományának tanítója írta [...] deákból nagyságodnak kéréséből és költségével magyarra fordítottunk” SZALASZEGI, *i. m.* (2. j.), A_{2r}–A_{3r}. AVENARIUS, Johannes, *Precationes in singulos septimanae dies conscriptae*, Wittenberg, 1576.

¹⁰ HELTAI Gáspár, *Imádságok a hét napjaira*, Kolozsvár, 1570–1571. RMNy 289.

¹¹ BALÁZS Mihály, *Bevezető tanulmány* = HELTAI Gáspár *Imádságok a hét napjaira*, Kolozsvár, 1570–1571, kiad., bev. BALÁZS Mihály, Kolozsvár, Erdélyi Unitárius Egyház, 2006 (Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai, 5), 7–64.

¹² HUSZÁR Dávid, *Egynéhány keresztényi imádságok*, Pápa, 1577. RMNy 395.

¹³ KÁROLYI András, *Szép ékes könyörgések*, Krakó, 1580. RMNy 470.

¹⁴ *Fons vitae*, Debrecen, 1589. RMNy 623. Az RMNy meghatározása szerint protestáns jellegű. Az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport honlapján megtalálható imaadatbázis alapján a *Fons vitae* kiadvány imái inkább evangélikus imakönyvekben bukkannak föl később.

mindenható Úr Isten, mennyei szent Atyánk, nagy tisztelettel hálákat adunk, és kérvén tégedet egyetembe, hogy az angyali eledelt, és az igaz mennyei kenyeret, az Úr Istennek örökké való szent igéjét, az mi Urunk Jézus Krisztust minékünk adjad, kivel az mi lelkünk megtartassék, és az ő szent vérével megelégtítsen, és megtartassunk, és megerősödjünk benne mindörökké. Amen.¹⁵

Összehasonlításképpen a Károlyinál szerepelő étkezés előtti imádság valóban nem több annál, mint amit a címe ígér:

Étel előtt való könyörgés

Mindenek szemei benned bíznak Uram Isten, és te adsz önédik eledelt az időnek legkelletiben. Megnyitod te áldott Isten mindeneknek szent kezidet és betöltesz minden lelkes állatokat nagy bőséges áldomással. Amen. Uram Isten áldd meg ezeket az elegeket, kiket ejendőők és ijandók mi vagyunk az te nagy bőséges áldomással. Amen.¹⁶

Ámbár ilyen témájú imát nem tartalmaz, mégsem maradunk Károlyi-féle Úrvacsora-gondolatok nélkül. Az imakönyv ugyanis egy kolligátum második részét alkotja, ugyanezen kolligátum első felének címe pedig *Ez mostani visszavonásokról kis könyvecske*,¹⁷ olyan református tanítás, amely az Úrvacsorát illetően is tartalmaz kérdéseket és válaszokat.

Ugyancsak a 16. században jelent meg a református Debreczeni Szőr Gáspár imádságoskönyve,¹⁸ amely viszont egészen más képet mutat, mint az imént említett kortársai, mind az imák meglétét, mind a retorikáját illetően. Ebben ugyanis találunk étkezés előtti¹⁹ imádságot is, és *Minék előtte az ember Úrvacsorájához járulna, akkorra való imádság*²⁰ címmel is könyörgést. Az imák jellege eltér egymástól, de ellenkező módon, mint ahogyan azt várnánk. Az Úrvacsora-ima rövidebb és tömörebb az étkezés előtti imánál, mindössze 26 soros könyörgés, számos, máshol is előforduló, jellemző képet, metaforát, hasonlatot tartalmaz. Az ima felépítése akár sűrűnek is mondható, meglehetősen intenzív szövegről van szó:

¹⁵ *Uo.*, L₁₀v.

¹⁶ KÁROLYI, *i. m.*, F₂v.

¹⁷ KÁROLYI András, *Ez mostani visszavonásokról való kis könyvecske*, Krakkó, 1580, B_{9v}–C_{6v}. RMNy 470.

¹⁸ DEBRECENI SZÖR Gáspár, *Ájtatos imádságok*, Bártfa, 1599. RMNy 848.

¹⁹ *Uo.*, 26–29.

²⁰ *Uo.*, 162–163.

Mindenható, örökké való, szentséges Istenem, íme, én méltatlan bűnös járulok az te egyetlen egy fiadnak az én Uram Jézusnak asztalához, úgy mint beteg az életnek orvosához, tisztátalan az irgalmasságnak kútfejéhez, világtalan az örökké való világosságához, szűkölködő, szegény a mennynek, földnek Urához, mezítelen az dücsőségnak királyához. Kérem annak okáért te felségedet, ki az én méltatlanságomat gyógyítod, megmostad fertelmességemet, gazdagítottad szegénységemet, megruháztad mezítelenségemet, oh, királyoknak királya, és Uraknak Ura, hogy vehessem az képpen, az mint adod aláztatosságban ájtatossággal, hogy örök életre használjon, és az anyaszentegyháznak seregében te testeddé nevekődhessem és számláltassam. Oh én édes Atyám, engedjed, hogy az jövődő életben színről színre tégedet láthassalak, ki élsz és uralkodol, mind örökkön örökké. Amen.

Szalaszeginél láttuk feljebb, hogy sok mellékmondattal és ismétléssel fejezi ki ugyanazt a gondolatot, szinte ezzel is időt hagyva az elmélyülésre. Debreceni viszont itt nem ad teret a rácsodálkozásra, szemlélődésre, inkább mintha egy kötelességtudatból fakadó felsorolást olvasnánk. Ez éppen az étkezés előtti imájának tükrében különös, ugyanis az étkezés előtti kétszer hosszabb, mint az Úrvacsoraima, és mondhatni a szerkezete is lazább, befogadása is könnyebb. Sajátos felépítése van az 54 soros szövegnek, könyörgésekkel kezdődik, majd a 15. sortól helyezkedik el a zsoltárból vett, igen gyakran használt étkezés előtti rövidebb könyörgés, vagyis ima szerepel az imádságban, de nem észrevétlenül, hanem jelezve, hogy idézet következik, amit majd mintegy 25 sornyi könyörgés követ.

Az mint az te szent prófétád is az te dicséretidnek kihirdetéséről ezt mondotta: hogy mindeneknek szeme tereád néznek Úr Isten, és te adsz eledelt alkalmas üdőben, megnyitod az te kezeidet és bétöltesz minden élő állatokat alkalmas üdőben, az te bőséges áldásodat ezek az te hatalmaságodnak csudálatos cselekedöti. Kérünk tégedet igaz fejedelmünk és adakozó jó Istenünk, kegyes Atyám, ki eledellel táplárod az mi testünket, és lelkünket az te igéddelel elevenítet.²¹

Meg kell még említenünk Vásárhelyi Gergely 1604-ben megjelent katekizmusát,²² amely értelemszerűen elsősorban tanítást tartalmaz, de imádságfejezetet is

²¹ *Uo.*, 27–28. Ez a részlet az ima az imádságban.

²² VÁSÁRHELYI Gergely, *Katekizmus, az az Canisius Petertől iratott keresztényi tudományok rövid summája. Az igaz római anyaszentegyháznak ceremóniáinak magyarázatival, egy néhány kérdésekre való felette ájtatos*

találunk benne. Ez a rövid fejezet fizikailag is elkülönül a kiadványban, az imádságokat tartalmazó füzet pár milliméterrel beljebb van, illetve lapéleinek színe is sötétebb, noha a lapszámozás folyamatos a kiadvány végéig.²³ Lényegében öt különböző jellegű szövegből az első a témánk szempontjából releváns, ugyanis ebben az imádságok sora az Oltáriszentség vételéhez kapcsolódik, áldozás előtt, közben és utána elmondandó imádságokat találunk, amelyeket, hasonlóan Pázmányéhoz, a gyónás előtt és utáni könyörgések előznek meg. Vásárhelyinél ezt a *Hetedszaki lelki elmélkedések által való lelki imádságok* követik, majd latin nyelven a hét bűnbánó zsoltár, és további olyan litánia és könyörgés, amely vagy amelyhez hasonló Pázmány imakönyvének tizedik részében is megtalálható. Vagyis Vásárhelyi imafejezete egyrészt előzményként szolgál a későbbiek számára, hiszen Pázmány, ha szövegszerű hasonlóság egy esetben van is, de forrászik abból, amit rendtársa kiadványában talált, ugyanakkor Vásárhelyi maga is merít a korábbi kiadásokból, ugyanis átveszi azt a 16. század megelőző évtizedeiben elterjedt formát, amelynek forrása Avenarius imakönyve, vagyis a hetedszaki, a hét minden napjára szóló könyörgések rendjét, amit például Pázmánynál már nem találunk.

Az előzmények áttekintését követően lássuk, Pázmány imádságos könyvében hogyan szerepelnek az Oltáriszentség-imádságok.

Pázmány imakönyve 10 részből áll. Az imakönyv felépítése, a tíz rész egymásra következője nem csupán imádságok egymás után nyomtatása. Felismerhető benne egy ív, egy cél, amelyet talán úgy írhatunk le, hogy a legáltalánosabbtól a legszemélyesebb felé halad, amely a kilencedik fejezet végén csúcsosodik ki, hogy a tizedik, záró fejezetben újra a legáltalánosabbal záruljon le. A következőkben ezt az ívet mutatjuk be, remélve, hogy sikerül érzékeltetni az imakönyv retorikán túli érzékenységét, amely egyebek mellett bizonyosan hozzájárulhatott ahhoz, hogy ez a kiadvány oly sokáig méltán népszerű lehessen.

Az első, második és a tizedik fejezet egyaránt általános imákat tartalmaz, az elsőben a *Miatyánk*, *Üdvözlégy*, a második reggeli esti könyörgések, az utolsóban pedig a hét penitenciartató zsoltár, himnuszok találhatóak. A harmadik rész föltekintés az égre. Csak Isten áll a középpontban, a legszebben megfogalmazott mondatok találhatóak itt, már az első ima címe is erről árulkodik: *Az Isten-*

imádságokkal és elmélkedésekkel, keresztény embernek üdvességes tükörrel egyetemben, Bécs, 1604. RMNy 907.

²³ Leírás a Budapesti Egyetemi Könyvtár példánya alapján készült. Jelzete: RMK I 47.

nek felségéről álmélkodó hálaadás.²⁴ Az „álmélkodó” kifejezés annyi mindent hordoz magában. Az emberi kicsinység, elégtelenség, töredékesség szembeállításának vagyunk tanúi az Isten nagyságával, teljességével és szeretetével. Ebben az imában nem a tettek, hanem Isten istensége áll a középpontban, amitől valakinek vagy elakad a szava, vagy a legszebb nyelven szólal meg. „Te mindenekben vagy, de be nem rekesztetel, mindenek fölött vagy, de fel nem emeltetel, mindenek alatt vagy, de le nem nyomattatol”²⁵. Ezt hálaadások sora követi, a teremtésért, a táplálásért, a megváltásért, a megszentelésért. Szent Ambrus és Szent Ágoston *Téged Isten dicsérünk*²⁶ című imájánál illőbben nem is zárhatná ezt a fejezetet.

A negyedik részben éppen az ellenkező történik, az Isten tekint le, sőt, jön le a földre, ugyanis a szentmiseáldozat imádságai következnek. Minden fontos részhez tartozik könyörgés, de arányait illetően az átváltoztatáshoz kapcsolódik a legtöbb ima, a pap valamennyi lényeges mozzanatához találunk imádságot, így úrfelmutatáskor, a kehely felmutatásakor, úrfelmutatás után, mikor a pap a mellét veri, az ártatlan Báránytól bocsánatot kér, a pap áldozik, majd ájtatos könyörgés következik az áldozás után. Az ezen eseményekhez kapcsolódó imádságok, noha a pap tetteihez kötődnek, akár az átváltoztatást követően az egyéni áldozáskor szintén elmondható szövegek lehetnének, hiszen jellemzően többes szám első személyben szerepelnek, de előfordul egyes szám első személyben megfogalmazott könyörgés is. Ugyanakkor, valószínűleg a liturgikus körülmény miatt, hiszen ez egy közösségi élmény, ami előttünk történik, az a benső intimitás, aminek megéléséhez az imakönyv a kilencedik fejezetben jut el, még nem tapasztalható. Az imakönyv mintegy egyharmadánál járunk, amit *Az Misében való ceremóniák rövid magyarázata*²⁷ követ, értelmezésképpen a látottakat. Az imakönyv az ötödik fejezetben a rózsafüzért ismerteti, annak használatát. Az a lelki aktivitás, ami a harmadik és negyedik fejezetben volt tapasztalható, egy kissé megpihen, hogy a hatodik fejezettől a kilencedikig egy újabb intenzitást éljen meg. A hatodik rész a közösség minden tagjára egyformán érvényes lelki javakért, a hetedik közönséges jókért való imádságokat tartalmaz, tehát elvonttól haladunk a konkrét felé, majd a közösségitől a személyes felé, hiszen a nyolcadik, kilencedik részben az egyéni megélés válik hangsúlyosabbá, az elmondott imádságok a különböző emberek számára különbözőképpen gyümölcsöznek. A nyolcadik

²⁴ PÁZMÁNY, 1606, i. m. (1. j.), 36v.

²⁵ *Uo.*, 37r.

²⁶ *Uo.*, 45r–46r.

²⁷ *Uo.*, 64r–77r.

fejezet, a szűkölködő atyáinkéért szóló imáiban a környezetünkben élőkért, a szeretteinkért tartalmaz könyörgéseket, míg a kilencedik fejezetben kizárólag az egyéni megélés lesz az imádságok rendeltetése, ugyanis ez a fejezet két szentséghez, a bűnbánathoz és az Úrvacsorához tartozó könyörgéseket tartalmazza. Sok imakönyvben tapasztalhatjuk, hogy a bűnbánat imádságai összekapcsolódnak az Úrvacsora imáival, számos esetben imabokrokat is találunk, Pázmánynál is így van, ő azonban a bűnbánó és áldozni akaró embert lépésről lépésre segíti könyörgésekkel, tanítással. Esetében az imabokor elemei nem ugyanarról szólnak csak más megfogalmazásban, hanem a látszólag hasonló imák valójában egy lelki folyamatot képeznek le. A fejezet a gyónáshoz készülő ember könyörgéseivel kezdődik, majd egy alázatos bűnbánat következik. A saját bűnösségének fájdalmától megtört ember szavait olvashatjuk, akinek egyetlen reménye a könyörülő irgalmas Isten. Ezt, mintegy támogatásként, *Az Ó törvénybeli penitenciatartók könyörgései*²⁸ követik. Az imádságok olyan alázatos lelkiállapotba juttatják el a hívőt, hogy az immáron kész a gyónásra. Ehhez nyújt segítséget a *Az gyónáshoz mint kelljen készülnünk*²⁹ című tanítás, amit a *Tízparancsolat* alapján összeállított lelki tükör követ. Minden lelki lépcsőfok számít, így a következő ima az immáron a gyónáshoz készült ember imádsága. Maga a gyónás menete is megtalálható röviden az imakönyvben, végig segíti a gyónót, mit gondoljon közvetlenül előtte, mit és hogyan mondjon közben, és utána is int, „reá figyelmezz mit mond a gyontó atya”³⁰ a sanyargató penitenciát mentül hamarébb el kell végezni, majd három könyörgés szól a gyónás utánra.

Mindebből világosan látszik, mennyire fontos, hogy az Úrvacsora vétele minél inkább méltó, tiszta és büntelen állapotban következzen be. Ezután következnek az Úrvacsora-imádságok. Összesen tíz könyörgés található, *Az Úrvacsorája vétele előtt való imádság*,³¹ amit további három követ, római számmal megszámozva. E számozás is mutatja, amiről a szövegek is árulkodnak, hogy négy ima ugyanazt a gondolatot, kívánságot szolgálja, mert ami emberileg lehetséges, bűnbánat, gyónás, megtörtént, de ebben a négy imában az a gondolat fogalmazódik meg újra és újra, különböző megfogalmazásban, hogy az ember nem méltó, hogy az ő ura az ő hajlékába jöjjön. Más imakönyvekben is visszatérő képek, gondolatok bukkannak föl itt, az orvost kereső beteg, aki bíz a gyógyulásban; a keresztfán az emberekért meghaló majd föltámadt Krisztusnak szent teste és

²⁸ *Uo.*, 146r–147v.

²⁹ *Uo.*, 147v–152r.

³⁰ *Uo.*, 166r.

³¹ *Uo.*, 168v-tól kezdődően.

vére mossa le a bűnöket; a vakságot világosítsa meg; a szegénységet gazdagítsa. Krisztus teste pedig nem más, mint zarándokságunk úti kenyere, az angyali eledel, a tisztaságos szent kenyér, minden gyönyörűség édessége. A IV. könyörgésben³² szinte már a kétségbeesés határához ér, talán a legtöbb kérdőjel a mondat végén ebben az imádságban van. Az első kérdés, a kezdőmondat, higgadtnak és indokoltnak mondható: „Uram, ki vagyok én, hogy a te asztalodhoz üljek, és az ártatlan báránynak lakodalmában részesüljek?”³³ Ezt újabb követi: „Micsoda Uram az ember, hogy nem csak megemlékezel róla, de a te szent fiadat az ő fertelmes hajlékába beviszed?”³⁴ Még elgondolkodtatóbb kérdés: „Hihetséges-e, hogy az egeknek, földeknek Ura e kis házba békéjűn, és itt lakozzék, kit az egek, és az egeknek egei meg nem foghatnak?”³⁵ Minél mélyebben gondolunk bele, annál nagyobb a távolság isteni és emberi között, annál inkább elképzelhetetlen az az irgalom, amit az isteni szeretet jelent az ember számára: „a te szent tested vételére nem esztendeig, hanem teljes életünkben készülünk.”³⁶ A válasz a kérdésekre „De a te jó voltod bátorít Uram engem,”³⁷ és máshol is gyakran leírt gondolatok: a betegeknek kell az orvos, nem az igazakért, hanem a bűnösökért jött Jézus a világra, és a kulcsmondat a negyedik ima végén található: „ha akarod, megtisztíthatasz”³⁸. A bűnbánat szentsége és az Oltáriszentség vétele együtt teszi az embert méltóvá, együtt teszi alkalmassá az üdvözülésre. Az ötödik imádságnak ismét szöveges címe van: *Az Oltár előtt való imádság, mikor immár hozzáánk akarjuk az Urat venni.*³⁹ Az imakönyvnek ez a pillanata, ha azt egészében tekintjük, egészen különleges, hiszen a beteljesülés, az isteni s az emberi egyesülésének pillanata előtt állunk. Az imádságok ide, ebbe az irányba vezetik a hívő embert, aki még mindig méltatlanságának tudatában van, de vágyik, mint szarvas a kútforrához az ő Istenére. Ebben az imában nemcsak rögzíti a tényt, hogy a betegnek van szüksége orvosra, de kéri: gyógyíts meg, őrizz meg, vezérelj engem, táplálj engem. Itt már változik a mód, nem kérdőjelekkel, hanem kéréseket megfogalmazó felszólításokkal találkozunk, ami bizalomból, hitből és szeretetből fakad. Az imádságban az ember belehelyezi magát Isten tenyerébe.

³² *Uo.*, 171r–173r.

³³ *Uo.*, 171r.

³⁴ *Uo.*

³⁵ *Uo.*

³⁶ *Uo.*, 172r.

³⁷ *Uo.*

³⁸ *Uo.*, 173r.

³⁹ *Uo.*

Az Úr vétele utáni imádságok e csodálatos bizalomnak és belehelyezkedésnek a további oldalát mutatják meg. A Szent Ignácnak tulajdonított *Krisztusnak szent lelke szentelj meg engem* kezdetű könyörgése⁴⁰ dicsőítéssel, hálaadásokkal folytatódik. Ami az áldozást megelőzően csodálkozás vagy kérés tárgya volt, ezúttal a hálaadás tárgyává lesz. A megtapasztalt jó megerősítéséért szóló könyörgésekben, ismételten, máshol is fölbukkanó formulákkal találkozunk:

Kérlek én Istenem, hogy a te szent fiad teste úgy megújítsa az én szívemnek kívánságát, hogy tekivüled semmi gyönyörűséget ne kívánjon, semmi szépséget ne kedveljen, semmi vigasságot ne keressen⁴¹ [...] hiszen te „teljes elégsége, örökké való öröme, tekéletes gyönyörűsége, véghetetlen boldogsága vagy”.⁴²

Öt imádságra tagolódik, ismét római számokkal elválasztva az áldozás utánra való szöveg, lényegében az ötödik, befejező ima mutat funkciójában némi eltérést, ez ugyanis lezárja, mintegy összefoglalja az öt megelőző négy részre osztott imafolyamot. Azért nevezem így, mert valójában nincs bennük lényegi eltérés, ugyanannak a gondolatnak más és más megfogalmazásával találkozunk, mintha valaki nem akarná vagy nem tudná befejezni a mondandóját, újra és újra más-képpen de ugyanazt mondja, és ennek az ötödik szakasz vet véget. De nemcsak ennek a résznek, az egész fejezet összefoglalásaként, értékeléseként értelmezhetjük ezt a zárószakaszt.

Az imakönyvben a tizedik rész következik, ami funkciója szerint a szentmise befejező részének könyörgéseivel párhuzamos.

Összességében azt mondhatjuk, úgy tűnik, az Úrvacsoráról vallott felekezeti különbözőségek az imádságokban is megmutatkoznak, hiszen azok a könyörgések, amelyek vallják Krisztus jelenvalóságát az Oltáriszentségben,⁴³ érzékenyebbek, önátadóbbak azoknál, amelyek az utolsó vacsorára emlékezőképpen tekin-

⁴⁰ *Uo.*, 173v–174v.

⁴¹ *Uo.*, 174v.

⁴² *Uo.*

⁴³ Azt is láthatjuk, hogy az Oltáriszentség elnevezés még nem terjedt el, a katolikus imakönyvek sem használják ezt a terminust, kommunikálás, Úr vacsorához járulás, Úr vétele, Krisztus vacsorája kifejezések szerepelnek az itt tárgyalt kiadványokban. Kopcsányi Márton 1622-ben megjelent imakönyvében *Keresztyn imádságos könyvecske, mely a ceremóniáknak, és hitünk egynehány ágazatának (az együgyűek kedvéért) rövid magyarázatjával, különb-különbféle imádságokat és elmékedéseket foglal magában* (Bécs, 1622. RMNy 1260) találkozunk az elnevezéssel, de nem kizárólagos módon, sajátos keveredése található a megnevezésnek: *Oltáriszentségben az úr teste és vére jelen vagyon* címmel elmékedést, *Az Úr vétele előtt* és *Kommunikálás után* pedig könyörgéseket olvashatunk.

tenek. Ahogyan az evangélikus felfogás szerint Krisztus a vétel pillanatában valóban ott van, ez a „középen” elhelyezkedés jellemzi az evangélikus kiadványok imádságait. Láthatjuk, hogy Pázmány imakönyvében az Úr vacsorájához kapcsolódó könyörgések nemcsak a korábbi imakönyvekhez képest kapnak jóval hangsúlyosabb szerepet, de kiadványának felépítéséből is következik e szentség fontossága. Ennél még többről van szó, ugyanis azon túl, hogy önmagában a katolikus hit és teológia terjesztését, megerősödését is szolgálja az imakönyv, a protestáns imakönyvek, katekizmusok 16. században elért tértnyerésének visszaszorítása szintén célja. Ennek megfelelően maga Pázmány még háromszor kiadta imádságos könyvét, példájával másokat is erre ösztönözve, s ha a 17. század első felében nem is jelent meg több katolikus imakönyv, mint protestáns, mindenképpen látványos előrelépésnek lehetünk tanúi.

Báthory Orsolya

**„Hogy az Oltáriszentség imadásába nincs bálványozás”
– A katolikus Eucharisztia védelme
Pázmány Péter *Feleletében****

Amint az közismert, Magyar István *Az országokban való sok romlásoknak okairól* című történetfilozófiai értekezése az ország siralmas állapotából való kilábalásának gyakorlati módozatait keresi.¹ Jóllehet művében Magyar is átveszi a 16. századi magyar nyelvű „romlás-irodalom”² Lutherhez, és a Johannes Carion-féle világkrónikára támaszkodó, Melanchthonhoz köthető történet szemléletét, azonban annak eszkatalogikus–apokaliptikus jellegét és az abból következő reflexiókat (világvégváró magatartás, kizárólag a vallási megújulásba vetett bizakodás) a praktikus megoldáskeresésre cseréli fel.³ Követve ugyanakkor a 16. századi protestáns, biblikus történeti szemléletet a magyarokat sújtó szerencsétlenségekben, legfőképp a törökben, Isten büntetését látja, és ennek egyik fő kiváltó okául a pápista bálványimádást, a láttriát nevezi meg. Műve első részének *Hogy az isteni szolgáltnak széne alatt való bálvány és idegen isteni tisztelek s eretnekségek legyenek fő okai az országok romlásának és elpusztulásának* alcímet viselő egységében Magyar hosszan sorolja, melyek szerinte a bálványozás formái. Listájában szinte valamennyi, a katoliciz-

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport tudományos főmunkatársa. A tanulmány az NKFIH/OTKA K 115859 sz. pályázata támogatási időszakában készült.

¹ MAGYARI István, *Az országokban való sok romlásoknak okairól* [...], Sárvár, Manlius János, 1602 (RMNY 890). Újabb kiadásai: *Ua.*, kiad. FERENCZI Zoltán, Budapest, Franklin, 1911; *Ua.*, s. a. r. KATONA Tamás, utószó MAKKAI László, Budapest, Magyar Helikon, 1979. Tanulmányomban a mű első (MAGYARI 1602), valamint harmadik kiadásának szövegére hivatkozom (MAGYARI 1979). – Magyar műve mint történetfilozófiai értekezéshez lásd: *Felelet (1603): Jegyzetek a szövegkiadásához*, szerk. BÁTHORY Orsolya, HARGITTAY Emil, Budapest, Universitas, 2014, 8; MAKKAI LÁSZLÓ, *Utószó* = MAGYARI 1979, 187.

² Itt elsősorban Farkas András, Batizi András, Dézsi András verses krónikáira, Székely István *Chronica*-jára, Károlyi Gáspár *Két könyvére* stb. gondolunk. Kathona Géza további szerzőket is felsorol, akiknek műveiben kimutatható a wittenbergi történet szemlélet hatása. KATHONA Géza, *Károlyi Gáspár történelmi világképe: Tanulmány a magyar protestáns reformátori apokalyptika köréből*, Debrecen, 1943 (Theologiai Tanulmányok), 7.

³ „A bűnökből való megtérést nem azért sürgeti, hogy az olvasói tisztán várják majd az utolsó ítéletet, hanem hogy megemberelven magukat, kiverjék a törököt az országból.” MAKKAI, *i. m.* = MAGYARI 1979, 193.

mushoz tartozó elem megtalálható, és több, a nép körében tapasztalt vallási megnyilvánulást is megemlíti.

Efféle bálványozások ím ezek: öntött, írott és faragott képek imádási, remeteség, apácaság, barát szerzet, pilis és koszorónyírés, miseszolgáló kis papság, minden rendbe szerettekkel, ereklyék, miséző oltárok pápista módra, halottakért, földön, vizen járókért, nehézkesekért, gyermek szülőkért, magtalanokért, harmad s negyed napi hideg lelőkért és hasonló dolgokért való mise mondások, papi öltözetek, gyertyatartók, ampolnák, lámpások, úti oltárok, szövétnek és gyertya szentelések, temjénezők, zászlók, monstranciák, füstölések, csengetések, pápista orgonálások, és cimbalmozások. A szentelt vízzel való hintés, szentelt só, fű, berke, és mintha ördögöt úzhatnének velek való élés, az hamvazások: az 40. napi böjtnék kötelesség alatt, és benne való ceremóniáknak meg tartások. Tűz, víz, viasz és kókonyaszentelések, kuklyába, kordába való öltözések, processziók, búcsújárások, az papoknak búbjajos felszenteltetések, az utolsó kenet, az keresztelésben, s bérmálásban való, haszontalan kenések, sózások, arcul csapások. Az indulgenciák, **az kenyér Krisztus, és annak tartó kalitkája**, az Agnus Deinek nyakba függesztése, **az Úr napi bálvány ostyának utcáról utcára való fassangoltatása**. Az pünkösdi napi fagalambnak (mintha mennyből a Szent Lélek jőne) alá bocsátása: az fa legyenek nyakon kötve, felakasztva (mintha Krisztus menne mennybe) a templom padlására való felhúzása: az bűnökért való váltságok, és elégtételek: az olvasokon való berbitélések, a pálmába felöltöztetett számár: a keresztcsokolás, képölelés, azokhoz való sok ajakpattogtatások. Kóporsó és oltár kerengések: az Úr vacsorájának meghamisítása, az halottakért való böjtlések, a purgatórium, az templomoknak és oltároknak, szentek nevére való neveztetések, harangkeresztelések, elégségen való válogatások az húsételnek bizonyos napokon megtiltása, a szentek tetemivel való cigánkodások, az megholt szenteknek segítségül hívások, az házasságnak megtiltása, és ezekhez hasonló sok kabaságok, melyekből bűnök bocsánattyoknak érdemet tanítják a pápisták kiszármazni.⁴

Ezt követően Magyarai részletesebben, dogmatikai, liturgiai szempontból is megvizsgálja a kérdést és tizenkét tételben fejt ki, hogy mikből csinálnak bálványt a katolikusok.⁵ Az egyes tételek között szerepel például a képtisztelet, a szentek segítségül hívása, a pápa tisztelete, a jó cselekedetek, a szabad akarat, a különféle, liturgiában használt anyagokkal, szentelményekkel – balzsammal, olajjal, vízzel – való visszaélés, vagy a harangozás stb. A tizenkét pontos bálványozás- vagy látria-

⁴ MAGYARI 1979, 32–33. (Kiemelés tőlem – B. O.)

⁵ *Uo.*, 33–40. MAGYARI 1602, 8–18.

jegyzék második tétele fogalmazza meg azt a vádat, miszerint a katolikusok az Eucharishtiában, annak egy szín alatti kiszolgáltatásában a kenyeret imádják. A görög „artosz” (kenyér), ritkábban a latin „panis” szóból származó artolatria vagy panilatria, azaz a kenyér-, vagy ostyaimádás visszatérő elem a katolikus misét bálványozásnak tekintő protestáns kontroverz irodalomban,⁶ ugyanis a protestáns Úrvacsora-értelmezések gondolatmenetét követve az artolatriával való vádolás logikus következménye az átlényegülés tagadásának. (A transsubstantiatiót pedig azért vetette el Luther, mert nem szólt mellette szentírási érv.)⁷ Ezzel egybehangzó módon értelmezi Magyari is az Eucharishtiát.

Másodszor ezért is bálványozók, mert az igaz Messias Kivül, ostiaból löt Christust imadnac: Azt tanityac, hogy mikor a pap az vr vaczorabeli kenyerre es borra reya mondgya az igét, az kenyerből es borból, leg ottan a Christus valosagos teste vere es Istensege változic, s-immer semmi bor, kenyér ot nem leszen: es azért nem altallyac, egy könyüökben, mellyet így hinac: Stella clericorum, nagy karomlassal azt mondani, hogy az mise czinalo papoc es baratoc, az ő teremtoőknek teremtoi legyenec, es ezzel a szűz Máriánál fellyeb valocka teszic őket, hogy Maria csak egytzer fogatta es szülte volna Christust, á mise mondoc penig, valamenyeszer, akaryac, mind anniszor teremtheffec Christust. Nem nagy Baluaniozase ez?⁸

Ehhez még hozzávehetjük azt, amit Magyari pár lappal feljebb, a bálványozások fentebb említett hosszas felsorolásában említ, vagyis „az kenyér Krisztus és annak tartó kalitkája”, valamint „az úrnapi bálvány ostyának utcától utcára való

⁶ Az ostya- illetve kenyérimádás vádja olyannyira meggyökeresedett a protestáns, majd általában az antiklerikális köztudatban, hogy még a 20. században is akadt példa ennek propagandisztikus felhasználására. Bangha Béla az Oltáriszentségről írt könyvében említi, hogy a bécsi szocialisták Úrnapiján ellenkörmenetet szerveztek, és ezen az Eucharishtiát káromló transzparenszekkel demonstráltak. „»Ne imádjatok – lisztpépet!« (eine Mehlpappe) – hangzott az egyik körülhordozott felírás. Csakugyan, – gondolhatta akárhány felvilágosodott, hitevesztett elvtárs – de naiv-hiszékenyek is ezek a katolikusok! Lisztpépből készült ostyát imádnak! Az Istenük – kenyérdarab! Mekkora keréketörése az emberi értelemnek, mily mélyre süllyedése a vallási babonának, mily vakmerősége a papi ámitásnak: bálványként imádatni egy ostyadarabot, egy kehelynyi bort!» BANGHA Béla, *Az oltár títka: Jelen van-e Krisztus az Oltáriszentségben?*, Budapest–Vác, Magyar Kultúra, 1930, 6. – A szentségi színek (a kenyér és a bor) értelme, részvétele a szentáldozás során már a korakeresztény korban is félreértésekre adott okot. Szent Ágoston írja, hogy a pogányok úgy vélték, hogy a keresztények Cereszt és Bacchust imádják az Oltáriszentség vételekor, és emberhússal táplálkoznak. PÁZMÁNY Péter, *Felelet Magyari István sárvári prédikátornak az ország romlása okairól írt könyvére (1603)*, s. a. r. HARGITTAY Emil, Budapest, Universitas, 2000 (Pázmány Péter Művei, Kritikai kiadás, 1), 147:10–12. (A továbbiakban: PÁZMÁNY 1603/2000.)

⁷ REUSS András, „Testét, vérét adja ő nekünk”: *Az úrvacsora értelmezésének néhány kérdéséről*, Theologiai Szemle, 2015/1, 80.

⁸ MAGYARI 1602, 10–11

fassangoltatása.” Jelen írásomban Magyarai ezen vádjainak Pázmány általi cáfolatát vizsgálom, amely a *Felelet* 161–165. oldalán olvasható. Pázmány a katolikus Eucharisztia védelmét – saját elmondása szerint – hosszabban, részletesebben fogalmazta meg, de a cáfolat nagyrészét végül kitörölte.

Igazán mondom, bösegesen írtam vala ellened az Oltari zentségrül, Es nem chiac az regi Zent Atiakból, de az Isten igieből is megmutattam vala, mind az ti Vbiquetastoc hamissagat, mind az Transsubstantiatiot, Az miseben valo aldozatot, az Egi zemeli, es zinnec, elegseses voltat, es több effele dolgokat: Söt az Purgatoriumrul is írtam vala, es a’ te Hunniusodnac, az Indulgentiakrul irt roz köniuet, meg rostaltam, es hantam vala: De latuan hogi ez köniueczke fölötte igen meg hozsabodneiec, ha ezeket adnam, el kellett hannom, Talam Isten io modot ad benne rouid üdön, hogi eztis meg lathasd.⁹

Az idézetben említett „Vbiquetas”, a Krisztus mindenütt jelen valóságát hirdető, Luthertől kiinduló ubiquitas-tan, amelynek bírálata, cáfolata később is előfordul Pázmány írásaiban. A *Tíz bizonyosságban* többször is említést tesz az ubiquistákról, úgyis, mint „a Luther iskolájából született 300 szekta” egyikének tagjairól.¹⁰ A *Kalauz* XI., Oltáriszentségről szóló könyvében a III. részt, amelynek címe *A’ Christus teste mindenütt jelen nincsen az ubiquitas cáfolatának* szentelte.¹¹

Pázmány Magyarai Istvánt is ubiquista prédikátorként emlegeti az 1620-ban megjelent *Rövid felelet két kálvinista könyvecskére* című vitairatában.¹² A szitokszóként alkalmazott jelzőt főleg a kálvinisták használták a lutheránusokkal szemben, mivel az ubiquitas-tan volt az egyik olyan eleme Luther tanításának, amelyet a Kálvin követői nem fogadtak el. Krisztus mindenütt jelen valóságának egyenes következménye, hogy a lutheránus Úrvacsora-tanítás szerint Krisztus test szerint is jelen van a kenyér és a bor színe alatt.

Es egi dolgon nagio b ciudam nincz, mint hogi ti, *Companista* Lutheristac, hizitec, hogi az vr vacioraiaba Christus vrunc, zemelie, es emberi termezete zerent ielen vagion, (noha ötet zemünkel nem lattiuic, mikeppen az Istent

⁹ PÁZMÁNY 1603/2000, 89:22–90:2.

¹⁰ „300. Sectas notabilios Schola Lutheri peperit.” PÁZMÁNY Péter, *Az mostan támadt új tudományok hamisságának tíz nyilvánvaló bizonyága és rövid intézés a török birodalomról és vallásról (1605)*, s. a. r. AJKAY Alinka, HARGITTAY Emil, Budapest, Universitas, 2001 (Pázmány Péter Művei, Kritikai kiadás, 2), 134, 733. jegyzet. A továbbiakban: PÁZMÁNY 1605/2001.

¹¹ PÁZMÁNY Péter, *Hodoegus. Igazságra vezető Kalauz [...]*, Pozsony, 1637 (Facsimile: Budapest, Balassi, MTA Irodalomtudományi Intézete, 2000), 853–861. A továbbiakban: PÁZMÁNY 1637/2000.

¹² PÁZMÁNY Péter, *Rövid felelet két calvinista könyvecskére [...]*, [Bécs], 1620, 39.

sem lattiu) es megis azt itilitec, hogi mi baluant imadunc, mikor Christust ez Sacramentomban imaggiuc: Talam azt itiled hogi Christus baluani?¹³

Krisztus úrvacsorai jelenlétének evangélikus értelmezését a *Felelet* általunk vizsgált fejezetében Pázmány a lutheránusokra alkalmazott „companista” jelzőben foglalja össze. A „companista” utal arra, hogy Krisztus testét „cum pane” a kenyérrrel együtt veszik magukhoz a hívek.¹⁴

Magyari István a Romlás-könyv dogmatikai, azon belül is főleg ekkleziológiai kérdésekkel kapcsolatos érveit jórészt a szintén ubiquista elveket valló Aegidius Hunnius (1550–1603) wittenbergi teológus-tanár műveiből merítette.¹⁵ Az orthodox, vagy gnésziolutheránus Aegidius Hunniusról az Erdélyi János által szerkesztett Sárospataki Füzetekben azt olvassuk, hogy ő volt az, aki megkövetelte a wittenbergi egyetem hallgatóitól, hogy fogadják el és vallják Krisztus testének mindenütt valóságának tanát. 1592. december 2-án huszonöt magyar diákot tiltottak ki az univerzitásról, mivel nem voltak hajlandók elfogadni az ubiquitas-tant.¹⁶ Legutóbb Kecskeméti Gábor írt Hunnius, illetve általában a wittenbergi ortodox lutheránus professzoroknak a magyarországi lutheránus hitvitázókra a 16–17. század fordulóján gyakorolt igen nagy hatásáról.¹⁷ Magyari István is – jóllehet

¹³ PÁZMÁNY 1603/2000, 146:2–7.

¹⁴ Az evangélikus Úrvacsora-tan lényegét leegyszerűsítő „companista” jelzőhöz kapcsolódik az, amit Reuss András az Úrvacsora értelmezéséről szóló tanulmányában ír: „Az evangélikus úrvacsora-értelmezést nagyon gyakran úgy írják le – főként mások [például Pázmány – kiegészítés tőlem. B.O.] –, hogy a kenyérrben/borban, kenyérrrel/borral, kenyér/bor alatt (vagy által) (in, cum, sub) van jelen Krisztus. Félreértés, ha ezt magyarázatként értenénk. Ezzel a három előljáró szócskával nem azt akarták kifejezni eleink, hogy ők jobban tudják, miként van jelen Krisztus. Az igazi értelme az, hogy az Úrvacsora vételekor nemcsak úgy részesülünk Krisztus váltságában, hogy elfogadjuk, amit hallunk, hanem úgy is, hogy eközben magunkhoz vesszük a kenyeret és a bort, amelyekre Krisztus azt mondja, hogy az az ő értünk adott teste és vére. Vagyis nemcsak fülünkkel és értelmünkkel, hanem szájunkkal is részesülünk Krisztus ajándékában, tehát nemcsak lelkileg, hanem testileg is, az ige által.” REUSS, *i. m.* (7. j.), 80.

¹⁵ Hunnius teológusi és tanári pályájának rövid ismertetését lásd: KECSKEMÉTI Gábor, *Pázmány vitapartnerei és a wittenbergi egyetem = „Tenger az igaz hitriül való egyenetlenségek vitatásának eláradott özöne...”: Tanulmányok XVI–XIX. századi hitvitáinkról*, szerk. HELTAI János, TASI Réka, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 2005, 46–47.

¹⁶ A Sárospataki Füzetek tanulmányát jegyző, magát csak monogrammal jelölő H. Gy. Szilágyi Benjámín István *Synodalia* c. kéziratot munkája alapján írja mindezt. H. Gy., *A sárospataki főiskola tanárainak életrajza, XXII: Kézdi-Vásárhelyi Mózes 1601–1604. s következő éveiben*, Sárospataki Füzetek, 1864, 687–688. – Szabó András a kitiltást némileg másként indokolja a wittenbergi magyar coetusról írt könyvében, de végső soron az egyetem döntése az ortodox lutheránusok és a kriptokálvinisták közti teológiai ellentétre vezethető vissza. SZABÓ András, *Coetus Ungaricus: A wittenbergi magyar diáktársaság, 1555–1613*, Budapest, Balassi – MTA BTK ITI Reneszánsz Osztály, 2017 (Humanizmus és Reformáció), 31.

¹⁷ KECSKEMÉTI, *i. m.* (15. j.), 48–49.

kifejezetten nem nevezi meg forrásaként – merített Hunnius *De Ecclesia vera, et huius capite, Christo* című művéből, a Romlás-könyv pápaság elleni vádjait bizonyosan ebből a műből vette át.¹⁸ Hunnius *De Ecclesiáját* Eszterházi Tamás és Kürti István fordította magyarra, amely fordítás 1602-ben látott napvilágot Sárvárott *Az igaz anyaszentegyházról és ennek fejről, az Krisztusról* címmel.¹⁹ Sem a *De Ecclesia verában*, sem pedig annak magyar fordításában nem szerepel azonban Magyarinak a már idézett, a katolikusokat kenyér-, illetve ostyaimádatlással vádoló kitétele.²⁰ Ez utóbbira párhuzamot Hunnius más írásaiban, az 1601-es *Labyrinthus papisticus*-ban, valamint a jezsuita Adam Tanner ellen írt 1602-es *Antitannerus* című könyvében találunk.²¹

Aegidius HUNNIUS,
Labyrinthus papisticus, 1601, [657v].

Et quia Sacrificuli demurmurando haec quinque verba (Hoc est enim corpus meum) conficiunt ex pane corpus Christi, nonne creatores erunt? Sicut liber, cui titulus est, **Stella Clericorum, sacrificulos hac de causa creatores creatoris**, non sine horribili blasphemia nominat.

Aegidius HUNNIUS, *Anti-Tannerus*, 1602, 429.

Adhaec quia ipsi non sunt Praedicantes, sed **Missificantes** et Conficientes et (ut **Stella habet Clericorum**) **creatoris sui creatores**, qui panem heri pistoris opera coctum, pistum, pulcherrime norunt in ipsum corpus Christi mutare et sua opinione sic versum cultu ἀπολατρειας adorandum exhibere populis.

MAGYARI István, *Az országokban való sok romlásoknak okairól*, 1602, 10–11.

Masodszor ezertis Balnanyozoc, mert **az igaz Messias Kivül, ostiabol löt Christust imadnac**: Azt tanityac, hogy mikor **a pap az vr vaczorabeli kenyerre es borra reya mondgya az igét**, az kenyerből es borból, leg ottan a Christus valosagos teste vere es Istensege változic, s-immar semmi bor, kenyér ot nem leszen: es azért nem altallyac, egy könyuőkben, mellyet így hinac: **Stella clericorum, nagy karomlással azt mondani, hogy az mise czinalo papoc es baratoc, az ő teremőióknek teremőői legyenec**, es ezzel a szűz Máriánál fellyeb valocka teszic őket, hogy Maria csak egytzer fogatta es szűlte volna Christust, á mise mondoc penig, valamenyeszer, akaryac, mind anniszor teremtheffec Christust. Nem nagy Baluaniozase ez?

¹⁸ Magyarai mindössze megemlíti Hunnius ekkleziológiai művét: „De ezt hogy pápa Antikrisztus legyen, amaz tudós és istenfélő Hunnius Egyed doktor bővebben megbizonyítja az ekkleziáról való könyvének második részében, mellyet remélek rövid nap magyar nyelvenn is kimenni az keresztények közzé.” MAGYARI 1979, 14. Az említésen túl azonban kimutathatóan felhasználta Hunnius művét a Romlás-könyvben. MAKKAI, *i. m.* (1. j.), 201.

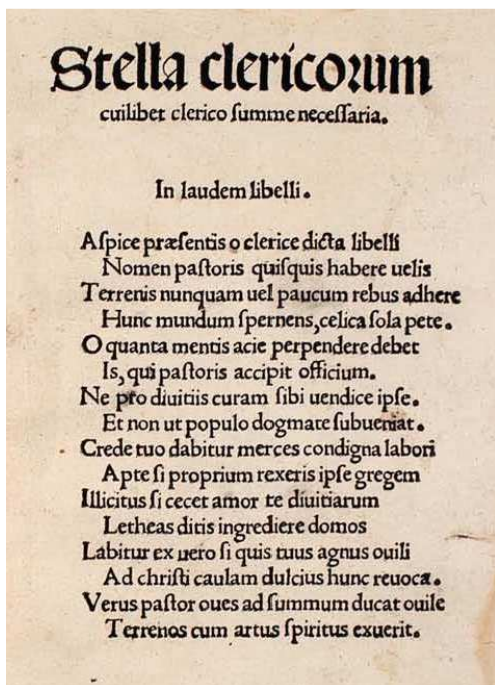
¹⁹ [ESZTERHÁZI Tamás, KÜRTI István], *Az igaz anyaszentegyházról és ennek fejről, az Krisztusról [...]* irattatott Aegidius Hunnius [...] által, Sárvár, Manlius, 1602.

²⁰ Magyarai a bálványozás ezen formájának, pontosabban az átlényegülés tanának tömör ismertetéséhez lapszéli jegyzetben Johann Eck *Enchiridion locorum communium adversus Ludderanos* c. művét (Landshut, 1525) hivatkozza. A domonkos rendi Eck Melanchthon *Loci communes* (1521) írt kézikönyve az *Enchiridion*, amelyben a *Szentírás*, az egyházatyák és az egyetemes zsinatok felhasználásával védelmezi a katolikus egyház álláspontját.

²¹ Aegidius HUNNIUS, *Labyrinthus primus Papisticus, hoc est Disputatio de Papatu semetipsum contradictionibus implicante [...]*, Wittenberg, Georg Müller, 1601; Uő, *Antitannerus, hoc est scriptum apologeticum contra turpissima mendacia Adami Tanneri, Iesuitae Monacensis*, Wittenberg, Georg Müller, 1602.

Hunnius tehát a katolikus áldozópapokat csak mint misecsínálókat (misificantes) emlegeti, akik a molnár munkája révén készült kenyérről azt mondják, hogy azt Krisztus testévé változtatják, és azt artolatreiával nyújtják a híveknek imádatra.

A Hunnius, illetve Magyarai által hivatkozott *Stella clericorum* egy, a 13. században a papság számára összeállított kézikönyv, amely éppen hogy a klérus erkölcsi megtisztítására törekvő gregoriánus reformok szellemében íródott.²² A mű szándéka szerint a klérus tekintélyét kívánta emelni azáltal, hogy erőteljesen hangsúlyozta az áldozást végző pap konszekráló szerepét. A *Stella clericorum* szerzőjét nem ismerjük; a mű népszerűségét jelzi, hogy mintegy 450 kéziratban maradt fenn, a 15. századból pedig 59 kiadásról tudunk.²³ Az Országos Széchényi Könyvtár is őriz belőle egy 1515-ös Bécsben kiadott példányt.

Stella clericorum,
Viennae, Victor, 1515
(OSzK, Ant 10.009)

²² Michael MILWAY, *Forgotten Best-Sellers from the Dawn of the Reformation = Continuity and Change: The Harvest of Late-Medieval and Reformation History*, ed. Robert J. BAST, Andrew C. COW, Leiden, Brill, 128–129; C. Colt ANDERSON, *Reforming Priests and the Diverse Rhetorics of Ordination and Office from 1123–1418 = A Companion to Priesthood and Holy Orders in the Middle Ages*, ed. Greg PETERS, C. Colt ANDERSON, Leiden–Boston, Brill, 286.

²³ *Uo.*, 128.

A protestánsok által nehezményezett *creatores creatoris* kifejezést valóban megtaláljuk a *Stella clericorum*-ban, még hozzá ebben a szöveggörnyezetben: „Quum ergo tantae dignitatis sit sacerdos, quod **creator sui creatoris** et totius creaturae, ipsum prodere vel damnare inconueniens est.”²⁴ Vagyis „mivel pedig ily nagy a méltósága a papnak, mert teremtőjének és az egész teremtésnek teremtője, nem szabad elárulni vagy elítélni.” Hunnius előtt is több protestáns szerző megütöközött ezen a megfogalmazáson, így például a reformációt megelőzően már Jan Hus hazug, blaszfém, és egyszersmind abszurd kijelentésnek ítélte azt.²⁵ Hunnius *Labyrinthus papisticus*-ának fentebb idézett transsubstantiatio-kritikájában szintén „rettenetes blaszfémának” (non sine horribili blasphemia) nevezte ezt a kitélt. Katolikus részről a „creatores creatoris”-t a jezsuita Jacob Gretser azzal magyarázta a Hunnius ellen írt *Labyrinthus Creticobunnius* című vitáiratóban, hogy az átlényegülés nem a létrehozása/teremtése (creatio) valaminek, hiszen az nem a semmiből történik, hanem a kenyérből, pontosabban a kenyér lényegéből (ex substantia panis). Ennek megfelelően a megszentelést végző pap sem létrehozó/teremtő (creator). Gretser szerint a *Stella clericorum* szerzője nem is a szó szerinti, szoros jelentésében alkalmazta a *creatort*, hanem a szó tágabb értelmében, amennyiben a *creatio* is felfogható bármiféle átváltozásnak (conversio), és a *creator* pedig bárki, aki ennek átváltozásnak az oka, szerzője.²⁶ Érdekes, hogy Pázmány nem említi a *Stella clericorum*-ot, amikor azt írja Magyarinak: „Kárhoztatod aztis, hogi az papokat nem

²⁴ *Stella clericorum* [...], Bécs, Vietor, B[r].

²⁵ Matthew SPINKA, *John Hus: A Biography*, Princeton University Press, 1968, 143. – Hus több prédikációjában is kritikával illette a *Stella clericorum*-ot. Olivier MARIN, *Hus et Peucharistie: Notes sur la critique bussite de la Stella clericorum = The Bohemian Reformation and Religious Practice, 3: Papers from the XIXth World Congress of the Czechoslovak Society of Arts and Sciences, Bratislava, 1998*, ed. Zdeněk V. DAVID, David R. HOLETON, Praha, Academy of Sciences of the Czech Republic Main Library, 2000, 49–60.

²⁶ Gretser Hunniusnak a fentebbi táblázatban idézett szövegére (*Labyrinthus papisticus*) a következőt írja: „*Quia sacrificiuli demurmurando haec quinque verba (hoc est enim corpus meum) conficiunt ex pane corpus Christi, nonne creatores erunt? Minime vero; quia creatio est ex nihilo: et creator rem producit ex nihilo, transsubstantiatio non est ex nihilo, sed ex substantia panis ad corpus Christi: et Sacerdos consecrans conficit corpus Christi non ex nihilo, sed ex substantia panis. Quare nec transsubstantiatio erit creatio; nec consecrans, creator; [...] Corpus Christi, quod sub speciebus panis et vini, virtute consecrationis, praesens sistitur, iam antea alibi existit, nimirum in coelo, non creatur igitur, cum panis per conuersionem illam in corpus Christi conuertitur. At liber, cui titulus, Stella Clericorum, vocat Sacerdotes creatores creatoris. Quid tum? Vocabulo creatoris vtitur liber ille non proprie, sed latiori quadam significatione, prout creator pro quauis conuersione, et creator pro quouis, qui conuersionis illius causa est, accipi potest.*” Jacob GRETSER, *Labyrinthus creticobunnianus, hoc est disputatio de Hunnio praedicante Witebergensi*, Ingolstadt, Andreas Angermayer, 1602, 48–49.

tudom micioda köniü, neuezi *Creatores Creatoris*.”²⁷ Minthogy Magyarai cím szerint hivatkozott a *Stella clericorum*ra, Pázmány értetlensége vélhetőleg magának a könyvnek szólt, vagyis egyszerűen nem ismerte a művet.

Három bekezdéssel feljebb szintén a *Stella clericorum*ban olvassuk vélhetőleg azt, amit Magyarai úgy magyarázott, hogy a papság Szűz Mária fölé helyezi magát: „O veneranda sacerdotum dignitas, si digne et sacerdotaliter vixeritis, intra quorum manus velut in utero Virginis filius Dei incarnatur”²⁸, azaz „O papoknak tiszteletreméltó tekintélye, bárcsak méltón és paphoz illő módon élnétek, akiknek kezében, mintegy a Szűz méhében testesül meg Isten fia.” Pázmány egyébként Magyarinak ezen, szintén a *Stella clericorum*ra alapozott vádját a *Felelet*ben figyelmen kívül hagyta, vélhetőleg amiatt, hogy nem ismerte ezt a középkori manuálét.

Mint láttuk, az orthodox lutheránus Hunniusnál találunk említést a kenyér-imádásra, a Magyarinál felsorolt 12 rendbeli bálványozás Pázmányt mégis egy másik, 18 tételből álló listára emlékeztette. Ez a felsorolás az angol református teológus, William Whitaker *Controversia de Ecclesia contra Pontificios* című könyvében szerepel.²⁹ A Roberto Bellarmino ellen írt ekkleziológiai művet Pázmány részletesen cáfolta a két évvel később megjelent *Diatriba theologica*ban, amelynek kéziratával a *Felelet* megírásakor már elkészülhetett.³⁰ A Pázmány által hivatkozott Whitaker-féle lista Krisztus látható egyházának a katolikusok által kiforgatott, tönkretett fundamentumait ismerteti. A 18 tételből álló jegyzékben nyolcadikként szerepel általában a bálványimádás: az angyalok és szentek, illetve azok képmásainak helytelen tisztelete, valamint a kenyér imádása: „[...] manifestum est, eos latreian tribuere pani Eucharistico,” vagyis nyilvánvaló, hogy latriát tulajdonítanak az áldozati kenyérnek”.³¹

²⁷ PÁZMÁNY 1603/2000, 148:14–15.

²⁸ *Stella clericorum* [...], i. m. (A6v).

²⁹ William WHITAKER, *Praelectiones Doctiss. Viri Gulielmi Whitakeri [...] in quibus tractatur Controversia de Ecclesia contra Pontificios, imprimis Robertum Bellarminum Jesuitam*, Herborn, 1599.

³⁰ [PÁZMÁNY Péter], *Diatriba theologica de visibili Christi in terris Ecclesia* [...], Graz, Georg Widmanstetter, 1605. – „[...] miuelhogi az Hunnius, es Withakerus köniuei ellen, Az Aniazentegihazrul, egez köniuet irtam enis, melliet Isten segítsegeből talam megis latnak az emberec.” PÁZMÁNY 1603/2000, 5–7.

³¹ „Primo ergo manifestum est, eos latreian tribuere pani Eucharistico; quem esse Deum, furore maximo correpti, affirmare non erubescunt. Nam haec illorum fides est, haec professio. Sed tamen quia ibi Deum esse putant; forsitan hac in re excusandi sunt, et tolerabilis haec est illorum opinio. At haec excusatio non est admittenda; quemadmodum nos postea, Deo volente, suo loco docebimus. De cruce vero quid respondebunt? Num crux quoque Deus, aut Christus est? At crucem homines faciunt. Utcunque certe fingant, panem in Eucharistia transsubstantiatione

Térjünk vissza most arra, miként reagált Pázmány Magyari (illetve Hunnius) Eucharisziával kapcsolatos vádjaira! Pázmány a *Feleletben* kifejti, hogy nem érti, miért minősül bálványozásnak az Oltáriszentség imádata, amikor az nem annak külső jegyeinek, a kenyérnek és a bornak, hanem az átváltoztatott Krisztusnak szól. („Azonkeppen mijs, nem az kenier es bor zinet, hanem a’ mint a Tridentumbeli göleközet mongia, *Christum in Eucharistia* imaggiuc.”³²) Továbbá azt is furcsállja, hogy a lutheránusok, ha tagadják is az átlényegülés tanát mégis is azt vallják, hogy Krisztus a kenyérben és a borban valóságosan, emberi természete szerint van jelen. Ezt az ellentmondást a *Tíz bizonyásban* így fogalmazza meg:

A Lutheristac, noha azt hiszic, hogy valosagos képpen ielen vagion Christus, nem csak az oltari zentsegbe, de kapoztas husbais, miuelhogy mindenüt ielen vagion, az Vbiquistac vallása szerent, az eo emberi természetibeis, Mind az által azt mongiac, hogy baluani imado, valaki Christust ebbe a szentsegbe imaggia, es ily Christus Vruc, baluani az eo itiletec szerént.³³

A *Kalanáz* Oltáriszentségről szóló XI. könyvében tovább viszi ezt a gondolatot:

Az Oltari Szentségben, *Vere, realiter, substantialiter*, igazán, valóságosan, természete-szerént, jelen vagyon a’ Christus teste; noha nem Testi és láthatóképpen, hanem, lelki mód-szerént és láthatatlanúl. Azért, valaki a’ külső jeleket vészi, ezekkel-eggyütt a’ Christus Testét Vérét vészi. Ebben a’ *Romai Ecclesia*-nak nyomdokát követi az Augustai Confessio, *Artic. 10.*³⁴

Egyébként valószínűleg ez a tanbeli hasonlóság az oka, hogy Pázmány többször bírálja a kálvinisták Úrvacsora-tanát, mint a lutheránusokét. Szerinte azonban még a Kálvin követői – akik tagadják az Úrvacsorában Krisztus valóságos jelenlétét (*praesentia realis*) – sem mondhatnák a katolikusokról, hogy bálványozók:

Ha zinte az Calvinistac vallasa zerent, ielen nem volnais az Christus teste, ugian nem lehetnenc baluaniozoc, ha Isteni tiztelettel tiztelnöioc, nem az bort, vagi kenieret, hanem az Christust, kit hizzunc hogi ot ielen legien.³⁵

quadam divina Christum fieri: crucem tamen creaturam esse fateantur necesse est. Quaecunque enim tandem aut qualiscunque crux fuerit, factitia certe est; nec ulla hic transsubstantiatio aliquo modo esse potest. Sed quid? Num tribuunt illi cruci latreian? Sane quidem; idque non illi tantum cruci, in qua Christus pependit; sed omnibus etiam illius simulachris, formis et figuris. [...].”
WHITAKER, *i. m.* (29. j.), 740.

³² PÁZMÁNY 1603/2000, 146:11–13.

³³ PÁZMÁNY 1605/2001, 201: 2–7.

³⁴ PÁZMÁNY 1637/2000, 825.

³⁵ PÁZMÁNY 1603/2000, 146:18–21.

Az Oltáriszentség bálványozása feletti vita tömör megfogalmazását szintén a *Kalauz* XI. könyvében olvashatjuk.

VI. Kérdés: A’ Bortúl kenyértől várják-e az Ujítók Lelki táplálásokat, vagy a’ Christus Testétől vérétől? Ha a’ Kenyértől bortúl várják: Bálványozók. Ha a’ Christus Testétől vérétől várják Lelki javokat: mivel Christust éppen, és nem részre, vagy darabra osztva vészik Egy szín-alatt, mit versengenek a külső jeleken?³⁶

Itt Pázmány egy gondolatmenetben érinti a bálványozás, az Oltáriszentség külső jegyeinek (accidenseinek) és az egy szín alatt való áldozás problematikáját.

A *Felelet*ben a bálványozás vádjának konkrét cáfolata után, még a refutatio részeként Pázmány viszontellenvetéssel él, vagyis a rágalmat visszafordítja az evangélikusokra.

Ha azert nem baluani az mi üduözitönc, nilva nem mi vagiunc baluaniozoc, hanem ti vattoc haladatlan zolgac, kic az ti vratokat, Isteneteket, az Zent Iras paranciolattia zerent nem akariatoc imadni, az az Christust, kit az vr vacioraiaba hiztec ielen lenni. Es ebbe elzakattoc az regi zent Attiacnak egienlö értelmektül, kic mindenkor imattac Christust, az oltari zentsegebe.³⁷

Ezt követően az általa említett szentatyáktól idéz szöveghelyeket, amelyekkel az Eucharistia imadásának (adoratio) kötelességét támasztja alá (például Szent Ágoston: *Nemo illam carnem manducat, nisi prius adoraverit.* Szent Ambrus: *Carnem Christi hodie quoque in mysteriis adoramus,* stb.)³⁸

Magyarinak az Oltáriszentséggel kapcsolatos másik, a bálványozások között említett vádja „az úrnapi bálvány ostyának utcától utcára való fassangoltatása.” A 13. században Kölnben bevezetett, majd a 14. századtól Németország szerte elterjedt úrnapi körmenet szokásának kora keresztény gyökereihez Pázmány Caesareai Euszebiosz és Tours-i Szent Gergely írásaiból idéz.³⁹ A processzió ószövetségi előképének a Szövetség ládájának zsidók általi menetben való hordozását tekinti. A *Kalauz* XV. könyvében bővebben ír erről:

Ha az Ur Napját, és egyéb külső pompákat későbbben rendeltek, azon nem méltó meg-botránkozunk; mert az *Israël* népe-közt-is, sok Száz esztendők-után kezdék az Istent szokatlan pompával tisztelni; mikor *David*

³⁶ PÁZMÁNY 1637/2000, 883.

³⁷ PÁZMÁNY 1603/2000, 146:22–27.

³⁸ *Uo.*, 146:27–147:12.

³⁹ *Uo.*, 147:15–21.

annyi *Cántorokat* rendelete, hogy csak a' több Éneklők Tanítói és Vezéri-is, Két-száz nyólczvan-nyólczvan voltak.⁴⁰

A Magyar által felhozott „az kenyér Krisztus és annak tartó kalitkájá”-ra Pázmány pedig a következőképpen válaszol: „az regy zent iamboroc arani és ezüst edeniekbe zoktac vala nagi böciülletesen tartani az mi Vrunc testet.”⁴¹

Összességében elmondható, hogy Pázmány ugyan röviden és tömören, de Magyar valamennyi, az Eucharisziát bálványozásnak beállító vádpontjára megfelelt. Pázmány *Feleletének* az Oltáriszentséget védelmező szakasza még így is kb. négyszer hosszabb, mint az ellenfele 12 pontos látrialisztájának második, artolatriára vonatkozó tétele, és még hosszabb lett volna, ha Pázmány nem alkalmaz öncenzúrát és húzza meg jelentősen a saját szövegét. Ez utóbbit Rapaics Rajmond szerint az indokolhatta, hogy 1604-ben amúgyis kiadott volna egy magyar nyelvű művet az Oltáriszentségről, amely munkájára nemcsak a *Feleletben*, de az 1605-ös *Tíz bizonyosságban* is utal.⁴² Pázmány ezen munkájából sajnos nem maradt ránk példány, így az 1603-as *Feleletben* lévő, Magyarit cáfoló, a katolikus Eucharisztia védelmére írt ötlapnyi szöveget tekinthetjük Pázmány első, az Oltáriszentségről szóló magyar nyelvű megnyilatkozásának. A katolikus Eucharisziát védelmező részletesebb, teoretikusabb kifejtését a *Felelet* után éppen tíz évvel megjelenő *Kalauz*ban olvashatjuk.⁴³

⁴⁰ PÁZMÁNY 1637/2000, 1014.

⁴¹ PÁZMÁNY 1603/2000, 147:21–148:1.

⁴² PÁZMÁNY Péter, *Felelet az Magyar István sárvári praedicatornak az ország romlása okairól írt könyvére*, s. a. r., RAPAICS Rajmond = PÁZMÁNY Péter *Összes munkái*, I, Budapest, Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Hittudományi Kara, Budapest, 1894, VI; 10.

⁴³ PÁZMÁNY Péter, *Isteni igazságra vezérleo kalauz*, Pozsony, 1613.

Bíró Csilla

Az *Énekek éneke* 5,1 verse mint az Eucharisztia előképe Andreas Pannonius és Gregorius Coelius Pannonius kommentárjában

„Barátaim, egyetek, igyatok, ittasodjatok meg, kedveseim!”

Valószínűleg az őskortól kezdve léteztek lakomák egy-egy, a törzsek életének jelentős eseménye kapcsán, legyen az egy sikeres vadászat, győzelem az ellenséges törzs felett vagy akár szövetségre lépés velük. Szerepelnek lakomák a mitológiákban, és ókori történelmünk kezdeteitől maradtak fenn írásbeli híradások és tárgyi leletek valóban megtörtént lakomákról. Bármelyiket is vizsgáljuk ezekből, közös bennük, hogy ezek az étkezések nemcsak a létfenntartás elemi szükségletei, hanem egyúttal társadalmi aktusok is, a társadalomszervezés fontos eszközei voltak. A lakoma lehetett politikai eszköz (például szövetségkötés), illetve a rituális események (például házasság, temetés) kísérőjelensége. Számos típusát különböztethetjük meg szimbolikus tartalma, funkciója, mérete, társadalmi célja, a felhasznált alapanyagok értékessége, a vendég és vendéglátó társadalmi viszonya, a létrejövő kötelezettségek mértéke, az esemény gyakorisága, rendszeressége vagy alkalmi jellege szerint. Bármilyen lakomáról legyen is szó, közös bennük, hogy az étel és ital mint szimbólum van jelen a lakoma során.

A lakoma igen összetett jelenségének meghatározásához Kalla Gábor, Raczký Pál és V. Szabó Gábor definícióját használtam fel:

A mindennapi étkezéstől tudatosan megkülönböztetett, gyakran nagyobb számú résztvevővel, nagy mennyiségű étellel és itallal kísért komplex cselekmény. A lakomát a mindennapokból kiemeli az alkalom, a vendégek száma, a körülmények, továbbá a mindennapitól eltérő tér- és időbeli keretek. Kísérőjelenségei lehetnek a szokatlan vagy különlegesen elkészített ételek, italok, a különleges helyszín, különleges környezet, különleges hatások (például illat), különleges tárgyak (asztali készlet), sajátos cselekvésformák (zene, tánc).¹

¹ KALLA Gábor, RACZKY Pál, V. SZABÓ Gábor, *Ünnep és lakoma a régészetben és az írásos forrásokban: az őskori Európa és Mezopotámia példái alapján = Convivium*, szerk. DÉRI Balázs, ELTE BTK VTK, Budapest, 2013, 12.

Tanulmányom középpontjában az *Énekek éneke* 5. része 1. versének részlete áll: (*Comedite, amici, et bibite, et inebriamini, carissimi, azaz Barátaim, egyetek, igyatok, ittasodjatok meg, kedveseim!*) Két *Énekek éneke*-kommentár értelmezését vizsgálom a szöveghellyel kapcsolatban, a 15. század második felében Ferrarában élt karthauzi Andreas Pannoniusét és a 16. század első felében Rómában élt pálos Gregorius Coelius Pannoniusét.

Az értelmezéshez a fent említett lakomafélelményen kívül a tipológia bibliaértelmező módszerét hívom segítségül. A tipológia módszere az Ó- és Újszövetség szoros kapcsolatát feltételezve az egyes ószövetségi eseményekben vagy személyekben olyan előképet, előrevetülést vagy árnyékot (praefiguratio, adumbratio) lát, amely majd az Újszövetségben teljesedik be, azaz benne az azonosított elemeket az idő dimenziója választja el egymástól. Az idődimenzióknak köszönhetően a tipologikus szemlélet jövőorientált, alapja a hit, a remény és a vízió. A tipológia nemcsak egyszerűen a jövőbe mutat, hanem egy minőségileg magasabb szintű dimenzióba. Tehát az egyik elem, az előkép nemcsak megismétlődik a jövőben, hanem egy magasabb szinten teljesedik be. Például az ószövetségi páskavacsorának mint előképnek az utolsó vacsora nemcsak jövőbeli megismétlődése, hanem többlettartalommal bővült beteljesedése is. A tipológia ugyanakkor nemcsak módszer, hanem lelki látásmód is, amely felfedezi a kapcsolatot Isten a történelemben végbemenő megváltási tervének egyes eseményei között. Ha címszavakban akarjuk megmutatni, a tipológia egyszerre a *Biblia* egyféle olvasása; az Ó- és Újszövetség egysége; a bibliai exegézis egy módszere; beszédalakzat; gondolkodásmód; retorikai forma; történelemszemlélet; az ismétlődés princípiuma; és szövegekben az intertextualitás megnyilvánulása.² A tipológiai szimbolizmus alapján több olyan ószövetségi jelenetet is megkülönböztethetünk, amelyek az Eucharisztia előképei. Így értelmezhetjük Ábel tiszta áldozatát, Noé hálaáldozatát vagy Ábrahám áldozatát, valamint a manahullást vagy Melkizedek áldozatát is. Ám mi a jelen tanulmányban kifejezetten az Ószövetségben szereplő lakomákra mint az utolsó vacsora, így az Eucharisztia előképeire figyelünk. A páskavacsora bemutatása helyett, amely a *Kivonulás könyve* 11–13. részében olvasható és közismerten az Eucharisztia előképe, az alábbi, lakomákhoz kötődő szöveghelyeket érdemes részletesebben megfigyelni. Ezek közül nem mindre találtam olyan adatot, hogy az utolsó vacsora előképeként értelmezték volna, de a tanulmány szempontjából érdemes vázlatosan áttekintenünk, hogy az Ószövetségből milyen lakomakép

² FABINY Tibor, *A bárány mint tipológiai szimbólum* <https://archiv.evangelikus.hu/teologia/a-barany-mint-tipologiai-szimbolum/> (Letöltve: 2018. 09. 22.)

rajzolódiák ki.³ *Dániel próféta 5. könyvének* 1–12. versében olvasható Baltazár király lakomája a féktelen élvezetek és a halandó ember hatalmának hiábavalóságát bizonyítja, az utolsó vacsorával vagy az Eucharisziával nem állítható párhuzamba. Ugyanígy az *Eszter könyve 1*, 1–8. része sem, amely a Perzsa Birodalom fénykorában Xerxész királyi lakomáinak a részleteiről tanúskodik, de nem tekinthető az utolsó vacsora előképének.

¹Achasvéros idejében történt – ez az Achaszvéros Indiától Etiópiáig százhuszonhét tartományon uralkodott –, ²abban az időben, amikor Szúza várában királyi trónján ült, ³uralkodásának harmadik évében, hogy lakomát rendezett fejedelmeinek, szolgálóinak, a perzsa és méd sereg vezéreinek, a tartományok kormányzóinak és főembereinek. ⁴Így akarta királyságának gazdagságát és fényét eléjük tárni, és a saját nagyságát csillogtatni, hosszabb ideig, száznyolcvan napon át. ⁵Amikor ezek a napok elmúltak, a király Szúza vára egész népének, apraja-nagyjának hét napig tartó lakomát rendezett a királyi palota kertjében. ⁶Fehér gyolcsvásznak, lilába játszó bíborszövetek függték bíbor és biszus köteleken, ezüstgyűrűkkel rögzítve a fehér márványoszlopokon. A porfir, fehér márvány, gyöngyház és fekete márvány padozaton arany- és ezüstheverők álltak. ⁷A királyi bort aranykelyhekben szolgálták fel – mind másféle volt – a király bőkezűségéből nagy bőségben. ⁸A király rendelete értelmében senkit sem kényszerítettek ivásra. A király ugyanis meghagyta minden udvarmesterének, hogy mindenki azt fogyassza, ami jólesik neki.

Az *Ószövetség* több szövetségekötését is lakomával erősítették meg. Példa erre a *Teremtés könyve 26*, 26–31. része Izsák és Abimelek szövetségekötéséről és lakomájáról:

Abimelek eljött hozzá Gerárból bizalmasával, Achuszattal és vezérével, Pichollal. ²⁷Izsák megkérdezte: „Miért jöttök hozzám, hiszen gyűlöltök és elküldtetek magatoktól?”²⁸ Így feleltek: „Saját szemünkkel láttuk, hogy az Úr veled van. Ezért azt mondtuk: Legyen köztünk és közted esküvel megerősített kapcsolat. Szerződést akarunk veled kötni. ²⁹Ne tégy nekünk rosszat, ahogy mi sem bántottunk, hanem csak jót tettünk veled, és engedtük, hogy békében elvonulj. Te az Úr kedveltje vagy!” ³⁰Erre lakomát készíttek nekik, ettek és ittak. ³¹Másnap reggel kölcsönösen megesküdtek, majd Izsák elbocsátotta őket, s azok békében váltak el tőle.

A *Teremtés könyve 31*, 43–48. része, Jákob és Lábán szövetségéről és lakomájáról:

³ Az idézett magyar nyelvű ószövetségi részletekhez a *Biblia*, Szent István Társulat (Budapest, 2009) kiadást használtam fel.

Lábán feleletül így szólt: „A lányok az én lányaim, a gyermekek az én gyermekeim, a juh, a kecske az én jószágom, és minden, amit itt látsz, az enyém. De mit tehetek ma lányaimért vagy gyermekeimért, akiket ők szültek? ⁴⁴Tehát gyere, kössünk szövetséget, én és te... Ez legyen a tanú köztem és közted.”⁴⁵Erre Jákob vett egy követ, s felállította emlékköül. ⁴⁶Jákob ezt mondta rokonainak: „Szedjetez követ!” Azok követ gyűjtöttek, kőrákást csináltak és a kőrákásón lakomát tartottak.

A *Sámuel II. könyve 3*, 20–21. része Dávid és Abner szövetségéről és lakomájáról:

Amikor Abner Hebronba érkezett húsz férfi kíséretében, Dávid lakomát adott Abnernak és azoknak az embereknek, akik vele voltak. Abner azonban így szólt Dávidhoz: „Útra kelek és elmegyek, s egész Izraelt uram köré gyűjtöm. Kössenek veled szövetséget és király lehetsz, ameddig csak kívánja a szíved.” Erre Dávid útra bocsátotta Abnert, s ő el is ment békében.

Menyegzői lakomára is találunk példát. A *Bírák könyve 14*, 10–11. része Sámson esküvői lakomájához kapcsolódik:

Ezután lement asszonyához. Ott hét napig tartó lakomát rendeztek Sámsonnak, mert ez volt a szokásuk a legényeknek. Mivel azonban tartottak tőle, harminc kísérőt adtak mellé, hogy a közelében legyenek.

Sámson ismert mint Jézus előképe, lakomáját és az előtte lezajlott oroszlános jelenetet, azaz az általa elpusztított oroszlán tetemébe méhek költöztek, így abból lépes méz került elő, Gregorius Coelius Pannonius kommentárjában a megtestesülés előképeként értelmezi. Az oroszlán testében rejlő méz Jézus emberi testben meglévő Isten mivoltát jelképezi.⁴

Külön figyelmet érdemel az *Izajás próféta könyve 26*, 6–12. része, amelyet messiási lakomaként is számontartunk:

A Seregek Ura minden nemzetnek bőséges lakomát rendez e hegyen. Lakomát, ahol lesz finom bor, zsíros, legjava falat, és erős színbor. ⁷Es leveszi e hegyről a leplet, amely minden népet betakart, és a fátyolt, amely minden nemzetet elborított. ⁸Örökre megsemmisíti a halált. Istenünk, az Úr letörli a könnyet minden arcról, lemossa népéről a gyalázatot, lemossa az egész földön. ⁹Ő, az Úr mondta ezt. ⁹Azon a napon majd így beszélnek: Íme, a mi

⁴ „[...] Sic ergo comedit favum suae carnis, cum melle suae divinitatis. Non prius comedit, quam a morte resurrexit. Nam nec Samson ille singularis fortitudinis unicum exemplum prius favum mellis comedit, quam leone interfecto ab ore eius in domum suam revertens extraheret, de quo comedit ipse et partem parentibus condivisit, quia nimirum Christus gustatam divinitatis gloriam, patribus, quos de fauce inferni extraxerat, communicavit. [...] O beatum convivium, ubi Christus favum mellis comedit et distribuit!” GREGORIUS COELIUS Pannonius, *Commentaria in Cantica canticorum Salomonis*, auctore – –, Viennae Austriae, Leopold Voigt, 1680, 176. (RMK III 3092)

Istenünk! Benne reméltünk, hogy megszabadít minket. Ő az Úr, s mi benne bízunk. Örülünk és ujjongjunk segítségén! ¹⁰Mert az Úr keze megpihen e hegyen, Moábot meg úgy eltíporják a saját földjén, mint a szalmaszálát eltapossák a trágyalében. ¹¹És ha kiterjeszti kezét, mint az úszó úszásra, az Úr megalázza kevélységében, bármilyen ügyesen mozgatja is kezét. ¹²Magasba nyúló, erős falaidat lerontja, porig alázza, s a földig lerombolja.

A messiási korra vonatkozó elképzelések szerint, amikor a Messiás uralma elkezdődik, egy lakomára hívja meg az igazakat. A *Szentírás* különböző szöveghelyei mellett az apokrif iratokban is megjelenik ez az eszkatologikus lakomáról szóló elképzelés. A prófétai jövendölés lényeges eleme, hogy nemcsak a tizenkét törzsre vonatkozik, hanem mindenkire, a pogányokat is beleértve. Az utolsó vacsora és minden eucharisztikus cselekedet ennek az eljövendő lakomának, azaz az Atyával való örök életközösségnek az előképe.

Ha alaposabban foglalkozni kezdünk az *Énekek éneke* 5,1 versének részletével és a szöveghellyel foglalkozó két kommentárral, azt látjuk, hogy nagy vonalakban ugyanazt az értelmezését adják: a részlet ószövetségi előképe az utolsó vacsorának, az Eucharisztíának és az eszkatologikus lakomának. Az *Énekek éneke* vőlegénye, Salamon, azaz ennél a részletnél a beszélő pedig Krisztus előképe.

Andreas Pannonius *Énekek éneke-kommentárjáról* már több írásom megjelent,⁵ így erről csak néhány alapvető információt említek. A kommentár egész terjedelmében a tipológiára épít. Értelmezése szerint Salamon, az ószövetségi ének szerzője egyszerre egy valós történelmi személyiség és Krisztus előképe. A menyasszony pedig Szulamit királynő mellett a Szűzanyát is jelenti. Az értelmezés központi gondolata, hogy az ószövetségi menyasszony és a vőlegény menyegzője Krisztus inkarnációjának az előképe. A két főszereplő tipológiai értelmezésére felépített kommentárban nem meglepő, hogy az *Énekek éneke* 5,1 versének részlete is a tipológia kontextusába kerül.⁶ A „*Barátaim, egyetek, igyatok!*” a *Máté evangéliuma* 26, 26–28 részletének előképe:

⁵ Andreas Pannoniushoz lásd legújabban: BÍRÓ Csilla, *Szűz Mária alakja Andreas Pannonius Énekek éneke-kommentárjában = Lelkiség és irodalom: Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére*, szerk. BAJÁKI RITA és mások, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2017 (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok, 17), 94–102.

⁶ „Comedite amici et bibite, et inebriamini carissimi.” [Ct 5,1]

5.1.6. „In verbis assumptis fideles a domino Iesu ad corporis et sanguinis sui communionem invitantur per hoc, quod dicit comedite, quod fit cum aliqua difficultate, significat suavitatem divine dulcedinis, que in communionem tanti sacramenti degustatur, quamvis cum labore. Unde: *Panem de celo prestitisti eis omne delectamentum in se habentem* [Sap 16,20], et: *Panem angelorum manducavit homo* [Ps 77,25]. Per hoc autem, quod dicit bibite, quod fit faciliter, significatur supercelestis dulcedo, que a devotis et digne summentibus percipitur. Per illud vero, quod subiungitur et inebriamini carissimi,

Vacsora közben Jézus kezébe vette a kenyeret, megáldotta, megtörte s odanyújtotta tanítványainak, ezekkel a szavakkal: „Vegyétek és egyétek, ez az én testem!”²⁷ Aztán fogta a kelyhet, hálát adott, és ezekkel a szavakkal nyújtotta nekik: „Igyatok ebből mindnyájan, ²⁸mert ez az én vérem, a szövetségé, amelyet sokakért kiontanak a bűnök bocsánatára.”

Ugyanakkor – magyarázza tovább Andreas Pannonius – az utolsó vacsora és minden eucharisztikus cselekedet szintén előkép, méghozzá annak a messiási lakomának az előképe, amely majd a mennyek országában fog bekövetkezni, és amelyet Andreas Pannonius az Isten színéről színre való látásával azonosít.

Gregorius Coelius Pannonius,⁷ avagy más néven Coelius Gergely *Énekek énekek-kommentárjáról*, a *Commentaria in Cantica canticorum Salomonis*ról jóval kevesebbet tudunk, hiszen Dám Ince⁸ és később Dellamartina Mária⁹ kivételével a szöveg egészen a közelmúltig elkerülte a kutatók figyelmét.¹⁰ Ezért most néhány alapvető adatot ismertetek: az *Énekek énekek*-kommentárok között terjedelmesnek számító művet római tartózkodása alatt, 1540 környékén írhatta Gregorius Coelius Pannonius. A szöveg nyomtatott formában 1681-ben jelent meg Bécsben,¹¹ Leopold Voigt nyomdájában, a kiadásban jezsuita és pálos szerzetesek működtek közre. A

plena illa gloria consolationis et refectionis significatur, quam in futura vita sancti habebunt, quando scilicet secundum quod Dominus repromittit, in regno perenni sedebunt super mensam Domini edentes et bibentes, et dominus Iesus *transiens ministrabit illis* [cf. Lc 12,37], ad quam non perducit nisi per virtutem huius sacramenti. *Nisi enim manducaveritis – inquit Dominus – carnem Filii hominis et biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis* [Io 6,54]. *Qui manducat hunc panem, vivet in eternum* [Io 6,59]. Unde merito subiungit et inebriamini, carissimi, quod utique in patria erit, cum non iam sub specie panis ipsum videbimus aut sumemus, sed facie ad faciem videbimus et celesti illa dulcedine satiabimur. Et secundum hunc modum etiam delectatio, que est in contemplatione sapientie, et assumptio veritatis intelligibilis intellectum nostrum per usum ciborum in Sacra Scriptura convenit designari, secundum illud Prov. IX., quod de sapientia dicitur: *Miscuit vinum et posuit mensam* [Prv 9,2]. Et insipientibus locuta est: *Venite et comedite panem meum, et bibite vinum, quod miscui vobis* etc. [Prv 9,5].⁷ ANDREAS PANNONIUS, *Expositio super Cantica canticorum* c. V. (A kommentár még nem jelent meg nyomtatásban, a kézirat lelőhelye, OSzK, Kézirattár, Cod. Lat. 443.)

⁷ SARBÁK Gábor, *Gregorius Coelius Pannonius = Magyar Művelődéstörténeti Lexikon*, III, főszerk. KÖSZEGHY Péter, Budapest, Balassi, 2005, 363.

⁸ DÁM Ince, *A Széplőtelen Fogantatás védelme Magyarországon a Hunyadiak és Jagellók korában*, Róma, 1955, 22–24.

⁹ DELLAMARTINA Mária, *Szent Bernát Canticum-sermóninak hatása Andreas Pannoniusra és Gregorius Coeliusra*, Bölcsészdoktori Értekezés, ELTE, 1996.

¹⁰ BÍRÓ Csilla, *Gregorius Coelius Pannonius Énekek énekek-kommentárja = Fordítás, tolmácsolás, értelmezés*, szerk. MIKUSI Balázs, RÓZSAFALVI Zsuzsanna, SIRATÓ Ildikó, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár–Gondolat, 2017, 110–120.

¹¹ *Commentaria in Cantica canticorum Salomonis*, auctore R. P. F. GREGORIO COELIO Pannonio ordinis Sancti Pauli primi eremiteae, olim monasterii ad S. Stephanum in monte Caelio de urbe priore, opus posthumum, Viennae Austriae, typis Leopoldi Voigt, 1681, [20], 306, [32] p., 2° (RMK III. 3092).

pálos rend Szelepcsényi György esztergomi prímáshoz írt ajánlólevelének tanúsága szerint a kéziratot ismert volt, csak a kedvezőtlen körülmények – török uralom, reformáció – következtében 133 évet kellett várni nyomtatott megjelenésére. Gregorius Coelius Pannonius kommentárja az *Énekek énekének* úgynevezett ekklesiológiai értelmezését nyújtja, azaz elsősorban az *Énekek énekének* arra az értelmezésére koncentrál, amely szerint a menyasszony az egyház, a vőlegény Krisztus megfelelője. Ezen fő értelmezési vonulat mellett helyet kap kommentárjában a hívő lélek és a Megváltó kapcsolata a megtestesüléstől kezdve a kereszthalálig, mariológiai, azaz Máriáról mint a Megváltó anyjáról szóló tanok elemeivel kiegészítve. Hivatkozásait, jártasságát illetően egy kifejezetten gazdag kommentárral van dolgunk: Gregorius Coelius mind az egyházatyák, mind későbbi szerzők *Énekek énekével* kapcsolatos munkáival tisztában van, használja őket és hivatkozik rájuk. A bibliakommentárra kevésbé jellemző források is helyet kapnak benne: antik auktorok, például Vergilius, Cicero, Tibullus; és kortárs szerző is: Jacopo Sannazaro *De partu Virginis* című latin nyelvű eposza, amely *Lukács evangéliumának* első két fejezetét, azaz Jézus születését dolgozza fel.

Gregorius Coelius Pannonius magyarázataiban az *Énekek éneke* 5,1 verse szintén az utolsó vacsora előképe, ám a vonatkozó részlet értelmezése úgymond kiszélesedik, és olyan szövegrészek is helyet kapnak benne, amelyekről az olvasó először azt gondolná, hogy csak a szerző nagy fokú történelmi érdeklődésének köszönhetően kerültek a kommentárba. A szövegből kiderül, hogy a szerző igen jól tájékozott az ókor lakomázási szokásaival kapcsolatban: nemcsak nagy lakomákról szóló híradásokat tud felidézni az emlékezetében, hanem a lakomákról szóló szakirodalommal és terminus technicusokkal is tisztában van. Megfogalmazása – szokatlan módon – a finom humort sem mellőzi, amire itt egy példát mutatok. Coelius Pannonius azt fejt ki, hogy az *Énekek éneke* 5,1 verse az evangélium pompás és előkelő lakomájának, az új páskaünnepnek, azaz az utolsó vacsorának az előképe. A magyarázandó *Énekek éneke*-részletről bevezetésképpen így ír:

Az úr Jézus ugyanis az írást a régi eszközzel készítette, de az új kegyelem legjobb ízeivel fűszerezte, hogy kinek-kinek a saját szája íze szerint való legyen, hogy a jó emésztésűek nagyobb étvággal tudják megenni. A vigasztalás vízből átváltoztatott borát, azaz a törvényből lett evangéliumot is feltálalta, amit ha valaki megkóstol, jó főasztalnok módjára elcsodálkozik, és teljesen felvidulva dicsér.¹²

¹² „Paravit enim dominus Iesus Scripturam veteris instrumenti, optimis saporibus novae gratiae condens, ut cuique esse possit pro palato et stomacho, quatenus eustomachi illam appetentius

Nem csoda, ha ezen lakoma mellett eltörpülnek az evilági lakomák: Caligula dőzsölései vagy Clodius, a híres színész pazarlása, aki egy alkalommal borecetben feloldott igazgyöngyöt ivott meg. De nem érnek fel hozzá a külföldről való visszaérkezés tiszteletére megült lakomák (caena adventitia vagy görögül caena hypodectica) sem, amelyekről Plutarkhosz a lakomákról szóló szakmunkájában, a *Symposiac*ban értekezik. De nem ér fel hozzá a napi négyszeri lakomaszerű étkezés vagy az úgynevezett commessatio sem, amely a vacsora utáni étkezést jelentette. Szó esik az ételek elkészítésének módjáról, a kiszáritott vagy a megfőzött fogásokról, valamint a feltálat fogások sorrendjéről. A részleteket olvasva felmerül a kérdés, honnan szerzett egy pálos szerzetes ennyi ismeretet a lakomák témakörében. Nem kell messzire mennünk a válaszáért: Gregorius Coelius Pannonius evilági lakomákról szóló részlete szó szerinti egyezéseket mutat az itáliai humanista Caelius Rhodiginus, avagy Lodovico Ricchieri enciklopédikus művével, a *Lectio-num antiquarum librivel*, amelynek első kiadása 1516-ban jelent meg Velencében, Aldus Manutius nyomdájában.¹³ Az első kiadásában 16 könyvet magában foglaló – a későbbiekben 30 könyvre bővülő – kötet az univerzum, a Föld, a természet, valamint az emberi élet jelenségeit tárgyalja aprólékos részletességgel. Módszere egy-egy jelenség kapcsán az ókori tekintélyek felsorakoztatása úgy, hogy az idézetek egymást magyarázzák.¹⁴ Az étkezéshez kapcsolódó különböző témák a terjedelmes kötet több helyén¹⁵ is felbukkannak. A Gregorius Coelius Pannonius által felhasznált szövegrészek pedig a XV. könyv II. és III. fejezetében szerepelnek bőséges anyagot nyújtva a különböző lakomák bemutatásához. Már az alább látható részletek is tanúsítják, hogy Coelius Pannonius ismerte és felhasználta Rhodiginus művét – mindössze a szövegrészek sorrendjét cserélte fel –, de nem lenne meglepő, ha további összehasonlítások még több egyezésre derítenének fényt.

edere possint. Vinum etiam consolationis ex aqua conversum, evangelium ex lege factum apposuit, quod si quis gustaverit, in morem boni architríclini mirabitur, et totus exhilaratus laudabit.” GREGORIUS COELIUS Pannonius, *Commentaria in Cantica canticorum Salomonis*, 177. (Saját fordítás.)

¹³ Caelius RHODIGINUS, *Antiquarum lectionum commentarii*, Venetiis, in aedibus Aldi et Andreae Soceri, 1516. BNH Cat. R-259.

¹⁴ WALDAPFEL Imre, *Két közmondás Mohács Magyarországról*, Magyarságtudomány, 1943, II, 214–216.

¹⁵ *Lectio-num antiquarum libri XVI.*: lib. V. c. XXVI. (... *Bibendi leges. Conviviorum praefecti...*); lib. XIV. c. XXIV. (*Cuiusmodi esse deceat convivales confabulationes...*); lib. XIV. c. LVII. (*Prandii et coenae vocabula tam Graece, quam Latine...*); lib. XIV. c. LVIII. (... *item vocabula plura ad convivii dominum et servos spectantia...*); lib. XV. c. I–VIII.; lib. XVI. c. LXIII. (*Convivalis hilaritas...*).

GREGORIUS COELIUS PANNONIUS, *Commentaria in Cantica canticorum Salomonis* 5,1

Cedant huic convivio (Caligulae portentosissima symposia) qui commentus novum balneorum usum ac inaudita genera ciborum atque caenarum, ut calidis frigidisque unguentis lavaretur: pretiosissimas margaritas aceto liquefactas sorberet. Convivis ex auro panes et obsonia apponeret, aut frugi hominem oportere esse dicitans, aut Caesarem. Cedant Clodii quoque Aesopi tragedi filii admiranda convivia, qui aliquando ut experietur in gloria palati (si Plinio creditur) quid saperent margaritae, singulos uniones convivis absorbendos dedit. Iam vero quod adventanti principi aut amico caenam apparari saepe videmus adventitiam (ea enim inde adventitia dicta est) cuius incomparabilis luxus quanquam instruitur, hominum hoc ex luxuria fit, quod parum sibi temperant, ut superbae eorum gulae satisfaciunt: amplissimam exinde sibi gloriam vindicare cupientes. Enim vero duo milia lectissimorum piscium, septem avium apposita interdum literis proditum est. Hoc genus cenae meminit Plutarchus in Symposiacis, dicitque hypodecticam ex Romanae linguae, proprietate nuncupatam, perinde ac innuat appellari solitam exceptitiam, ut qua exciperetur princeps vel amicus. Vel adventitiam, ut modo praescripsimus, etiam si in Graeca vox aliud sonare videatur. Neque hic tacebo voluptuarios, gulaeque deditos quadrifariam distribuisse convivia diurna, quibus nepotinis, id est, superfluis, seu dixeris, extraordinariis sumptibus, quamquam usitare solent, in ientacula, prandia, caenas et commessiones, quemadmodum apud Graecos Philemon usos veteres scribit. Acratismate, aristo, hesperismate, dipno, commessiones erant cibi potusque post caenam hausti ex luxu, de quibus loqui videtur apostolus, ubi dicit: Non in commessionibus et ebrietatibus, non in impudiciis [Rm 13,13]. Namque hae superfluae sunt humanae vitae suppeditandae ad luxum et ebrietatem et etiam sequelam huius impudicitiam, quocumque nomine censeatur. Possunt commessiones et convivia dici ex collatione, symbolisque comparata, quae Lacedaemonii phidicia, Craetes andria nuncuparunt, author est Aristoteles, quae pervetusta dicit Creta celebrata, utpote Minöe regnante, multo autem prius ab Oenotriorum rege Italo in Italia instituta. Et quoniam in conviviis sumus, accepimus, ex Physicis elixa intus fieri sicciora et inde nutrimenti minoris, quam sint assa, in quibus humidum genui-

CAELIUS RHODIGINUS, *Lectionum antiquarum libri XVI*, lib. XV. c. II.

Verum gulae mancipati vitae pretia velut exquisitius intelligentes epulas quadrifariam distribuisset comperunt, in ientacula et prandia, coenas ac commessiones. Sicuti apud Graecos Philemon usos veteres scribit acratismate, aristo, hesperismate, dipno. [...] Possunt et commessiones convivia dici ex collocatione symbolisque comparata, quae Lacedaemonii phiditia, Cretes andria nuncuparunt. Haec libro politicorum septimo Aristoteles scribit esse oppido quam vetusta, ut quae in Creta sint celebrata, Minoe regnante. Quin et prius multo ab Oenotriorum rege Italo in Italia instituta.

Lib. XV. c. III.

Adventanti principi aut amico coenam apparari solitam. Ea inde dicebatur adventitia. Cuius incomparabilem luxum quis non iure miretur? Duo milia lectissimorum piscium, septem avium apposita interdum, literis proditum est. Coenae hoc genus meminit in Symposiacis Plut., dicitque hypodecticam ex Romanae linguae proprietate nuncupatam. Perinde ac innuat appellari solitam exceptitiam, ut qua exciperetur princeps vel amicus. Vel adventitiam, ut modo praescripsimus, etiam si Graeca vox aliud sonare videtur. [...] Nepotinis sumptibus omnium prodigiorum ingenia superavit Caligula imperator, commentus novum balnearum usum et portentosissima genera ciborum atque coenarum, ut calidis frigidisque unguentis lavaretur. Pretiosissimas margaritas aceto liquefactas sorberet. Convivis ex auro panes et obsonia apponeret, aut frugi hominem oportere esse dicitans, aut Caesarem. Sed in principe quam habent ista admirationem? Clodius Aesopi tragoedi filius, ut experiretur in gloria palati, ut inquit Plinius, quid saperent margaritae, singulos uniones convivis absorbendos dedit, quod in sermonibus Horatii morsu satyrico castigavit.

num interne obseptum contineatur, quod in illis evaporet, quoniam meatus laxet elixans calor, quo argumento etiam inalbescit ius. Authore denique Varrone: assam primo caepisse natura docet. Sed supervacanea haec, magisque ascititia, quam ex instituto posita, nec tamen prorsus in consentanea his, qui varia scire volunt.

Az evilági lakomák részletezésével az utolsó vacsorát állítja szembe Gregorius Coelius Pannonius kommentárja: a szöveg hasonló terjedelmű az előzőekhez, középpontjában az Eucharisztia szerzése áll. Az újszövetségi részletek mellett Szent Ágoston János evangéliumához írt értekezésének részlete olvasható az Eucharisztia által elnyerhető örök boldogságról.¹⁶ Gregorius Coelius Pannonius továbbra is az evés aktusára fókuszál: az ószövetségi eseményt, a tiltott fáról való evést az Eucharisztia elfogyasztása teszi jóvá, ami nem a testet, hanem a szívet, nem a húst, hanem a lelket és nem a hasat, hanem az értelmet (non ventrem, sed mentem)¹⁷ táplálja. Tehát az *Énekek éneke* vonatkozó sorait Jézus szavaiként magyarázza: Egyetek – azaz egyétek a testem; Igyatok – azaz igyátok a vérem; És részegedjete meg – a Szentlélek által; Kedveseim – akik a hit által a számomra a legkedvesebbek vagytok.

Végezetül arra szeretnék kitérni, hogy az *Énekek éneke* 5,1 versének az Eucharisziával vagy az utolsó vacsorával való párhuzamba állítása mennyire volt elterjedt az *Énekek éneke*-kommentárokból. Melyik mű vagy művek lehettek Andreas Pannonius és Coelius Gregorius Pannonius mintái? Ennek megvizsgálásához ahhoz a módszerhez folyamodtam, hogy következetesen elkezdtem átnézni a kiadott – különösen a jelentősebb – kommentárok vonatkozó részeit.¹⁸ Arra a meglepő eredményre jutottam, hogy a kommentárok többsége a szöveghelyet sem az utolsó vacsorával, sem az Eucharisziával nem hozza összefüggésbe. A legismertebb *Énekek éneke*-kommentárok az Isten Igéjének hallgatásával és befogadásával állítják párhuzamba a részletet, hiszen a bor mint a *Szentírás* ismerete gyakori motívuma az *Énekek éneke*-kommentároknak; előfordul továbbá a szentek életének és cselekedeteinek követésére való buzdítás is. Ha az *Énekek éneke*-kommentárokból

¹⁶ AUGUSTINUS, *In Ioannis evangelium tractatus*, CXXIV. Tractatus XXVI. 18. (PL 35, 1614).

¹⁷ Vesd össze: INNOCENTIUS III, *Mysteria evangelicae legis et sacramenti eucharistiae*, lib. IV. c. XLIV. (PL 217, 0885A).

¹⁸ Az *Énekek éneke*-kommentárok között kiemelt jelentőségű Clairvaux-i Szent Bernát *Sermones in Cantica canticorum* című beszédgyűjteménye csak az *Énekek éneke* 3,1 verséig jut el. Folytatója, Hoylandi Gilbert (?–1172) az *Énekek éneke* 5,10 verséig jutott. XI. beszédében, amely az *Énekek éneke* 5,1 versét magyarázza, a vonatkozó szakaszt az eszkatologikus lakomával hozza összefüggésbe (PL 184, 218B–C).

hiába keressük, akkor hol találjuk az *Énekek éneke*-szöveghelynek az Eucharisziához kapcsolódó magyarázatát? Két jelentős példát találtam erre: az egyik Paschasius Radbertus *Az Úr testéről és vérééről* (*De corpore et sanguine Domini*) című műve 10. fejezete. Paschasius Radbertus (786 körül – 865) francia bencés szerzetes írta az első átfogó művet az Eucharisztia-tanról, középpontjában a transzszubsztanciáció (átlényegülés) elméletével, amelynek híve volt. A 10. fejezet azt tárgyalja, hogy a szentáldozást miért kenyérrel és borral kell végrehajtani. Itt idézi az *Énekek éneke* 5,1 versének részletét, mivel a szentáldozáskor a Szentlélek által megittasodnak a hívek.¹⁹ A tartalmi egyezésen kívül nem fedezhető fel szó szerinti egyezés sem Andreas Pannonius, sem Gregorius Coelius Pannonius művével, ám elképzelhető, hogy ismerhették Paschasius Radbertus értekezését: ugyanis nemcsak Európa-szerte volt elterjedt a *De corpore et sanguine Domini*,²⁰ hanem már a 11–12. század fordulóján Magyarországon is találunk példát az ismeretére.²¹

A másik pedig Hildegard von Bingen²² (1098–1179) rupertsbergi bencés szerzetesnő, aki *Liber scivias* (*Tudd az utakat!*) című, isteni sugallatra írt misztikus látomásai második könyvének hatodik víziójában többek között pontosan az *Énekek éneke* 5,1 versének tárgyalt részlete alapján jeleníti meg az Eucharisziát. Bár szövegegyezések sem Andreas Pannoniusszal, sem Gregorius Coelius Pannoniusszal nem mutathatók ki, mindketten ismerhették a *Scivias*t, hiszen a szöveg hatalmas népszerűsége tett szert a középkor folyamán Európa-szerte.

¹⁹ „Unde sponsus adhortatur in Canticis: Comedite, amici, et bibite, et inebriamini, charissimi. Quia profecto talis esca et potus nunquam digne sine ebrietate Spiritus sancti degustatur.” PASCHASIUS RADBERTUS, *Liber de corpore et sanguine Domini*, c. X. 2. (PL 120, 1307A). Újabb kiadása: PASCHASIUS RADBERTUS, *De corpore et sanguine Domini*, ed. BEDA Paulus, Turnhout, Brepols, 1969. (CCCM 16).

²⁰ Owen M. PHELAN, *Patristic Exegese and the Liturgy: Medieval Ressourcement and the Development of Baptism*, *Letter and Spirit*, 7 (2011), 149–151.

²¹ MADAS Edit, *Középkori prédikációirodalmunk történetéből*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2002, 59, 64–65, 70–71.

²² HILDEGARD VON BINGEN, *A megváltás tüzes műve*, ford. KEMENECZKY Judit, Budapest, Balassi, BAE Tartóshullám, 1995.

Bogár Judit

Az Adoro te devote régi magyar fordításairól

Aquinói Szent Tamás *Adoro te devote* kezdetű, az Oltáriszentség tiszteletére íródott verses latin imádságának több régi magyar fordítása is ismert. A 17. század első felében megjelent – egymástól jelentősen eltérő – szövegek kisebb-nagyobb változtatásokkal számos ima- és énekeskönyvbe bekerültek, és a későbbiekben is előfordul új (vagy jelen ismereteim alapján újnak tűnő) változat. Tanulmányomban a latin forrás rövid bemutatása után a fennmaradt régi magyar fordítások számbavételére, a szövegek és hagyományozódásuk jellegzetességeinek bemutatására teszek kísérletet. Az áttekintés természetesen nem teljes: egyrészt bár a 17–18. századi alapvető ima- és énekeskönyveken túl jó néhány nyomtatott és kéziratos gyűjteményt átnéztem, valamennyi lehetséges forrás átvizsgálására az anyag mennyisége miatt nem vállalkozhattam; másrészt az eddig összegyűjtött előfordulások közül a lényegesebb eltéréseket nem tartalmazókat terjedelmi okokból itt most nem ismertetem.¹

1264-ben IV. Orbán pápa Krisztus testének Liège-ben született ünnepét (közismert nevén Úrnapija) kiterjesztette az egész római rítusterületre. A hivatalos liturgikus szövegek megírására Aquinói Szent Tamást kérte fel. Az *Adoro te devote* ugyan nem része sem a misének, sem a zsoltosmának, de bizonyára erre az alkalomra készült. Bár gyakran nevezik oltáriszentségi himnusznak, Tamás eredetileg valószínűleg magánimádságnak szánta. Amikor nem celebránsként, hanem egyszerű hívőként vett részt szentmisén – ahogyan ezt gyakran tette –, az átváltoztatás és a *Miatyánk* között az *Adoro te devotét*, majd a *Te Deum* második felét imádkozta. A vers később bekerült a trienti zsinat szellemében megreformált, 1570-ben kiadott római misekönyvbe a szentáldozás vagy szentmise utánra ajánlott hálaadó imádságok közé. Máiig használatos miseénekként, szentségimádások, körmenetek alkalmával.²

¹ Köszönöm Szádóczi Verának az anyaggyűjtésben nyújtott segítséget.

² ALÁCSI Ervin János, *O sacrum convivium! Teológiai kommentár Aquinói Szent Tamás Adoro te devote kezdetű himnuszához* = *Convivium: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 2012. november 6–7-én tartott vallástudományi konferencia előadásai*, szerk. DÉRI Balázs, Budapest, ELTE BTK Vallástudományi Központ, 2013, 123 (123–133); Paul MURRAY, *Aquinas at Prayer: The Bible, Mysticism and Poetry*, London, Bloomsbury, 2013, 241–244; *Régi magyar költők tára XVII. század*, 7:

Az *Adoro te devote* legrégebbi ránk maradt magyar változata Pázmány Péter 1606-ban megjelent imádságoskönyvében szerepel, a miséhez kapcsolódó imádságok között, Aquinói Szent Tamás, illetve a latin forrás említése nélkül. Holl Béla szerint Pázmány feltehetőleg korábbi hagyományból vette.³ Az eredeti latin himnusz hét versszaka helyett itt csak öt olvasható, meglehetősen szabad fordításban, nem is önálló versként vagy énekként, hanem az átváltoztatás alatt mondandó könyörgések közé beillesztve, így nótajelzése sincs. *Mikor az Urat felmutatja a pap* címirat alatt ezt olvashatjuk: „Legelőször jusson eszedbe a mi Üdvözítőnknek a keresztfán felemelése, és mintha testi szemekkel látnád őtet a szent kereszten, imígyen könyörögi.” – majd következik három versszak a himnusból, aztán pedig egy prózai fohász. Újabb címirat (*Az kenyh felmutatásakor*) után olvasható további két versszak, amelyeket a misekönyv úrnapi könyörgése követ.⁴

Missale Romanum, 1570

Pázmány Péter, *Keresztyéni imádságos könyv*, 1606

1 Adoro te devote, latens deitas,
quae sub his figuris vere latitas.
Tibi se cor meum totum subiicit,
quia te contemplans totum deficit.

1 Imádlak tégedet, láthatatlan Istenség,
kenyér színe alatt elrejtetett emberség,
noha ittlétedet meg nem tapasztalja
emberi érzékenység.

2 Visus, gustus, tactus in te fallitur,
sed auditu solo tute creditur.
Credo quicquid dixit Dei Filius,
nihil veritatis hoc verbo verius.

2 Isteni erődet elrejtéd az keresztfán,
testi gyarlóságnak homályával befogván;
itt is szent testedet elrejtéd, kenyérnek
színe alatt mutatván.

3 In cruce latebat sola deitas,
sed hic latet simul et humanitas,
ambo tamen credens atque confitens
peto quod petivit latro paenitens.

Katolikus egyházi énekek (1608–1651), s. a. r. HOLL Béla, Budapest, Akadémiai, 1974, 427 (itt tévesen szerepel, hogy a vers a pap előkészületi imádsága; ez a hibás állítás a Pázmány-imakönyv kritikai kiadásának jegyzeteibe is átkerült: *Pázmány Péter: Imádságos könyv (1631): Jegyzetek a szövegkiadás-hoz*, szerk. SZ. BAJÁKI Rita, BOGÁR Judit, Budapest, Universitas, Editio Princeps, 2013 (Pázmány Péter Művei, 6), 310); *Magyar katolikus lexikon*, főszerk. DIÓS István, Budapest, Szent István Társulat, 1993, I, 59–60 (*Adoro te devote*); 2009, XIV, 568–570 (*Úrnapija*); *Missale Romanum*, Venetiis, Ioannes Variscus, haeredes Bartholomaei Faletti et socii, 1570, c₆r

(https://books.google.hu/books?id=adC-aRGza70C&printsec=frontcover&hl=hu&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false; (2018.09.25.).

³ RMKT XVII/7, 410.

⁴ PÁZMÁNY Péter, *Keresztyéni imádságos könyv*, Grác, Widmanstad, 1606, 58r–59r. A régi szövegeket modernizált helyesírással és központozással, a versszakokat beszámozva és verssorokra törölve közlöm.

4 Plagas, sicut Thomas, non intueor,
Deum tamen meum te confiteor.
Fac me tibi semper magis credere,
in te spem habere, te diligere.	3 Noha Szent Tamással sebed helyét nem látom,
Uram, igaz hittel jelenlétedet vallom;
tarts meg ez vallásban, és te szent színedet
add boldogul meglátnom.
5 O memoriale mortis Domini,
panis verus, vitam praestans homini,
praesta meae menti de te vivere,
et te illi semper dulce sapere.	
6 Pie pellicane, Jesu Domine,
me immundum munda tuo sanguine,
cuius una stilla salvum facere
totum mundum possit omni scelere.	4 Váltásgomnak ára, száradt szívem ereje,
én bűnös lelkemnek megtisztító fürdője,
szomjú s fáradt lelkem megvigasztalója,
üdvösségem záloga.
7 Jesu, quem velatum nunc aspicio,
quando fiet illud quod tam sitio,
ut te revelata cernens facie,
visu sim beatus tuae gloriae. Amen. ⁵	5 Részegíts meg engem, Uram, szent pohároddal,
oltsd meg én szívemnek gonosz lángját véreddel;
szent véred pecsétit (miként Egyiptomban)
vesd szívem ajtajára.

A himnusz természetesen megtalálható az *Imádságos könyv* későbbi kiadásaiban is. Az 1606-os szöveg első sora módosul az 1610-es második kiadástól kezdve: a minden bizonnyal sajtóhibának tekinthető „Imádlak téged” kezdet helyett „Imádlak tégedet” szerepel, helyreállítva a ritmust a hiányzó szótag betoldásával.⁶ Így olvasható Ferenczffy Lőrinc 1615-ben Prágában megjelent *Imádságos könyvecskéjében* is (itt viszont egy másik hibás alak, „elrejtetett” helyett „elrejtett” található).⁷

A Pázmány-imagönyvben szereplő fordítás bekerült az 1651-es *Cantus catholici*-be is.⁸ A szöveg alig változott, a „körítés” annál inkább. Mindössze két szócsere történt: az 5. versszak 2. sorában „oltsd meg én szívemnek gonosz lángját véreddel” helyett „oltsd el én szívemnek gonosz lángját boroddal” szerepel. A latin nyelvű címirat azonban forrásmegjelölést is tartalmaz: „Idem [Hymnus D. Thomae Aquin.]. Adoro te. Ad elevationem S. Hostiae; Ad elevationem Sacri Calicis.”, ahol az „Idem” az előző énekre vonatkozik, amely az *Adoro te devote* egy másik magyar fordítása, s amelynek címiratában – „Hymnus D. Thomae Aquin. Adoro te devote latens etc.” – Aquinói Szent Tamás neve is szerepel.⁹ A szöveg két részre osztása (az ostya, illetve a kehely felmutatására) megmaradt, más ima azonban nincs köztük. A *Cantus catholici*-ben kotta is található, vagyis itt egyértel-

⁵ *Missale Romanum, i. m.*, c6r. – Más forrásokban az 5. vsz. 2. sorában ’verus’ helyett ’vivus’, a 7. vsz. 2. sorában ’quando’ helyett ’oro’ szerepel, az utóbbiak az elterjedtebb változatok.

⁶ PÁZMÁNY Péter, *Keresztyén imádságos könyv*, Pozsony, [Érseki ny.], 1610, 228–230.

⁷ [FERENCZFFY Lőrinc], *Imádságos könyvecske magyar nyelven*, Prága, Sessius, 1615, 107–109.

⁸ *Cantus catholici*, Lőcse, [Brewer], 1651, 94.

⁹ *Uo.*, 92–93.

műen énekről van szó, nem csupán verses imádságról. A *Cantus catholici* 1675-ös kiadásában helyesírási eltérésektől eltekintve éppen így szerepel a szöveg, csak a címirat nem említi Aquinói Szent Tamást és az *Adoro te devotét*; a másik magyar változat mögé ott bekerült még néhány ének, és csak aztán következik az *Imádlak tégedet*.¹⁰

Kájoni János 1676-ban kiadott *Cantionale catholicum* című énekeskönyvében is megtalálható a himnusz, még hozzá a 1651-es *Cantus catholicus*-ban szereplő szöveggel és címirattal, így bizonyára ez volt a forrása. Kottát Kájoni nem közöl, ad viszont nótajelzést: „Bocsásd meg, Úristen, ifjúságomnak etc.”.¹¹ (A nótajelzés az 1719-es kiadásból hiányzik.¹²)

A 18. század végi nyomtatott katolikus énekeskönyvek, Bozóki Mihályé (1797) és Szentmihályi Mihályé (1797–1798) is tartalmazzák az *Imádlak tégedet, láthatatlan Istenség* kezdetű éneket; az előbbi *Régi ének* címmel kisebb, az utóbbi *Más* felirattal jelentősebb változtatásokkal közli. Bozókinál az utolsó két versszakban néhány szócsere található: a negyedikben „száradt szívem” és „fáradt lelkem” helyett „fáradt szívem” és „száraz lelkem”, az ötödikben „szívemnek gonosz lángját” helyett „lelkemnek szomjúságát” szerepel, „Egyiptom” pedig „Egyiptus”-ként.¹³ Szentmihályi gyűjteményében az ének öt helyett hat versszakos; az első négy megjegyedik a Pázmány-, illetve *Cantus catholici*-féle szöveggel, azok utolsó versszaka azonban itt két strófává bővítve olvasható.¹⁴

Pázmány Péter, <i>Keresztényi imádságos könyv</i> , 1606	Szentmihályi Mihály, <i>Egyházi énekeskönyv</i> , 1797
5 Részegts meg engem, Uram, szent pohároddal, oltsd meg én szívemnek gonosz lángját véreddel; szent véred pecsétit (miként Egyiptomban) vesd szívem ajtajára.	5 Miként Egyiptomban híveidnek házait, báránynak vérével jegyeztetted ajtait, úgy lelkem hajlékát te szent kegyelmeddel, pecsételd bé véreddel.
	6 Oltsd el pohároddal gonosz lángját szívemnek, újítsd üdvösséges szomjúságát lelkemnek; adjad, óh, Jézus, itt éltemben áldjalak, mennyben színre lássalak. Amen.

Szentmihályi ezt az éneket mintha nem tartaná az *Adoro te devote* fordításának: címiratában nem utal a forrásra, utána közli a latin szöveget *Hymnus S. Thomae*

¹⁰ *Cantus catholici*, Nagyszombat, Akadémiai ny., 1675, 137.

¹¹ KÁJONI János, *Cantionale catholicum*, Csíksomlyó, Kassai András, 1676, 313.

¹² KÁJONI János, *Cantionale catholicum*, Csíksomlyó, 1719, 252.

¹³ BOZÓKI Mihály, *Katolikus karbéli kótás énekeskönyv*, Vác, Gottlieb, 1797, 101.

¹⁴ SZENTMIHÁLYI Mihály, *Egyházi énekeskönyv*, Eger, Püspöki ny., 1797, 247–248.

címmel, majd *Azön ének* címirattal, *Imádlak téged, elrejtett Istenség* kezdettel egy másik magyar fordítást.¹⁵

Az énekeskönyvek mellett imakönyvekben is szerepel a szöveg, imádságként és énekként is. Ha imádságként (az énekként való használat lehetőségére való utalás nélkül) közlik, akkor előfordul a szöveg megváltoztatása, prózai jellegű fohász-szá alakítása, hosszabb imába való beépítése. Pongrácz Eszter először 1719-ben kiadott *Arany koronájában* például csak a 4–5. versszak olvasható az Úr szent testéhez és véréhez szóló könyörgés részeként, de nem pontosan, a versritmusra nem figyelve:

Váltságomnak ára, száraz szívem ereje;
én bűnös lelkemnek megtisztító fördője;
szomjú s fáradt lelkemnek megvigasztalója; üdvösségem záloga;
részegíts meg engem, Uram, szent pohároddal;
oltsd meg szívemnek gonosz lángját szent véreddel;
szent véred pecsétit vesd szívem ajtajára.¹⁶

Padányi Bíró Márton *Angyali társaságnak szövevsége* című áhítati kiadványában a szentmisével kapcsolatos tudnivalók és imák közt ugyan pontosan szerepel a szöveg, de nem önállóan, hanem az ostya, illetve kehely (itt: pohár) felmutatásakor mondandó hosszabb imádságba két részletben beleszerkesztve.¹⁷

A fentebb közölt latin és magyar szöveget összehasonlítva jól látható, hogy a magyar változat parafrázisa, nem pedig pontos fordítása az eredeti himnusz megfelelő versszakainak. Az első sor is csak nagyjából adja vissza az eredetit, a másodikban pedig jelentős eltérést találunk: a latin „sub his figuris” helyett, mely a kenyérré és borra utal, itt csak a „kenyér színe alatt” kifejezés szerepel, a bor és vér említése a két részre osztott szövegben csak később, a második részben következik. A latin himnusz fontos képei közül néhány hiányzik a magyar változattól, például a bűnbánó lator, az élő kenyér, a pelikán. Szerepelnek benne ugyanakkor olyan képek, utalások, megfogalmazások, amelyek a latinban nem: a magyar utolsó versszak első sora az egyszerű latin „szomjazom”-ot „Részegíts meg engem, Uram, szent pohároddal”-lá bontja ki. A Pázmány-imakönyv szövegében a következő sor végén „véreddel” szerepel, a későbbi szövegváltozatokban viszont „boroddal”, ami nemcsak a „részegíts”-hez való kapcsolódás, hanem a rímelés miatt is megfelelőbbnek tűnik. Az „oltsd meg én szívemnek gonosz lángját vé-

¹⁵ *Uo.*, 247–249.

¹⁶ PONGRÁCZ Eszter, *Igaz isteni szeretetnek barmatjából nevededett, drágakövekkel kirakott arany korona*, Nagyszombat, Akadémiai ny., 1719, 85.

¹⁷ PADÁNYI BÍRÓ Márton, *Angyali társaságnak szövevsége*, Buda, Landerer, 1753, 216–217, 219.

redde” kép ugyanakkor az előző latin versszak jelentését adja vissza, így lehet, hogy mégsem véletlen tévesztéssel van dolgunk. Nem szerepel a latinban a magyar változat utolsó képe: „szent véred pecsétit (miként Egyiptomban) vesd szívem ajtajára”, amely a zsidók Egyiptomból való kivonulásának éjszakáján történetekre utal: az áldozati bárány vérével megjelölt ajtók mögött lakók megmenekültek a csapástól, nem halt meg az elsőszülött. A mögöttes jelentés azonban szorosan kapcsolódik a himnusz tartalmához: a feláldozott bárány húsának és hozzá a kovásztalan kenyérnek az elfogyasztása, a húsvéti lakoma az eucharisztikus lakoma előképe.

Kérdés, hogy az ismeretlen magyar fordító szándékosan alakította-e így át a szöveget, vagy esetleg egy hasonló latin szövegváltozatból dolgozott (ilyent eddig nem találtam). A versforma megváltoztatásában (latin: négysoros, páros rímű versszakok 6 (néha 7) /5 osztású sorokkal; magyar: háromsoros, bokorrímes versszakok, 6/7, 6/7, 6/6/7 osztású sorokkal) bizonyosan szerepe van a dallamnak: a ritmus Balassi Bálint *Bocsásd meg, Úristen* kezdetű verséével egyezik, későbbi forrásokban ez szerepel is nótajelzésként, a *Cantus catholicus*-ben a kottája is. Hogy a 17. század legelején, de lehet, hogy korábban született magyar szöveg konkrét dallamra készült, azért is érdekes, mert a szakirodalom szerint a latin eredetihez – eltérően Aquinói Szent Tamás többi oltáriszentségi himnuszától – nincs korabeli kotta, csak a 17. századból van bizonyíték arra, hogy énekelték, és személyes imádságból közösségi himnusszá vált.¹⁸ A magyar ének szövege mellett a dallamának is vannak változatai: a *Deák–Szentek-kézirat*-ban és a Bozóki Mihály gyűjteményében lévő kotta némileg eltér a *Cantus catholicus*-étől, és egymástól is.¹⁹ A nyomtatott Szentmihályi-énekeskönyvet megelőző kéziratos, kottás tervezetben a Bozóki-féle dallam díszesebb változata szerepel.²⁰

Az *Adoro te devoté*-nek a 17. század elejéről fennmaradt másik magyar fordítása Vásárhelyi Gergely jezsuita szerzetes vallásos kézikönyvének 1615-ös kiadásában

¹⁸ MURRAY, *i. m.* (2. j.), 241.

¹⁹ KÓVÁRI Réka, *A Deák–Szentek-kézirat – The Deák–Szentek Manuscript*, Budapest, Magyarok Nagyszónya Ferences Rendtartomány – MTA BTK, 2013 (Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria – Magyar Ferences Források, 6), 180 (105. sz.; az eredeti kéziratban a 47. lapon). – BOZÓKI, *i. m.* (13. j.), 101.

²⁰ *A Püspöki Egri Megye énekeskönyve* [Szentmihályi Mihály *Egyházi énekeskönyvének* hangjegyes tervezete], 33, 11. sz. (Lelőhely: Eger, Érseki Levéltár A. V. 914.) – RAJECZKY Benjamin, *Szentmihályi Mihály „Egyházi énekes könyv”-ének (1797–98) hangjegyes tervezete*, Vigília, 1984, 172–174.

jelent meg a *Szent áldozatkor* mondandó imák közt, *Krisztus teste felmutatásának idejére való dicsőret* címmel.²¹

- 1 Imádlak tégedet, én Istenemet,
mert bizonyly itt vagy ez jegyek alatt.
- 2 Az én szívem néked ajánlja magát,
hogy felgerjesztessék szeretet miatt.
- 3 Látás, ízlés, illetés itt megcsalatik,
csak hallással bízást elhittetik.
- 4 Mit mondott az Krisztus, azt mind elhittem,
mert annál semmi nincs bizonyosb hütöm.
- 5 Az keresztfán Isten elrejtve vala,
itt emberségét is rejtkebe tartja.
- 6 Bízást mind az kettőt nyilván elhittem,
mit kért meggyónt tolvaj, tőle azt kérem.
- 7 Tamással sebedet látni nem merem,
mindazáltal téged hiszlek, Istenem.
- 8 Adjad azt énnékem, hogy higgyek neked,
teljes szeretetem legyen tebenned.
- 9 Ó, nagy emlékezet, szent Úr halála,
kibe testét, vérét nekünk ajánlja.
- 10 Engedjed, tebenned élhessen elmém,
te édességednek ízit érezzem.
- 11 Kegyes pelikánom, Jézus Krisztusom,
lelkemet tisztíts meg, én nagy szöretöm.
- 12 Tudom, egy csepp véred oly igen drága,
hogy mind ez világnak vétkét elmosná.
- 13 De mikor leszen az, mit most kívánok,
boldog nagy örömbe hogy láthassalak.

Vásárhelyi *Catechismus. Canisius Pétertől írtatott keresztyéni tudományak rövid summája magyar kalendáriummal* című munkája 1599-ben Kolozsváron jelent meg először, és a címben is említett Petrus Canisius-féle katekizmus fordításán és a magyar kalendáriumon kívül az egyház ceremóniáiról szóló részt, elmélkedéseket, imádságokat, litániákat, himnuszokat tartalmazott. Ez utóbbiak először latinul, a későbbi kiadásokban bővülő számban és magyarra fordítva jelentek meg. Az *Adoro te devote* az 1599-es és az 1604-es kiadásban csak latinul szerepelt, magyarul

²¹ VÁSÁRHELYI Gergely, *Keresztyéni tudományak rövid summája*, Bécs, Formica, 1615, 416r–417r.

az 1615-ös bécsi kiadásban olvasható először *Imádlak tégedet, én Istenemet* kezdettel. Vásárhelyi fordítása tartalmilag és formailag is követi a latin forrást, átveszi annak versformáját is, de a négysoros latin versszakokat kétsorosakká bontja. Nagyobb eltérés csak az utolsó versszakban figyelhető meg: az eredeti négy sorból itt kettő lett. Vásárhelyi fordítása nem terjedt el; Holl Béla adatai szerint a katekizmus következő, 1617-es kiadásán²² kívül máshol nem jelent meg. Szerepel viszont az *Apor Formularium toldaléka*-ban fennmaradt *Jesu Filii Mariae* című, a 17. század közepén keletkezett úrnapi drámában Vásárhelyi Gergely két másik oltáriszentségi énekével együtt.²³ A dráma utolsó két megszólaló szereplője e verset mondja el teljes egészében, néhány apró változtatással.²⁴

A harmadik fordítás, amely a 17. század első feléből ránk maradt, az *Útitárs* című imakönyv 1643-as kiadásából ismert, *Imádlak téged, elrejtett Istenség* incipittel. Az első, 1639-es kiadásnak csak néhány töredéke került elő, köztük a tartalomjegyzéké, amely szerint a 204. lapon szerepelt (kezdődött) *Az Úr testéhez* című imádság.²⁵ Az 1643-as kiadásban a 203. lap alján olvasható a címirat: *Az Úr szent testéhez, Szent Tamás imádsága*, a 204–206. lapokon pedig a szöveg.²⁶ Az ismeretlen fordító tartalmilag híven követte az eredetit, a formán azonban módosított: Aquinói Szent Tamás négysoros versszakait két kétsoros strófává bontotta. A sorok 11 szótagúak maradtak, de a 6/5-ös osztás eltűnt. Az 1643-as *Útitárs*-ból hiányzik az 5. versszak, vagyis a latin eredeti 3. strófájának első két sora, a szö-

²² VÁSÁRHELYI Gergely, *Keresztényi tudományok rövid summája*, Bécs, Formica, 1617, 780–782.

²³ RMKT XVII/7, 419, 427–428; HOLL Béla, *Vásárhelyi Gergely pályája (1560–1623)*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1983, 150 (150–162); *Régi magyar drámai emlékek*, II, szerk. KARDOS Tibor, s. a. r., bev. K. T., DÖMÖTÖR Tekla, Budapest, Akadémiai, 1960, 191–199, 203–205. – *Apor Formularium toldaléka*, 17. sz. második fele; mikrofilm: MTAK A. 232/I.

²⁴ A helyesírási eltéréseken túl: 1. vsz. 2. sor: 'jegyek' helyett 'jelek'; 6. vsz. 1. sor: 'kettőt nyilván' helyett '2 én mind'; 7. vsz. 2. sor: 'téged' helyett 'tégedet'; 12. vsz. 2. sor: 'elmosná' helyett 'elmosa'. – Az RMDE II. kötetében közölt szöveg további eltérései a Vásárhelyi-szövegtől a kézirat téves olvasatából fakadnak. Jelentősebb hibák: 1. vsz. 2. sor: 'vagy ez jelek' helyett 'vagyok vétek'; 2. vsz. 2. sor: hiányzik a 'szeretet' szó; 4. vsz. 1. sor: 'Krisztus' helyett 'Jézus'; 4. vsz. 2. sor: 'hűtöm' helyett 'szóló'; 6. vsz. 2. sor: 'tőle azt kérem' helyett 'volte azt kere'; 9. vsz. 1. sor: 'Úr' helyett 'sír'.

²⁵ A keszthelyi töredékről készült másolat jelzete az Országos Széchényi Könyvtárban: RMK I 697/c. – A töredékről: HUBERT Ildikó, *Az Útitárs című imakönyv első kiadása (1639)*, Magyar Könyvszemle, 1985, 58–62.

²⁶ *Útitárs*, Pozsony, 1643, 203–206. – Az RMKT adata, amely szerint az 1643-as kiadásban a 604–606. lapokon található az ima, téves (RMKT XVII/7, 631). – Az 1678-as nagyszombati kiadásban a tartalomjegyzék szerint a szöveg a 240. lapon kezdődik (*Az Úr szent Testéhez jobászka.*), de az OSzK általam látott példányából (RMK I 1226a) a 203–258. lapok hiányoznak, így nem tudtam ellenőrizni.

veg ezzel a hiánnyal került be az 1651-es *Cantus catholici*be.²⁷ Míg a dallamra az *Útitárs* nem utal, és imádságnak nevezi a verset, a *Cantus catholici* kottát is közöl, és a dallam kedvéért módosít a szövegen: a strófák második, azaz utolsó sorát megismétli. A vers előtti címirat a *Cantus catholici*ben *De sanctissimo Eucharistiae sacramento. A szent Oltáriszentségről* fejezetcím után *Hymnus D. Thomae Aquin. Adoro te devote latens etc.* A 3. versszak elején a „Szem, száj és illetés” helyett „Szem, száj, íz, illetés” áll, ezen kívül csak helyesírási eltéréseket találunk a két szöveg között. Az 1675-ös *Cantus catholici* fontos újdonsága az 1651-eshez képest, hogy benne a hiányzó 5. versszakkal kiegészítve szerepel az ének.²⁸ Holl Béla szerint elképzelhető, hogy a fordítás ebben a teljes, 14 versszakos formájában már korábban, az *Útitárs* megjelenése előtt is megvolt.²⁹ A két szöveg egyébként megegyezik (a fejezetcím itt nem közvetlenül az ének és annak címirata előtt található, hanem előbbre), a kotta is ugyanaz.

Megismételt második sorokkal és hiányzó 5. versszakkal szerepel az ének Kájoni János *Cantionale catholicum*ában,³⁰ forrása tehát bizonyára az 1651-es *Cantus catholici* volt. Kájoninál a fejezetcím és a vers címirata is ugyanaz (pontosabban Aquin. helyett Aquinatis szerepel), nincs viszont utalás a dallamra. Ezen kívül egy helyen különbözik a két szöveg: a 10. strófa második sora „szent véreddel mosd el fertelmes mocskom” helyett Kájoninál „véreddel tisztíts meg engem, orvosom”. Az éneknek a *Deák–Szentek-kézirat*ban leírt dallama, hasonlóképpen a másik fordításéhoz, itt sem egyezik a *Cantus catholici*ben lévővel.³¹

Az 1674-es *Cantus catholici*ben hiányzó sorok nélkül, de átalakítva szerepel a szöveg. A nótajelzés itt az *O stellula, Maria fulgida* kezdetű karácsonyi énekre utal; ennek megfelelően a strófák négy sorosak, 11 helyett 10-10-8-10 szótagos sorokból állnak, emiatt pedig a kezdősor is módosult: *Imádlak, itt elrejtett Istenség*.³²

Útitárs, 1643

- 1 Imádlak téged, elrejtett Istenség,
ez színek alatt jelen lévő felség.
- 2 Ím, szívem néked adja magát rabul,
mely rólad elmélkedvén majd elájul,

Cantus catholici, 1674

- 1 Imádlak, itt elrejtett Istenség,
ez színek alatt mennyei felség;
szívem adja magát rabul,
rólad elmélkedvén majd elájul.

²⁷ *Cantus catholici*, 1651, 92.

²⁸ *Cantus catholici*, 1675, 132–133.

²⁹ RMKT XVII/7, 631.

³⁰ KÁJONI, *Cantionale*, 1676, 312.

³¹ KÖVÁRI, *i. m.* (19. j.), 179 (104. sz.; az eredeti kéziratban a 47. lapon).

³² *Cantus catholici latino-hungarici*, Kassa, Akadémiai ny., 1674, 396–397.

<p>3 Szem, száj és illetés itt megcsaltnak,
bátran hiszem, amit füleim hallnak.</p> <p>4 Hiszem, amiket az Isten Fia mond,
mert egyedül csak ez Ige szól bizonyt.</p> <p>5 Keresztfán rejtve volt csak az Istenség,
itt rejtve vagyont együtt az emberség.</p> <p>6 Mindazáltal mindkettőt hiszem s vallom,
és amit kért a jó lator, kívánom.</p> <p>7 Sebeidet, mint Tamás, nem szemlélem,
de Istenségedet hirdetem s félem.</p> <p>8 Add, hogy ennél is inkább hihesselek,
s benned remélnvén, inkább szeresselek.</p> <p>9 Úr halálának emlékeztetője,
élő kenyér, éh ember éltetője.</p> <p>10 Engedd, hogy lelkem belőled élhessen,
s édességet csak benned érezhessen.</p> <p>11 Óh, kegyes pelikán, drága Jézusom,
szent véreddel mosd el fertelmes mocskom.</p> <p>12 Melyből egy csöpp elég elmosására
e világ bűnének, s megváltására.</p> <p>13 Óh, Jézus, kit most fedél alatt nézek,
részesültess abban, amit éhezek.</p> <p>14 Hogy én színről színre lássalak téged,
s örökkön örökké áldjam szent neved.</p> | <p>2 Szem, száj, illetés itt megcsaltnak,
de hiszem, amit füleim hallnak;
hiszem, amiket Isten mond,
mert egyedül ez Ige szól bizonyt.</p> <p>3 Keresztfán rejtve volt csak Istenség,
s itt együtt rejtve van az emberség;
de mindkettőt hiszem s vallom,
szent szívedet kívánja oldalom.</p> <p>4 Sebeid, mint Tamás, nem szemlélem,
de Istenséged hirdetem s félem.
Add, erősből hihesselek,
tovább élvén, inkább szeresselek.</p> <p>5 Úr halála emlékeztetője,
élő kenyér, ember éltetője;
add, lelkem veled élhessen,
s édességet benned érezhessen.</p> <p>6 Kegyes pelikán, drága Jézusom,
szent véreddel mosd el bűnös sorsom;
szent véredből egy csöpp elég,
kivel egész világ is megmosdjék.</p> <p>7 Jézus, kit most fedél alatt nézek,
részesültess abban, mit éhezek:
hogy színről színre lássalak,
s mindörökkön örökké áldjalak.</p> |
|--|---|

Szentmihályi Mihály 1797-es *Egyházi énekes könyvében* is megismételt második sorokkal, mind a 14 versszakkal olvasható az ének, de a strófák fele (2., 4., 6., 8., 11., 12., 14.) eltér az *Útitárs-* vagy *Cantus catholici-*féle alapszövegtől, és még néhány versszakban találhatunk apró különbségeket.³³ Nótajelzésként itt csak annyi szerepel, hogy „tulajdon”, a Szentmihályi-énekeskönyv hangjegyes tervezetében azonban az ének kottája is megtalálható, méghozzá (nagyjából) a *Cantus catholici-*féle,³⁴ így a változtatásoknak talán az lehet a magyarázata, hogy ezáltal szinte minden sor 5/6 osztásúvá és a dallamhoz jobban igazodóvá válik.

³³ SZENTMIHÁLYI, *i. m.* (14. j.), 249.

³⁴ *A Püspöki Egri Megye énekeskönyve, i. m.* (20. j.), 33, 112. sz.

Az Adoro te devote régi magyar fordításairól

Cantus catholici, 1675

Szentmihályi Mihály, *Egyházi énekeskönyv, 1797*

1 Imádlak téged, elrejtett Istenség,
ez színek alatt jelen lévő felség,
ez színek alatt jelen lévő felség.	1 Imádlak téged, elrejtett Istenség,
e színek alatt jelen lévő felség,
e színek alatt jelen lévő felség.
2 Ím, szívem néked adja magát rabul,
mely rólad elmékedvén majd elájul,
mely rólad etc.	2 Ez nagy, mély titkot elmém nem foghatja,
elmékedésben magát rabul adja. : :
3 Szem, száj, íz, illetés itt megcsaltnak,
bátran hiszem, amit füleim hallnak,
bátran hiszem etc.	3 Szem, száj, illetés itten megcsaltnak,
hiszem, mellyeket füleim hallanak. : :
4 Hiszem, amiket az Isten Fia mond,
mert egyedül csak ez Ige szól bizont,
mert egyedül etc.	4 Mert igazmondó Istentül mondatnak,
bizonytal azok mind csalhatatlanak. : :
5 Keresztfán rejtve volt csak az Istenség,
itt rejtve vagyon együtt az emberség,
itt rejtve etc.	5 Keresztfán rejtve vala Istenséged,
itt rejtve vagyon együtt emberséged. : :
6 Mindazáltal mindkettőt hiszem s vallom,
és amit kért a jó lator, kívánom,
és amit etc.	6 Én mind a kettőt jelen lenni hiszem,
jó lator mit kért, azon kérést tészem. : :
7 Sebeidet, mint Tamás, nem szemlélem,
de Istenségedet hirdetem s félem,
de Istenségedet etc.	7 Sebeidet, mint Tamás, nem szemlélem,
de Istenségedet vallom és hiszem. : :
8 Add, hogy ennél is inkább hihesselek,
s téged remélnvén, inkább szeresselek,
s téged etc.	8 Segélj, erősíts, hogy bátran higgyelek,
benned remélnvén téged szeresselek. : :
9 Úr halálának emlékeztetője,
élő kenyér, eh ember éltetője,
élő kenyér etc.	9 Úr halálának emlékeztetője,
élő kenyér, eh ember éltetője. : :
10 Engedd, hogy lelkem belőled élhessen,
s édességet csak benned érezhessen,
s édességet etc.	10 Engedd, hogy lelkem belőled élhessen,
édességet csak benned érezhessen. : :
11 Ó, kegyes pelikán, drága Jézusom,
szent véreddel mosd el fertelmes mocskom,
szent véreddel etc.	11 Kegyes pelikán, szerelmes orvosom,
tisztíts meg engem véreddel, Jézusom. : :
12 Melyből egy csepp elég elmosására
ez világ bűnének, s megváltására,
ez világ etc.	12 Melyből csak egy csepp elég váltóságára,
az egész világ bűne mosására. : :
13 Ó, Jézus, kit most fedél alatt nézek,
részesültess abban, az mit éheznek,
részesültess etc.	13 Óh, Jézus, kit most fedél alatt nézek,
részeltess engem abban, mit éheznek. : :
	14 Hogy színrül színre tégedet lássalak,
és mindörökké szentekkel áldjalak,
és mindörökké szentekkel áldjalak.
Amen.

A kéziratos források közül a 18. század elején keletkezett *Écsi énekeskönyv* kíván említést: ebben kétszer is megtalálható az *Imádlak téged, elrejtett Istenség* kezdetű ének: két különböző kéz jegyezte be a 103–105., illetve 252–254. lapokra. A két szöveg csak néhány apróságban tér el egymástól és az eredetitől (az 5. versszak is megvan). Ez a fordításváltozat járhatott a másoló fejében a Pázmány-féle szöveg leírásakor, mert a 256. lapon annak kezdősorában is az 'elrejtett' szót használta a 'láthatatlan' helyett: *Imádlak tégedet, elrejtett Istenség*.³⁵

Az általam eddig átnézett ima- és énekeskönyvekben, társulati és ponyvakiadványokban, nyomtatványokban és kéziratokban – leszámítva a Vásárhelyi-katekizmus két kiadását (1615, 1617) és az *Apor Formularium toldalékát* – az *Adoro te devotének* a Pázmány-imakönyvbéli és/vagy az *Útitárs*-féle magyar fordítása vagy azok valamilyen változata szerepel, néhol a latin forrással együtt. Kájoni János kéziratos *Latin–magyar versgyűjteményében* (*Hymnarium*) viszont Aquinói Szent Tamás latin verse és annak a Pázmány-imakönyvben olvasható átdolgozása (utolsó versszaka kissé megváltoztatva) mellett megtalálható két, más forrásból nem ismert szöveg is: a Pázmány-féle vers első három versszakának latinra való visszafordítása, illetve az *Adoro te devote* egy másik magyar fordítása.³⁶ Ez az *Imádlak én téged, elrejtett Istenség* incipitű vers tartalmilag és formailag is pontosan követi a latin eredetét.³⁷

Imádlak én téged, elrejtett Istenség,
 ki ez szín alatt vagy rejtve, nagy felség.
 Magát az én szívem tealád veti,
 mert tégedet nézvén fogyását érzi.
 Látás, illetés, íz ott megcsalatik,
 de csupa hallásból bizvást hiteik.
 Hiszem, az mit mondott az Isten Fia,
 mert ennél nincs igazb igazság szava.
 Keresztfán lappanga csak az Istenség,
 de itt együtt rejtve van az emberség.
 Mit kettőt elhívén vagyok nagy bátor,
 kérem, az mit kívánt az bünös lator.
 Sebedet Tamással noha nem látom,
 de hogy Istenem légy, erősen vallom.

³⁵ *Écsi énekeskönyv*, 1700–1725, 103–105, 252–254, 256. (Lelőhely: Pannonhalma, Főapátsági Könyvtár, 10a E 29/3; mikrofilm: OSzK FM 1/2191.)

³⁶ KÁJONI János, *Latin–magyar versgyűjtemény* (*Hymnarium*), Csíksomlyó, 1659–1677, 152–153. (Lelőhely: Csíksomlyó, Ferences Kolostor Könyvtára A V 3/5250.) – RÉGER Ádám, *Pázmány-hivatkozások Kájoni János Hymnariumában = Pázmány nyomában: Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére*, szerk. AJKAY Alinka, BAJÁKI Rita, Vác, Mondat, 2013, 354–355, 360–361 (353–365).

³⁷ KÁJONI, *Latin–magyar versgyűjtemény*, i. m., 152.

Cselekedjed velem, hogy hihesselek,
tebenned reménljek, szerethesselek.
Óh, Úr halálának emlékezete,
élő kenyér, kitől ember élete.
Engedjed lelkemnek tebenned élni,
terólad őneki jó ízt vehetni.
Kegyes pelikánom, Jézus Krisztusom,
engedd szent véredben megmosódhatnom.
Kinek csak egy cseppje idvözítheti
ez világot, bűnből kiszépítheti.
Jézus, kit fedezve mostan itt látok,
kérlek, hogy legyen az, az kit óhajtok.
Hogy tégedet látván mind színrűl színre,
legyek országodnak boldog helyese.

Az *Adoro te devote* eddig ismertetett fordításai mellett nem egy olyan szöveget találhatunk a 17–18. századi ima- és énekeskönyvekben, amely egy-egy sorában, kifejezésében idézi Aquinói Szent Tamás himnuszát. Születtek olyan énekek is, amelyek első egy-két versszakukat valamelyik fordításváltozathoz kölcsönzik, folytatásuk viszont eltérő. Az 1674-es *Cantus catholici Imádlak híven, itt elrejtett Istenség* kezdetű énekének első két strófájában felismerhetők az *Útitárs*-féle fordítás sorai, a további három versszak tartalma, az ének nótautalása („Óh, Jézus, szűzen született szép rózsaszál”) s vele a versformája (12–12–8–12) azonban más.³⁸

- 1 Imádlak híven, itt elrejtett Istenség,
ez színek alatt jelen lévő nagy felség;
tőled vagyon az idvösség,
óh, Jézus, szívünkbeli kedves édesség.
- 2 Ez Szentségben szívem adja magát rabul,
Jézus ígét lelkem híven, idvözül;
ez Szentséggel szívem újul;
óh, Jézus, téged kívánlak venni szentül.
- 3 Itt híven Jézusunknak hogyha udvarlunk,
lelkünknek nagy jót Jézustól bizvást várunk;
ha Jézusnak itt szolgálunk,
holtunkban örök fizetésre akadunk.
- 4 Nagy Szentség, lelkünket gerjesztő taplója,
szarándok híveid nagy vigasztalója,
éhezőknek táplálója,
félelmes szíveknek légy bátorítója.
- 5 Dicsíret legyen mindenben szent Atyának,
és aki itt magát adja, szent Fiának,
lelkünk vigasztalójának,
dicsíret egyállatú szent Háromságnek.

³⁸ *Cantus catholici*, 1674, 417.

Paksi Márton György ötvenévi tanító 1760–1761-ben másolt énekeskönyvében az RMKT jegyzetei szerint mindkét változat, a Pázmány- és az *Útitárs*-féle is szerepel. Az *Imádlak tégedet, láthatatlan Istenség* kezdetű éneknek azonban csak az első versszaka azonos a Pázmány-imakönyv szövegével, a folytatásban hét teljesen más, bűnbánó jellegű strófa következik.³⁹

- 1 Imádlak tégedet, láthatatlan Istenség,
kenyér színe alatt elröjtetett emberség,
noha ittlétedet meg nem tapasztalja emberi irzékenység.
- 2 Immár, bűnös lélek, serkenj fel álmodbul,
lásd az édes Jézust néked testamentomul,
utolsó vacsarán, melyet néked szerzett, ajánlott irgalmábul.
- 3 Vesd rá szemeidet, emeld fel kezeidet,
Essél térdeiden, nyújtsd könyörgésedet,
mondván: áldott Jézus, látod vétkeimet, tudod, ismérsz engemet.
- 4 Bocsánatot kérek Mária Magdolnával,
keservesen hulló könyveim folyásával,
és szívbéli járó poenitenciával, lelkem óhajtságával.
- 5 Mondván: légy irgalmas immár nékem, Jézusom,
ím a szent oltárrul tekénts reám, Megváltóm,
én bűnös lelkemet már néked ajánlom, gyógyíts, kegyes orvosom.
- 6 Péternek sírását mely kegyesen tekintéd,
vétkeid megbánván, kegyelmedben bevéved,
nékem is, árvádnak és bűnös szolgálóknak óhajtságát tekintéd.
- 7 Az tolvaj kérését, te, Uram, meghallgattad,
kegyes irgalmadbul nékie azt mondád,
hogy ma vélem lészesz az Paradicsomban, mennyei boldogságban.
- 8 Dicséret Atyának és az ő Szent Fiának,
az áldott Jézusnak, teljes Szentháromságnak,
és öröktül fogva méltó uraságnak, isteni méltóságnak. Amen.

(A másik, *Imádlak tégedet, elröjtött Istenség* kezdetű ének néhány szócserén kívül nagyjából azonos az *Útitárs*-beli változattal, de hiányzik az 5., 10. és 14. versszak.⁴⁰)

Szentmihályi Mihály már többször említett egri énekeskönyvének kiadását jelentős anyaggyűjtés előzte meg: Eszterházy Károly püspök 1775-ben körlevélben szólította fel a kerületi espereseket, hogy kántoraikkal gyűjtsék össze és küldjék be a tervezett új énekeskönyv számára alkalmasnak gondolt énekek szövegét és

³⁹ *Paksi Márton György-énekeskönyv*, 1760–1761, 301–302. (Lelőhely: Győr, Xantus János Múzeum; mikrofilm: OSzK FM 1/2203, MTAK A 2669/I.)

⁴⁰ *Uo.*, 306–307.

kottáját.⁴¹ Az így összegyűlt kéziratos anyag egyik füzetében szerepel egy *Imádlak, elrejtett nagy Istenség* kezdetű ének „O Virgo virginum” nótajelzéssel, amelynek öt versszaknyi terjedelme és egyes fordulatai a Pázmány-imakönyvbeli szöveget idézik, attól azonban mind formailag, mind tartalmilag jelentősen eltér.⁴²

- 1 Imádlak, elrejtett nagy Istenség,
csudáknak csudája, angyalok mannája, titkos szentség,
noha itt létedet szem nem látja,
de istenségedet és emberségedet a hit vallja.
- 2 Isteni erődet a keresztfán
elhomályosítod, testi gyarlósággal azt befogván,
úgy a szent testedet és véredet
a bornak s kenyérnek színe alatt itten elrejtet.
- 3 Noha mint Szent Tamás, nem szemlélem
drága sebhelyeit, vasszegek lyukait szememmel,
de istenségeddel emberséged
jelen lenni itten, valamint mennyégben vallom s hiszem.
- 4 Szent keresztfán löttél mi váltáságunk,
szarándokságunkban és fáradságunkban útítársunk,
hogy meg ne éhezünk, eledelünk,
meg ne szomjúhoznánk, erőnkben ne fogynánk, útítársunk[!].
- 5 Dicsírtessél azért, drága fölség,
mennyből szállott Ige, bor- s kenyérszínben nagy Istenség,
légy bűnös lelkünknek vendégsége,
üdvöz légy, áldott légy, vigasztalásunk légy, Krisztus teste.

Eddigi vizsgálódásaim során Aquinói Szent Tamás himnuszának három nyomtatásban is megjelent és egy csak kéziratban fennmaradt önálló fordítását vagy parafrázisát találtam a 17–18. századból. Az előbbieknél jó néhány változata ismert; bizonyos esetekben az eltérés olyan mértékű, hogy akár további fordításokról is beszélhetünk. A szövegek ismertségére utal, hogy számos énekbe bekerültek belőlük sorok, képek; felhasználták kezdősoraikat, akár egész versszakokat is; és sok más ének mellett szerepelnek nótajelzésként. Mindez az egy-egy alapfordításhoz, illetve változataikhoz kapcsolódó többféle dallammal együtt azt mutatja, hogy hagyományozódásukban – hasonlóan a többi népszerű imádsághoz és énekéhez – a nyomtatott források mellett a szóbeliségnek is fontos szerepe lehetett.

⁴¹ RAJECZKY, *i. m.* (20. j.), 172.

⁴² *Énekes füzet*, 10. (Lelőhely: Eger, Érseki Levéltár A. V. 914.)

A Pázmány-imakönyvben szereplő szöveget a Balassi-féle dallammal (némileg megváltoztatva és az 1651-es *Cantus catholicus*re való forráshivatkozással) ma is énekelik a katolikus templomokban.⁴³ A teljes *Adoro te devotét* viszont már nem az *Útitárs*-béli szöveggel, hanem egy Babits Mihály fordításán alapuló változatban találjuk meg magyarul a mai énekeskönyvekben.⁴⁴ A fenti szövegek 18. század utáni, akár napjainkig tartó továbbélésének, valamint az újabb fordításoknak, parafrázisoknak a vizsgálata azonban már egy másik tanulmány témája.

⁴³ *Éneklő egyház: Római katolikus népénektár – liturgikus énekekkel és imádságokkal* –, szerk. a Népénektár-bizottság, Budapest, Szent István Társulat, 1985, 238–239.

⁴⁴ *Uo.*, 233–235.

Horváth Sándor

Az Eucharisztia a magyar, a horvát és a szlovén archaikus népi imádságokban

Bevezetés

Az Eucharisztia kettős értelmezése (a) az eucharisztikus lakoma, illetve a b) Krisztus teste és vére) mellett az vele kapcsolatos érzelmi, gondolati világ – azt gondolhatnánk, csak azonos irányultságú lehet.

Nem kívánunk néplélektani bűvárlatokba kezdeni, de számolni kell azzal, hogy az egyes néprajzi csoportok, a különféle hagyományos közösségek a maguk értékrendjéhez igazítva egyes elemeket még ebben az esetben is kidomborítanak, hangsúlyoznak, másokat pedig akár meg sem említenek a vissza-visszatérő ritualizált cselekvéseik, imaalkalmaik során. Egymás szomszédságában és egymással részben együtt is élő népek esetében erre még határozottabban mutathatunk rá, amennyiben ez a feltevésünk igaznak bizonyul a konkrét elemzések nyomán. Egymástól eltérő megközelítések akkor is megragadhatók, ha nem számítunk arra, hogy ezek egymás ellentéteiként jelennek meg. A finom, árnyalatnyi különbségek is beszédesek tudnak lenni: az adott közösség behatóbb megismerését segítik elő.

A következő oldalakon tehát nem teológiai elemzést végzünk, hanem a magyar, a horvát és a szlovén archaikus népi imádságok eucharisziára vonatkozó részeit vetjük össze, hogy a közösségek eucharisztia-képének azonosságait és eltéréseit feltárhassuk. Ezzel a közösségek jellemzése mellett a vallásos áhítat történeti alakulása, változása is – részben – feltárulkozik.

Noha a műfaj meghatározója, Erdélyi Zsuzsanna 1992-ben még sajnálkozott az összehasonlító kutatásokhoz szükséges anyag hiányosságain, már maga is sok olyan példát idézett, amelyeket – többek között – a hazai horvátoknál és szlovéneknél gyűjtött, alkalmanként éppen ezen írás szerzőjének kíséretében.¹

¹ ERDÉLYI Zsuzsanna, *Historische Fragen der archaischen Volksgebete*, *Studia Slavica Hungarica*, 37, 1991/1992, 29–86. (5)

A magyar anyag típusai

1. Grál-motívum: Krisztus egybegyűjtött vére

Alapszövegül: Krisztust kergetyik,
Magos keresztfára fölfeszítik,
Szent vérit kieresztik,
Az angyalok fölszegik,
Szent szákramentomba viszik,
Úristen elejbe teszik

(Alsóbodok)²

A Grál-motívum az egyik leghangsúlyosabb elem az Eucharisztia megjelenítésénél a magyar imaanyagban. Tánczos Vilmos a (kakas általi) ébresztés motívumát és a Grál-motívumot egyetlen képi egység két részének tekinti – mégpedig ima-kezdő helyzetben. Az egész magyar nyelvterületen megfigyelhető az elterjedése, néhol – mint a moldvai magyaroknál – ritkán fordul elő.

A Grál-motívum lényege: az angyalok felszedik Jézus kicsöppenő vérét – a Mennybe viszik. Kérdéses, hogy korai szövegek romlott változatai miatt szerepel sokféle megnevezés arra, hogy mibe is szedik fel az angyalok Jézus vérét. Néhány példa: „Hóriumban teszik“ (Nagylozs),³ „Arany kehölybe tőtötték“ (Apátfalva),⁴ „hálóba tették“ (Mikófalva),⁵ „Szent kolontányerra öntötték“ (Péliszentkereszt),⁶ „Káriomba tetetik“ (Töröcske),⁷ „Ólomba fő'szötték, / Kehőjbe dütötték“ (Maroslele),⁸ „Arany tálba öntötték“ (Berezence).⁹ A Mennybe vitel meghatározására is több eltérő kifejezést találhatunk: „Szent szákramentomba viszik, / Úristen elejbe teszik“ (Alsóbodok),¹⁰ „Szent városba bevittük, / Jézus elejibe tettük“ (Alsóbodok),¹¹ „Szent Atyja elejbe vitték“ (Nagyberény),¹² „Jeruzsálembe bévivék“ (Tengőd).¹³

² ERDÉLYI Zsuzsanna, *Hegyet hágék, lőtőt lépék: Archaikus népi imádságok*, 3., bőv. kiadás, Pozsony, Kalligram, 1999, 251.

³ *Uo.*, 253.

⁴ *Uo.*, 277–278.

⁵ *Uo.*, 301.

⁶ *Uo.*, 320.

⁷ *Uo.*, 341.

⁸ *Uo.*, 384.

⁹ *Uo.*, 424–425.

¹⁰ *Uo.*, 251.

¹¹ *Uo.*, 257.

¹² *Uo.*, 270.

¹³ *Uo.*, 377.

A Grál meghatározásánál Erdélyi Zsuzsanna eképpen fogalmazott: „Maga a Grál szó széles, lapos tányér alakú edényt jelent. [...] A középkori Grál-irodalomban a Grál jáspisból, smaragdból levő csodaerejű edény, melyet Krisztus föltámadásakor angyalok lebegtettek ég és föld között. [...]”

Keresztény jelképként a Grál liturgikus edény, szent ereklye, az Eucharisztia jegye. A középkori fény-Krisztus-egyház szimbólumkör legelvontabb jelképe. Idézi a szentáldozás utolsó vacsorabeli előképét, az átlényegülés misztériumát, de a krisztusi véráldozatot is. Együttesen a negváltást, ezzel az üdvözülést, öröklétet.¹⁴

Összefoglalóan azt lehet mondani, hogy a Grál a megváltás és ennek rituális újraélése, az Eucharisztia jele, szimbóluma – s a jellemzéseket, meghatározásokat folytathatnánk attól függően, hogy a képiség milyen minőségű kiteljesedését látjuk, véljük megvalósulni.

A fenti téma variánsaiként fel kell idéznünk a Szent Margit imát, amelyben a Szűzanya 3 csepp teje / Jézus 3 csepp vére (vagy ezek varriációi) szolgálnak a mosakodáshoz.

Alapszövegül:

Elindula Szen' Margit leán,
Viszi Krisztus Urunknak melencéit,
Harminchárom szent csepp vérit,
Bódogságos Szűz Máriának fátyolát,
Hét sing olvasóját.

(Frumósza)¹⁵

2. Hajnal – Mária – Jézus születése – eleven ostya

A hajnal és az eleven ostya összakapcsolása jellemzi a következő típust.

Alapszövegül:

Oh hajnal
Aranyszínű szép hajnal!
Kiben a Boldogságos Szűzanya Mária megnyugszik.
Úrtul születik,
Pokol tőle türetik,
Eleven ostyát néked adom,
Pál Péter mondja aranyos miséjét
Add meg ezt a Boldogságos Szűzanyámnak, Máriámnak,

¹⁴ ERDÉLYI Zsuzsanna, *Hegyet hágék, lőtől lépék: Archaikus népi imádságok*, Budapest, Magvető Kiadó, 1976, 163–164.

¹⁵ HARANGOZÓ Imre, *Krisztus háze aranyosz...: Archaikus imák, ráohvasások, kántálók a gyimesi és moldvai magyarok hagyományából*, Újkigyós, Ipolyi Arnold Népfőiskola, 1998, 179.

Hogy micsoda dolog ez, hogy aranyos miséjét hallgatják?
Oh Pál Péter!
Hogyne hallgatnám, mikor ma teljes harmadnapja
Jaj elvesztettem Istenfiamat, fényes Jézus Krisztusomat.
Lépj ki a küszöbön,
Tekints föl a Geccsenyi hegyekre!
Ott meglátod Istenfiadat, [...]

(Rimóc)¹⁶

A „Hajnalban nyugvó Mária-kép“ Tánczosnál megelőzi a Grál-motívumot. Amint Tánczos írja: „A kép tartalmi elemei a következők: a hajnalban nyugvó Máriától születik az Úr, ezáltal a pokol eltörettetik, örül a menyország, Isten szentje dicsérik a megszületett istenséget.“¹⁷

Az „eleven ostya“ értelmezéséhez szorosan kapcsolódik a „megvallott Isten 'gyóntatott embere“¹⁸, amint ezt Tánczos fogalmazta. Az „eleven ostya“ az emberben úgy tevékenykedik, mint az ima egyik pusztinai változatában szerepel: „Hiszek egy Istenbe, / Bizom a jó Istenbe, / A jó Isten lakozzék lelkünkbe!“¹⁹

Az „eleven ostya“ és „szép virág“ jelzős szerkezetei Tánczos értelmezésében szinonimák: „mindkét kifejezés Krisztus keresztfán függő testének metaforája. Az előbbihez az Eucharisztia képzetköre, a másodikhoz a vallásos folklórból jól ismert keresztfá virága-képzetkör asszociálódik.

A képi egység tartalma: az imavégző megszólítja a fenti metaforákkal megnevezett Megváltót, neki ajánlja lelkét, tőle várja az üdvösséget.“²⁰ Tánczosnál ez a 16. kép, azaz „Az üdvözítő eukarisztia metaforái (K:16)“

A „szép virág“ azonban ennél tovább is gondolható: lehet a Krisztus véreből kivirágzó, élő virág, azaz a búza szép virág-szőlő szép virág, amelyek pedig Krisztus testévé és vérévé válnak a szentmisében. Ezen a szálon pedig – a szegfű szép virággal kiegészítve a sort már a jól ismert „Virágok vetélkedése“ éneknél, a Szent Iván-nap egyik jeles darabjánál vagyunk. De ehhez a rítusénekekhez a horvát és szlovén hasonló tartalmú szövegek révén is eljuthatunk.

¹⁶ ERDÉLYI 1999, (2. j.), 287.

¹⁷ TÁNCZOS Vilmos, *Nyíss kaput, angyal! Moldvai csángó népi imádságok: Archetipikus szimbolizáció és életér*, Budapest, Püski, 2001, 179.

¹⁸ *Uo.*, 192.

¹⁹ *Uo.*, 192.

²⁰ *Uo.*, 187.

3. Virágok vetélkedése

Énekelt imádság vagy certamen, illetve rítusének, amely Kallós Zoltán krizbai gyűjtésében a következő szövegű:

A búzamezőbe Háromféle virág, A legelső virág A szép búzavirág.	Felele nekije A szép szőlővirág: „Szébb vagyok, jobb vagyok Az egész virágnál,
A második virág A szép szőlővirág, A harmadik virág A szép szegfűvirág.	Mert engemet tesznek Oltári szent helyre, Engemet neveznek Jézus szent vérének.”
Szóval felfelele A szép búzavirág: „Szébb vagyok, jobb vagyok Az egész virágnál,	Felele nekije A szép szegfűvirág: „Szébb vagyok, jobb vagyok Az egész virágnál,
Mert engemet tesznek Oltári szent helyre, Engemet neveznek Jézus szent testének.”	Mert engem leszednek, Bokrétába kötnek, Kevély legényeknek Kalapjába tesznek.”

A virágok vetélkedése értelmezésénél elsősorban a középkori certamen (versengés, vita) műfajt hangsúlyozzák a kutatók: e műfaj egyik része, mely a virág-szimbolikájú költészetet képviseli. A kutatók java a balladákhoz való besorolás helyett inkább a latin vágáns költészet elnépiesedett változatának tekinti. A zoborvidéki falvakban a szentiváni tűzugráskor énekelték. Az MTA Zenetudományi Intézetének Népzenei Adattárában tizenhét változata található,²¹ amelyből tizenegy Nyitra vidékéről származik, öt Erdélyből.

A párbeszédese, balladai menetű virágénekek egy különleges fajtájának, a virágok versengéséről szóló éneknek a magyar folklórból is sok változatát ismerjük. A magyar darabokon kívül az e körbe tartozó ó- és középkori latin, román, olasz, arab, perzsa, török virágvetelkődő versek egymáshoz való viszonya a jelentős mértékig tisztázott kérdések közé tartozik.²²

Ugyanakkor már 1899-ben protestáns lelkületű alkotásnak tekintette és a vallási szimbolikáját emelte ki e virágénekek Kanyaró Ferenc.²³ Pontosabban Gyulai

²¹ VARGYAS Lajos, *A magyar népballada és Európa*, Budapest, Zeneműkiadó, 1976, 575.

²² A Kriza János Néprajzi Társaság digitális balladatára = <http://www.kjnt.ro/balladatar/ballada/a-viragok-vetelkede> (2018.10.24.)

²³ KANYARÓ Ferencz, *A székely népköltészet legszebb virága*, Unitárius Közlöny, XII, Kolozsvár, 1899, április, 4. szám, 117–119. =

Pál nyomán fogalmazott így, aki a *Magyar Népköltési Gyűjtemény*ben közölt szöveghez a következőket írta:

Ily tárgyú és alkatu költemény ritka, majdnem páratlan a magyar népköltészetben. Protestáns (kálvinista vagy unitárius) népszellem szüleménye, mert az uri szent vacsora kenyere és bora ezeknél osztatik ki, mint a Krisztus testének és vérének jelképe. Az urvacsorát osztó pap a bibliából vett idézetek között hatja végre e szertartást: „Vegyétek, egyétek, ez az én testem.” „ez az én vérem, mely sokaknak bűnök bocsánatjára kiontatik.” Erre czéloz s ily értelemben veendő a költemény e kifejezése is: „Ez a Krisztus teste;” „Ez a Krisztus vére.”

„Frivolnak tetszhetik, de nem az, hogy a virág, melyet a leányok szeretőjük süvegébe tesznek, egy sorba állítja magát a kenyérral és borral, a szent jelképekkel. A virág is jelkép, az ártatlanság és tiszta szerelem jelképe; ezt is szintén a templomba viszik a leányok s szertartás díszítésére s csak azután tűzik szeretőjük kalapjára” (*Arany-Gyulai*, Magyar népköltési gyűjtemény. I. köt. 564 – 565. l.)²⁴ Majd hivatkozván arra, hogy egy tanító Marosszéken gyűjtötte a MNGY-ben közölt változatot, Kriza János Kereszturiszék vidékéről gyűjtött szövegét idézi: „A högyön való virág azt üzeni a mezőn valónak, hogy mikor találkozzanak? Ez azt üzeni vissza: ’Szön-Mihájnapján a fenyőágon, osztán a kendőrágon.’

Kriza azt a magyarázatot fűzi e balladaszerű homályosságú népies találos meséhez, hogy a búzavirág (mezőn való virág) izen a szőlővirágnak (hegyen valónak), hogy Szent-Mihály napkor találkoznak egymással a fenyőágon és a kenderágon: ’mert – teszi hozzá Kriza – az unitáriusok akkor vesznek urvacsorát s az asztal (értsd az Úr asztala) fenyőfa s az abrosz rajta kenderből szótt’ (KRIZA, *Vadrózák*, I, 348, 349.)

Mint ez értelmezésből kitűnik, az öregek elmés találos meséjétől csak egy lépés kell a szerelmes ifjak szép szegfű bokrétájáig.²⁵

Idézzük fel a marosszéki szöveg első versszakát:

Egy buzamezőben háromféle virág.
Szóval felfelelé a szép búzavirág;
’Szebb vagyok, jobb vagyok annyiból náladnál, –
Engemet leszednek, s a templomba visznek;

http://epa.OSzK.hu/02100/02175/00128/pdf/Unitarius_Kozlony_1899_04.pdf – Kanyaró Ferencről: OLOSZ Katalin, *Kanyaró Ferenc és az erdélyi magyar népballadakutatás* = KESZEG Vilmos (szerk.), *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve*, 9, Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság, 2001, 121–134.

²⁴ *Uo.*, 117.

²⁵ *Uo.*, 118.

Nekem mind azt mondják: Ez a Krisztus teste!

Nekem mind azt mondják: Ez a Krisztus teste!²⁶

A szegfű szimbolikus jelentéséről tudjuk, hogy erőteljes szakrális értelme is van: a mély szeretet jelképeként a kései középkorban a házastársak ábrázolásain szerepelt gyakran, továbbá a Krisztus és Mária közötti misztikus jegyesi kapcsolatra is utalt. Viszont másik oldalról a szegekhez kötődése révén a keresztfeszítést is idézte: tehát passiószimbólum is volt.²⁷

A fehér szegfű újmiséis díszítésnél való használatáról Radó Polikárp kifejtette, hogy „Ősi magyar középkori hagyomány, Pécsi Lukács 1591-ben elárulja: szegfű jelentése: Isten és Isten igéjét igazán ismerjük. Az öröm és lelki nász színe, mely a papi lelket eljegyezte Krisztussal.”²⁸ Radó Polikárp nyilván ismerte Pécsi Lukács forrását, hiszen a „A keresztény szüzeknek koszorója” könyvét Lucas Martini 1581-ban Prágában megjelentetett német nyelvű könyve magyarázatával készítette. Martini a lánynevelés talán első könyvében a lányok lelkét húsz erkölcsi érték segítségével akarván nevelni húsz növény szimbolikájával él: köztük a második a szegfű, amelyik „az Isten igéjéhez és szolgálatához való jókedv és szeretet” jelképe.²⁹

4. Templom – benne XY misét mond – ott ül/ sír Mária

A templomban XY misét mond és ott ül – avagy sír – Szűz Mária típusú magyar imádságok gyakran a „piros hajnal” (és változatai) bevezetéssel indulnak, amelyhez az „eleven ostya, Úristen” fogalom is társul. Tehát a szentmise középponti eleme már az átváltoztatott kenyér, az „eleven ostya”. A templomban ülő vagy sírdogáló Mária pedig az őt kérdezőnek jelzi, hogy három napja nem látta a Fiát, azaz a megváltás misztériuma elkezdődött. Ezt pedig a szentmisében éli újra az egyház közössége.

²⁶ Uo., 117.

²⁷ További értelmezéseiről: PÁL József, ÚJVÁRI Edit, *Szimbólumtár: Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*, Budapest, Balassi Kiadó, 2001.

<https://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tkt/szimbolumtar/ch02.html#sz> (2018.09.20.)

²⁸ VERBÉNYI István előadása: *Radó Polikárp, a liturgia tudósa*,

(<http://tar.liturgia.hu/Tanulmányok/Verb%E9ny%C3%9C%20Istv%E1n/Verbenyi%20-%20Rado%20Polikarp%20a%20liturgia%20tudosa.pdf> (2018.10.28.))

²⁹ SURÁNYI Dezső, *A kereszténység növényei*, Vigilia, 7, 442–447. (444.) – Martini kötetének eredeti címe: *Der christlichen Jungfrauen Ehrenkränzelein: darinnen alle ihre Tugenten durch die gemeine Krantzblümlin abgebildet und erkletet werden durch M. Lucam Martini beschriben, mit einer Vorrede D. Joannis Avenarii.*

Horváth Sándor

Oh szép piros hajnal,
Mária nyugodik,
Naptól adatik,
Pokol tüle töredik,
Eleven ostya, Úristen,
Neked adom lelkemet,
Őrök üdvösségemet,
Látok két rózsapásztort,
Szennél szent oltárt,

Ott mongya a Szent Pál, Szent Péter az első új miséjét,
Arra megy a Boldogságos Szűzanya!
Oh anyám, anyám, mér hallgatod első új misém?
Oh fiam, Szent Pál, Szent Péter, honne hallgatnám,
Máma tellyes harmadnapja,
Elvesztettem isteni fiamot,
Fényes Krisztusomot.
Lépj keresztül küszöbödön, [...]"

(Jászárokszállás)³⁰

Tánczos Vilmosnál az „eleven ostya“ a 16. kép, azaz „Az üdvözítő eukarisztia metaforái (K:16)“. A kép szorosán kötődik a hajnalban nyugvó Mária-képhez:³¹

Az imában megfogalmazott további helyszín – egy jász imában „Magos égben kápolnácska ...“, amelyben „Ott mongya Krisztus Urunk az ő szentmiséjét“ (Jászberény);³² egy palóc imában pedig „Város végén kápolnácska“, s „Abba mongya Szent Péter a szentmisét“(Nógrádmegyer).³³

Ezzel az imatípussal rokon az úgynevezett Szent Antal-ima, amelyet szép számmal gyűjtöttek össze a romániai magyarok körében. Például:

Az én házam Szent Antal,
Közepibe egy ótár,
Az ótár előtt az Úrjézus keresztfája,
Szent feje felfüggesztve,
Szent Haja leeresztve...

(Gyimesközéplak)³⁴

Egy pécselyi Szent Antal-imában pedig „aranymisére“ készülnek, amelyikre a bűnnel terhelt nem mehet el:

Az én házam szt. Antal,
4 szögében 4 angyal;
Közepében szt. oltár, [...]
Aranymisére készülnének.
Kérdi tőle a bünös, elmehetek-e?
Nem mehetsz, mert bűnnel vagy rakva.

(Pécsely)³⁵

³⁰ ERDÉLYI 1999, (2. j.), 289.

³¹ TÁNCZOS 2001, (17. j.), 187.

³² ERDÉLYI 1999, (2. j.), 356.

³³ *Uo.*, 279.

³⁴ HARANGOZÓ 1998, (15. j.), 136.

³⁵ ERDÉLYI 1999, (2. j.), 464.

5. Egyebek

a) gyónó ember

Három egyéb magyar szöveget is kiemelhetünk az Eucharisziához kötődésük okán.

Ha „gyónó ember“ lesz valaki, akkor Krisztus testét magához veheti. A „gyónó ember“ fogalmánál itt nemcsak a bűnvallás után történhető áldozásra kell gondolnunk, hanem arra a protestáns megfogalmazásra, amelynek nyomai már a korai – 16–17. századi – időszakban megtalálhatók, és az áldozással magával azonosítják a gyónást. Erre több nyugat-magyarországi példát idézhetnénk. Például az 1627. évi evangélikus egyházlátogatási jegyzőkönyvben a vend/szlovén gyülekezeteknél (*Visitatio Generalis³⁶ Ecclesiar. Schlavo-vendorum in bonis Szécbianis et Batthianianis in Comitatu Castriferrei constitutarum, Anno 1627*) Dolincon (ma Szlovéniában, magyarul Dolány) a következő megjegyzést tették: „N. B. Ha szőlőt vesz az fára parochiához, az praedikátor tartozzék gyónásra való bort adnyi; valamigh penigh nem vesznek szőlőt, addig az gyónók magok tartoznak bort adnyi.”³⁷ Egy másik példa Bejthe Imre németújvári prédikátor 1623 áprilisában Batthyány Ferenchez írt leveléből való: „(...) Nagi Boristarffon lakik egi pápista pap, kinek huga Ztoychhch Pál felesége Ztinyákon Zent elek mellet, ez böytnben iött oda Ztoychichhoz es mind az ot való tartománi polgárit az horvátokat özve hirdették es gyóntatot, vitt el 200 fl. gyontató es egiéb féle pénzt (...)”³⁸

b) Krisztus kiterített halott a templomban

Itt bizonyos áthallást találunk a Szent Antal-ima aranymiséjéből, hiszen ebben az imában egy aranytemplomban aranyasztalon ravatalozták fel Krisztust, illetve Krisztus a testét maga helyezte ott el, amint az a holttestek felravatalozásánál szokás. A kereszthalálban kicsöppent vér után az aranyravatal, a szentmise élő áldozatát idézi fel.

³⁶ Kiegészíti ez az 1631–1654. évi dunántúli értékes és terjedelmes egyházlátogatási jegyzőkönyveket, melyek a Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár VI. évfolyamában (1907), a 11–193. lapon jelentek meg.

³⁷ PAYR Sándor, *Egyháztörténeti emlékek, Forrásgyűjtemény: A Dunántúli Ág. Hitv. Evang. Egyházkerület történetéhez, I. kötet*, Sopron, Dunántúli Ág. Hitv. Evang. Egyházkerület, 1910, 97.

³⁸ IVÁNYI Béla, *A körmendi Batthyány-levéltár reformációra vonatkozó oklevelei I, 1527–1625*, Szeged, József Attila Tudományegyetem, 1990 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 29/1), 256.

„Kejj föl, Mária kejj föl, Elvitték Szent Fiad, Három csepp vérét elejtették, Az angyalok felszedték, A tenger fényébe elvitték, A tenger fényébe' van egy aranytemplom, Abba van egy aranyasztal, Kire Krisztus Urunk szent fejét lehajtotta,	Szent lábát kinyújtotta, Szent kezét összetette, Szent szemét behunyta, Szent vérét kiontotta, Öt sebét kinyitotta. Arra megyen Szent Pál és Szent Péter Nagy szánakozva, nagy bánakozva.“ (Füge) ³⁹
---	--

„A tenger fényébe elvitték“ sort Grál-motívumként oldotta fel Erdélyi Zsuzsanna: „tenger fénye“ = „tenger fövénye“, bár nem zárta ki a Kelemen-legenda tengerben levő temploma felidézését sem.⁴⁰ A Grál-motívumhoz kapcsolódással az aranyavatal kapcsolódik az arany melencéhez – azaz ahhoz a különleges kellékhez, amellyel az angyalok fölszedik Krisztus kiontott vérét. Így az aranyavatal foglalja össze szimbolikusan azt, hogy Krisztus kereszthalála az emberiség megváltását jelentette. Ott és akkor.

c) Gyűj hozzá, Krisztus Jézusnak drága szent teste, szent lelke, szent vére

A haldokló Jézus Krisztussal, Istennel való végső és teljes egyesülésének a vágyát fejezi ki a következő ima:

Ehun gyün a Jézus, a lelkünkiváltó Jézus, békességszörző Jézus,
Óh elmúltak órái(m), rövid számos napjaim,
Kiben én gyóvont embör akarnék lönni,
Urat akarnék hozzám vönni,
Beteg a testöm, kész a lelköm az örök dicsőségre mönni,
Gyűj hozzám, Krisztus Jézusnak drága szent teste, szent lelke, szent vére,
Lakozzál énbennem, midőn Názáretben lakoztál, (variáció: Názáretben születél)
Lémitázs főgyin megfogattál, [...]“⁴¹

A horvát anyag típusai

1. Grál-motívum: Krisztus egybegyűjtött vére

Kudan krca kapijaše,	Ahová a vér cseppent,
Undan ruža cvatijaše.	Ott rózsa virágzott.

Az ima teljes szövege:

„Nit iden niti pijem, Nego tužan sanak snijem. Džudije mi dolaziše, Moga sinka ukradoše.	„Sem eszem, sem iszom, hanem szomorú álmodom. Zsidók jöttek, A fiacskámat elrabolták.
---	--

³⁹ ERDÉLYI 1999, (2. j.)359.

⁴⁰ *Uo.*, 361.

⁴¹ *Uo.*, 383.

Zlatnu krunu skidivaše, Trnovom ga okruniše. Kudan trnca dopiraše, Undan krvca kapijaše. Kudan krvca kapijaše, Undan ruža cvatijaše. Dva andela dolaziše Pa te ruže berijaše. U kitice kitijaše, U vinčice vinijaše. U kalež je kaležaše, Prid Boga je donosoše.“ Bog i Gospa govorili:“ Proložac Gornji (kod Imotskoga) ⁴²	Az arany koronát leszedték, Tövissel koronázták. Ahová a tövis hatolt, Ott vér cseppent, Ahová a vér cseppent, Ott rózsza virágzott. Két angyal érkezett A rózsákat összeszedték. bokrétába bokrétázták, Koszorúkba koszorúzták. Kehelybe kelyhezték, Isten elé hozták.“ Isten és az Úrnő mondja:“
---	--

E képről írta Ljiljana Marks: Az imádságokban gyakran lesz Krisztus vérének természetfeletti ereje; néha azon a helyen, ahová a vér csöppen, virág nő, leggyakrabban rózsák. Krisztus vérét az áldott vasárnapról szóló imákban is említik, ezzel megerősítve a vasárnapnak, mint ünnepnapnak a szentségét.⁴³

E képi egység a „Crkvica se gradi“ (Templomocska épül) néven összefoglalt horvát imatípushoz tartozik, amelyből egy Posedarje-ből valót Vjeloslava Jurdana és Anita Borzić elemzett a közelmúltban.⁴⁴ Az „Arany kakas“ (Zlatan pivčac) kezdetű imában ez a kép így jelenik meg:

Andelici s neba salaziše, Krvcu sakupiše, U kitice sakitiše, U kalež ju metaše, (Marica Đurić) Vrbovo (Slavonija) ⁴⁵	Angyalkák szálltak le a mennyből, A vérecskét összeszedték, Csokorba kötötték, Kehelybe helyezték,
--	---

Más változatokban ennek az imának a kontaminációja részleteződik: ahová a vér lecsöppent, ott virág/rózsza nőtt, s azt szedték csokorba az angyalok.

Más esetben a rózsák illata különleges:

⁴² Jeronim ŠETKA, *Hrvatska pučka religiozna poezija*, Kačić 3, Split, 1970, 187–265, (225–226).

⁴³ „U molitvicama se Isusovoj krvi nerijetko daje nadnaravna snaga; katkad na mjestu gdje krv kapa, izraste cvijeće, najčešće ružice. Isusova se krv spominje i u molitvicama o blagoslovljenoj nedelji, što pojačava važnost i svetost nedjelje kao blagdana.“ MARKS, Ljiljana, *Pučke molitvice* = MARKS, Ljiljana (ur.), *Križi lete po nebu: molitvice iz Dubrovačkog primorja*, Biblioteka Prošlost i sadašnjost, knj. 42, Dubrovnik, Matica hrvatska – ogranak Dubrovnik, 2011, 173–207. (194.)

⁴⁴ Vjekoslava JURDANA, Anita BORZIC, *Jedan primjer iz hrvatske nabožne književnosti, Molitvica iz Posedarja*, Riječki teološki časopis, 21/2, 2013, 415–440.

⁴⁵ Mijo KURJAKOVIĆ, *Molitve: u Vrbovi (Slavonija)*, Zbornik za narodni život i običaje, 8, 1903, 119–123. (122.)

U kalež ju slivaše, Po nebesih nosiše. Nebesa se otvoriše, Svi anđeli poklekoše Od mirisa ružičina, Od milosti Gospodina.	Kehelybe öntötték, A mennyekben vitték. A mennyek megnyíltak, Minden angyal odaszaladt A rózsza illatára, Isten kegyelmére.
--	--

(Doljanovac)⁴⁶

2. *Búza/ostya – szőlő/szent bor – közösség*

Aratási rítusénekként is ismert a horvátok körében a magyar „Virágok vetélkedése” szöveg változata.

Egy Borbála-imában a lényegi részei a következők:

Da nam polje urodi / Sa pšenicom bjelicom.	Hogy a mezőnk teremjen / Fehér búzát.
Da nam brdo urodi / Sa vinovom lozicom.	Hogy a hegyünk teremjen / Borszőlőt.
Da nam selo veselo / Bude zdravo i sretno.	Hogy a falunk boldog, / Egészséges és szerencsés legyen.

A teljes ima:

Šetala se Barbara, Po visokih planina. Ona ide u Bistru, Majka Bari ne dala. Bara majke ne sluša, Ona ode u Bistru. Kad je došla u Bistru, Isus misu govori, Anđeli mu pojiše. Al ja molim Isusa, Da nam baci jabuku, Da nam baci u polje, Da nam polje urodi Sa pšenicom bjelicom.	Sétált Borbála, A magas hegyeken. Ő menne Bistrába, Édesanyja nem engedte Borbálának. Borbála nem hallgatott anyjára, Ő megy Bistrába. Amikor odaért Bistrába, Jézus misét mond, Angyalok énekeltek neki. De én kérem Jézust, Dobjon nekünk almát, Hogy dobjon a mezőre, Hogy a mezőnk teremjen Fehér búzát.
Šetala se Barbara, Po visokih planina. Ona ide u Bistru, Majka Bari ne dala. Bara majke ne sluša, Ona ode u Bistru. Kad je došla u Bistru, Isus misu govori, Anđeli mu pojiše. Al ja molim Isusa, Da nam baci jabuku, Da nam baci u brdo,	Sétált Borbála, A magas hegyekben. Ő menne Bistrába, Édesanyja nem engedte Borbálának. Borbála nem hallgatott anyjára, Ő megy Bistrába. Amikor odaért Bistrába, Jézus misét mond, Angyalok énekeltek neki. De én kérem Jézust, Dobjon nekünk almát, Hogy dobjon a hegyre,

⁴⁶ Juraj LAHNER, *Od svetaca božjih: hrvatske narodne pobožne pjesme*, Jeronimska knjižnica 346, Zagreb, Hrvatsko književno društvo svetog Jeronima, 1931, 6.

Da nam brdo urodi
Sa vinovom lozicom.

Šetala se Barbara,
Po visokih planina.
Ona ide u Bistru.
Majka Bari ne dala.
Bara majke ne sluša,
Ona ode u Bistru.
Isus misu govori,
Andeli mu pojiše.
Al ja molim Isusa,
Da nam baci jabuku,
Da nam baci u selo,
Da nam selo veselo
Bude zdravo i sretno.

Amen.

(Poljanovac, Slavonija)⁴⁷

Hogy a hegyünk teremjen
Borszőlőt.

Sétált Borbála,
A magas hegyekben.
Ó menne Bistrába,
Édesanyja nem engedte Borbálának.
Borbála nem hallgatott anyjára,
Ó megy Bistrába.
Jézus misét mond,
Angyalok énekeltek neki.
De én kérem Jézust,
Dobjon nekünk almát,
Hogy dobjon a faluba,
Hogy a falunk boldog,
Egészséges és szerencés legyen.
Amen.

Az aratási rítusének egyik rövidebb példája:

„Potočil Isus
Zlatnu jabuku,
Potočil je (ju)
U naše pole.
Naše je pole
Lijepo rodilo,
Lijepo rodilo
Žarku šenicu.
Potočil je ju
U naše brege
Naši su bregi
Lijepo rodili,
(Lijepo rodili)
Z vinsku jagodu,
Š čem se jalduju
Sve Božje mise
Pod Božjim krovom
Na Božjem stolu.
Potočil je ju
U naše selo,
Naše je selo
Zdravo, veselo.“

(Jertovec, Hrvatsko Zagorje)⁴⁸

Aranyalmát
gurított Jézus,
gurított a mezőnkbe.
A mezőnk
szépen termett,
szépen termett
ragyogó búzát.
Odagurította
a hegyeinkbe
hegyeink
szépen termettek
(szépen termettek)
szőlőszemeket,
amelyekkel Isten
minden miséjét
áldozzák
Isten fedele alatt
Az Isten asztalán.
Odagurította
falunkba,
falunk
boldog és egészséges.

⁴⁷ Juraj LAHNER, *Hrvatske narodne pobožne pjesme*, Jeronimska knjižnica 223, Zagreb, Hrvatsko književno društvo svetog Jeronima, 1926, 27–28.

⁴⁸ *Uo.*, 28–29.

3. *Templom se égen, se földön – benne XY misét mond – ott ül/ sír Mária*

A mesei formulának: „čardak, ni na nebu, ni na zemlji“ – az 'emeletes ház', illetve 'őrtorony' jelentésű čardak a „se égen, se földön“ szövegösszefüggésben ma a lehetetlenséget fejezi ki a horvát nyelvben, míg a szerbben megtartották az elsődleges jelentését. A mesékben valami csodálatos, különleges helyzetet jelentett ez a mondat. Ezt a tartalmat vették át néhány imádságban a horvátok.

Az imabeli formula:

[...] crkvu gradi / Ni na nebu ni na zemlji, [...] U njoj Isus misu reče.
templomot épít / Sem égen, sem földön, [...] Benne Jézus misét mond

A teljes imádság a következő:

„Sveti Pero crkvu gradi
Ni na nebu ni na zemlji,
Već u raju na vratima.
U njoj Isus misu reče,
Marija mu sluga bješe.
„O Marijo, slugo moja,
Kakva bješe misa moja,
Misa moja i Petrova?“
„Kako posto svit i zemlja
I na svitu redovnici,
Nije ljepša misa bila,
Neg je danas Isusova,
Isusova i Petrova.“
(Vareš, Bosna)⁴⁹

„Szent Péter templomot épít
Sem égen, sem földön,
Hanem a mennyben, az ajtóban.
Benne Jézus misét mond,
Mária szolgál neki.
„Ó, Mária, szolgálóm,
Milyen volt a misém,
A misém és Péteré?“
Amióta a világ és a föld keletkezett
És a földön szerzetesek élnek,
Nem volt szebb mise,
Mint amilyen ma Jézusé volt,
Jézusé és Péteré.“

4. *Ünneprontók, bűnösök – miséről távolmaradók büntetése: a pokol*

Jelentősebb számú archaikus imádságot gyűjtöttek a horvátoknál az ünneprontásról, a vasárnapi misehallgatást mulasztókról. Azaz:

U nedilju blagdan biše, / Svak u crkvu hodijaše. / Jedan grišnik ne htijaše, / Već se u lov otimaše.
Vasárnap ünnep volt, / Mindenki templomba ment. / Egy bűnös nem akart, / Hanem vadászni ment.

A teljes imádság:

Nedilja je svetica,
Subota je sestrice.
U sve dane, brate, radi,
U nedilju Boga hvali.
U nedilju blagdan biše,
Svak u crkvu hodijaše.
Jedan grišnik ne htijaše,
Već se u lov otimaše.

A vasárnap szent,
A szombat a testvére.
Minden nap, testvér, dolgozz,
Vasárnap az Istent dicséred.
Vasárnap ünnep volt,
Mindeki templomba ment.
Egy bűnös nem akart,
Hanem vadászni ment.

⁴⁹ LAHNER 1931, (46. j.), 7.

Kad se slavna Misa reče, On u crkvu tad poteče. Al' mu vajde ne bijaše, Već otide na postelju, Da će malo počinuti I san s oka otrgnuti. Nemila ga smrca nađe. [...] Jer me nisi poštovao, Kad si na onom svitu bio, Već grišeći živio si, Zato pakla dostojan si.[...] Prekine se tanka dlaka, Pade duša u dno pakla.“	Mikor a dicső misét elmondták, Akkor szaladt a templomba. De már nem volt, Hanem elment az ágyába, Hogy keveset pihen Álmát a szeméről törölni. A könnyörtelen halál meglelte. [...] Mert nem tiszteltél, Mikor azon a világon voltál, Hanem bűnöket elkövetve éltél, Ezért a poklot érdemled meg. [...] Elszakad a vékony szőrszál, A lélek a pokol mélyére esik.“
--	--

(Igrane kod Makarske)⁵⁰

5. Egyebek

Egyedi előfordulású eucharisztiaival kapcsolatos további imádságokat is lelni a horvátoknál gyűjtött népi imádságokban. A teljes imák közlése nélkül itt csupán a típusok szöveghelyeit emeljük ki:

- a) Kaj ja ne bi bio veseo, / Sem gnes pri svetoj maši bio,
= Hogy ne lennék vidám, hiszen ma szentmisén voltam
(Križovljani)⁵¹
- b) Obećal je, da će poslat / Sveto telo od pšenice / A krvčicu od lozice.
= Megígérte, hogy küld szent testet búzából, vérecskét meg szőlőcskéből
(Sv. Juraj u Hrvatskom Primorju)⁵²
- c) Koj pobožno k maši ide, / Anđeli ga s neba vide.
= Aki ájtatosan misére jár, azt az angyalok az égből látják
(Pitomača)⁵³
- d) Da pristupi stolu tvome / I oltaru prisvetome, / Di se sveto Tilo prima.
= Hogy asztalodhoz lépjen, és legszentebb oltárodhoz, ahol a szent Testet veszik magukhoz
Gala (kod Sinja)⁵⁴
- e) „O Isuse, o moj Spasitelju, / [...] / Pogledaj me iz Oštije svete,
= Ó, Jézusom, ó, Megváltóm, / [...] / Tekints rám szent Ostyádból
(Gorica kod Imotskoga)⁵⁵
- f) O prisveti sakramente, da iz tebe iskra skoči
= Ó, legszentebb szentség, ha belőled szikra pattanna
(Otok)⁵⁶

⁵⁰ ŠETKA 1970, (42. j.), 243.

⁵¹ LAHNER 1926, (47. j.), 29–30.

⁵² LAHNER 1926, (47. j.), 19.

⁵³ Lahner 1931, (46. j.), 56.

⁵⁴ ŠETKA 1970, (42. j.), 244.

⁵⁵ Uo., 245.

A szlovén anyag típusai

1. Grál-motívum: Krisztus egybegyűjtött vére

pa pridejo trije angele iz nebes / z zlatimi kelihi, / sveto Rešnjo ki pobero
= és jön három angyal az égből / arany kelyhekkal, / Krisztus szent Testét összeszedik

A teljes imádság:

„Sveta Rejšna kri se pocedi, pa pridejo trije angele iz nebes z zlatimi kelihi, sveto Rešnjo kri pobero in nesejo pred nebeškeha rihtarja. Nebeški rihtar govori: Kdor bo to molitev zmolu [...]“ (Stari trg pri Ložu) ⁵⁷	„A Szent Vér kiömlik, és jön három angyal az égből arany kelyhekkal, akik a szent Vért összeszedik és az égi bíró elé viszik. Az égi bíró mondja: Aki ezt az imádságot elmondja [...]“
---	--

2. Templom – benne XY misét mond – ott ül/sír Mária

A templomban XY misét mond, ott ül/sír Mária típusú imádságot a magyarok és a horvátok mellett a szlovének is ismerik és az elterjedtebb szövegek közé tartozik. A megja:

„Tam stoji mi cerkva kamena,... / Notri stojijo trije oltarji, Nazaj se ogledne, / Marijo zagledne:
= Ott áll a kőtemplom, [...] / Benne áll három oltár, Hátratekint, Mária és megpillantja:

A teljes ima a következő:

„Tam stoji mi cerkva kamena, Z belim vapnom vapnana, Z žutoj svečoj pasana. Notri stojijo trije oltarji, Pred enim stoji sam sv. Hanž, V rokah drži knige božje, Vun prebira vse reči božje. Nazaj se ogledne, Marijo zagledne: „Kaj tebi, Marija, je, Ke tak nemilo plačes, Tak debele souze stačes, Kak so te vinske jagode?“ „O, ke bi ne bila, De sem sina zgibila Pred tremi dnevi, [...]“ (Sv. Miklavž pri Ormožu) ⁵⁸	„Ott áll egy kőtemplom, Fehér mésszel meszelve, Sárga gyertyával övezve. Benne három oltár áll, Egyik előtt maga Szent János áll, Kezében tartja Isten könyvét, Olvassa Isten Igéjét. Hátratekint, Megpillantja Máriát: „Mí történt, Mária, Hogy olyan keservesen sírsz, Olyan kövér könnyeket ontasz, Mint a szőlőszemek?“ „Óh, hogy ne tenném, Mert elvesztettem a fiamat Három napja, [...]“
--	--

⁵⁶ LOVRETIĆ, Josip, *Otok: Narodni život i običaji*, 2, Zbornik za narodni život i običaje, 7/1, 1902, 57–206. (200.)

⁵⁷ NOVAK, Vilko, *Slovenske ljudske molitve*, Zbral, uredil, predgovor in opombe, Ljubljana, Družina, 1983, 506.

3. *Krisztus 3 csepp vérét elviszi Mária/ apostol: [...] búza – szőlő – virág terem belőle*

A Virágok vetélkedésével rokon szlovén szövegtípus magja:

[...] tri kaplje krvi, / Ki 'do pale z mojih ran. / To prvo 'te nesli na široko polje, / Kde 'de rasla
[...] három csepp vér, / Amely sebeimből fakadt. / Azt az elsőt vitték a széles mezőbe, / Ahol majd nő
[...]

A teljes imádság eképpen szól:

„Či bi jaz van reka,
Ka ste vi moja mati ljubljena,
Van bi srce na dvoje razkolilo
Od preveke žalosti.
Stopte vi pod moj križ,
Poberte vi moj sveti plašč,
Poberte vi moje tri kaplje krvi,
Ki 'do pale z mojih ran.
To prvo 'te nesli na široko polje,
Kde 'de rasla romena pšenička:
Bodo se hoštihe delale,
Bodo se grešniki spovedavali,
Na moje bridke muke zmišljavali.
Drügo 'te nesli na vinsko goro,
Kde bode rasla vinska rozga,
Na vinskoj rozgi romeno vinčece:
Bodo mešniki meše mešivali, se napajali
In grešniki na moje bridke muke zmišljavali.
Tretjo 'te nesli v zeleni püngrad,
Kde bodo rasle vse fele rožice, vijolice, lelje:
Bodo pri svetih mešah dišale,
Bodo se grešniki spovedavali,
Na moje bridke muke zmišljavali.“
(Svetinje blizu Ormoža)⁵⁹

„Én azt mondanám,
Hogy maga az én szeretett anyám,
A szíve kettéhasadna
A nagy fájdalomtól.
Álljon a keresztem alá,
Szedje össze szent palástomat,
Szedje össze három csepp véretem,
Melyek a sebeimből cseppennek.
Azt az elsőt vigyétek a széles mezőbe,
Ahol majd búza terem:
Majd ostyák készülnek.
A bűnösök majd meggyónnak,
Majd a keserű kínjaimra emlékeznek.
A másodikat vigyétek a szőlőhegyre,
Ahol majd szőlőtő nő,
A szőlőtőn rubintos bor terem:
A misézők misézni fognak, belőle inni fognak
A bűnösök majd keserű kínjaimra emlékeznek.
A harmadikat vigyétek a zöldellő kertbe,
Ahol majd mindeféle rózsza, viola, liliom nő:
A szentmiséken majd illatoznak,
A bűnösök majd meggyónnak,
Majd a keserű kínjaimra emlékeznek.“

4. *Angyal őriz a Krisztus teste vétele nélküli haláltól*

A szentáldozás nélküli haláltól, az embett álmában utoléró haláltól félnek a szlovének, legalábbis ezt tükrözi ez az elterjedtebb imádságtípus, amelynek a magja:

ka nemo mogli mrejtj / brezi Kristušosovga tela,
= nem halhatunk meg Krisztus teste nélkül

⁵⁸ *Uo.*, 83.

⁵⁹ *Uo.*, 288–289.

A teljes ima:

„Boug nan je velo doj lečti, z méron zaspati, nikoga se nej bojati, angela čuvara na pomoč zvati: prvi de nas čuvau, ka nemo mogli mrejt brezi Kristušosovga tela, pravoga živoga Boga [...] Jezuš je gor stano, [...]“ (Kobilje v Prekmurju) ⁶⁰	„Isten rendelése lefeküdni, nyugodtan aludni, senkitől sem félni, az őrangyalt segítségül hívni: az első őrizzen minket attól, hogy ha nem tudunk meghalni, Krisztus teste nélkül, az igaz élő Isten nélkül [...]“ Jézus feltámadt, [...]“
---	---

5. Egyéb

- a) Je zapustu jogram ta živi sv. zakrament,
= Tanítványainak hagyta azt az Élő Szakramentumot,
- b) Teči, teči, bistra voda... (ének) - Felsőszőlők
= Folyik, folyik a sebes víz.

Befejezés

Az fentiek alapján összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a Grál-motívum mind a magyar, mind a horvát, mind a szlovén imádságokban jelentős számban megtalálható. Eltéréseket a részletekben találhatunk: a magyar anyagban rendkívül sokféle megnevezése van a Grálnak; a horvát imákban nagyon gyakori a Grál-motívumhoz kötött arany koronát leveszik és a tövis koronát felteszik Jézus fejére, illetve az, hogy a lecsöppenő vérből rózsa nő, amit csokorba szedve visznek az angyalok a Mennybe. A szlovén imádságoknál a vér-motívum kiterjed a magyar anyagban a Virágok vetélkedése néven ismert típusra: Krisztus vérét viszik a mezőbe, a hegyre és a kertbe (vagy más ember alkotta közegbe).

És ez nyomban a másik közös motívum, közös kép: a búza virág, a szőlő virág és valamely más virág (magyar és szlovén), illetve a horvát szövegekben pedig az emberi közösségnek vitt harmadik alma. A szlovéneknél – amint az előbb már említettük – Krisztus vércseppjeiből lesznek a búza, a szőlő és más fajta virágok.

A harmadik közös téma a „Templom – benne XY misét mond – ott ül/sír Mária“ maggal jellemezhető. Helyi sajátosság a horvát imákban a mesei formula átvétele: a „templom se égen, se földön“. A szlovén imádságokban pedig rendszerint három oltár van a templomban, amelyek közül az egyiknél Szent János mond misét.

⁶⁰ *Uo.*, 211.

A „Hajnal – Mária – Jézus születése – eleven ostya“ szövegtörzsű imádságok a magyar anyagban fordulnak csak elő.

Az ünneprontókról, a misét nem hallgatókról szóló imádságok a horvát imák között található nagyobb számban, a másik két nyelven ilyenek nem találunk.

A szlovén imák között pedig jelentős számban gyűjtötték az a típust, amelyikben Angyal őrzi az alvókat, hogy Krisztus teste vétele nélküli meg ne haljanak.

A kisebb mértékben előforduló további imádságok mindegyik kultúrában fellelhetők.

Az Eucharisztia a magyar archaikus imádságokban főképpen a Grál-motívum révén jelenik meg, a horvát imákban hangsúlyos, hogy a Grál-motívum vércseppjei rózsává változnak, illetve maga a misehallgatás, míg a szlovénekben kiemelten az alvó ember halálát kívánják elkerülni, hogy a szentostya vétele nélkül ne távozzon a túlvilágra.

Mindháromra vonatkozik Erdélyi Zsuzsanna azon megállapítása, hogy „ez imádságlírárt látomáslírának is nevezhetnénk, a középkori látomásirodalom valamiféle költői megjelenítésének.“⁶¹

⁶¹ ERDÉLYI 1999, (2. j), 300.

H. Hubert Gabriella

Úrvacsora-énekek a 16–17. században

A káté-énekek külön csoportját alkotják az Úrvacsora vétele során énekelt, az Úrvacsora teológiai értelmét magyarázó dicséretetek. Az Úrvacsorát a protestáns felekezetek nemcsak a római katolikustól, hanem egymástól is eltérően értelmezték. Az eltérések az énekszövegekben is megjelennek. A 16–17. század Úrvacsora-énekek megértéséhez a dogmatikai, egyháztörténeti, liturgikai és műfaji szempontok együttes alkalmazása vihet közelebb. A különböző megközelítési módok és a vizsgálandó anyag, az Úrvacsora-énekek strukturalista áttekintése csak a tájékozódást segítheti, de nem helyettesítheti az egyes énekek jövőbeni részletes elemzését.

1. Dogmatikai megközelítés¹

A dogmatikai megközelítés alapja, hogy a protestánsok elvetették a római katolikus transzsubstantiatio-tant és az egy szín alatti Úrvacsora-osztást. Abban azonban eltértek egymástól a protestáns felekezetek, ahogyan a szereztetési igéket értelmezték, illetve ahogyan az isten-ember Krisztus jelenlétét az Úrvacsora jegyében magyarázták.

Az énekek háttérét adó úrvacsorai viták szinte minden 16. századi műfajban – a disputációtól kezdve a prédikációig – jelen vannak, a korabeli terminológia mai értelmezései azonban eltérhetnek egymástól.² Az Úrvacsora-énekek a dogmatikai hangsúly miatt a tanító, didaktikus énekek közé tartoznak. A bennük lévő teológiai nézetkülönbségek legtöbbször alig észrevehetően mutathatók ki. Ezek felfejtése teológiatörténeti, ill. rendszeres teológiai feladat. Schulek Tibor megfigyelése nyomán Botta István a *Valaki Krisztusnak vacsoráját veszed* (RPHA 1459) kezdetű ének 20 és 26 versszakos változata esetében kimutatja a dogmatikai eltéréseket.³ Meggyőző érvelése szerint a lutheránus változat a korábbi, és a nyomtatott megjelenésnél (1582) korábban, 1560 előtt keletkezett. A helvét változat viszont Melius

¹ A tanulmány a megközelítési lehetőségeket többnyire egy-egy példával mutatja be.

² BOTTA István, *Huszár Gál élete, művei és kora (1512?–1575)*, Budapest, Akadémiai, 1991, (Humanizmus és reformáció, 7), 354.

³ *Uo.*, 402–405.

Juhász Péter intenciója szerint, toldalékként került Huszár Gál 1560-as gyülekezeti énekeskönyvének a végére.⁴

Az Úrvacsora-ének kétféle szövegének⁵ a megismerése segítheti a mai olvasót a dogmatikai különbségek és árnyalatok megértésében:

Lutheránus változat	Helvét változat
Bornemisza-énekeskönyv (RMNy 513, 49r)	Huszár Gál 1560/1561-es énekeskönyve (RMNy 160/1, Z _{6v})
<i>Alia de coena Domini</i> [A kommunikáláskor való isteni dicséret. Élőfej: Az Úr vacsorájáról]	<i>Az Krisztusnak vacsorájáról</i> [Élőfej: A pszalmuszokból isteni dicséretnek.] ⁶
1 Valaki Krisztusnak vacsoráját veszed, Nem kell ezt teneked csak szájjaddal vened, Mert lelki ez étel, és lélekkel <i>veszed</i> .	1 Valaki Krisztusnak vacsoráját veszed, Nem kell ezt teneked csak szájjaddal vened, Mert lelki ez étel, és lelkünkkel <i>veszjük</i> .
2 A közvacsorától tudjad választani, Ne készítsd szádat, fogadat ezt enni, Lélekkel, hívséggel kell mindennek enni.	2 Az közvacsorától tudjuk választani, Ne készítsd szádat, fogadat ezt enni, Lélekkel, hívséggel kell mindennek enni.
3 Tudd meg azért, ember, mit vessz ez <i>ételben</i> , Micsoda legyen ez drága szent jelben, És mi haszna legyen ennek ételében.	3 Tudd meg azért, ember, mit vessz e szent jegyben, És miáltal veszed, gondolkodjál ebben, És ami által veszed, végy értelmet ebben.
4 <i>Veszed Úr kenyerét és Krisztus szent testét,</i> <i>Veszed az Úr borát és az ő szent véré,</i> <i>Testeddel, lelkeddel bizony egységét.</i>	
5 Veszed igaz hittel bűnöd bocsánatját, Istennek kegyelmét, Krisztus igazságát, Az örök életet, Istennek országát.	4 Veszed azért ebben bűnöd bocsánatját, Istennek kegyelmét, Krisztus igazságát, Az örök életet, Istennek országát.
6 Ezeket hirdeti Isten ez igékben, De hogy bizonyossá legyünk mind ezekben, Ugyanezeneket pecsétli lelkünkben.	5 Ezeket hirdeti Isten ez igékben, De hogy bizonyossá legyünk mind ezekben, Ugyanezeneket adja e szent jegyben.
7 Mind ezeket veszed az Jézus Krisztusért, Az ő halálának érdemes voltáért, És az ő vérének nagy hasznos voltáért.	6 De ezeket veszed az Jézus Krisztusért, Az ő halálának érdemes voltáért, És az ő vérének nagy használatjáért.

⁴ BORSA Gedeon kísérő tanulmánya Huszár Gál 1560/1561-es énekeskönyvének facsimile-kiadásához = *Bibliotheca Hungarica Antiqua*, XII, Budapest, Akadémiai, 1983, 21–22.

⁵ Mai kiejtéssel és mai helyesírással átírt változat. Botta nem közli a két változatot, csak az eltéréseket. A szövegben kurzívával szerepelnek a fő dogmatikai eltérések.

⁶ Az élőfej is mutatja, hogy az ének betoldásként került a gyűjtemény végére, ugyanis előtte már lezárult a zsoltártömb: „A pszalmuszokból való isteni dicséretnek vége vagyon” (Z_{6v}). Vö. CZEGLÉDY Sándor, *Néhány megjegyzés Huszár Gál most megtalált énekeskönyvéről*, Református Egyház, 28 (1976), 174.

- 8 Nem veszed ezeket az te érdemedért,
Sem igazságodnak nagy méltóságáért,
De Jézus Krisztusnak vére hullásáért.
- 9 És az igaz hittel veszed mindezeket,
Ezzel fogod hozzád Krisztusnak érdemét,
És tieddé teszed az ő sok jótétét.
- 10 Ez hitnek pecsétül veszed testét, vérét,
Azzal egyetembe veszed az ő lelkét,
Nagy gyarlóságodnak erős segedelmét.
- 11 Ne nézz azért, ember, csak az külső jegyre,
De emeld fel lelked Krisztus érdemére,
Az ő halálára, megromlott testére.
- 12 Ez külső szent jelek vettetnek előnkben,
*Hogy innét elmédet felemeld lelkedben,
Az Jézus Krisztussal egyesülsz.*
- 13 Mert hiteddel veszed itt Krisztus érdemét,
Testeddél, lelkeddél Krisztus testét, vérét,
Ugyan jelen voltát, és annak érdemét.
- 14 Lásd meg azért, ember, mit véssz ez szent jelben,
Ne élj csak szokásból, mint némelyek evvel,
Se képmutatásból, nem használj így ezzel.
- 15 De, mint szent Pál tanít, megpróbáld magadat,⁷
Jól meghányjad-vedd az te dolgaidat,
Hittel, jó étellel jelentsd magadat.
- 16 Mit szerzett az Krisztus, gondolkodjál erről,
Mi végre szerzette, légy bizonyos erről,
El ne feledkezzél Krisztus haláláról.
- 17 Értsd meg, hogy az Krisztus megváltott tégedet,
Nincsen ítéletig több áldozat ennél,
Csak az ő halála, mely kedves Istennél.
- 18 Így próbáld meg magad, ha akarsz itt enni,
*Az Úrnak testével magad vigasztalni,
Te üdvösségedben bizonyossá lenni.*
- 19 Mert valaki magát jól meg nem rostálja,
Vagy-e jó hiti avagy jó szándéka,
Ítéletet veszen, ezt bizonyjal tudja.
- 7 Nem veszed ezeket az te érdemedért,
Sem igazságodért, nagy méltóságodért,
De Jézus Krisztusnak vére hullásáért.
- 8 És az igaz hittel veszed mindezeket,
Ezzel fogod hozzád Krisztusnak érdemét,
És tieddé teszed az ő sok jótétét.
- 9 Ne nézz azért, ember, csak az külső jegyre,
De emeld fel lelked Krisztus érdemére,
Az ő halálára, megromlott testére.
- 10 Ez külső szent jelek vettetnek előnkbe,
*Hogy innen elmédet fölemeljed mennybe,
Hol az Jézus Krisztust meglátod bitedben.*
- 11 *Nem eszed itt száddal a Krisztus szent testét,
Mert az mennyországba fölvitett innét,
De veszed testének és vérének jelét.*
- 12 De az hittel veszed Krisztusnak érdemét,
És *lelkünkkel* vesszük Krisztus testét, vérét,
Nem a jelenvoltát, de annak érdemét.
- 13 Lásd meg azért, mit véssz te itt e szent jegyben,
Ne élj csak szokásból, mint némelyek ezzel,
Sem képmutatással, nem használj te ezzel.
- 14 De, mint szent Pál tanít, megpróbáld magadat,
Jól meghányjad-vedd az te dolgaidat,
Hittel, jó étellel jelentsd magadat.
- 15 Mit szerzett a Krisztus, gondolkodjál erről,
Mi végre szerzette, légy bizonyos erről,
El ne feledkezzél Krisztus haláláról.
- 16 Értsd meg, hogy a Krisztus megváltott tégedet,
Nincsen ítéletig több áldozat ennél,
Csak az ő halála, mely kedves Istennél.
- 17 Így próbáld meg magad, ha akarsz itt enni,
*És az vacsorával magad vigasztalni,
Ha nem akarsz innen méltatlanul enni.*
- 18 Mert valaki magát jól meg nem próbálja,
Vagy-e jó hite és kegyes szándéka,
Ítéletet veszen, ezt bizonyjal tudja.

⁷ 1Kor 11,27–29.

- 20 Távol legyen azért az hitetlen ember,
Ne járuljon ide képmutató ember,
Mert Krisztust csúfolja az hitetlen ember.
- 19 Távol legyen innen az hitetlen ember,
Ne járuljon ide képmutató ember,
Mert semmit nem tud az ítélni ezekről.
- 21 Járuljanak bátran az megrettent szívűek,
Kik Krisztust szeretik, és az Istent félik,
Bűnük bocsánatját őtől remélik.
- 22 Tiszteljék azt Istent ennyi jóvoltáért,
Az ő szent Fiának vére hullásáért,
És az ő bűnüknek megbocsánatjáért.
- 23 Vegyék nagy jó néven Istennek jó voltát,
Az ő Szentléleknek⁸ drága ajándékát,
Testükben, lelkükben Isten nyugodalmát.
- 24 Szeressenek mindent, mint atyjafiúkat,
Kiket az Úr Krisztus magának fogadott,
Testével, vérével immár bepecsételt.
- 25 Teljes életükben hálákat adjanak,
Ettükben, ittukban és nyugovásukban,
Dicsérjék az Istent minden jó dolgukban.
- 20 Dicsértessél Atya, mindenható Isten,
És az te szent Fiad veled egyetembe,
A Szentlélek Isten örökkön örökké.
- 20 Dicsértessél Atya, mindenható Isten,
És az te szent Fiad veled egyetembe,
A Szentlélek Isten örökkön örökké.

2. Egyháztörténeti megközelítés

Vizsgálhatjuk azt is, hogy az Úrvacsora-énekek milyen szerepet játszottak a protestáns felekezetek szétválásában. A különböző műfajú, Úrvacsorával kapcsolatos műveket általában el lehet helyezni az egyháztörténeti folyamatokban (konfesszionalizáció, irénizmus, puritanizmus stb.). A békés hangú prédikációktól kezdve a harcos vitairatokig széles skálán mozognak az úrvacsorai értelmezések.

A gyülekezeti énekekben a harcos hang, néhány versszaktól eltekintve, nincs jelen, ami nem is véletlen, hiszen ezeket az énekeket Úrvacsora előtt, az osztásakor és utána énekelték. Magához a cselekményhez pedig nem illik a vita. Másrészt a protestáns felekezetek Úrvacsora-tanításában sok a közös tartalmi jegy is.

A kezdetekben az Úrvacsora-énekek megszületése mögött a hitvallási és az istentiszteleti okok mellett az egyháztörténetiek is szerepet játszhattak. Melius Juhász Péter bizonyára a helvét irány megerősítése végett írta meg hosszú Úrvacsora-énekét: *Sokszor kellene erről emlékeznünk* (RPHA 1290). Ugyanakkor liturgiai oka van annak, hogy gyülekezeti énekként mindössze kétszer jelent meg az ének a 16.

⁸ Helyesen: Szentlelkének.

században: 99 strófa nem alkalmas istentiszteleti használatra. Műfaja inkább prédikációs ének lehetne, de ilyenén használatáról nincs adatunk.

Huszár Gál az úrvacsorai liturgia közlése előtt hosszan értekezik az Úrvacsora bibliai eredetéről, utal az egyházatyák és a középkori teológusok tanítására, ezzel is hangsúlyozva a keresztény egyház megreformálására való törekvést és az egyháztörténeti folyamatosságot. Végső megállapításában összegzi ezt a folyamatosságot és a bibliai alap elsőségét: „Azért az előttünk való rendtartástól, hogy minket valaki teljességgel elszakadtaknak ne mondhasson, amennyiben az Istennek szerzése ellen nincsen, követjük.”⁹

Hangsúlyosan megjelent az Úrvacsora-ének a felsőmagyarországi lutheránus – kriptokálvinista vitákban. Ennek sokat idézett példája Georg Creutzer nagyőri és Caspar Pilcius késmárki, majd márkusfalvi lelkész vitája. Creutzer *Warnung vor der Sakramentierer, Zwinglianer und Calvinisten Lehre...* című 1586-os vitairata¹⁰ szerint a szakramentáriusság egyik jele, ha az Úrvacsora-énekeket korrigálják, úgymond „megjavítják”.¹¹ Creutzer a *Proba der Calvinischen Merckzeichen Caspari Pilcii...*¹² című 1587-es vitairatában a helyes úrvacsorátant azzal is nyomatékosította, hogy a nyomtatvány végéhez Luther énekét csatolta.¹³

3. Liturgikai megközelítés

Az egyes felekezetek úrvacsorai liturgiája fokozatosan alakult ki. Az Úrvacsora kiosztásakor való tanításról és rendről az ágendák tudósítanak.¹⁴ A források között kiemelt helyet foglalnak el a protestáns egyházak liturgikus énekeskönyveiben, az ún. graduálokban megjelenő úrvacsorai szertartási énekek. Teljes úrvacsorai énekes szertartásrendet azonban egyedül Huszár Gál 1574-es graduál-énekeskönyvéből ismerünk. Az Úrvacsora alatti szertartási és gyülekezeti éneklést mutatja például a karácsonyi istentiszteleti rend (RMNy 353/1, 196r–207v):

Psalmus (istenti dicséret)
Kyrie Magne Deus (Felséges Isten, hatalmasságnak ura)
Gloria (Dicsőség magasságban Istennek)
Collecta (imádság)

⁹ RMNy 353/1: 194v–196r.

¹⁰ RMNy 574.

¹¹ BOTA István, *i. m.* (2. j.), 404.

¹² RMNy 590.

¹³ *Jesus Christus, unser Heiland.*

¹⁴ Az utóbbi évtizedben az ágendák közül többet megismerhettünk Fekete Csaba sajtó alá rendezésében.

Epistola (Tit 3,4–7)
Prosa (*Hálát adjunk mindnyájan az Úristennek*, RPHA 481)
Graduale (gyülekezeti ének prédikáció előtt: *Jer, mi kérjünk Szentlelket*, RPHA 654 vagy 2050)
Evangélium
Prédikáció
Credo (Hiszek mindenható Atyaistenben)
Praefatio (Mindörökkön örökké dicsérjük az Úristent)
Sanctus (Szentnek Angyalok mennyországban)
Lelkipásztori intés, az Úrvacsora szerzéséről, okáról, módjáról, hasznáról való tanítás
Szereztetési igék
Miatyánk (imádság)
Úrvacsoravétel (communio)
Gyülekezeti ének éneklése az úrvacsoravétel alatt (*Jézus Krisztus mi üdvösségünk, egyetlenegy*, RPHA 671)
Hálaadás, intés
Áldás, elbocsátás.

Huszár Gál még két töredékes úrvacsorai istentisztelet leírását adja. A húsvétinál a karácsonyi szertartásrendhez utalja az éneklőket. A másik ünnepen, Szentháromságnapon is az előzőekhez hasonlóan történhetett az Úrvacsora szertartása, annyi különbséggel, ahogy Huszár írja: „A kommunikáláskor pedig imez Cunctipotens Kyriét mondjuk az ő Et in terrájával egyetembe. Kivel esztendő által az Úrnak születése, szenvedése, feltámadása ünnepétől megválva egyéb úrnapokon is szoktunk élni a kommunikáláskor.” (Uram Isten, mennynek, földnek és minden állatoknak teremtője; Dicsősség magasságban Istennek, 323r–325v.) Még egy helyen, a nagypénteki vecsernye után találunk úrvacsorai versust és imádságot (Az én testem bizony étek, 248r–v).

Fontos, máig ható a gyakorlat kérdése: az egyes felekezetekben a hívők évente hányszor vették az Úrvacsorát. Huszár Gál graduál-énekeskönyve a gyakori Úrvacsora-vételre (ünnepeken és úrnapokon, azaz vasárnapon) utal. Az 1656-os szepes-sárosi evangélikus agenda előírása is hasonlóra mutat: „Az, kik igen ritkán élnek az Úr vacsorájával, se igaz keresztyéneknek ne tartassanak, se holtok után becsületesen el ne temetessenek.”¹⁵

¹⁵ Idézi HÖRK József, *A szepes-sárosi ev. agenda 1656-ból*, Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 23 (1880), 87.

4. Műfaji megközelítés

Az úrvacsorai szertartásban prózai (gregorián) és verses Úrvacsora-énekek hangzottak el valamennyi protestáns felekezetenél.

4. 1. Szertartási énekek

A szertartási énekek többnyire 1600 előtt íródtak, ill. a latin szertartási énekek magyar nyelvre való fordításaiként vagy átdolgozásaiként keletkeztek. Huszár Gál gyűjteménye mellett az 1636-ban kiadott *Öreg graduál*¹⁶ nyújtja a legteljesebb úrvacsorai anyagot. Magát az úrvacsorai szertartást nem közli. A *Prosa et hymni coenae administrationis tempore canendi...* című fejezetben az Úrvacsora értelmét kifejtő, bűnvalló, intő, dicsőítő és hálaadó énekek kapnak helyet.

A lelkész, a kántor és a kórus által énekelt liturgikus tételek¹⁷ a következők:

- Gloria in excelsis Deo (Dicsőség mennyégben Istennek)
- Sanctus angelicus (Szent angyalok mennyországban)
- Prosa (Nagy siralommal fohászkodjunk; Szent az Atya Isten, mindeneknek teremtője; Atya Istennek Fia, Jézus Krisztus; Mindenható Úristen, ki teremtéd)
- Hymni (*Úrnak végvacsorájára*, RPHA 1448; *Szükség megtudni mindennek*, RPHA 1347; *Az nap eljő nagy haraggal*, RPHA 31)
- Te Deum laudamus (Téged, Isten, dicsérünk)
- Symbolum apostolicum (Mi hiszünk mind egy Istenben)
- Az úrvacsoraosztás végén (peracta coena):
 - Versiculi (Jól tettél mivelünk, bűnösökkel; Menjetek el békességgel)
 - Hymnus (*Ó, üdvösleges áldozat*; RPHA 1136).

A verses szertartási énekek közül az *Úrnak végvacsorájára* kezdetű himnusz indult el a gyülekezeti énekké válás útján, de nem tudott tartóssá válni a nyomtatott gyülekezeti énekeskönyvekben. A 17. században pedig a graduálok mellett az énekeskönyvek I., himnusz-részében találta meg a helyét. Az unitárius énekeskönyvek első, graduális részében is szerepel ez az ének.

¹⁶ RMNy 1643: 229–247.

¹⁷ A liturgikus tételeket szabadon értelmezték, ill. a szertartás adott helyéhez tartozó éneket műfajilag más énekkel is helyettesíthették, vö. FEKETE Csaba, *Graduál és református istentisztelet = Egyház és művelődés: Fejezetek a reformátusság és a művelődés XVI–XIX. századi történetéből*, szerk. G. SZABÓ Bontond, FEKETE Csaba, BEREZKI Lajos, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár, 2000, 320–340.

A *Dies irae, dies illa* kezdetű szekvencia fordítása, amely 1602-től kezdve a temetési énekeskönyvekben szerepel, az Úrvacsora-énekek között is helyet kap. Ebben az esetben az ének intő énekként funkcionál: figyelmezteti a hívőket, hogy aki hittel veszi az Úrvacsorát, az üdvözülni, örök életre, aki pedig nem, az ítéletre jut.

4.2. Gyülekezeti énekek

Az Úrvacsora előtt, az osztáskor és utána is elhangozhatott gyülekezeti ének a szertartásban.

A 16. században kilenc gyülekezeti Úrvacsora-ének keletkezett, ebből 6 igen korlátozott körben terjedt el, vagy csak egyszer jelent meg:

Szerző: Kezdősor (dátum, RPHA-szám)	Első megjelenés	Elterjedés
1 Gálszécsi István: <i>Dicséretes és áldott legyen a mi Urunk</i> (1536 előtt, RPHA 260)	RMNy 18	máshol nem jelent meg
2 Szegedi Gergely: <i>Gyakran nekünk kellene Istennek hálaikat adnunk</i> (1566 előtt, RPHA 444)	RMNy 222	mindenhol, kivéve az unitárius gyűjteményekben
3 Batizi András: <i>Jer, dicsérjük az Istennek Fiát</i> (1546 előtt, RPHA 639)	RMNy 160/1	mindenhol, kivéve az unitárius gyűjteményekben
4 <i>Jézus Krisztus, mi üdvösségünk, egyetlenegy</i> (1574 előtt, RPHA 671)	RMNy 353/1	evangélikus énekeskönyvekben és 3 debreceni kiadványban
5 Gálszécsi István: <i>Jézus Krisztus, mi üdvösségünk, ki mirőlünk</i> (1536 előtt, RPHA 672) – Luther-fordítás	RMNy 18, 24	máshol nem jelent meg
6 Gálszécsi István: <i>Pokoltól és örök kárbozattól</i> (explicit) (1536 előtt, RPHA 1179) – Münzer-fordítás	RMNy 18	máshol nem jelent meg
7 Melius Juhász Péter: <i>Sokszor kellene erről emlékeznünk</i> (1569 előtt, RPHA 1290)	RMNy 264, 276, 429	máshol nem jelent meg
8 <i>Szükség nekünk Krisztus jótétéről</i> (1569 előtt, RPHA 1351)	RMNy 264, 276	máshol nem jelent meg
9A <i>Valaki Krisztusnak vacsoráját veszed</i> – A variáns (1560 előtt, RPHA 1459)	RMNy 513	máshol nem jelent meg
9B <i>Valaki Krisztusnak vacsoráját veszed</i> – B variáns (1560 előtt, RPHA 1459)	RMNy 160/1	1635-ig: református, majd protestáns gyűjteményekben

Két ének került még be egyes gyűjteményekben az Úrvacsora-énekek csoportjába.¹⁸ Az egyik – *Emlékezzél, Úristen, híveidről*, RPHA 368 – kettős értelmű, a lelki étel és ital ugyanis a szöveg kontextusa szerint a prédikációt jelenti. A másik – *Mindenható Úristen, mi bűnös emberek*, RPHA 977 – közgyónó ének, az úrvacsoravétel előtti közös bűnvallás.

A 16. századi Úrvacsora-énekek három útja figyelhető meg:

Szegedi Gergely és Batizi András éneke evangélikus és református gyűjteményekben is megjelent. Mindkettő az Úrvacsora vétele előtti lelkészi intésnek, magyarázatnak felelnek meg: általánosan szólnak Krisztus isteni és emberi természetéről, üdvösségszerzéséről, az Úrvacsora szerzésének az okáról.

Valaki Krisztusnak vacsoráját veszed: a két változat közül az evangélikus mindössze egy gyűjteményben maradt fenn. Az evangélikus énekeskönyvekben egyik változat sem szerepel 1582 után. A helvét irányúvá formált változat viszont az 1635 utáni közös használatú, protestáns énekeskönyveknek állandó darabja lesz. Egyelőre egy adatunk van arra, hogy az evangélikus éneklők a dogmatikailag nem megfelelő versszakokat elhagyták éneklés közben.¹⁹

A *Jézus Krisztus, mi üdvösségünk, egyetlen szívszólónk* (RPHA 671) kezdetű ének az evangélikus gyűjtemények állandó tétele a 16–17. században. A táblázat azt mutatja, hogy két változatban jelent meg. A hosszabb verzió (2.) öröklődött tovább a 17. századi evangélikus énekeskönyvekben. Ha Botta István érvelését erre az énekre is alkalmazzuk, akkor a Bornemisza-féle hosszabb változat korábban keletkezett, mint a Huszár Gál-féle rövidebb. A hosszabb változat háromszor megjelent debreceni kiadványban is: az 1602-es és 1610-es gyülekezeti énekeskönyvben, valamint az 1641-es ima-énekeskönyvben.

¹⁸ Nincs adatunk arról, hogy gyülekezeti énekként is használták volna Frankovics Gergely, *Dicsérjük és imádjuk szüntelen* (RPHA 276) kezdetű énekét. Az orvos szerző szerint míg a test gyógyítása a különböző fűekkel, gyógyszerekkel lehetséges, addig a lélek orvossága az Úrvacsora. Vö. Luther *Nagy káté*: az Úrvacsora gyógyító, vigasztaló orvosság, „amely segít rajtad és megeleveníti lelkedet és testedet. Mert ha meggyógyul a lélek, fölépül a test is”. (*Konkordia könyv: az evangélikus egyház hitvallási iratai*, II, Budapest, Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály, 1957, 204.)

¹⁹ Az 1691-es löcsei énekeskönyv (RMK I. 1410) használója háromszor áthúzta a helvét változat 11. versszakát, vö. H. HUBERT Gabriella, *A régi magyar gyülekezeti ének*, Budapest, Universitas, 2004, (*Historia Litteraria*, 17), 230, 277.

H. Hubert Gabriella

Huszár Gál, 1574. (RMNy 353/1, 206r)	2. Bornemisza Péter, 1582. (RMNy 513, 48r)	3. Újfalvi Imre, 1602. (RMNy 886/1, 113r)
<i>A kommunikáláskor való isteni dicséret</i>	<i>A kommunikáláskor való isteni dicséret</i>	<i>Más. [Az Úr vacsorájáról]</i>
1 Jézus Krisztus, mi üdvösségünk, Egyetlenegy szószólónk, mi reménységünk, Atya Istennek szent Fia, mi oltalmazónk, Kí miatt minden gonosztól megszabadultunk.	1 ~ ~ ~ ~	Jézus Krisztus, egyedül idvösségünk, ~ ~ ~
2 Vallást teszünk, hogy mi mind bűnbe estünk, Te szent halálodról nem emlékeztünk, Hozzánk való jóvoltodról elfeledkeztünk, Nagy hitetlenség miatt megkeseredtünk.	2 ~ ~ ~ ~	~ ~ ~ ~
3 Testamentumot től az te szent testedről, Hogy bizonyosak lennénk üdvösségünkről, És meg ne rettenénk nagy bűneinktől, Szent véreddel meggyógyítál mi sebeinkből.	3 ~ ~ ~ ~	~ ~ ~ ~
4 Testamentum szerént parancsolád minékünk, Hogy te szent testedet vennénk és ennénk, Drága szent véredek vennénk és innánk, Hogy bűnünk bocsánatjáról jó hitben lennénk.	4 ~ ~ ~ ~	~ ~ ~ ~
5 Urunk Jézus Krisztus halálra mikor mene, Hogy a mi bűneinkért áldozat lenne, Atya Istennek haragját értünk felveve, Nagy irgalmasságát ebben hozzánk jelente.	5 ~ ~ ~ ~	~ ~ ~ ~
6 Vevé az kenyeret, megáldá és megszegé, És hálákat adván akkor ezt mondá, Vegyétek és egyétek, ez az én testem, Mely test sok nemzetiségért elárultaték.	6 ~ ~ Vegyétek, ez az én testem [szövegromlás] ~	~ ~ ~ ~
7 Az vacsora után Urunk vevé az pohárt, Hálát adván megáldá és im ezt mondá, Igyatok ebből mindnyájan, ez az én vérem, Mely kiontatik bűnöknek bocsánatjára.	7 ~ ~ ~ ~	~ ~ ~ ~
	8 Szükség azért ennünk Urunknak szent testét, Mi keresztyénységünknek bizonyos jegyét, Szükség innunk mi Urunknak drága szent vérét, Bűnünk bocsánatjának igaz pecsétét.	~ ~ ~ ~ ~
8 Ez nem csak köz kenyér, de Urunknak szent teste, Ki ételül önnön magát nekünk engedte,	9 Ez nem pusztá kenyér, de Urunk szent teste, Önnön magát az igékbe	~ ~ ~

Úrnacsora-énekek a 16–17. században

Egyességet tőlünk kíván, azt jelentette, Hogy ekképpen ő életét velünk közlőtte.	berekesztette, ~ Hogy ételül önnön magát nekünk engedte.	~ ~
	10 Ez nagy étel, ital, mennyei szent tit- kunk, Kiben magát, testét, vé- rét, Szentlelkét vennünk, Ily nagy egyesüléssel egy test, vér lennünk, Minden jóban immár vele társá lennünk.	~ ~ ~ ~
	11 Távozzék el innét az hitetlen ember, Álnok, ravasz, képmuta- tó és csalárd ember, Ki mindenkor szánt- szándékkal az bűn- ben hever, Ítéletet mert magának veszen az ember.	~ ~ ~ ~
	12 Azért teljes hittel Urunkhoz járuljunk, Egyszer való haláláról hogy emlékezzünk, Abban való érdemünket el ne felejtsük, Bűneinknek bocsánatját csak abba higgyük.	~ ~ ~ ~
	13 Ez hitednek vegyed el immár pecsétét, Az mi Urunk Jézusnak szent testét, vérét, És mind azzal egyetem- ben az ő Szentlel- két, Mind ezekkel erősítsed gyenge hitedet.	~ ~ ~ ~
9 Azért teljes hitből ez asztalhoz járuljunk, Bűnünk bocsánatjáról bizonyosak legyünk, Minden hitelenségtől már elszakadjunk, Hogy örökké a Krisztussal együtt lehessünk.	14 Azért járulj hittel Urunk asztalához, Bűnöd bocsánatjáról légy már bizonyos, Örök örvendezésben légy foglalatos, Hálát adván dicsérd Is- tent, mert vagy örökös.	~ ~ ~ ~
10 Dicsértessék dicső Szentháromság, Ki egy bizony Isten, örök boldogság, Kit soha meg nem foghat emberi okosság, Kitől mi reánk szállott nagy irgalmasság.	15 Dicsértessék dicsőséges Szentháromság, ~ ~ ~	~ ~ ~ ~

Újfalvi debreceni énekeskönyvében tehát egymás mellé került a helvét (*Valaki Krisztusnak vacsoráját veszed*) és a lutheránus (*Jézus Krisztus, egyedül üdvösségünk, egyetlen szívszólónk*) Úrvacsora-ének. Ács Pál értelmezése szerint: „Nehezen elgondolható, hogy ez a két ének egyazon helyen és időben elhangozhatott volna. ... Aligha lehet kérdéses, hogy ebbe a szokatlan úrvacsorai énekválasztékba Újfalvi Imre a protestáns vallásegységről vallott – közelebről nem ismeretes – nézeteit is „berekesztötte”, egy olyan korban, amikor a vallásbéke reális lehetősége voltaképpen már semmivé foszlott.”²⁰ 2015-ben értesültünk a debreceni énekeskönyv 1610-es kiadásáról.²¹ Ebben a kiadásban is megtalálható mindkét úrvacsorai ének (pp. 238-242). Az 1610-es kiadás többnyire követi, de bizonyos pontokon el is tér az 1602-es debreceni kiadástól.²² Talán figyelmetlenségből maradt meg benne az evangélikus Úrvacsora-ének, mindenesetre az 1616-os debreceni kiadásban már nem szerepel (RMNy 1107/1).

A 17. században elmúlt a hosszú, magyarázó énekek korszaka, ezek a lelki-pásztori intésben kaptak helyet, és már csak pár Úrvacsora-ének keletkezett:

<i>Adjunk bálát az Úrnak, mint kegyelmes Atyánknak</i> (1692 előtt) – Ludwig Helmbold-fordítás	RMK I. 1589/A	átkerült a 18. századi evangélikus énekeskönyvekbe is
<i>Békességnek fejedelme</i> (1700 előtt)	2 unitárius kézirat	nem jelent meg nyomtatásban
Szenci Molnár Albert, <i>Hallgasd meg, Úristen</i> (1606–1607)	RMNy 962	Zsoltárkönyv-kiadásokban
Miskolczi Csulyak István: <i>Kereszténynek, kik most e templomban vagytok</i>	1 református kézirat	nem jelent meg nyomtatásban
Szenci Molnár Albert: <i>Ó, én lelkem</i> (1606–1607)	RMNy 962	Zsoltárkönyv-kiadásokban

Macsonkai Miklós, Thököly Imre udvartartásához tartozó evangélikus kántor zsolttármutatója szerint úrvacsoraosztáskor kell énekelni még a 22., 23., 51. genfi zsolttárt, Úrvacsora után pedig a 23. és a 103. zsolttárt.²³

²⁰ ÁCS Pál kísérő tanulmánya = ÚJFALVI Imre, *Keresztényi énekek*, Debrecen, 1602, Budapest, Balassi Kiadó, 2004, (Bibliotheca Hungarica Antiqua 38), 37–38.

²¹ SZALAI Béla, *Egy könyvészetileg ismeretlen debreceni református énekeskönyv 1610-ből*, Magyar Könyvszemle, 131 (2015), 200–203.

²² H. HUBERT Gabriella, *Keresztényi énekek, Debrecen, 1610 = In via eruditionis: Tanulmányok a 70 éves Imre Mihály tiszteletére*, szerk. BITSKEY István et al., Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2016, 201–210.

²³ A 18. századi *Új zengedező mennyei kar* kiadásaiban jelentősen megnőtt az evangélikus Úrvacsora-ének száma. A nyolc ének (282–289. sz.) németből készült fordítás.

A 16. századi gyülekezeti Úrvacsora-énekek szinte kivétel nélkül azonos motívumokat, ill. tartalmi jegyeket hordoznak:²⁴

- Hangsúlyozzák az emlékezés aktusának a fontosságát: az Úrvacsorában Krisztus halálára és a megváltásra emlékezünk.
- A hívőnek tudatosan kell készülnie az Úrvacsorára. Az énekek tanítanak az Úrvacsora szerzéséről, a bűnbeesésről, Krisztus megváltó haláláról; az Úrvacsora okáról, módjáról és hasznairól.
- Valamennyi 16. századi énekben elhangzik az intés: a kommunió nemcsak Krisztussal teremt közösséget, hanem az embertársainkkal is, általa a hit erősödik, az emberek közötti szeretet növekedik.
- Az Úrvacsora előtti bűnvallás lehetett ének is.
- Szinte valamennyi Úrvacsora-ének említi a szent jegyeket – természetesen felekezetenként különbözhetett a jelölő (a kenyér és bor) és a jelölt (Krisztus teste és vére) közötti kapcsolat magyarázata.
- Ha hittelt veszi az ember az Úrvacsorát, akkor vígság lesz ezután minden dolga.
- Az Úrvacsora végén dicséret és hálaadás hangzik el.

Összefoglalóan elmondható: az énekek az istentisztelet, az úrvacsorai szertartás részei, kísérői voltak. A szabad jelkép-használat, a fogalmak között sokszor elmosódó határok,²⁵ az énekeskönyvi megjelenések pedig azt mutatják, hogy a 16. században az Úrvacsora-énekekben az adott hittétel még nem tisztult le teljesen. Az úrvacsoratan körüli dogmatikai vitákat, ill. eltéréseket elsősorban nem az énekekben kell keresni, hanem a vitairatokban, úrvacsorai prédikációkban, hitvallásokban, ágendákban és kátékban.

²⁴ Az ágendák szinte valamennyi tanításának megfeleltethető egy-egy verssor vagy versszak.

²⁵ Például a lutheri „manducatio indignorum” megmaradása helvét irányú énekben, vö. BOTTA István, *i. m.* (2. j.), 404.

Kádár Zsófia

Eucharisztia

a jezsuiták szentségkiszolgáltatói gyakorlatában a 17. századi Nyugat-Magyarországon

1733-ban Johann Christian Haslinger könyvkötő mester a nagyszombati jezsuita templomban evangélikus hitét elhagyta és katolikus hitvallást tett. Az aktusról a helyi Gyümölcsoltó Boldogasszony-társulat *praesese* állított ki igazolást a kongregáció Angyali Üdvözlétet ábrázoló pecsétjével.¹ Hasonló „cédulákat” a jezsuiták szentáldozásokról is kiállítottak: az éves jelentés (*litterae annuae*)² tanúsága szerint 1664-ben a törökellenes hadjáratban tábori papként szolgáló jezsuiták részesítették az éves kötelező áldozásban a katonákat, akik erről igazoló cédulákat kaptak.³

Miért volt szükség ezekre a cédulákra? A 17. században mi volt a katolikus egyház részéről az „elvárás” hívei felé: milyen gyakran, mikor „kellett” szentáldozáshoz járulni, szentmisén részt venni? Mindebből mi valósult meg a Magyar Királyságban a protestáns felekezeti képződés lezárulásának idején, a katolikus megújulás és ellenreformáció kezdeteikor és kibontakozásakor? A Jézus Társaságának mint a hazai katolikus megújulás 17. századi főszereplőjének milyen szerepe volt ebben a folyamatban? Tanulmányomban négy nyugat-magyarországi jezsuita kollégium: Nagyszombat, Pozsony, Győr és Sopron példáján keresem a választ e kérdésekre.⁴

¹ Štátny archiv v Trnave [Pozsonyi Állami Levéltár Nagyszombati Fióklevéltára], Magistrát mesta Trnavy, Ecclesiastica, Religiosa, 2. doboz ([Nro 17.] SJ 1618–1797), jelzet nélkül. 1733. aug. 10. Händlein Fridericus SJ bizonyítványa Johann Christian Haslinger részére, aki lutheránusként katolikus hitre tért. – A szerző a „Katolikus iskoláztatás a kora újkori Magyarországon” című, NKFIH K 116116. sz. projekt tudományos munkatársa.

² A jezsuita éves jelentéseknek részben a Rómában (*Litterae Annuae Romanae*), részben a Bécsben őrzött példányait (*Litterae Annuae Viennenses*) használtam. A római példányok lelőhelye: Archivum Romanum Societatis Iesu (Róma); e kötetekre így hivatkozom: LAR évszám (ARSI, kötet-szám). A bécsi példányok lelőhelye: Österreichische Nationalbibliothek (Bécs), Handschriften-sammlung; e kötetekre így hivatkozom: LAW évszám (ÖNB, kötetszám).

³ LAW 1664 (ÖNB Cod. 12061.) 1.

⁴ A pozsonyi, győri és soproni kollégiumok pasztorációs munkájáról bővebben lásd: KÁDÁR Zsófia Klára, *Jezsuita kollégium és helyi társadalom a 17. századi Nyugat-Magyarországon (Pozsony, Győr, Sopron)*, Doktori disszertáció, ELTE BTK TDI, Budapest, 2016, 261–304.

A 17. század eleji helyzet megértéséhez mégis egy kicsit korábbra kell visszakanyarodnunk. Az Eucharisziával kapcsolatos teológiai gondolkodásban már a 11. századra rögzült, hogy a szentmise-áldozat a pap által végzett konsekráció révén Krisztus keresztáldozatával azonos, ezért vallották, hogy az Oltáriszentségben Krisztus valóságosan, szentségi módon van jelen.⁵ 1215-ben, a IV. lateráni zsinat előírása szerint az egyház az évente legalább egyszer, húsvétkor történő áldozást várta el híveitől.⁶ A késő középkorra valóban ebbe az irányba mutattak a jelek: a világi és egyházi társadalmon belüli változások (például az ún. egyházi proletariátus – a felszentelt, beneficium nélküli papi réteg – megjelenése)⁷ és a teológiai fejlődés megváltoztatták az Eucharisztia iránti tisztelet módját. Előtérbe került az Oltáriszentség misén belüli és azon kívüli kultusza az Eucharisztia bemutatásához, abban való tényleges részvételhez képest. Ebből fakadóan egyes hívekért egyre gyakrabban mutattak be szentmisét pénzbeli adomány (*stipendium*) ellenében. Mindehhez a 13. század közepére új liturgikus formák is járultak: az úrnapi ünneplése az Oltáriszentség körmeneti tiszteletével, a szentségkitétel és a szentségi áldás. A napi misézés a hívek részvételével megmaradt, de a szentáldozáshoz a laikusok ritkán járultak.⁸

A mise gyümölcseiről szóló teológiai tanítás előtérbe kerülése, az azokba vetett túlzott hit visszaélésekre is vezetett, amelyek hozzájárultak Luther és nyomában más reformátorok állásfoglalásához, akik a „sola fide”-megigazulástant vallva el-

⁵ Josef JUNGSMANN, *A szentmise: Történelmi, teológiai és lelképásztori áttekintés*, ford. Sántha Máté, Eisenstadt, Prugg Verlag, 1977, 72–75. A szentmise mint Krisztus keresztáldozatának jelenlétvé tétele jelent meg a késő középkori teológiai gondolkodásban is, vö. Åke V. STRÖM et al., *Abendmahl = Theologische Realenzyklopädie*, hrsg. von Gerhard KRAUSE, Gerhard MÜLLER, I, Aaron–Agende, Berlin–New York, Walter de Gruyter, 1977, 43–229., itt: 125–126. (az idézett részt Erwin ISERLOH írta).

⁶ *Dekrete der ökumenischen Konzilien, 2, Konzilien des Mittelalters vom Ersten Laterankonzil (1123) bis zum Fünften Laterankonzil (1512–1517)*, hrsg. von Josef WOHLMUTH, Paderborn–München–Wien–Zürich, Ferdinand Schöningh, 2000, 245. (Viertes Laterankonzil 1215, Constitutio 21. De confessione facienda et non revelanda a sacerdote et saltem in pascha communicando). Vö. Heinrich DENZINGER, Peter HÜNERMANN, *Hitvallások és az egyház tanítóhivatalának megnyilatkozásai*, FILA Béla és JUG László fordításának felhasználásával összeáll. ROMHÁNYI Beatrix, SARBAK Gábor, szerk. BURGER Ferenc, Bányterenyé–Budapest, Örökmécs–Szent István Társulat, 2004, 278–279. (XII. egyetemes zsinat, IV. lateráni zsinat, 1215. nov. 11–30., 812–814: 21. fejezet, A gyónás elvégzése, a gyónási titok megtartása a pap részéről és a húsvéti áldozás).

⁷ A „Klerusproletariat” fogalmáról és kora újkori (nyugat-európai) jelenlétéről lásd összefoglalóan: Peter HERSCHE, *Muße und Verschwendung: Europäische Gesellschaft und Kultur im Barockzeitalter*, Freiburg–Basel–Wien, Herder, 2006, I, 260–261.

⁸ JUNGSMANN, *i. m.* (5. j.), 82–83.; Hans Bernhard MEYER, *Eucharistie: Geschichte, Theologie, Pastoral*, Mit einem Beitrag von Irmgard PAHL, Regensburg, Verlag Friedrich Pustet, 1989 (Gottesdienst der Kirche. Handbuch der Liturgiewissenschaft, Teil 4), 252–253.

utasították a mise áldozat voltát, és tagadták Krisztus valóságos jelenlétét az Oltáriszentségben.⁹ A katolikus egyház részéről a teológiai választ a trienti zsinat vonatkozó határozatai rögzítették (1562). Ezek a szentmise áldozat mivoltát mondták ki, amely a keresztáldozat gyümölcseit hozzáférhetővé teszi, ezért felajánlható élő és elhunyt személyekért.¹⁰ A zsinat ugyanakkor megengedte és kívánatosnak tartotta a hívek gyakori szentáldozását: „azt óhajtáná a szentséges zsinat, hogy minden egyes szentmisénél az ott álló hívek nemcsak lelki érzülettel, hanem szentségi vétellel is áldozzanak, hogy így e legszentebb áldozat gyümölcse bővebben teremjen számukra”.¹¹ Másrészt a zsinat az Oltáriszentség tiszteletének egyéb formáit, mint az úrnapi körmenetek és szentségimádások tartását is szorgalmazta. Mégis a kettő: a gyakori áldozás, illetve az Eucharisztia tiszteletének egyéb formái közül a Tridentinum után megváltozó római katolikus vallásgyakorlatban is mintaha az utóbbira helyeződött volna a nagyobb hangsúly.¹²

A gyónás és áldozás késő középkori magyarországi gyakorlatáról – Erdélyi Gabriella kutatásai alapján – töredezett képünk van. Az egyház elvárása, a húsvéti gyónás és áldozás többnyire megvalósulhatott, az esetleges gyakoribb gyónás azonban nem járt együtt gyakoribb áldozással. Az egyház az éves gyónás elvégzését tudta ellenőrizni; a húsvéti áldozásmulasztás dokumentált esetei is alátámasztják, hogy a szentáldozás mellőzése csak lelki büntetést vont maga után. Az Eucharisztia iránti fokozott tisztelet indokolhatta, hogy az Oltáriszentség vételében feltűnő óvatosság volt jellemző. Magyarországon is feltételezhető a spirituális áldozás gyakorlatának és az úrfelmutatás kegyelemközvetítő hatásába vetett hitnek az elterjedt volta, ami végső soron a laikus hívek gyakori miselátogatását is indokolta.¹³ A késő középkori helyzet illusztrálására említhető példaként az 1515. évi veszprémi egyházmegyei zsinat vonatkozó cikkelye, amely a reformáció előtti

⁹ JUNGSMANN, *i. m.* (5. j.), 84–86.; bővebben: Áke V. STRÖM et al., *Abendmahl, i. m.* (5. j.), 106–122. (az idézett részt Joachim STAEDTKE írta).

¹⁰ *Dekrete der ökumenischen Konzilien, 3, Konzilien der Neuzeit, Konzil von Trient (1545–1563), Erstes Vatikanisches Konzil (1869/70), Zweites Vatikanisches Konzil (1962–1965), Indices*, hrsg. von Josef WOHLMUTH, Paderborn–München–Wien–Zürich, Ferdinand Schöningh, 2002, 732–736. (Sessio XXII, 17 sept. 1562. *Doctrina et canones de sanctissimo missae sacrificio*) vö. DENZINGER–HÜNERMANN, *i. m.* (6. j.), 413–417. (XIX. egyetemes zsinat, trienti zsinat, 1545. dec. 13–1563. dec. 4., 1738–1759: 22. ülés, 1562. szept. 17. a) Tanítás és kánonok a legszentebb miseáldozatról).

¹¹ *Uo.*, 416. (6. fejezet, 1747 (részlet): Mise, amelyben egyedül a pap áldozik).

¹² A trienti zsinatnak a szentmise-áldozatra és az Eucharisziára vonatkozó döntéseiről lásd JUNGSMANN, *i. m.* (5. j.), 89; MEYER, *i. m.* (8. j.), 256–261; Áke V. STRÖM et al., *Abendmahl, i. m.* (5. j.), 127–130. (az idézett részt Erwin ISERLOH írta).

¹³ Minderről részletesen: ERDÉLYI Gabriella, *Gyónás és áldozás a késő középkorban*, Századok, 137(2003), 525–548, itt: 530–536.

állapot láttelele. E szerint a „hívek évente egyszer szoktak áldozni”.¹⁴ A trienti zsinat utáni feltételezhető változást érzékelteti a győri egyházmegye 1579. évi, szombathelyi zsinatának vonatkozó határozata: „Egy évben háromszor, ha gyakrabban nem lehetséges, tudniillik karácsonykor, húsvétkor és pünkösdkor a lelkipásztoroknak gyónásra és áldozásra kell hívniuk a népet, de ha ez nincsen, legalább húsvétkor áldozzon mindenki.”¹⁵

Vajon a jezsuiták hogyan viszonyultak mindehhez? Szent Ignác és az első rendtagok is a „gyakori áldozást” tekintették a maguk és mások számára is kívánatosnak. Ezzel a késő középkori „devotio moderna” egyik legfontosabb és számukra is igen kedves dokumentumának, a *Krisztus követésének* tanácsát szívlelték meg. Így a 16. század elején Itáliában kibontakozó mozgalomnak lettek a részesei, amely a gyakori, azaz heti áldozást javasolta (például a barnabiták és teatinusok számára előljáróik hetenkénti áldozást írtak elő). A rendtagokat ért támadások miatt Ignác kezdeményezésére 1555-re fejezte be Cristóforo de Madrid a „Legszentebb Eucharisztia szentségének gyakori vételéről” szóló könyvét,¹⁶ amely a skolasztika szellemében érvelt a gyakori szentáldozás katolikus ellenzőivel szemben.¹⁷ A Jézus Társaságán belül felbukkanó nézetkülönbségek között – ugyanis egyesek a heti, mások a napi szentáldozást javasolták – a Rendalkotmány vont mérleget. A Társaság saját skolasztikusai számára előírta a heti gyónást és áldozást, emellett a napi misehallgatást, a felszentelt pap rendtagok számára a (legalább) hetenkénti misemondást.¹⁸ A hívek számára a jezsuiták saját templomaikban kiszolgáltathatták a bűnbánat és az Eucharisztia szentségét – ez alól csak a plébánosok jogkörébe tartozó húsvéti áldoztatás és (hacsak a szükség másképp nem ki-

¹⁴ *A veszprémi egyház 1515. évi zsinati határozatai*, közléteszi SOLYMOSI László, Budapest, Argumentum Kiadó – Balassi Kiadó, 1997, 60.

¹⁵ KOLTAI András, *A győri egyházmegye 1579. évi szombathelyi zsinata*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, Regnum, 7(1995)/3–4, 41–60, itt: 55.

¹⁶ Christophorum MADRIDIIUM, *De frequenti usu sanctissimi Eucharistiae Sacramenti libellus*, Romae in aedibus Societatis Iesu, 1557. E munka később sok kiadást megért és elterjedt a Jézus Társaságán kívül is, főként azok a kiadások, amelyekben Juan Alfonso de Polanco gyónatási kézikönyvével együtt szerepelt. (Ilyen közös közlésre magam nem ismerek magyarországi kiadású példát.) John W. O'MALLEY, *Az első jezsuiták*, ford. Török Péter, Budapest, Szent István Társulat, 2006, 177.

¹⁷ Minderről l. O'MALLEY, *i. m.*, 175–180.

¹⁸ *Jézus Társaságának Rendalkotmánya a 34. Általános Rendgyűlés jegyzetével és ugyanezen Rendgyűlés által jóváhagyott Kiegészítő Szabályok*, Budapest, Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya, 1997, 118. [342], 168. [584] vö. *Institutum Societatis Iesu*, II, *Examen et constitutiones, Decreta congregationum generalium, Formulae congregationum*, Florentiae, Typographia a SS. Conceptione, 1893, 61. (Constitutiones IV. pars, cap. 4. De scholasticis admissis conservandis, 3.), 99. (VI. pars, cap. 3. De iis rebus, in quibus occupari et a quibus abstinere debent qui in Societate sunt, 2.).

vánta), a haldoklók megáldoztatása volt kivétel.¹⁹ Hogy ez Magyarországon is irányadó volt, arról egy, a nagyszombati jezsuiták által a 17. század derekán összeállított és használt kis kéziratot is tanúskodik. Ebben a Jézus Társaságát illető felhatalmazásokat és fakultásokat összegezték, az „Eucharistia” címszó alatt a következő rendelkezések szerepeltek. A Társaság a saját templomaiban kiszolgáltathatja az Oltáriszentséget; a Rendalkotmányban szereplő, a húsvéti időszakra vonatkozó megszorítást csak húsvétvasárnapra kell érteni (az obszerváns ferenceseknek adott pápai privilégiumok alapján), de ez a tiltás sem vonatkozik azokra, akik ez alól felmentéssel bírnak, zarándokok vagy akik aznap saját plébániájukon már szentáldozáshoz járultak. A jezsuiták ugyanakkor nem saját templomaikban az illetékes egyházi előljáró (plébános) engedélye nélkül nem szolgáltathatták ki az Oltáriszentséget.²⁰

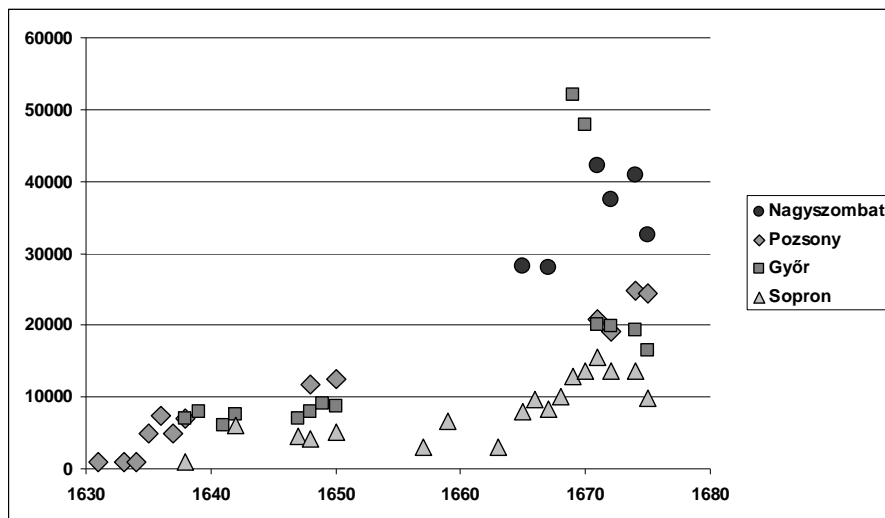
Hogyan sikerült az egyetemes egyház, illetve a Jézus Társasága irányelveit átültetni a gyakorlatba a 17. századi Nyugat-Magyarországon? A szentmisén való részvétel, illetve a szentségek vétele lassan terjedt el azokban a városi közösségekben, amelyekbe a rendtagok a 17. század elején megérkeztek. A nagyszombati rendházról fennmaradt korai, 1617-es beszámoló szerint már alig telt el úgy nap, hogy templomukban a gyónás vagy áldozás szentségét valakinek ki ne szolgáltatták volna, és az újévtől húsvétig tartó időszakban mintegy 3000 hívet áldoztattak meg.²¹ Az áldozások rendházanként összesített számáról a provincia központjában összeállított éves jelentések (*litterae annuae*) őriztek meg szórványos adatokat. Ezeket a soproni *historia domus* és a nagyszombati rendház *acta*-feljegyzéseivel (*historia domus*-ával) kiegészítve a következő, töredékes képet nyerhetjük a négy rendházban áldozók éves számáról (1. ábra). A vizsgálat egyelőre 1675-ig terjed: a jezsuiták működésének feltételeit is nagyban befolyásoló ún. protestáns gyászévtizednek a kezdeti időszakát azért vontam még be az elemzésbe, mert a forrásadottságok éppen ezekre az évekre kedvezőbbek.

¹⁹ *Jézus Társaságának Rendalkotmánya, i. m.*, 183. [642], vö. *Institutum Societatis Iesu, i. m.*, 111–112. (Constitutiones VII. pars, cap. 4. Quibus in rebus Domus et Collegia Societatis proximum adiuvent, 5.).

²⁰ Slovenská národná knižnica [Turócszentmárton] „Literárne rukopisy”, RHKS 1261, *Breve compendium privilegiorum et gratiarum S. J. ex maiori compendio extractum*, Tyrnaviae, 1610–1664.

²¹ Slovenská národná knižnica [Turócszentmárton] „Literárne rukopisy”, RHKS 1425a, *Acta Jesuitarum in Hungaria ab anno 1599 usque 1647*, Pars I, Tyrnaviae, 1599–1647, 40. (1617. évnél).

1. ábra: A nagyszombati, pozsonyi, győri és soproni jezsuita kollégiumban évente szentáldozáshoz járulók száma (1630–1675)

A vizsgált rendházak közül a korszak legelejéről csak pozsonyi adataim vannak. Az 1626-ban alapított kollégiumban²² 1635-ig 1000 volt az áldozók éves száma, majd egy nagyobb ugrással a következő fél évtizedben ez a szám 5000-7000-re emelkedett.²³ Az első győri adatunk 1638-ból van: az 1627-ben alapított kollégium²⁴ működésének első évtizede után a pozsonyihoz hasonló, évi 7000 áldozást tudott regisztrálni.²⁵ Ezzel szemben az évtizedes késéssel, 1636-ban alapított soproni rendházban, amely csak 1650-ben nyerte el a kollégiumi rangot, szintén ezévben (1638) mintegy 1000 áldozót jegyeztek fel. Az „eretnekség fészkében” ez a szám így is

²² A pozsonyi kollégium alapításáról lásd DÉNESI Tamás, *Missziótól a kollégiumig: (Jezsuiták Pozsonyban 1635-ig)*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, Regnum 10(1998)/3–4, 87–115; továbbá: KÁDÁR Zsófia, *A pozsonyi jezsuita kollégium mint összetett intézmény a 17. században*, Történelmi Szemle 60(2018) 237–282, itt: 239–243.

²³ A pozsonyi adatok forrásai (1631–1638): LAR 1631 (ARSI Austr. 136.) 42., LAR 1633 (uo.) 170., LAR 1635 (uo.) 385., LAR 1636 (uo.) 574., LAW 1638 (ÖNB Cod. 12218.) 304r.

²⁴ A győri kollégium alapításáról: KÁDÁR Zsófia, *A jezsuiták letelepedése és kollégiumalapítása Győrben (1626–1630) = In labore fructus: Jubileumi tanulmányok Győregyházmege történetéből*, szerk. NEMES Gábor – VAJK Ádám, Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2011 (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai, Források, feldolgozások 13), 209–234. A kollégium 17. századi működéséről: ACSAY Ferenc, *A győri kath. főgimnázium története 1626–1900*, Győr, Győri egyházmegye, 1901, passim, továbbá KÁDÁR Zsófia, *A győri jezsuita kollégium intézményi funkciói a 17. században (1626–1671) = Jezsuita jelenlét Győrben a 17–18. században: Tanulmányok a 375 éves Szent Ignác-templom történetéhez*, szerk. FAZEKAS István, KÁDÁR Zsófia, KÖKÉNYESI Zsolt, Győr, Szent Mór Bencés Perjelség, 2017, 87–131.

²⁵ LAW 1638 (ÖNB Cod. 12218.) 312v.

növekedést mutatott az előző évekhez képest: a szentségek kiszolgáltatását és a prédikációk hallgatását elősegítendő ugyanis 1637-ben a jezsuiták kis, gótikus templomában új gyóntatószéket, illetve padokat és a hívek számára is nyitott kórust helyeztek el.²⁶ Az 1638. évet követő évtizedben a győri adatok nem tanúskodnak jelentősebb növekvésről: az áldozók éves száma 6000–9000 között változott – és ebbe gyakran a jezsuiták által ellátott lébényi (egykori bencés apátsági) templom áldozóinak számát is beleértették.²⁷ 1647-ben az évi 7060-as áldozási esetszámról megjegyezték, hogy ez azért ennyi, mert a Győr várbéli katonaság nagy része már katolizált: az 1640-es évtized új áldozóit tehát jórészt e csoporttal azonosíthatjuk.²⁸ Sopronban az 1640-es évtizedben az áldozási esetszám már megközelítette a győri kollégium adatait: 4000–6000-re emelkedett, habár először csak 1646-ban jegyezték fel, hogy már nem volt olyan vásár- vagy ünnepnap, amikor valaki ne gyónt vagy áldozott volna.²⁹ Az újabb áldozók mégsem az evangélikus többségű (és vezetésű) városi polgárság soraiból kerültek ki: a környező falvakban és a szőlőkben dolgozó parasztok és szőlőművesek jártak rendszeresen a hétköznapi és vasárnapi misékre, miközben a városiakok áttérési hajlandósága korlátozott maradt.³⁰ Az 1650-et követő két évtized adathiányos időszakának tendenciájáról csak a szórványos soproni adatok árulkodnak: az 1650-ben regisztrált 5050 áldozóhoz képest 1667–1668-ra már 8000–10 000-re emelkedett a szentséget vevők száma.³¹ Igaz, ez a szám már magába foglalta a páterek által vidéki misszióik alkalmával, főként Nádasdy Ferenc birtokain megáldoztatott mintegy 650 lelket is.³² Ugyanakkor Sopronhoz képest más nagyságrendet képvisel a nagyszombati kollégium, amelyről az első pontos adataim 1665-ből vannak: több, mint évi 28 000 áldozót jegyeztek fel.³³

²⁶ *Historia Collegii Soproniensis*, Tom. I., Österreichische Nationalbibliothek (Bécs), Handschriftensammlung, Cod. 14003. (a továbbiakban: HCS) 79. (1637); LAW 1638 (ÖNB Cod. 12218.) 272r.

²⁷ LAW 1639 (ÖNB Cod. 12218.) 359r., LAW 1641 (ÖNB Cod. 12219.) 69r., LAW 1642 (uo.) 135v., LAW 1643 (uo.) 186r., LAW 1648 (ÖNB Cod. 12220.) 112r., LAW 1649 (uo.) 202r., LAW 1650 (uo.) 307r.

²⁸ LAW 1647 (ÖNB Cod. 12220.) 39v.

²⁹ LAW 1642 (ÖNB Cod. 12219.) 142r., LAW 1646 (uo.) 423v., LAW 1648 (ÖNB Cod. 12220.) 147r., LAW 1650 (uo.) 345r.

³⁰ HCS, 127. (1647), LAW 1647 (ÖNB Cod. 12220.) 59r.

³¹ Az 1650-es és 1660-as évtized soproni adatainak forrásai: HCS, 149. (1657), HCS, 155. (1659), HCS, 186. (1663), HCS, 199. (1665), HCS, 204. (1666), HCS, 216. (1668)

³² HCS, 212. (1667)

³³ Slovenská národná knižnica [Turócszentmárton] „Literárne rukopisy”, RHKS 1425b, *Acta Jesuitarum in Hungaria ab anno 1648 usque 1683*, Pars II, Tyrnaviae, 1648–1683, 138. A szám a főszövegben 280200 alakban, tehát elírva szerepel, a margón azonban helyesen: „28m[illia]”.

Az 1669–1671-es adatok a sopronihoz mérhető mértékű gyarapodást mutatnak a pozsonyi és győri kollégiumokban is: az 1650. évi, 10 000-es nagyságrendhez képest ekkorra (1671) Pozsonyban és Győrben is 20 000–21 000-re nőtt az áldozások éves száma.³⁴ A Sopronban 1671-ben feljegyzett 15 600 áldozó alapján elmondható, hogy a később alapított és kisebb létszámú rendház már megközelítette a nagyobb pozsonyi és győri házakat a lelkipásztori munka tekintetében.³⁵ A vizsgált korszak legvégéig, 1675-ig Pozsonyban további emelkedés történt, amit részben megmagyaráz, hogy 1672-től a jezsuiták már az evangélikusoktól elvett és a Társaságnak adott főtéri, Szent Salvator-templomban is miséztek.³⁶ Győrben magyarázatra szorul az 1669. és 1670. évekből ismert két, kiugróan magas: 50 000 körüli áldozási esetszám: ebbe ugyanis nem csak a győri és lébényi templom áldozóit számították bele, hanem a rövid életű (1669–1671) győri tercia próbációs rendház misszionárius papjainak útjain megáldoztatott híveket és (feltevésem szerint) a kollégium kötelékébe tartozó állandó missziókban áldozók számát is.³⁷ A korszak végét Győr esetében ezért jobban jellemzi, hogy 1672–1675-ben már 20 000 körüli éves áldozási esetszámot jegyeztek fel.³⁸ Végül 1671–1675 között a nagyszombati rendház adatai is immár vizsgálhatók: az ismert, 32 000–43 000 közé eső évi áldozási esetszámból két következtetés biztosan levonható.³⁹ Egyrészt

³⁴ Pozsonyban 20 800, Győrben 20 000 áldozó: LAW 1671 (ÖNB Cod. 12068.) 63.

³⁵ 1669–1671. évek soproni adatainak forrásai: LAW 1669 (ÖNB Cod. 12066.) 75., LAW 1670 (ÖNB Cod. 12067.) 71., LAW 1671 (ÖNB Cod. 12068.) 64. Ugyanakkor a korszak legvégéről (1672–1675) 9800–13 700 közötti éves áldozási esetszám ismert a soproni kollégiumból: LAW 1672 (ÖNB Cod. 12069.) 24., LAW 1674 (ÖNB Cod. 12071.) 85., LAW 1675 (ÖNB Cod. 12072.) 10.

³⁶ Az áldozások száma a pozsonyi jezsuitáknál 1672-ben 19 100, 1674-ben 24 880, 1675-ben 24 375, LAW 1672 (ÖNB Cod. 12069.) 24., LAW 1674 (ÖNB Cod. 12071.) 84., LAW 1675 (ÖNB Cod. 12072.) 10. Az evangélikus templom elvételéről és jezsuitáknak való átadásáról lásd: KÁDÁR Zsófia, *A pozsonyi Szent Salvator-templom katolikus használatba vétele (1672–1673) = Koraijkor-ÁSZ. Koraijkor-történettel foglalkozó doktoranduszok tanulmányai*, szerk. KÁDÁR Zsófia, KÖKÉNYESI Zsolt, MITROPULOS Anna Diána, Budapest, ELTE BTK TDI, 2014 (Koraijkor-ÁSZ tanulmánykötetek 1), 200–229.

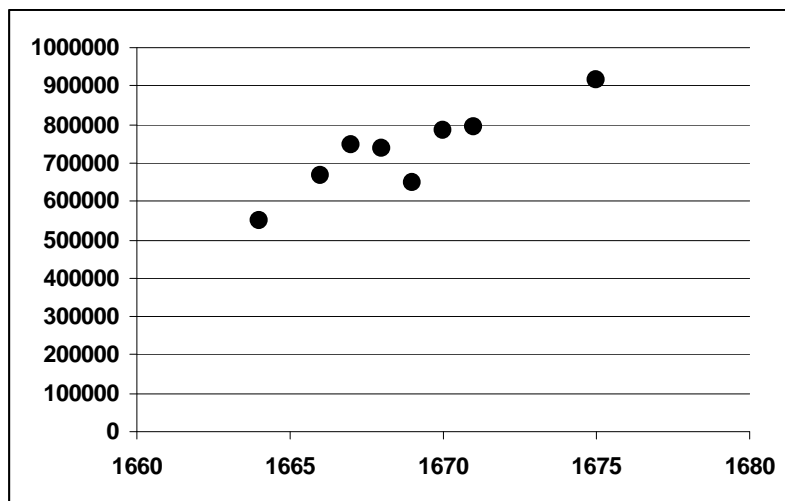
³⁷ 1669-ben összesen 52 100, 1670-ben 47 800 áldozót jegyeztek fel, LAW 1669 (ÖNB Cod. 12066.) 75., LAW 1670 (ÖNB Cod. 12067.) 71. A győri jezsuita tercia próbációs házról lásd KÁDÁR Zsófia, *A rekatolizáció ismeretlen munkásai: Tercia próbációs jezsuiták Nyugat-Magyarországon a 17. században = Primus inter omnes: Tanulmányok Bedy Vince születésének 150. évfordulójára*, szerk. ARATÓ György – NEMES Gábor – VAJK Ádám, Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 2016 (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai, Források, feldolgozások 25), 475–493.

³⁸ Az áldozások száma a győri jezsuitáknál 1672-ben 19 800, 1674-ben 19 400, 1675-ben 16 500, LAW 1672 (ÖNB Cod. 12 069.) 24., LAW 1674 (ÖNB Cod. 12 071.) 84., LAW 1675 (ÖNB Cod. 12 072.) 10.

³⁹ Az áldozások száma a nagyszombati jezsuitáknál 1671-ben 42 200 (ezen felül a turóci rezidenciában 4000, egyéb missziókban 1500 áldozást jegyeztek fel), 1672-ben 37 400, 1674-ben 40 800,

Nagyszombat, amint már utaltam rá, az ott tevékenykedő jóval több rendtag, az egyetem jelenléte és a rendház országos kisugárzása miatt is más léptéket képviselt, mint a regionális oktatási és fontos lelkipásztori-missziós központokként számon tartott pozsonyi, győri és soproni kollégiumok. Másrészt 1667–1675 között a soproni adatokhoz hasonlóan megfigyelhető egy nagyobb mennyiségi ugrás, amely összefüggésben kell, hogy álljon a régió nagyobb mértékű és éppen ebben az időszakban teret nyerő rekatolizációjával. A folyamatnak ez a néhány évből ismert adat ugyan rövid, de szemléletes lenyomatát adja.

2. ábra: Az osztrák jezsuita rendtartományban évente szentáldozáshoz járulók száma (1664–1675)

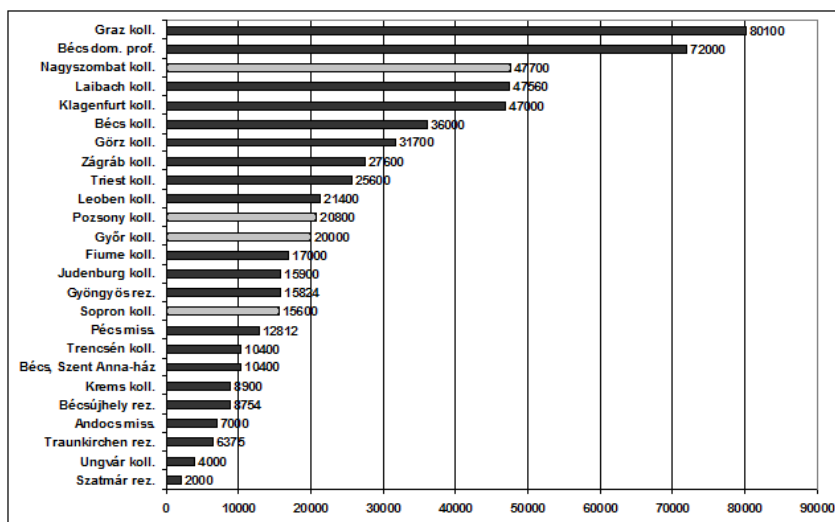
A rendelkezésre álló adatok a korszak végén lehetővé teszik, hogy a vizsgált térség, a nyugat-magyarországi régió négy rendházának adatait az egész rendtartomány viszonylatában is mérlegre tegyük. Első lépésként a felvázolt folyamatokat a teljes osztrák jezsuita provinciából ismert éves áldozási esetszámokkal, azok változásaival vettem össze.⁴⁰ Az általam csak a korszak végéről, az 1664 és 1675

1675-ben 32 600. LAW 1671 (ÖNB Cod. 12068.) 63., LAW 1672 (ÖNB Cod. 12069.) 24., LAW 1674 (ÖNB Cod. 12071.) 84., LAW 1675 (ÖNB Cod. 12072.) 10.

⁴⁰ Az áldozások száma az osztrák jezsuita rendtartományban 1664-ben több, mint 550 000, 1666-ban 668 505, 1667-ben 744 784, 1668-ban 739 339, 1669-ben 645 945, 1670-ben 783 690, 1671-ben 791 715, 1675-ben 914 568. LAW 1664 (ÖNB Cod. 12061.) 60., LAW 1666 (ÖNB Cod. 12063.) 20–21., LAW 1667 (ÖNB Cod. 12064.) 20., LAW 1668 (ÖNB Cod. 12065.) 44., LAW 1669 (ÖNB Cod. 12066.) 75., LAW 1670 (ÖNB Cod. 12067.) 70., LAW 1671 (ÖNB Cod. 12068.) 63., LAW 1675 (ÖNB Cod. 12072.) 10.

közötti néhány évből ismert adatok szerint ekkor 550 000-ről mintegy 915 000-re emelkedett a jezsuitáknál történt szentáldozások éves száma. Amint láttuk, ehhez jelentősen hozzájárult a már meglévő rendházak lelkipásztori munkája, de kisebb mértékben a rendtartomány intézményrendszerének bővülését is okolhatjuk a mintegy 60 százalékos gyarapodásért.

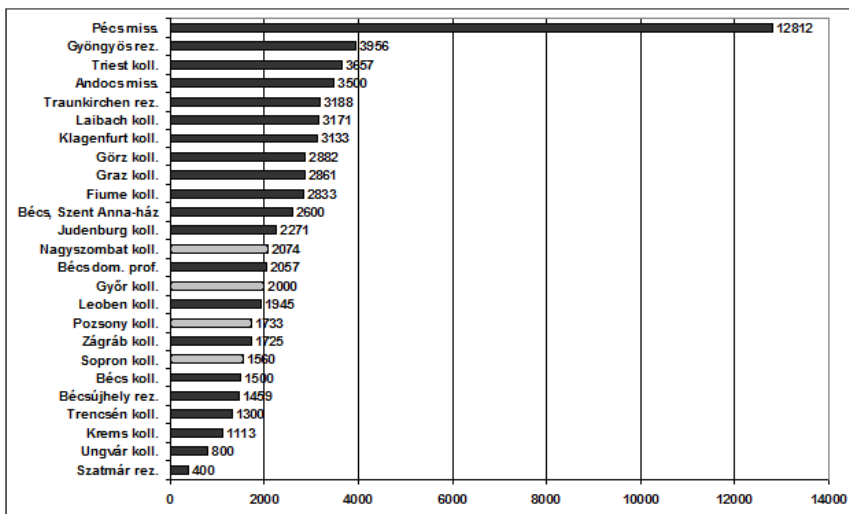
3. ábra: Az osztrák jezsuita rendtartományban szentáldozáshoz járulók száma rendházanként 1671-ben

Második lépésként egyetlen, kedvező forrásadottságú mintaeév, az 1671. esztendő példáján azt vizsgáltam, hogy a négy nyugat-magyarországi rendház a rendtartomány más házaival képest évi hány szentáldozással szerepelt, illetve hogy lelkipásztori tevékenységüket milyen létszámú pap rendtag végezte. Azaz más rendházakhoz, illetve a házban szolgáló papok számához képest sok vagy kevés volt-e az évente náluk áldozók száma? A grafikonon (3. ábra) jól látszik, hogy a rendtartomány legtöbb rendtaggal bíró, összetett intézményeiben: a grazi kollégiumban, a bécsi *domus profess*ában és a nagyszombati kollégiumban, továbbá két, nagy létszámú kollégiumban, Laibachban és Klagenfurtban áldoztak a legtöbben, rendházanként legalább 47 000-en.⁴¹ A pozsonyi és győri kollégiumok a maguk 20 000 áldozójával a középmezőnybe tartoztak, amelynek inkább alsó határán volt a soproni kollégium a több, mint 15 000 áldozójával.

⁴¹ A grafikon értékeinek és az idézett adatoknak a forrása: LAW 1671 (ÖNB Cod. 12068.) 63–64. („Sacramentorum Exomologeseos et Eucharistiae usurpatio”).

4. ábra: Az osztrák jezsuita rendtartományban egy pap rendtagra jutó szentáldozási esetek száma rendházanként 1671-ben

Az 1671. évi rendtartományi személyi katalógusból ismert az egyes rendházakban lelkipásztori feladatokat (is) ellátó papok – hitszónokok, gyóntatók, kongregáció-vezetők és misszionáriusok – rendházankénti létszáma.⁴² Ezt az áldozási esetszámokkal arányosítva a fenti grafikonon látható eredményt kapjuk (4. ábra). Az egy lelkipásztorra eső, az ismert adatok szerint átlagosan 2600 évi áldozáshoz képest három, a hódoltságba eső misszió, Pécs, Gyöngyös és Andocs lelkipásztorainak a leterheltsége kiugróan magas volt. Az egy lelkipásztorra eső legtöbb áldozási esetszám azonban nem a magyarországi kollégiumokra jellemző: ezt a felekezeti sokszínűség, a katolikus vallásgyakorlat korlátozottabb volta is magyarázhatja. Így a vizsgált, nyugat-magyarországi kollégiumok mindegyikéről elmondható, hogy a lelkipásztorkodó rendtagok az átlagnál kevésbé voltak a szentségkiszolgáltatóval lekötvé; aminek sokféle magyarázata lehet. Számomra ez is egy érvet jelent amellett, hogy a rendtartományi vezetés a magyarországi rendházakba az 1660–1670-es években már megfelelő létszámú és képzettségű rendtagot tudott küldeni, tehát nem csak a gimnáziumokban volt elegendő tanár, hanem a templomi, misszionáriusi szolgálatban is kellő létszámú jezsuita szolgált.

⁴² *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S. I., IV (1666–1683)*, coll. et ed. Ladislaus LUKÁCS, Romae, Institutum Historicum S. I., 1990, 238–290.

Az áldozások mennyiségi vizsgálatán túl a „minőségi” változásra enged következtetni a Jézus Társasága által pártfogolt ún. *communio generalis* bevezetése.⁴³ Ez azt jelentette, hogy egy meghatározott vasárnapon havonta minden hívőt egy közös áldozásra hívtak, és ezáltal a havi rendszerességű szentáldozást igyekeztek bevezetni. Az áldozáshoz a búcsú nyerése érdekében gyónás is járult, ami a hívek részéről kellő tudatosságot, a rendtagok számára pedig több lelkipásztori feladatot jelentett. A havi közös áldozások szokása a 17. század elején Rómából indult el, és 1613 óta külön pápai búcsú is erősítette. Az alkalomra a jezsuita templomokat feldíszítették; e gyakorlatnak főként a jezsuita kongregációk lettek megvalósítói. Az osztrák rendtartományban a *communio generalis* a 17. század közepére egyre szélesebb körben elterjedt, a bécsi *domus professában* 1633-ban, a grazi kollégiumban 1634-ben vezették be. Ehhez képest Nagyszombatból és Pozsonyból bő egy évtizeddel későbbiek az első adataim. Az éves jelentés 1648. évi beszámolója szerint a nagyszombati kollégium papjai már a városon kívül, a környező falvak plébániáin is bevezették a havi közös áldozásokat.⁴⁴ Pozsonyban a Társaság által is használt Szent Márton-plébániatemplomban a hónapok utolsó vasárnapjain tartották az általános áldozást; a *litterae annuae* szerint ehhez kapcsolódva fáradhatatlanul gyóntattak is a páterek.⁴⁵ Győrben és Sopronban csak 1658-tól ismerjük a havi áldozások szokását.⁴⁶ Sopronban ezeken annyian vettek részt, mint ahányan a nagyobb ünnepekkor áldozni szoktak. A december elsején tartott *generalis communion* annyian voltak, hogy a gyónók száma a nagy ünnepekkor megszokottat is meghaladta, ezért a rendtagok három napig reggeltől délig gyóntattak.⁴⁷

E helyütt csupán utalásszerűen említem a Jézus Társaságához köthető, és a nyugat-magyarországi régióban is virágzó egyéb liturgikus és ájtatossági formákat, amelyekkel az Eucharisztia tiszteletét igyekeztek növelni. A rendtartományban 1671-ig alapított 127 vallásos társulattól, kongregációból csak egyetlen volt Krisztus Teste titulusú – ez a soproni, városi társulat is középkori patrocíniumot örökölt.⁴⁸ A jezsuita vezetésű kongregációk mégis az Eucharisztia tiszteletének és

⁴³ E szokás megvalósulásáról az osztrák jezsuita rendtartományban (a 17. században) lásd Bernhard DUHR, *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge*, II/1–2, *In den ersten Hälfte des XVII. Jahrhunderts*, Freiburg im Breisgau, Herder, 1913, II/2, 49–50.

⁴⁴ LAW 1648 (ÖNB Cod. 12220.) 93v.

⁴⁵ LAW 1648 (ÖNB Cod. 12220.) 127v.

⁴⁶ Győrre lásd: LAW 1658 (ÖNB Cod. 12055.) 45.

⁴⁷ Sopronra lásd: LAW 1658 (ÖNB Cod. 12055.) 46., HCS, 152. (1658).

⁴⁸ KÁDÁR Zsófia, *Középkori eredetű vallásos testvérvületek és barokk társulatok kapcsolata: A soproni Krisztus Teste-konfraternitás példája = Barokk vallásos közösségek*, szerk. BOGÁR Judit, DÉRI Eszter, Budapest,

gyakori vételének letéteményeseivé váltak. A diák-, városi és Agonia Christi-társulatok mindenhol a havi áldozások, a farsangvégi vagy más alkalmakkor tartott negyvenórás szentségimádások, az úrnapi és más szentségi körmenetek aktív résztvevői, szervezői voltak.⁴⁹ A szentségimádás erejébe vetett hit bizonyítékként említem, hogy 1655-ben, amikor a pozsonyi országgyűlésen Lippay György érsek támogatásával a Jézus Társasága magyarországi birtokképtelenségének eltörlését remélték, e cél érdekében szervezett a nagyszombati kollégium negyvenórás szentségimádást.⁵⁰

Végül egyetlen adattal szeretném érzékeltetni, hogy a nyugat-magyarországi régióban a jezsuita papoknak az egyetemes egyház és a Jézus Társasága rendelkezései, iránymutatásai mellett szükségük volt a rendjükre oly jellemző „akkomodációs stratégiára”, azaz a helyi viszonyokhoz való alkalmazkodásra is. A 17. század elején még nagyobbrészt protestáns régióban a páterek csak fokozatosan tudták a közönyös vagy tudatlan katolikus híveket és az áttérőket a rendszeres szentségi életre ránevelni. A felekezeti vegyes területeken máshol is bevett gyakorlat volt a laikusoknak a szentmise végén, a két szín alatti áldozás imitálására, nem átváltoztatott bort adni, amely célra külön kelyheket használtak. Az 1639. évi *litterae annuae* becses adata szerint a pozsonyi kollégium adományként egy ilyen, „leöblítésre” („pro ablutione”) szolgáló kelyhet kapott adományul, e gyakorlattal tehát alighanem a jezsuita templomban is éltek.⁵¹

A katolikus vallásgyakorlat új, trienti szellemiségű megújítása – mint a rekatalizáció folyamatának része – a szentáldozásokról és az Eucharisztia tiszteletéről tanúskodó jezsuita forrásanyagból nyilvánvaló. A folyamatban nagyobb „mennyiségi” és feltételezhető „minőségi” ugrást a vizsgált nyugat-magyarországi régióban az 1660-as évek végére regisztrálhatunk. Az osztrák rendtartományra való kitekinetésből pedig kirajzolódott, hogy a magyarországi rendházak lelkipásztori munkája a provincia egészéhez, intézményhálózatához és személyi állományához képest is igen fontos szerepet játszott.

MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2017 (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok, 15), 135–144.

⁴⁹ KÁDÁR Zsófia, *Jezsuita vezetési vallásos társulatok Magyarországon a 17. században (1582–1671)*, Századok 148(2014), 1229–1272, itt: 1251–1266.

⁵⁰ LAW 1655 (ÖNB Cod. 12052.) 14.

⁵¹ LAW 1639 (ÖNB Cod. 12218.) 356r. Hasonló, „pro ablutione” adományozott kelyhek más magyarországi jezsuita rendházakból is ismertek.

Keppinger Boglárka

Az 1560-as nagyszombati zsinat tanítása az Eucharisztjáról

Bevezetés

A jelen konferencia célkitűzései között az Eucharisztjáról szóló egyházi rendelkezések és tanítások vizsgálata is szerepelt. Az egyházi rendelkezéseket ebben az időben helyi viszonyokra az egyházmegyei, tartományi és nemzeti zsinatok alkalmazták. Magyarországon a legkorábbi ránk maradt zsinati határozatok, melyek már reagáltak a reformáció tanaira, az 1560-as nagyszombati zsinat határozatai, ezért ezeket fogom megvizsgálni az alábbi szempontok alapján:

1. Hogyan viszonyul a középkori zsinati könyvekhez a nagyszombati zsinat zsinati könyve?
2. Hogyan illeszkedik be az 1560-as nagyszombati zsinat az egyházmegyei zsinatok sorába?
3. Hogyan viszonyulnak a trentói zsinat Eucharisztjáról és szentmiséről szóló határozataihoz a nagyszombati zsinat határozatai?

Az egyházmegyei zsinatok a szó szoros értelmében vett összes többi (tartományi, nemzeti, egyetemes) zsinattól abban különböznek, hogy nem püspökök összejövetelei (ezeknek latinul „concilium” a nevük), mégis zsinatnak nevezzük őket, mert működésük módja, történelmi fejlődésük kapcsolódik a zsinati tevékenység általános alakulásához.¹ Az egyházmegyei zsinatok kialakulása a 6. században a vidéki plébániák létrejöttével kezdődött, a püspök és vidéken élő papjai között az érintkezés nehezebbé vált. Az a veszély fenyegetett, hogy a papok teljesen elszigetelődnek az egyházmegye kormányzatától. Ennek elkerülésére a püspökök kezdték szabályos időközönként maguk köré gyűjteni egyházmegyéjük klerikusait, hogy közöljék velük például a tartományi zsinat rendelkezéseit, és felügyeljék papjaik életét és munkáját, hogy az egyházi fegyelem szabályait megtartsák. A korai középkorban még ritkák és rendszertelenek voltak, a Karoling-korban gya-

¹ ERDŐ Péter, *Egyházjog a középkori Magyarországon*, Budapest, Osiris, 2001, 19–21.

koribbá,² a gregoriánus reform (1074) után rendszeressé váltak, a IV. lateráni zsinat (XII. egyetemes zsinat) 1215-ben előírta évenkénti megtartásukat,³ és megkülönböztette a valódi zsinatokat az egyetlen püspöktől függő egyházmegyei zsinatától (episcopal synodus). A törvényhozáson kívül ezek egyik fő feladata a papság tanbeli és lelkipásztori képzése volt. Ebben az időben még nem léteztek szemináriumok.

Magyarországon 1526 előtt összesen 40 egyházmegyei zsinatról tudunk. Ténylegesen biztos, hogy többet tartottak, de az előírt évenkénti rendszeresség nem valósult meg. Az ezekről fennmaradt legfontosabb emlékeink, amelyekből sajnos csak kevés van, maguk a határozatok, melyek liturgikus és jogi kézikönyvül szolgáltak a lelkipásztorkodó papság számára. A megmaradtak az 1382-es esztergomi szinódus rendelkezéseinek szövegét veszik alapul.⁴ A szakirodalom ezeket “szinodális könyv”-nek nevezi.⁵

1. Hogyan viszonyul a középkori szinodális könyvekhez a nagyszombati zsinat szinodális könyve?

Az esztergomi szinodális könyvnek a kéziratokon kívül 4 nyomtatott kiadását is ismerjük: Az első: Velence, 1484, a második és harmadik: Bécs, 1494 és 1510, a 4. Velence, 1519-ben.⁶ Ezen kívül 1517-ben Bécsben kinyomtatták az 1515. évi veszprémi zsinat szinodális könyvét,⁷ és ránk maradtak az 1524-es váradi szinódus határozatai is, ennek korabeli nyomtatott kiadásáról nincs tudomásunk, csak kézirat formáját ismerjük.⁸

Érdekes, hogy több mint 40 évvel a reformáció kezdete után, az 1494. évi nyitrai zsinat határozatainak szövegét Bornemisza Pál püspök 1560-ban Bécsben nyomtatott formában is közreadta, megtartva és kiegészítve a középkori szöveget, pont ugyanabban az évben, amikor a nagyszombati zsinatot tartották. Az egész

² SZUROMI Szabolcs Anzelm, *Az egyházi intézményrendszer története*, Budapest, Szent István Társulat, 2017, 114.

³ SZUROMI Szabolcs Anzelm, *Fejezetek az egyházi jogalkotás történetéből*, Budapest, Szent István Társulat, 2011, 138.

⁴ ERDŐ, *Egyházjog. i. m.* (1. j.), 81.

⁵ A szinodális könyv fogalmáról: ERDŐ, *Egyházjog. i. m.* (1. j.), 25–26.

⁶ BORSA Gedeon, *Hazai egyházmegyéek Mohács előtt nyomtatott zsinati határozatai*, Magyar Könyvszemle, 102 (1986), 67–74.

⁷ *A veszprémi egyház 1515. évi zsinati határozatai*, közzéteszi SOLYMOSI László, Budapest, Balassi, Argumentum, 1997.

⁸ JACZKÓ Sándor, *A váradi egyház 1524. évi zsinati határozatai*, Budapest, Balassi, 2016. Hasonmás kiadást és betűhív átirást is tartalmaz.

könyv terjedelme 39+38 lap, 39 az eredeti 1494-es szinodális könyv, és 38 lap Bornemisza Pál kiegészítései.⁹

Ezekben a régi szinodális könyvekben az Eucharisziáról általában ezt írták (ez a váradi szinódus szövege 1524-ből, saját fordításomban):

A negyedik szentség az Eucharisztia. Az Eucharisztia görög szó, mely latinul dator gratiae, vagy bona gratia.

Igen kedves testvéreim, Urunk Jézus Krisztus testét és véréát tisztelettel vegyétek magatokhoz, a hívőket saját kezetekkel áldoztassátok, a betegek számára mindig készen legyen az Eucharisztia, amit zár alatt tisztességes helyen törekedjétek őrizni, és gyakran újítsatok meg, nehogy az ostya megromoljék. Szükség esetén a betegekhez késedelem nélkül siessetek, nehogy áldozás nélkül távozzanak. Az Eucharisziát illő edényben vigyétek, [...] tisztességes öltözetben stólával; gyertyával és csengővel menjétek előtte, és oda és vissza is magatok előtt tartva tisztelettel és méltósággal vigyétek, hogy a hívek alázatossága növekedjék, menet közben mondva a hét bűnbánati zsoltárt. És valahányszor Krisztus testét beteghez viszik vagy onnan hozzák, oktassátok őket, hogy mind térdet hajtvá alázatosan imádják. Mi pedig minden bűnbánónak és vezeklőnek, aki a beteg házához oda és vissza tisztelettel, ájtatosan és alázatosan elkíséri, kiszabott vezekléséből 12 napnyit kegyesen elengedünk. Mikor pedig a hívek évente egyszer áldozni szoktak, intsetek a plébánosokat, nehogy valaki akár titkos, akár nyilvános bűnben áldozni jöjjön, különben saját ítéletét eszi és issza.¹⁰ És ha valaki titkos bűnnel, nyilvánosan az áldozáshoz járul, külön és rejtve gondosan figyelmeztessétek, míg töredelmesen meg nem bánta, ne jöjjön áldozni. Ha valaki nem akarja megtartóztatni magát (a bűntől), nyilvánosan ne tagadjátok meg tőle az áldozást. Ha azonban tőletek rejtve kéri, akkor az áldozástól őt tartsátok teljességgel távol. Ha azonban bűne, melyet még nem gyónt meg, nyilvánossá válik, akkor az áldozást meg kell tőle tagadni. Az ostyát másból, mint valódi tiszta búza magjából ne készítsétek, se ne keverjétek hozzá semmi mást. Ha pedig valaki közületek az Úr testét nem őrizi méltó helyen, biztos zár alatt, vagy a betegekhez nem viszi és hozza az előírtak szerint, egy aranyforint büntetést fizessen, felét a főesperesnek, felét a mi kincstárunknak. Szigorúan megparancsoljuk a főespereseknek, hogy a fent mondottakat a vizitációkor gondosan követeljék meg, és a szinóduson erről jelentést tegyenek.¹¹

⁹ *Statuta synodalia ecclesiae Nitriensis anni 1494*, Viennae Austriae, 1560.

https://archive.org/stream/bub_gb_1CLpww9ywwsC#page/n0/mode/2up

¹⁰ 1Kor 11, 29.

¹¹ JACZKÓ, *A váradi egyház, i. m.* (8. j.), 201–202.

2. Hogyan illeszkedik be az egyházmegyei zsinatok sorába az 1560-as nagyszombati zsinat?

Az 1526 és 1560 közötti időszak legnagyobb része Várday Pál esztergomi érsekségének időszaka 1526-1549-ig, aki valószínűleg több, talán 10 egyházmegyei zsinatot is tartott.¹² Ezek határozataiból azonban sajnos semmi nem maradt ránk. Az 1535. évi zsinatra hívó körlevele azonban igen, ebben a zsinat céljaként említi többek között: „errata reformari, [...] constitutiones synodales aliaque salutaria monita et documenta audituri”, azaz a „tévedéseket helyreállítani, a zsinati határozatokat, és más üdvös intéseket és tanításokat meghallgatni”.¹³

Várday Pált Oláh Miklós követte az esztergomi érseki székből, akit 1553. V. 7-én nevezett ki I. Ferdinánd király, a pápai megerősítést 1554. VIII. 3-án nyerte el. 1568. I. 15-én hunyt el. Az 1560-as nagyszombati zsinat az általa összehívottak közül az első volt.¹⁴

3. Hogyan viszonyul a nagyszombati zsinat szövege a trentói zsinat határozataihoz?

A trentói zsinat az Eucharisziáról

A nagyszombati zsinat másik fontos előzménye a trentói zsinat (1545–1563). Az Eucharisziáról második szakaszán tárgyaltak, mely 1551. május 1-től 1552. április 28-ig tartott (11–16. ülés).¹⁵

A trentói zsinat 13. ülésén, 1551. okt. 11-én hozta meg határozatát a legszentebb Oltáriszentségről. Ez volt az egyetlen ülés, melyen a protestánsok képviselői is részt vettek, ekkor utoljára még mindkét fél remélte, hogy helyreállítható az egység. Sajnos nem így történt. Az egyetlen magyar résztvevő Gregoriánc Pál zágrábi püspök volt, Ferdinánd, mint magyar király követeként. A zágrábi püspök az Oltáriszentségről szóló vitákban igen előkelő helyen, mindjárt a három német

¹² LACZLAVIK György, *Egy politikus főpap a 16. század első felében, Várday Pál esztergomi érsek, királyi helytartó pályafutása*, 2012, 84–85. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/laczlavikgyorgy/diss.pdf> és FAZEKAS István: *Oláh Miklós reformtörekvései az esztergomi egyházmegyében 1553–1568 között*, Történelmi Szemle, 45(2003/1–2), 139–154.

¹³ *Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából, I–V*, szerk. BUNYITAY [Vince], KARÁCSONYI János, KOLLÁNYI Ferenc és LUKSICS József, Budapest, 1902–1912. III. No. 1.

¹⁴ Vannak, akik már az 1558-as znióváraljai gyűlést is zsinatnak nevezik, de mivel Oláh Miklós maga írja, hogy e cikkelyeket addig adja ki, míg általános zsinatot nem tud tartani: „donec nobis per tempora liceat generalem Synodum habere”, ezért az 1560-as zsinatot tartom az elsőnek. BREZNYIK János, *A selmechányai ágost. hitv. evang. egyház és líceum története, I–III*, Selmechánya, 1883–1889, I, 129–134.

¹⁵ Heinrich DENZINGER, Peter HÜNERMANN, *Hívallások és az Egyház tanítóbivatalának megnyilatkozásai*, Bányaterenye, Budapest, Örökmécs, Szent István Társulat, 2004, 370–418.

egyházi választófejedelem után kapott szót, és – Ferdinánd király véleményét képviselve – a két szín alatti áldozás mellett tört lándzsát. „Vétkeznek azok, akik a népet arra kényszerítik, hogy egy szín alatt áldozzék” – érvelt. Gregoriánc beszéde éppen annak a bizonyítéka, hogy milyen nyílt és éles viták folytak a zsinaton a teológiai kérdésekről. Ez az álláspont, a hívek kehellyel áldoztatása, amelyet Gregoriánc ilyen indulatosan képviselt, ugyanis ellentétes a trentói zsinaton végül elfogadott és általános normává emelt határozattal, mely szerint a hívek csak egy szín alatt áldozhatnak. Gregoriánc Pálnak nem sokkal később el kellett hagynia Trentót: 1552 januárjában Ferdinándtól parancsot kapott, hogy menjen Rómába, és III. Gyula pápánál képviselje a királyt. A zágrábi püspök nem állt könnyű feladat előtt: 1551. december 17-én ugyanis Ferdinánd király parancsára Erdélyben meggyilkolták Fráter Györgyöt, aki nemcsak az Erdélyi Fejedelemség tényleges ura és váradi püspök, de egyben 1551. október 20-tól kinevezett esztergomi érsek és a római szent egyház bíborosa is volt.¹⁶

Még Gregoriánc Pál távozása előtt, 1551 decemberében tárgyaltak a szentmiséről, és 1552 januárjában kidolgozták a miséről szóló kánonok és a tanítás tervezetét. A vitát azonban nem lehetett lezárni, minthogy a zsinatot fölfüggesztették, és csak 1562-ben folytatták, és hagyták jóvá a mindkét szín alatti áldozásról és a szentmiséről szóló tanítást és kánonokat is.

Az 1560-as nagyszombati zsinat

Mivel 1543-ban a török Esztergomot is elfoglalta, az érseki székhely ideiglenesen Nagyszombat lett. Ide hívta össze Oláh Miklós esztergomi érsek¹⁷ a zsinatot.

Oláh Miklós ismertebb humanista történetíróként, királyi helytartóként és kancellárként, mint püspökként és érsekként.¹⁸ Pedig reformjai, melyekkel az egyház megújításán fáradozott, legalább annyira említésre méltók. Felismerte a könyvnyomtatás jelentőségét, az iskolák fontosságát, megalapította az első szemináriumot, egyházmegyei vizitációkat és zsinatokat tartott, hogy a reformáció terjedését

¹⁶ TÓTH István György, *A Trentói Zsinat és Magyarország*, Vigilia, 64 (1999), 339–347.

¹⁷ Fráter György meggyilkolása után másfél évig üres volt az esztergomi érseki szék, I. Ferdinánd 1553. V. 7-én nevezte ki Oláh Miklós, korábban zágrábi (1543–1548) majd egri püspököt (1548–1553) esztergomi érsekké. Életrajza: SUGÁR István, *Az egri püspökök története*, Budapest Szent István Társulat, 1984, 241–253, és *Esztergomi érsekek 1001–2003*, szerk. BEKE Margit, Budapest, Szent István Társulat, 2003, 256–260.

¹⁸ FAZEKAS István, *Oláh Miklós reformtörekevei az esztergomi egyházmegyében 1553–1568 között*, Történelmi Szemle, 45 (2003/1–2), 140.

megakadályozza és a trentói zsinat reformjai hazánkban is meghonosodjanak.¹⁹ Ezek közül az első az 1560-as nagyszombati zsinat volt, mely hagyományosan Szent Adalbert, az egyházmegye védőszentjének ünnepén, április 23-án kezdődött, és 3 napig tartott. Ezt működése során még 3 egyházmegyei zsinat követte.²⁰ Működése és zsinatai pedig azért is jelentősek, mert halála után még 4 évig volt esztergomi érsek Verancsics Antal²¹ személyében, őutána azonban 23 évig betöltetlen volt az esztergomi érseki szék, egyházmegyei zsinatot csak majd fél évszázad múltán, 1611-ben tartott legközelebb Forgách Ferenc (1607–1615) esztergomi érsek.

Az 1560-as zsinat határozatait Oláh Miklós még ugyanabban az évben kiadatta, Bécsben, Raphael Hofhalter műhelyében nyomtatták, és a következő évben, 1561-ben egy második kiadása is napvilágot látott ugyanott.²² Címe: *Catholicae ac christianae religionis praecipua quaedam capita, azaz: A katolikus, és keresztény hitnek néhány fontos fejezete.*

A szövegnek máig használt barokk kori kiadása egy gyűjteményes kötetben szerepel, melyet Péterffy Károly jezsuita szerzetes készített és adott ki Pozsonyban, két kötetben, 1741–1742-ben. A címe: *Sacra concilia Ecclesiae Romano-catholicae in Regno Hungariae celebrata, azaz a Római Katolikus Egyház Magyarországon tartott szent zsinatai*, 1016-tól 1734-ig. Második kiadása is készült 1742-ben, Bécsben. Ez a könyv széles körben elterjedt, máig is erre hivatkozik a szakirodalom mint forrásra, mivel a benne szereplő szövegeknek semmilyen újabb kritikai kiadása nincsen, sőt vannak zsinati határozatok, melyek csak innen ismertek, kéziratuk, melyből Péterffy kinyomtatta, ma már nincs meg.²³

¹⁹ SZOLIVA Gábrriel OFM, „...*Viennae exundi fecimus*”: Oláh Miklós esztergomi érsek könyvkiadói tevékenysége és a katolikus megújulás, *Sapientiana*, 2015/2, 16–39,

²⁰ 1562, 1564, 1566-ban.

²¹ Esztergomi érsek: 1569. X. 17–1573. VI. 16.

²² Az 1. kiadás egy példánya megtalálható a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban, a 2. kiadás egy példánya pedig az OSzK-ban. Mindkét kiadás digitalizálva olvasható az interneten:

[https://books.google.hu/books?id=N7WIOIjcwSMC&pg=RA1-](https://books.google.hu/books?id=N7WIOIjcwSMC&pg=RA1-PT221&hl=hu&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false)

[PT221&hl=hu&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false](https://books.google.hu/books?id=N7WIOIjcwSMC&pg=RA1-PT221&hl=hu&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false)

http://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht/?PPN=PPN733826369&LOGID=LOG_0001

²³ Jelenleg Budapesten nyilvános könyvtárakban nyolc példányról tudunk (OSzK 3, FSZEK 2, PPKE HTK 1, Ráday 1, MTA 1), ezen kívül van a Pálos Könyvtárban is 1 példány, és Esztergomban is hozzáférhető egy példány a Hittudományi Főiskola könyvtárában, és van egy védett példány a Simor gyűjteményben. Általában egybekötve találjuk a két kötetet, de a Pálos Könyvtárban például két külön kötetben, melyek különböző helyekről származnak. Gyönyörű barokk rézmetszetek díszítik. Digitalizálva olvasható az interneten:

Mivel kritikai kiadása nincs e zsinat szövegének, ezért összehasonlítottam az Eucharisziáról szóló fejezetet a három nyomtatott szövegben. Az első és a második kiadás között tizenegy eltérést találtam, a főszövegben is történtek kisebb kiegészítések, egy-egy mondat átfogalmazása és apró javítások, és a jegyzetekben is, például az első kiadás két helyen hivatkozik Aquinói Szent Tamásra, a második még két helyet megjelöl, illetve a második kiadásban a margóra kulcskifejezések kerültek, melyek az eligazodást segítik. Hivatkozik egy kortárs műre is: „Missa evangelica quid sit”, mely Joann Faber műve, Oláh Miklós nyomtattatta ki 1558-ban. Péterffy szövege a második kiadást követi néhány csekély eltéréssel.

Mielőtt magát az Eucharisziáról szóló részt bemutatom, a szinodális könyv egészéről néhány fontos dolog: a régi szinodális könyvek kimondottan csak a papokhoz szóltak, Oláh Miklós elsőként szólítja meg a kléruson kívül a népet is, mindenkit, aki egyházmegyéjébe és joghatósága alá tartozik. (A trentói zsinat is megszólít mindenkit, aki a keresztény névre hallgat.) A műben végig hivatkozik az egyházatyákra, és a margón forrásként meg is vannak pontosan jelölve a helyek, a trentói zsinat határozataiban ez nincs így, ott csak szentírási hivatkozásokat találunk. A szöveget – terjedelmi okokból – jelentősen rövidítve, saját fordításomban közlöm, lábjegyzetben csatolom hozzá a trentói zsinat idevonatkozó döntéseit.

Az Eucharisziáról szóló 5. fejezetet Péterffy Károly 6 cím alá osztotta be:

- §. I. Méltósága
- §. II. Mi az?
- §. III. Vajon szükséges-e mindkét szín alatt venni?
- §. IV. Az előző folytatása
- §. V. Mi követeltetik meg a papoktól?
- §. VI. E Szentség méltó tiszteletéről (imádásáról)

I. (Az Eucharisztia méltósága) A keresztség és bérmálás által már elnyert lelki életet e táplálék megőrzi és a harcra új erőt ad. Ahogyan Szent Ágoston mondja, Melkizedek rendje szerint mutatta be az áldozatot Krisztus, hogy minket magával egyre jobban és jobban összekössön, és irántunk való szeretetének kivételes jelét nyújtsa [...] Helyesen nevezik Eucharisziának, azaz hálaadásnak. Miután méltón magunkhoz vettük, mintegy isteni módon beletestesülünk. Ezentúl lelkileg táplál és erősít minket, sőt, ha méltón vétetik, a kegyelem által Isten előtt kedvessé tesz,

https://books.google.hu/books?id=WKQNr6vfMvgC&printsec=frontcover&hl=hu&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

sok ajándékot hoz magával, Krisztus minket is, csodálatos módon az ő misztikus testével összeforraszt, hogy a kölcsönös szeretet táplálására, és köztünk való ápolására a lelkeket lánggra gyújtsa.

II. (Mi az Eucharisztia?) Áldozat, az élőkért és holtakért, és a nép bűneiért.²⁴ Megismétlődik az Úr vérenek testétől való elválasztása, mely a kereszten, sőt halálában, külső alakja szerint, mint az ároni áldozat ment végbe: így igenis szükséges mindkét szín alatt átváltoztatni és felajánlani, Melkizedek²⁵ papságának rendje szerint, sőt az áldozatot bemutatónak ugyanezen a módon magához vennie. A többi hívek csak a kenyér színe alatt, mert ez az Egyház tanítása.²⁶ És akárhány érvet, hogy miért van így, nem keveset lehetne hozni, mégis egyetlen érv legyen elég Krisztus híveinek, amit semmilyen érvelés ereje nem tud a lelkükből kitépni, igen, az Egyháznak, a mi anyánknak, így tetszett. És ezt annál erősebben kell hinni, mert biztosan tudjuk, sem a hit, sem bármelyik Szentség, sem a vértanúság nem használ, csak az Egyházzal egységben lévőeknek: ennek pedig legfőbb szimbóluma maga az Eucharisztia. Emiatt vagy ezért az eretnekek és a szakadárok semmiféle hasznos gyümölcsehez nem jutnak hozzá, mert ezt az egységet vágják szét és dűlják fel.

III. (Szükséges-e két szín alatt áldozni?) Nem kell letagadnunk mégsem, hogy valaha volt az Egyházban mindkettő, bár néha a laikusoknak csak az egyik szín alatt osztották ki. Bizony az Írás is hol kenyérről és kehelyről, hol csak a kenyérről tesz említést. De az Egyháznak Krisztus hatalmat adott, hogy döntsön, és minden efféléről az idők szava szerint rendelkezzenek,²⁷ és (az Egyház) ügyel rá, hogy a lai-

²⁴ DENZINGER, HÜNERMANN, *Hitvallások, i. m.* (15. j.), 370–418. A továbbiakban rövidítve: DH – Tanítás és kánonok a legszentebb miseáldozatról, 22. ülés 1562. IX. 17. A látható áldozat engesztelő jellegű élőkért és holtakért: Nem csupán az élő hívek bűneiért, büntetésiért, elégtételeiért és más szükségleteiért, de a Krisztusban elhunytakért is, az apostolok hagyományai szerint föl lehet ajánlani. (DH 1743)

²⁵ Tanítás és kánonok a legszentebb miseáldozatról, 22. ülés 1562. IX. 17. A Miseáldozat alapítása: Mivel (Pál apostol tanúsága szerint) az Ószövetség alatt a levita papság gyarlósága miatt nem volt tökéletes áldozat, kellett (az Atyaisten irgalmas rendeléséből) „Melkizedek rendje szerint” egy másik papnak támadnia, Jézus Krisztusnak, a mi urunknak, aki képes mindent, amit csak meg kell szentelni, tökéletessé tenni és beteljesíteni. (DH 1739)

²⁶ Tanítás és kánonok a mindkét szín alatti áldozásról és a kisgyermek áldozásáról, 21. ülés, 1562. VII. 16. (2) Az Egyház hatalma az Oltárszentség kiszolgáltatásánál: az Egyházban mindig is megvolt a hatalom arra, hogy a szentségek kiszolgáltatásánál, természetesen lényegük megváltoztatása nélkül, olyat vezessen be vagy változtasson, amit a felvevők hasznára, vagy maguknak a szentségeknek tiszteletére a dolgok, helyek és idők különfélesége szerint hasznosabbnak ítélt. Ezt úgy látjuk az Apostol is helyeselte: „Úgy tekintsenek minket az emberek, mint Krisztus szolgáit, és Isten titkainak gondnokait.” (DH 1728)

²⁷ Ld. a 26. jegyzetet.

kusoknak a legalkalmasabban, a legkisebb veszéllyel, csak az egyik szín alatt nyújt-
sák a Szentséget. De semmi ok sincsen, ami miatt a laikusok azt gondolhatnák,
hogy jogtalanság történt velük. Vannak az Egyházban más dolgok is, nem is ke-
vés, amelyekkel kapcsolatban oly távol van attól, hogy a papokkal egyenlők legye-
nek. Mégsem ezért, amit látnak, hogy az Egyház tőlük a másik színt megtagadja,
vélik úgy, hogy valami módon Krisztus végül két részre van szétvágvá: de azt
kétkedés nélkül és erősen higgyék, hogy úgy egy, mint mindkét szín alatt, sőt az
átváltoztatott ostya egyetlen darabkájában is, a teljes Krisztus, teste, vére, lelke és
istensége is jelen van, és vétetik.²⁸ Maga az Úr is, a kenyérről így emlékezik meg: A
kenyér, amelyet én adok, az én testem. És ismét: Aki ezt a kenyeret eszi, örökké
él. És így, amikor valahol a teljes Krisztus vétetik, ott nem hiányozhat ép gyümöl-
cse, és kegyelme sem e nagy Szentségnek. A szent Egyháznak engedelmessé-
gétől (laikusok) igazán nem vesznek el semmiféle hasznot, sőt annyiszor nyerik
el gyümölcsét és kegyelmét az egyik szín alatt, tudniillik a kenyér színe alatt, csak
méltón közeledjenek, ahányszor mások mindkét szín alatt.²⁹

IV. Urunk Krisztus tanította, hogy csak egy szín alatt kell megtartani, abban az
időben, amikor Emmausban vette a kenyeret, és hálát adván megtörte, és annak a
két tanítványának adta: és rögtön eltűnt a szemük elől. Az evangéliumnak ezt a he-
lyét a szent atyák teljes egyetértésben így szokták magyarázni. És az Apostolok Cse-
lekedeteiben: állhatatosan kitartottak az apostolok tanításában, és a kenyértörés
közösségében, és az imádságokban. Ezen a helyen csakugyan sem a borról, sem a
kehelyről nem történik kifejezetten említés. Ezeket így, hogy megerősítsük, Urunk
Jézus Krisztus testének és vérének Szentségét egy szín alatt, egészen teljesen és
tökéletesen, a jeles Ágoston, Chrysostomus, Theophylactos, ahogyan már mondtuk,
és más szentek, és a katolikus Egyház doktorai egyetértőleg hagyták ránk. És így
senki ne merészeljen, a Szent Egyház, a mi anyánk tanításától meggondolatlanul
eltérni, vagy másképpen véleményt nyilvánítani, vagy tanítani. [...]

²⁸ Határozat a legszentebb Oltáriszentségről, 13. ülés, 1551. okt. 11. (3) Kiválósága a többi szentség
fölött: bármelyik szín alatt és mindkét szín alatt is benne van mindene. Az egész és teljes Krisztus
van a kenyér színében és annak bármelyik részében, és az egész Krisztus úgyszintén a bor színé-
ben, és annak részeiben. (DH 1641)

²⁹ Tanítás és kánonok a mindkét szín alatti áldozásról és a kisgyermek áldozásáról, 21. ülés, 1562.
VII. 16. Bármelyik szín alatt az egész és teljes Krisztust, és igazi szentséget vesszük magunkhoz:
egyetlen szín alatt is az egész és teljes Krisztus van jelen, és igazi szentséget vesszük magunkhoz
így is. Ezen okból a gyümölcsében sem csalódik, és semmi szükséges kegyelem nem hiányzik az
üdvösségéhez annak, aki csak egy színt vesz magához. (DH 1729)

V. Továbbá, mivel a pap törvényesen szentelt, csak ha böjtölt, és illón felöltözött, bármely órájában a napnak, az Úr testét méltón készítse el, és így veheti végül magához. Mi is, mivel Krisztus egész Egyházában már kezdettől kegyesen és dicséretesen rendelkeztek, mindezen szabályokat követni akarjuk, elrendeljük és megparancsoljuk: hogy Urunk Jézus Krisztus böjtölt pap által átváltoztatott Testét, a zárándokok és betegek kegyelmét, hogy ők soha ekkora jótól meg ne legyenek fosztva, az Egyházak szentélyében vagy sekrestyéjében, biztos védelem alatt, kulcsokat használva, hogy vigyázatlan kézzel ne lehessen hozzányúlni, tisztán és tisztelettel őrizték, és gyakran újítsák meg.³⁰

VI. Mivel az észszerűség követeli, anyánk az Egyház pedig parancsolja nekünk, hogy akiről hisszük, hogy az Eucharishtiában jelen van, azt köteles hódolattal kövessük, mint teremtmények teremtőnket, szolgák urunkat, sőt megváltónkat: senkinek sem kell az átváltoztatott ostyában kételkednie, hanem bárhol tartják, imádnunk kell. Szilárdan hinnünk kell azt is: amíg ezek alatt a színek alatt Urunk Jézus Krisztus embersége és istensége jelen van, addig ezek a színek, a kenyér hozzájárulásával, romlatlanul megmaradnak. Imádni kell tehát az Eucharisztia szentségét. Ugyanis senki sem eszi, mondja Szent Ágoston, aki előbb nem imáda. Ezt teszik maguk az angyalok is, akik, ahogy Szent Chrysostomus és Ambrus mondja, tisztelettel állnak körülötte, és a mindenek Urát az Oltáriszentségben imádják.³¹ Ezért mivel ezek igazak, és Krisztus végtelen erejével, e szavak által: Ez az én testem, a kenyér az Úr testévé, a bor vérévé, azonnal, természetfölötti módon kicserélődik és átváltozik, ahogyan az Atyák nevezték, átlényegül,³² ne merjen

³⁰ Határozat a legszentebb Oltáriszentségről, 13. ülés, 1551. okt. 11. (6) Őrzése és elvitele a betegekhez: Az Oltáriszentségnek szent helyen való őrzése oly régi szokás, hogy már a nikaiai zsinat idején is ismerték. Ugyanígy arról is, hogy az Oltáriszentséget a betegeknek el kell vinni, s éppen e célra a templomokban gondosan kell őrizni, [...] igen sok zsinati határozat található, és a katolikus Egyház legrégebb szokásjoga is megőrizte. Ezért e szent zsinat elhatározza, hogy mindenképpen fönntartja ezt az üdvös és szükséges szokást.(DH 1645)

³¹ Határozat a legszentebb Oltáriszentségről, 13. ülés, 1551. okt. 11. (5) Ezt a legszentebb szentséget megillető tisztelet és imádás: Nincs helye kételkedésnek azon kérdésben, hogy minden keresztyén az igaz Istennek kijáró tiszteletet – a katolikus Egyházban mindig is elfogadott módon – e legszentebb szentség iránt is hódolattal fejezze ki. [...] Hisszük, hogy egy és ugyanazon Isten van jelen benne, akit az örök Atya küldött a világra, mondván, „Imádják Őt Isten minden angyalai”, akit a bölcsök leborulva imádtak, s akiről a Szentírás tanúsítja, hogy Galileában az apostolok imádták. (DH 1643)

³² Határozat a legszentebb Oltáriszentségről, 13. ülés, 1551. okt. 11. (4) Az átlényegülés: (De transubstantiatione): az átváltoztatás a kenyér és a bor átalakulásával jár, a teljes lényege szerint lesz a kenyérből Krisztus urunk testének szubsztanciája, a bor teljes lényege válik az ő vére szubsztanciájává. Ezt az átváltozást a szent katolikus Egyház megfelelően és sajátosan az átlényegülés szóval illeti. (DH 1642)

senki semmiféle gondolattal sem gyanakodni, hogy kenyér és bor van az átváltoztatás után az Eucharisziában. Hogy ez pedig hogyan történik, azt nem kell keresnünk. Elég ugyanis annyi, hogy ez így van, ezt nekünk erősen hinnünk kell, és Isten csodálatos és hihetetlen hatalmában egyáltalán nem kell kételkednünk. Ugyanis ha volt annyi ereje Illés szavának, hogy az égből a tüzet lehívja, kételkedhetünk-e benne, hogy Krisztus szava képes a színek alatt az alkotóelemeket kicserélni?

A szentmiseáldozatról szóló 16. fejezetet szintén Péterffy osztotta 3 részre:

- §. I. Az oltáron bemutatott áldozat vér nélküli.
- §. II. Az erről szóló rendelkezés az evangéliumon, a hagyományon és a szent atyákon alapszik.
- §. III. Kinek és mikor kell bemutatnia.

I. Mert ha megváltozik a papság, szükséges, hogy az áldozat is megváltozzék, ahogyan Pál mondja. (Zsid. 7.) Azért az evangéliumi papnak evangéliumi papság és áldozat felel meg. Ugyanis Isten minden főpapot vagy papot az áldozatbemutatásra rendelt, Pál tanúsága szerint (Zsid. 5.), hogy följánlja az adományokat és az áldozatokat a saját bűneiért és a népéért. Azonban semmi más a szentmiseáldozaton kívül az evangéliumi törvény szerint nem lehetséges (J. Faber: *De missa evangelica*). Erről mondja Isten Malakiás által (Mal. 1.)³³ napkelettől napnyugatig nagy az én nevem a nemzetek között, és mindenhol tiszta áldozatot mutatnak be nevemnek. Ugyanis egyedül a papok ajánlják fel az Atyaistennek, nem kecskebakoknak vagy állatoknak, hanem magának Krisztusnak, az Isten fiának ezt a tiszta áldozatát, nem azon véresen, ahogyan egyszer feláldoztatott a kereszten, hanem teljesen vér nélkül, és kimondhatatlanul, Melkizedek rendje szerint. Különösképpen Szent Ignác írja, hogy az apostolok bemutatták a szentmisét, és hogy van áldozat, és Szent Cypriánus és Ágoston, Jeromos, Chryzostomus, Iréneusz és Béda Venerabilis, és mind az egyház doktorai erről tettek tanúságot, és kiemelkedik közülük az Úr apostolának, Jakabnak a miséje, kiváló hitével, így a párizsiaknak³⁴ nincs mentségük.

³³ Tanítás és kánonok a legszentebb miseáldozatról, 22. ülés 1562. IX. 17. (1) Éppen ez a tiszta áldozat az, amelyet az áldozat-bemutatók semmilyen méltatlansága vagy rosszasága nem szennyezhet be, erről az Úr Malakiás által előre megmondta, hogy minden helyen tisztán fogják feláldozni az Ő nevének, amely nagy lesz a nemzetek között. (DH 1742)

³⁴ A párizsi egyetem teológusainak tévedéséről beszél, akik a patrisztikus hagyományt elvetették.

II. Akik tehát tagadják, hogy van szentmiseáldozat, tagadják az evangéliumot, és a kegyelem törvényét, az ő áldozatát megsemmisítik, papságát megtagadják, hogy Krisztus Urunknak és a keresztényeknek örökségül adják, amiről a 147. zsol-tár mondja, hogy nem tett így minden néppel. Mivel pedig semmiféle törvény nincs pap nélkül, sőt áldozat nélkül, így ez az ő sajátossága, hogy sem más törvénynek, sem más népnek ő nem közös áldozata vagy papja; mi oka van, kérdezem én, amiért ezt, az evangéliumi törvényért is, nem tesszük minden más elé?

A mózesi törvénynek ugyanis, és a zsidó népnek voltak papjai, szertartásai, sőt saját áldozatai, amelyek semmilyen törvénynek, semmilyen népnek (kivéve a prozelitákat) nem voltak a sajátjai, vagy velük közösek. És mi meg mernénk tagadni az evangéliumi törvénynek örökségül adott áldozatot? Urunk Jézus Krisztus, amikor az utolsó vacsorán, a kenyeret életében testévé, a bor szubsztanciáját valóban teljesen kiontott vérévé, de ami nem sokkal később a kereszt oltárán, különféle kínok között, bűneinkért kiontatott, igazán és valóban átváltoztatta. Apostolait rögtön papokká tette,³⁵ hogy szavának erejével ezt tegyék, sőt az Áldozatnak ezt a hallatlan és egészen isteni nemét, nagyon kegyetlen szenvedésének emlékét, amikor teste a lelkétől, és vére a testétől igazán és valóságosan elválasztott, úgy, mint egy bizonyos örök királyság Szentségét irányítsák, mondván: ezt cselekedjétek az én emlékezetemre. Amely kettőt világosabb szavakkal megkülönböztetve, Pál, nehogy az eretnekek tévelygése bárhol elterjedjen, így szólt: Tegyétek ezt, ahányszor csak tenni fogjátok, az én emlékezetemre. És anyánk, az Egyház rendeli, hogy a kehely átváltoztatásakor azt kell mondani: valahányszor ezt teszitek, az én emlékezetemre tegyétek. Mintegy nyíltan megmondja: tegyétek bizony ezt, amit én teszek, szavaim erejével kicserélve a kenyér és a bor szubsztanciáját, és ezeket magukat az én emlékezetemre tegyétek: hogy az áldozat is legyen valóságos a nép bűneiért, és szentség és a véres áldozat emlékezte. Kik vagyunk tehát mi, akik az Úr döntését és rendelését bármiféle döntéssel akár megváltoztathatnánk, vagy akár csak gondolhatnánk erre? Tehát bárkik az Egyháznak ezt a legszentebb áldozatát az új törvényből el akarják törölni, ugyanezzel a döntéssel kinyilvánítják: Ők maguk akarják, Krisztus törvényét magát, és az Egyháznak, az ő jegyesének teljes

³⁵ Tanítás és kánonok a legszentebb miseáldozatról, 22. ülés 1562. IX. 17. (1) Istenünk és Urunk tehát, [...] mivel a halála nem szüntette meg a papságát, az utolsó vacsorán, „önmagát mindörökké Melkizedek rendje szerinti papnak” nyilvánítva, testét és vérét a kenyér és a bor színe alatt az Atyaistennek följajánlotta, és ugyanazon dolgok színei alatt az apostoloknak nyújtotta, hogy magukhoz vegyék: őket akkor az Újszövetség papjaivá tette, és ezen szavaival megparancsolta nekik és a papságban utódaiknak, hogy ők is ajánlják föl: „Ezt tegyétek az én emlékezetemre”, amint ezt a katolikus Egyház mindig is így értette és tanította. (DH 1740)

hierarchikus rendjét, és isteni ragyogását, és magukat a papokat is a középpontból kivetni, akik pedig leginkább az áldozatért vannak rendelve, hogy felajánlják a bűnökért; [...]

III. Legyen tehát leszögezve: kell lennie áldozatnak is az új törvény szerint, és papoknak is, akik azt felajánlják. A mise így tehát szentség, és áldozat, amit az élőkért és a holtakért is felajánlanak. Szentség ugyanis: mivel nem csak egy szent dolognak, azaz az Úr szenvedésének emlékezete, hanem az Úr valóságos jelenlétének, és teste és vére valóságának e színek alatt lévő jele. [...] És ha áldozás nem történik a misében, az semmivel sem kevésbé áldozat, és celebrálják méltón, [...] Továbbá, mivel [...] nem mindig és mindenhol van jelen a keresztény nép, akinek a szent közösséget a pap, valahányszor ő maga áldozik, kiszolgáltatóná, mégis, ha vannak ott valakik, és készek rá, hogy magukhoz vegyék a szentséget, azt valóban mindig szolgáltatassák ki nekik.³⁶ Ahogy különösképpen szent Ignác, János apostol tanítványa mondta: nem szabad a püspök nélkül sem felajánlani, sem bemutatni az áldozatot, sem misét celebrálni. És ismét Kelemen, Péter (apostol) tanítványa mondta: misét senki a papok közül a püspök parancsa nélkül a plébániáján ne végezzen. És lejjebb: más helyeken az áldozatot bemutatni és misét celebrálni nem szabad, csak ott, ahol a saját püspöke megparancsolja, vagy ha az a szabályosan szentelt püspök, ti. akihez a város tartozik, által felszentelt. [...] ezt az apostolok az Úrtól kapták és hagyták ránk, mi ezt tanítjuk, nektek és mindenkinek megparancsoljuk, hogy botladozás nélkül tartsátok meg, és tanítsátok azoknak, akiket illet. Eddig Szt. Kelemen. [...] Megparancsoljuk, hogy egész egyházmegyénkben így higgyétek és őrizzétek, ahogyan anyánk, a szent Római és Katolikus egyház hiszi, őrzi, és az egész világon mindig tanította, és most is tanítja. Sőt azt is meg akarjuk parancsolni, hogy a misét, a szent egyház már megismert szokása szerint, senki ne végezze más nyelven, mint latinul.³⁷ Hasonlóképpen, súlyos bűn

³⁶ Tanítás és kánonok a legszentebb miseáldozatról, 22. ülés 1562. IX. 17. (6) Bár azt óhajtáná a szentséges zsinat, hogy minden egyes szentmisénél az ott álló hívek nemcsak lelki érzülettel, hanem szentségi vétellel is áldozzanak, hogy így e legszentebb áldozat gyümölcse bővebben teremjen számukra, ha ez mégsem mindig lehetséges, azért még azon miséket, melyekben szentségileg egyedül a pap áldozik, mint magánmiséket és tilosakat mégsem ítéli el, inkább helyesli és ajánlja, föltéve, hogy e misék is tulajdonképpen közöseknek minősíthetők, részben, mivel azokban a nép lelkileg áldozik, részben mivel az egyházi közösség szolgája nemcsak magáért, hanem minden hívőért mutatja be, akik Krisztus testéhez tartoznak. (DH1747)

³⁷ Tanítás és kánonok a legszentebb miseáldozatról, 22. ülés 1562. IX. 17. (8) Jóllehet a szentmise a hívő nép nagy oktatója, mégsem látták hasznosnak az Atyák, hogy mindenhol népnyelven mutassák be. [...] mégis, nehogy Krisztus juhai éhezzenek, [...] előírja a szent zsinat minden egyes lelkipásztoroknak és lelki vezetőnek, hogy a misézés közben maguk, esetleg mások által gyakran ki is

terhe alatt elrendeljük, hogy úgy a népnyelvű, mint a latin énekeket, azokon kívül, melyek száz évnél régebbiek, és elődeink bizonyosan jóváhagyták, vagy azokon kívül, melyeket mi fogunk jóváhagyni, a templomoktól tartsák távol, nehogy holmi jámborság címén a magyar nép, tévedésbe essék, ahogyan, fájdalom! sok helyütt láttuk azt megadni.

Következtetések

A trentói és a nagyszombati zsinat Eucharisztiairól szóló tanításának viszonyáról megállapíthatjuk, hogy a legteljesebb összhangban vannak, és Oláh Miklós szándéka az egyetemes zsinat döntéseinek kihirdetése volt saját egyházmegyéjében. Teológiai szempontból a legfontosabb az „átlénygülés” kifejezés használata, mely csak a trentói zsinat óta normatív. Ezen kívül azonban azt is látjuk, hogy nemcsak az 1551-ben a legszentebb Oltáriszentségről hozott határozat öt témáját tudtuk azonosítani az esztergomi szinódus szövegében, hanem meglepő módon az 1551 decemberében ugyan tárgyalt, de végül csak 1562-ben elfogadott, a mindkét szin alatti áldozásról és a szentmiséről szóló határozatok összesen nyolc témáját is. Tehát jóval a „Benedictus Deus” bulla kihirdetése előtt (1564. január 26.), mellyel IV. Piusz pápa a zsinat döntéseit hivatalosan véglegesítette, Oláh Miklós érsek saját törvényhozó hatalmával az 1560-as zsinat szinodális könyvébe belefoglalta azokat, és két kiadásban meg is jelentette, így nemcsak saját egyházmegyéjének, illetve a zsinaton személyesen jelenlévőknek használt vele, hanem sokkal szélesebb körben tudta terjeszteni, és a katolikus hitet erősíteni ezzel.

Összefoglalásként végül megállapíthatjuk, hogy Oláh Miklósban egy lánglelkű, buzgó, szenvedélyes főpapunkat ismerhettük meg ezekből a rövid részekből, aki a mostoha körülmények ellenére minden tőle telhetőt megtett a katolikus hit védelméért, és az egyház megújulásért.

fejtsenek valamit azokból, amik a misében elhangzanak, [...] különösen az Úr napján, és nagyobb ünnepeken. (DH 1749)

H. Kolba Judit

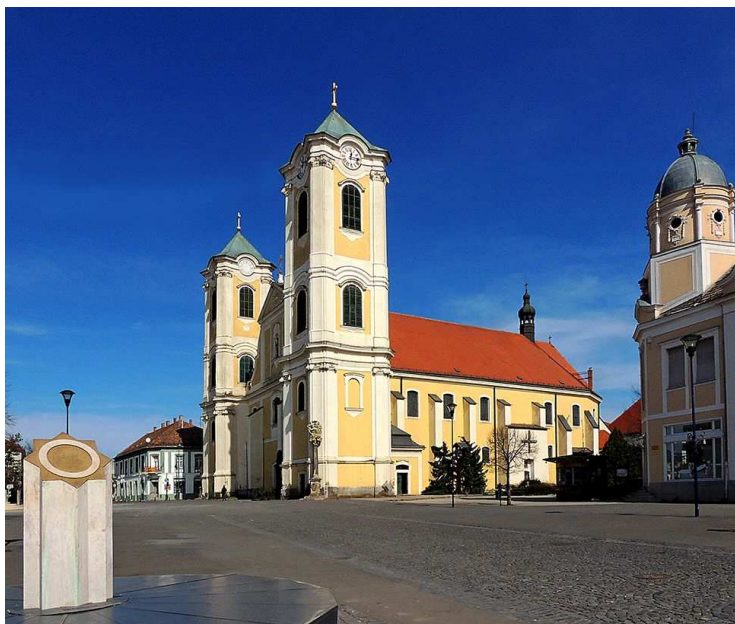
A megújult Gyöngyösi Kincstár

A Szent Bertalan-templom

Gyöngyös Heves megye második legnagyobb városa. Az első említés a településről 1301-ből ismert. A falu a mai Szent Bertalan templom környékén feküdt, kis Corpus Christi nevű kápolnával és fallal körülvett iskolával. .

1334-ben Károly Róberttől mezővárosi rangot kapott a helység, a város földesurának, Szécsényi Farkas Tamásnak kérésére. Templomát a 15. század végén csarnoktemplommá alakították, ez lett a korszak legnagyobb plébániatemploma Magyarországon.

A következő évszázadok alatt több tűzvész pusztított a városban: 1526, 1587, 1674, 1730 években. Természetesen a templom is mindannyiszor megszenvedte a csapást, liturgikus tárgyainak pusztulásával. 1917-ben történt a város legnagyobb tűzvésze. A rendkívüli összefogással elkészült új Nagytemplomot 1922. október 22-én szentelték fel. (1. kép)

1. kép

Almásy Pál gyöngyösi nemesúr 1784-ben építtette a város egyik legszebb palotáját, mely a 19. század közepéig volt az Almásy család tulajdonában. 1934-ben vette meg a Szent Bertalan templom plébániája az épületet, részben közadakozásból. Itt lett a későbbi Kincstár helyszíne.

Guba Pál volt az alapítója az egyházi gyűjteménynek, ő szerezte meg a város és a plébánia történeti értékeit, amelyből az Egyházmegyei Kincstár létrejöhett. 1991-ben készült el végül a Kincstár, Nagy Lajos apátplébános úr irányításával.

2014-ben megújulva, kibővíve nyitotta meg kapuit az új köntösbe öltöztetett kiállítás, Juhász Ferenc plébános úr elképzelése és állhatatos munkája eredményeként.

Az ötvös gyűjtemény

Az egyházi gyűjtemények között Esztergom után a gyöngyösi kincstár az, mely páratlan együttessel rendelkezik különböző korú ötvöstárgyakból. A 15. századtól a város gazdag patrónusai, polgárai sorozatban rendelték meg az igen értékes liturgikus tárgyakat a Szent Bertalan templom egyre gazdagodó kincstára számára. Szerencsére, a sok tűzvész ellenére ezeknek a kincseknek nagy része hibátlanul átvészelte az évszázadok eseményeit.

Legkorábbi, a 15. század közepi zománcdíszes kehely. 1500 körül készült a 7 pompás filigrándíszítésű kehely. A gyűjteményben 24 kehely (16–20. század), és 8 úrmutató (16–18. század) található. A keresztek legkorábbi darabjai a 15–16. századból, 12 talpas kereszt későbbi időből származik. A 17. századból 2 cibórium maradt. A kiállításon látható még 3 ereklyetartó, filigrándíszes pásztorbot és 32 bronz gyertyatartó.

Helyi ötvösség nyomait csak a 16. századból ismerjük, akkor egy ötvöst, 1732-ben 2 mestert említenek. A 18. század végén szólnak több mesterről, de ötvös céh működésére nincs utalás. A tárgyak nagy részét nem tudjuk mesterhez kötni.

A liturgiában a leggyakrabban használt tárgyak a *kelelyheke*, mellyel a legszentebb áldozatot mutatja be a miséző pap. Anyaguk az évszázadok folyamán gyakran változott, fém, sőt fa, üveg is lehetett. A 9. században született rendelet előírta, hogy a kupapohár belseje, mely a megszentelt borral érintkezik, aranyozott legyen.

A gyűjtemény legkorábbi kelyhe egy 15. század 2 felében készült ötvös remek, áttört karéjos talpa leveles díszű. Kupakosarán kerek mezőkben a négy evangélista szimbólumai és a Kálvária zománcos képei láthatók. Felül lilimos párta keretezi a pohár közepét. (2–3. kép)

2. kép

3. kép

A hét legértékesebb kehely a filigrándíszes sorozat darabjai. A teljesen egyforma mintájú kelyhek évek óta foglalkoztatják a kutatókat készülesi helyük és Gyöngyöstre kerülésük miatt. Az bizonyosnak mondható, hogy egy műhely remekei, és 1500 és 1510 közötti években gyöngyösi mesterek remekeinek számíthatók.

Lényegük a közös technika: megsodort drótszálak mentén különféle rajzolatok szerint felforrasztott apró filigrán gömbökkel kialakított minták. A gömböket a korabeli ismeretek szerint a törökök börtü szava után nevezték. Így lett a technika börtüs filigrán nevezetű. Közben a talpakon és a kupapoharakon apró öntött elemek, vagy egy-egy préselt levél bontja meg a kelyhek felületét. (4–5. kép)

4. kép

5. kép

A hasonlóság mellett néhány kelyhet a talpán levő vésett felirat alapján tudjuk megkülönböztetni. S R L. betűk (6. kép), LUCAS KARDOS (7. kép), CALIX ROSARY (8. kép): talán a készítőket jelzik. A „CALIX. S. ELISABETHAE ANNO D 1661 RECUPERATUS” szöveg a kehely visszaszerzésére utal.

6. kép

7. kép

A megújult Gyöngyösi Kinctár

8. kép

Egy 1700 körül készült barokk kehely talpát páros szeráffejek díszítik. (9. kép) Öntött nódusza díszvázát utánoz. A kehely kupakosarán három zománcos képen Mária mint az ég királynője, a trónoló Madonna (10. kép) és a Madonna vitorlás csónakban egy halással. Talpán vésvé Almási Ágnes neve és 1718 évszám.

9. kép

10. kép

Úrmutatók csak 1264 után kerültek az egyház liturgiájába. Ekkor volt Lüttichi Julianna ágostonrendi apáca látomása, akinek az álmában megjelent Úr Jézus hiányolta, hogy az Oltáriszentségnek nincs ünnepe az egyházi évben. Julianna továbbította álmát IV. Orbán pápának, aki rövidesen elrendelte, hogy nagy fényességgel ünnepeljék meg az Úrnapiját. Természetesen ehhez az ünnephez egy méltó, reprezentatív liturgikus tárgyat kellett alkotni az Oltáriszentség számára, így automatikusan adódott a század legpompásabb építményének, a gótikus székesegyháznak az utánzása. A tornyokkal, fiálékkal, öntött szobrocskákkal, a szekrényke közepén a szentostya tartására szolgáló, félhold alakú lunulával díszített gótikus úrmutató alakja fennmaradt egészen a 17. század végéig.

11. kép

Ebből a nagyon díszes formából, a sok apró részlet sérülékenysége miatt kevés maradt meg. Ezeknek egyik legcsodálatosabb emléke a gyöngyösi Kincstár úrmutatója. (11. kép)

A nagy gótikus úrmutató újabb talányt jelent. Ezt a 15. század végi remeket ugyanis nem tudjuk, hol készítették. További sorsára az 1633-ban Gyöngyösre költözött jezsuiták jelenléte adhat magyarázatot. Mivel a nagyszombati rendház felügyelete ekkor már kimutatható a városban, lehet, hogy nagyszombati ötvösművel van dolgunk. Az tény, hogy az úrmutató alját a 17. század közepén egy nagyszombati ötvös már javította, aki az összevont IS mesterjegyet ütötte az úrmutató talpába. A négykaréjos talp viszonylag alacsony, felső része fokozatosan keskenyedő gótikus torony támpillérekkel körülvelt formában. Az ostyatartó szekrény körül szentek kicsi öntött szobrai: Szent Péter, Szent Pál, Szent Borbála, Szent Dorottya, Szent Katalin és Szent Erzsébet. Felső harmadában holdsarlón álló Szűz Mária díszíti a felületet. (12. kép)

Az úrmutatók történetében nagy változást hozott a barokk kor: az ötvösművek központi helye a többnyire kerek kis ostyaszekrény, benne a szentostya tartására szolgáló lunulával. A szekrényke mögé kerek vagy ovális lemez az ún. sugárkoszorú került, melyre kagylók, növényi díszek között szentek, angyalok öntött szobrait forrasztották, legfelül általában a Szentháromság alakjaival. Szára és a talpa nagyjából azonos lett a kelyhek díszítésével.

A Kincstár másik legizgalmasabb úrmutatója a 17. század 2. feléhez köthető remekmű. (13. kép) Ennek különlegessége a felül álló, adományt nyújtó Szent Erzsébet szobor, (14. kép), valamint két oldalt a tornyot tartó Szent Borbála (15. kép) és Szent Apollónia fogóval ábrázolt alakja. Mindhármuk szerepeltetése szokatlan, nem jellemző őket úrmutatóra helyezni. Az ovális ostyaszekrény körül nagy levelek, virágok, angyalfejek domborodnak. Készítési éve a talp szerint 1685.

12. kép

13. kép

14. kép

15. kép

A barokk úrmutatók alakjában készültek az *ereklyetartók*, melyek közepén, kis tokban szentek ereklyéit helyezték el. 1780 körül készült a Kincstár legszébb ereklyetartója. (16. kép) A kerek, domborított talp viszonylag kisebb, felső kétharmada sugárkoszorúval keretelt, közepén levél és ékkőkoszorúval keretelt ovális szekrényben van az ereklye. Felette kisebb koszorús keretben piciképp egészíti ki a tárgy díszes felületét. (17. kép)

16. kép

17. kép

A *cibórium* is gyakori tárgya a liturgiának. Így nevezték a késő középkortól a kehely alakú fedeles edényt. Az inventáriumokban úgy szerepelt: „in qua reponitur eucharistia” – amelyben az előre megszentelt szentostyákat őrzik. Anyagára a kelyhekével azonos előírások voltak, a középkortól már készíthették bronzból és rézből is.

Kiemelkedően szép a gyöngyösi kincstár két 17. századi cibóriuma, melyeket koronát utánzó fedelük teszi egyvedivé. A díszesebb cibórium (18. kép) jelentősége, hogy tudjuk a készítőjét: a talpában beütött Nagyszombat ötvös céh jegye és Benedictus ötvös mesterjegye. Díszes a félgömbalakú fedél koronát utánzó dísze, 4 pánttal borítva. (19. kép) Másik, hasonló cibórium kupakosarán két pap és a Madonna alakja van. Fedele emlékeztet a szent koronára, a pántokon vésett apostol képekkel. Talpperemében „Resid. Gyöngyös S. I. 1668” véset és DP mesterjegy, nagyszombati jeggyel.

18. kép

19. kép

A *kereszt*, latinul *crux*, a kereszténység legrégebb szimbóluma, a jézusi megváltás emléke. A 15. század közepére alakult ki a szokás, hogy külön talpas keresztet készítettek az oltárra és külön körmeneti keresztet is tartottak

A legrégebb tárgyak közé sorolhatjuk a kincstár 3 talpas keresztjét, melyek a 15. század végén, ill. a 16. század elején készültek. Jellegzetes gótikus formájukat a karéjos talpak, a kápolnafülkét utánzó nóduszok és az öntött korpuszok, Krisztus testek határozzák meg. De mindhárom feltűnnek a korai reneszánsz levelek,

bimbók a kereszt szárain. A legkorábbi kereszt két oldalán kihajló ágakon, Szűz Mária és Szt. János öntött szobrocskája áll. (21. kép) Ezen a kereszten nagyon szép a kápolnakoszorús nádusz, pici rozettákkal díszítve, valamint a hátoldalt beborító, áttört levélindával díszített lemez. (20. kép)

21. kép

20. kép

Rövid összefoglalásunk emlékeztetni szeretne a gyöngyösi Szent Bertalan templom évszázadok alatt összegyűlt, és szerencsésen megmenekült kincseire, melyek az egykori gazdag polgárváros egyház iránti tiszteletének és a liturgia iránti szeretetének pompás emlékei.

A fényképeket Kövesdi Róka Lajos (Veszprém) készítette.

Korondi Ágnes*

Eucharisztikus imádságok a késő középkori magyar nyelvű imakönyvekben

A késő középkori magyar nyelvű imádságos könyvekben vagy imádságokat is tartalmazó kódexekben az egyik tematikusan jól elhatárolható imádságcsoporthoz az eucharisztiahoz kapcsolódó szövegek képezik. Ezek legtöbbször három liturgikus alkalomhoz kapcsolódnak: a bevezető rubrikák vagy a zárlatok tanúsága szerint úrfelmutatáskor, áldozás előtt vagy után kellett mondani őket.

A magyar kódexirodalom keletkezésének korára az Oltáriszentség a vallásos élet egyik központi elemévé, teológiailag és kulturálisan is erősen telített szimbólummá vált.¹ A kora középkorban az eucharisztia kérdése ritkán vált teológiai viták tárgyává, ám a Paschasius Radabertus és Ratramnus közötti 9. századi disputa Krisztus testének valós vagy szimbolikus jelenlétéről az Eucharisztiaiban² előrevetítette a későbbi igencsak élénk teológiai összeütközéseket. A 11. században a Tours-i Berengár nézetei körül fellángoló viták a *transsubstantiatio* tanának kikristályosodásához vezettek.³ 1215-ben a IV. lateráni zsinat vezeti be a fogalmat. A század során Aquinói Szent Tamás tanításában az eucharisztiaival kapcsolatos egyházi álláspont az arisztotelészi metafizika szubsztancia-fogalmának felhasználásával nyerte el klasszikus megfogalmazását.⁴ A Corpus Christi ünnepének 1264-

* A szerző az MTA–OSzK Res Libraria Hungariae Kutatócsoport munkatársa.

¹ Az Eucharisztia középkori vallási és kulturális jelentőségéről, értelmezéseiről, a lelkiségben betöltött szerepéről lásd a következő összefoglaló munkákat: Miri RUBIN, *Corpus Christi: The Eucharist in Late Medieval Culture*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991; G. J. C. SNOEK, *Medieval Piety from Relics to the Eucharist: A Process of Mutual Interaction*, Leiden, Brill, 1995 (Studies in the History of Christian Thought, 63); Ann W. ASTELL, *Eating Beauty: The Eucharist and the Spiritual Arts of the Middle Ages*, Ithaca, N.Y., Cornell University Press, 2006; *A Companion to the Eucharist in the Middle Ages*, eds. Ian Christopher LEVY, Gary MACY, and Kristen VAN AUSSDALL, Leiden – Boston, Brill, 2011.

² A vita szövege magyar fordításban is olvasható: PASCHASIVS RADABERTVS – RATRAMNVS, *Az Úr testéről és vérééről*, Budapest, Kairosz – Paulus Hungarus, 2001. A vitáról és kora középkori kontextusáról lásd: Celia CHAZELLE, *The Eucharist in Early Medieval Europe = A Companion to the Eucharist*, i. m., 205–249.

³ Erről lásd: Gary MACY, *Theology of the Eucharist in the High Middle Ages = A Companion to the Eucharist*, i. m., 370–378.

⁴ Marilyn McCORD ADAMS, *Some Later Medieval Theories of the Eucharist: Thomas Aquinas, Gilles of Rome, Duns Scotus, and William Ockham*, Oxford, Oxford University Press, 2010.

es bevezetése,⁵ az úrnapi körmenetek,⁶ az eucharisztikus csodák,⁷ a Corpus Christi társulatok⁸ mind hozzájárulnak ahhoz, hogy az Oltáriszentség tisztelete és az ezt biztosító szövegek, valamint képzőművészeti tárgyak elterjedjenek Európá-szerte,⁹ s így Magyarországon is.¹⁰

A latin nyelvű prédikációk,¹¹ az adatolt díszes úrnapi körmenetek (Buda 1412, 1424),¹² szentvérereklyék,¹³ már a 14. századtól megalakuló Krisztus Teste társulatok¹⁴ mellett a korai anyanyelvű emlékekben is felbukkan e szentség. A *Gyulafehérvári Sorok* Szent Tamás-napi beszédéhez készült magyar distinkcióban megjelenik az oltáron Krisztus testévé váló kenyér.¹⁵ Az 1980-as években Holl Béla által a horvátországi Šibenik ferences kolostorában felfedezett, 1433 és 1435 között Laskai Demeter által másolt iskoláskönyv 16. fóliójára bejegyzett magyar vers úrfelmutatásra készült.¹⁶ Latin fordításról van szó, bár a fordító nem biztos, hogy azonos a kódex készítőjével, s a fordítás kora sem ismeretes.¹⁷ Egészen pontos latin megfelelője nem került elő. Későbbi, prózában fordított párhuzama a *Then-*

⁵ RUBIN, *Corpus Christi*, i. m. (1. j.), 164–212; Barbara R. WALTERS, *The Feast and Its Founder = The Feast of Corpus Christi*, eds. Barbara R. WALTERS, Vincent CORRIGAN, Peter T. RICKETTS, University Park, Pennsylvania State University Press, 2006, 3–54.

⁶ *Uo.*, 243–270.

⁷ *Uo.*, 108–128.

⁸ *Uo.*, 232–242.

⁹ Kristen VAN AUSDALL, *Art and Eucharist in the Late Middle Ages = A Companion to the Eucharist*, i. m., 541–617.

¹⁰ Az Oltáriszentség középkori magyarországi tiszteletéről összefoglalóan lásd: BÁLINT Sándor, *Karácsony, húsvét, pünkösd: A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából*, Budapest, Szent István Társulat, 1973, 344–348.

¹¹ Lásd például: Ottó GECSER, *Preaching the Eucharist: Sermons for Maundy Thursday and Corpus Christi in the Fifteenth-century Hungarian Sermon Collection 'Sermones Dominicales'*, MA thesis, Budapest, Central European University, 2000.

¹² Ezekről lásd: BALANYI György, *Középkori magyar Úrnapok, Vigilia*, 1953, 292–299.

¹³ A magyarországi szentvérereklyékről lásd: BALANYI György, *A Szentvér tiszteletének nyomai a magyar középkorban, Vigilia*, 1952, 573–581.

¹⁴ PÁSZTOR Lajos, *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*, Budapest, METEM, 2000, 23–27; KUBINYI András, *Vallásos társulatok a késő középkori magyarországi városokban = Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*, Budapest, METEM, 1999, 341–352; Marie-Madeleine DE CEVINS, *Az Egyház a késő-középkori magyar városokban*, Budapest, Szent István Társulat, 2003, 130–147; MAJOROSSY Judit, *A Krisztus Teste Konfraternitás helye a középkori poszsonyi polgárok életében = Bártfától Poszsonyig: Városok a 13–17. században*, szerk. CSUKOVITS Enikő, LENGYEL Tünde, Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2005 (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok, 35.), 253–291.

¹⁵ A. MOLNÁR Ferenc: *A legkorábbi magyar szövegmélekek: Olvasat, értelmezés, magyarázatok, frazeológia*, Debrecen, Debreceni Egyetem, 2005, 137–145.

¹⁶ HOLL Béla, *Egy ismeretlen középkori iskoláskönyv és magyar verses nyelvemlék 1433-ból*, MKsz., 100(1984), 3–23.

¹⁷ Mátai Mária kismonográfiája részletesen tárgyalja e kérdéseket: MÁTAI Mária, *Első magyar verses imádságunk: A Laskai Sorok (1433)*, Budapest, Universitas, 2002².

rewk-kódex 245. oldalán olvasható,¹⁸ ami a szöveg népszerűségére és esetleges szóbeli hagyományozódására mutat. Tartalmi szempontból a *Laskai Sorok* szövege teljesen összhangban van a későbbi eucharisztiaiával kapcsolatos imádságokkal, akár tipikusnak is mondható: az áldozó elismeri bűnös, méltatlan voltát, megtisztulásért és örök üdvösségért könyörög anélkül, hogy a misztérium mibenlétét megpróbálná teológiailag körüljárni, vagy annak teológiai mélységét komplex metaforikával érzékeltetni. E tekintetben a magyar nyelvű eucharisztikus imák eltérnek mind Aquinói Szent Tamás Corpus Christi-himnuszaitól, amelyeket teológiai és költői szubtilitás és invenciózusság jellemez,¹⁹ mind a barokk kori úrvacsorai énekek részletező didaktikusságától,²⁰ bár a tanító jellegre akad egy-két példa.²¹

Mielőtt azonban rátérnék a 16. század eleji magyar nyelvű kódexek eucharisztiaiával kapcsolatos imáinak tárgyalására, érdemes röviden kitérnem közvetlen kontextusukra, a korpusz egyéb olyan szövegeire, amelyek a késő középkori hívő számára olyannyira fontos szentségről részletesebben írnak. Az imádságok mellett traktátusok, prédikációk, legendák és csodaelbeszélések is tanúskodnak arról, hogy a magyarul olvasó apácaközönség lelki vezetői hangsúlyt fektettek az Eucharisztiaiával kapcsolatos tanítások közérthető módon való átadására. A legrészletesebbek az áldozásról szóló traktátusok e tárgyban. A *Nádor-kódex* legelején olvasható szöveg²² a méltón és méltatlanul áldozásról, valamint az áldozás hasznairól értekezik. A traktátus tanúskodik arról a korabeli igencsak erős aggodalomról, hogy aki méltatlanul, megfelelő lelki felkészülés nélkül járul a szentséghez, Szent Pál szavaival élve „ítélt eszik és iszik”.²³ Éppen ezért hangsúlyozza az értekezés harmadik része, hogy melyek azok a jelek, amelyekből a hívő felismerheti, hogy méltó a szentségre.²⁴ Az *Érsekújvári Kódex* két traktátusa is eligazítást nyújt arról, hogyan kell felkészülni az áldozásra. Mindkettő a Sövényházi Márta által gondo-

¹⁸ A két szöveg viszonyáról lásd: *Uo.*, 29–36; A. MOLNÁR Ferenc, *Két régi magyar ima az oltárszentségről: A Laskai Sorok és párhuzamos szövege a Thewrenk-kódexben*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2000 (Nyelvtudományi Értekezések, 148).

¹⁹ GÁBOR Csilla, *Teológia és poézis: Aquinói Tamás, a trubadúr* = G. Cs., *Laus et polemia: Magasztalás és vetekedés középkor- és korújkorú szünegítéskönyvekben*, Debrecen – Kolozsvár, Debreceni Egyetemi Kiadó – Bolyai Társaság, Egyetemi Műhely Kiadó, 2015, 31–50.

²⁰ Erről lásd H. Hubert Gabriella tanulmányát a jelen kötetben (81–93).

²¹ Lázs Sándor a *Gömör- (141–142)* és *Thewrenk-kódexben* (238–241) egyaránt szereplő búcsús imádság esetében „kateketikus színezet”-ről beszél, „hiszen az oltárszentséghez imádkozván, egyszerűsítve ugyan, de a *Hiszkegy* hittételeit sorolja föl”. LÁZS Sándor, *Apácánéveltség Magyarországon a XV–XVI. század fordulóján: Az anyanyelvű irodalom kezdetei*, Budapest, Balassi, 2016, 382.

²² ELTE Egyetemi Könyvtár, Cod. Hung. 1. Kiad.: *Nádor-kódex: 1508: A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel*, kiad. PUSZTAI István, bev. PUSZTAI István, MADAS Edit, Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1994 (Régi Magyar Kódexek, 16), 1–41.

²³ 1Kor 11,27–29.

²⁴ *Nádor-kódex*, i. m. (22. j.), 33–41.

san összeállított²⁵ kézirat második szerkezeti egységében foglal helyet, a helyes szerzetesi életre nevelő tanítások között. A *Vitkovics-kódex*ben több fejezettel szereplő pszeudo-bonaventurái mű, a *Regula novitiorum* áldozásról szóló fejezetének²⁶ kissé átdolgozott változata az *Érsekújvári Kódex*ben *Urunk Jézus Krisztusnak szent testének vételéről* címen szerepel,²⁷ s egyhetes, önvizsgálatot, bűnbánatot, passiómeditációt, böjtöt és imádkozást magába foglaló előkészületet ajánl. Az áldozás után is megmaradó méltatlanság-ézés és az előírt hálaadás, mint látni fogjuk, leggyakoribb témája a szentség vétele után mondandó imáknak. A kódex másik, a helyes „kommonikálásról” szóló szövege az álbernáti *Liber de modo bene vivendi* vonatkozó fejezete,²⁸ amely a szentséggel élés helyes módja mellett röviden az eucharisztia teológiai magyarázatára is sort kerít.²⁹ Az Oltáriszentséggel kapcsolatos részletes teológiai tanítás a kódex vége felé olvasható, a Temesvári Pelbártra alapozó úrnap predikációban.³⁰ Ebből a beszédből az Eucharisztia bibliai eredettörténete mellett a *transubstantiatio* tanával és a *Corpus Christi* ünnepe pápai elrendelésének körülményivel is megismerkedhettek a Nyulak szigeti domonkos apácák.

Szintén az ő számukra készült két olyan legenda, amelyben az Eucharisztia-tisztelet különösen hangsúlyos. A *Szent Margit élete* tanúskodik arról, hogy az Árpád-házi királylány lelkiségében az Oltáriszentség központi helyet foglalt el. Kedvenc imádkozóhelye azért volt a Szent Kereszt oltára előtt, mivel „az szakramentum, Krisztusnak szent teste fenn fögg vala az Szent Kereszt oltára előtt.”³¹ Az áldozásra különös gonddal készült elő. Esetleges haragosai bocsánatát kérte, bűnbánatot tartott. A megelőző éjszaka nagy részét imádságban töltötte, még a megszokottnál is nagyobb „ájtatossággal és siralmmal” fohászokodva. Szívesen segédkezett apácátársai áldoztatásánál is, mivel az Oltáriszentségben megtestesült Krisztus látására vágyakozott. Áldozás után is „ájtatos sírásban” és böjtben töltöt-

²⁵ A kódex tudatos szerkesztéséről lásd: MADAS Edit, *Az Érsekújvári Kódex mint a menekülő apácák bordonozható könyvtára és két új forrásazonosítás (Műhelytanulmány) = Szöveg – emlék – kép*, szerk. BOKA László, P. VÁSÁRHELYI Judit, Budapest, Bibliotheca Nationalis Hungariae – Gondolat, 2011, 91–104.

²⁶ OSzK, MNy 10. Kiad.: *Vitkovics-kódex: 1525: A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel*, kiad., jegyz. PAPP Zsuzsanna, bev. PUSZTAI István, Budapest, 1991 (Régi Magyar Kódexek, 12), 37–44.

²⁷ MTAK Kézirattára, K 45. Kiad.: *Érsekújvári Kódex: 1529–1531: A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel, valamint digitalizált változata CD-melléklettel*, kiad. HAADER Lea, bev. MADAS Edit, H. L., Budapest, A MTA Nyelvtudományi Intézete – MTAK – Tinta, 2012 (Régi Magyar Kódexek, 32), 166–168.

²⁸ *Uo.*, 177–181.

²⁹ *Uo.*, 178a.

³⁰ *Uo.*, 555–561.

³¹ OSzK, MNy 3. Kiad.: *Szent Margit élete: 1510: A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel*, bev. P. BALÁZS János, Budapest, 1990 (Régi Magyar Kódexek, 10), 18. – A főszövegben szereplő kódexszövegeket mai helyesírás szerint idézem.

te a nap hátralevő részét.³² Az *Érsekújvári Kódex* terjedelmes Sziénai Szent Katalin legendája³³ szintén egy olyan szentéletű nőt állított példaként a Nyulak szigeti apácák elé, aki különleges tisztelettel viseltetett az Eucharisztia iránt, s akinek élettörténete több az Oltáriszentséggel kapcsolatos csodát tartalmaz: az Oltáriszentség egy darabja hozzá repült a pap kezéből, Krisztus megmutatkozott neki az ostyában, áldozás után elragadtatásba esett, és órákig mozdulatlan maradt stb.³⁴ Az itáliai harmadrendi nővér, akinek a kultuszát a domonkos rend nagy erőfeszítéssel propagálta,³⁵ egyike azon nyugat-európai női misztikusoknak (pl. németalföldi beginák, németországi apácák, itáliai harmadrendiek, pl. Beatrijs van Nazareth, Hadewijch, Mechtild von Hackeborn, Nagy Szent Gertrúd, Cortonai Margit, Folignói Angéla),³⁶ akiknek lelkiségében egyik meghatározó elem az Eucharisztiahoz való bensőséges, erősen affektív viszony.³⁷ Az ő vallásos életükben, amint arra Caroline Walker Bynum több könyvében és tanulmányában rámutatott, a böjt és étkezés (ezen belül a szent étkezés, az áldozás) központi jelentőségű vallásos-kulturális jelölő elemként szolgált, amelyen keresztül e nőknek módjuk nyílt megélni és kifejezni sajátos feminin spiritualitásukat.³⁸

A legendák mellett az eucharisztikus csodákat elbeszélő példák is jelentősek témánk szempontjából. Egy a *Lobkovicz-kódex*ben olvasható történetecskében a

³² *Uo.*, 69–72.

³³ *Érsekújvári Kódex*, i. m. (27. j.), 382–424, 429–430.

³⁴ *Uo.*, 409b–411b.

³⁵ Katalinról és kultuszának alakulásáról/alakításáról lásd: *A Companion to Catherine of Siena*, eds. Carolyn MUESSIG, George FERZOCCO, Beverly Mayne KIENZLE, Leiden – Boston, Brill, 2012 (Brill's Companions to the Christian Tradition, 32); *Catherine of Siena: The Creation of a Cult*, eds. Jeffrey F. HAMBURGER, Gabriela SIGNORI, Turnhout, Brepols, 2013 (Medieval Women: Texts and Contexts, 13). A kultusz Árpád-házi Szent Margit tiszteletének alakulására tett hatásáról lásd: KLANICZAY Tibor, *A Margit-legendák történetének revíziója* = K. T., KLANICZAY Gábor, *Szent Margit legendái és stigmái*, Budapest, Argumentum, 1994 (Irodalomtörténeti Füzetek), 21–37.

³⁶ A róluk szóló gazdag szakirodalomból itt csak pár összefoglaló munkára hivatkozunk: Peter DINZELBACHER, *Mittelalterliche Frauenmystik*, Paderborn, Ferdinand Schöningh, 1993; *Frauenmystik im Mittelalter*, hrsg. Peter DINZELBACHER, Dieter R. BAUER, Ostfildern, Schwabenverlag, 1985; Kurt RUH, *A nyugati misztika története II: A 12. és a 13. századi női misztika és az első ferencesek misztikája*, Budapest, Akadémiai, 2006, 15–421; Bernard MCGINN, *The Flowering of Mysticism: Men and Women in the New Mysticism (1200–1350)*, New York, Crossroad, 1998 (The Presence of God: A History of Western Christian Mysticism, 3); *Olasz misztikus írónők*, szerk. Giovanni POZZI, Claudio LEONARDI, Budapest, Európa, 2001; Alois M. HAAS, *A női misztika irodalmi formái* = A. M. H., *Fel-emelkedés, alászállás, áttörés: A misztikus tapasztalat és a misztika nyelve*, Budapest, Vigilia, 2011, 203–216.

³⁷ André VAUCHEZ, *Dévotion eucharistique et union mystique chez les saintes de la fin du Moyen Age* = A. V., *Les laïcs au Moyen Age: Pratiques et expériences religieuses*, Paris, Cerf, 1987, 259–264.

³⁸ Caroline Walker BYNUM, *Holy Feast and Holy Fast: The Religious Significance of Food to Medieval Women*, Berkeley, The University of California Press, 1987, 58–67, 113–186; Uő, *Women Mystics and Eucharistic Devotion in the Thirteenth Century* = C. W. B., *Fragmentation and Redemption: Essays on Gender and the Human Body in Medieval Religion*, New York, Zone Books, 1991, 119–150.

beteg Szent Klára csodás módon vesz részt a misén és áldozik, s kitartó törekvése jutalmául sokkal erősebb spirituális élményben van része, mint társnőinek.³⁹ Az imairódalommal közvetlenül is kapcsolatban áll a Szent Gergely pápa miséjeként ismert eucharisztikus csoda, amelynek során a kételkedő meggyőzése érdekében az Oltáriszentségben láthatóvá, megtapasztalhatóvá válik a megfeszített Krisztus valós testi jelenléte.⁴⁰ A 14. század végén, a 15. század elején ennek az eucharisztikus csodának az ikonográfiája összekapcsolódott a Fájdalmak Férfiát ábrázoló kegyképpel.⁴¹ A csodás mise ezen ábrázolása gyakran szerepelt a népszerű késő középkori hóraskönyvek egyik imádsága, az *Adoro te in cruce pendente...* kíséretében.⁴² Ennek alapján nem véletlen, hogy az *imago pietatis* vagy *Misericordia Domini*ként is emlegetett szenvedő Krisztus-kép áll az *Adoro te in cruce pendente...* ima magyar fordítása mellett a *Peer-kódex*ben.⁴³

Az ilyen mélyebben meghúzódó összefüggéseken túl és a kifejezetten áldozásra vagy úrfelmutatásra ajánlott imádságokon kívül a Krisztushoz vagy Máriához intézett egyéb magyar kódexirodalombeli könyörgések is többször hangsúlyozzák az Eucharisztia fontosságát, mégpedig a halálra való felkészülés rítusai között. A passióra, különösen Krisztus ecettel itatására emlékezve, hivatkozva kéri e szövegek, hogy az imádkozó halála előtt áldozhasson. Például a *Czech-kódex* egyik ismeretlen forrású passióimádsága így fogalmaz:

Az epének és az ecötnek ő kénjéért, kivel te szoméságotat itaták, én halálmolnak idején étess engömet te szent testödvel, és itass te szent vérödvel, ki legyön én lelkömnek idvösségére.⁴⁴

³⁹ A Lobkowicz hercegi család tulajdona, Prága, VI. Fg. 30. Kiad.: *Lobkowicz-kódex: 1514: A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel*, kiad., bev., jegyz. REMÉNYI Andrea, Budapest, Argumentum – Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1999 (Régi Magyar Kódexek, 22), 181–185.

⁴⁰ VAN AUDALL, *Art and Eucharist*, i. m. (9. j.), 588. A csoda ikonográfiájának kialakulásáról és jellemzőiről lásd: Gertrud SCHILLER, *Ikonographie der christlichen Kunst, II: Die Passion Jesu Christi*, Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus, 1968, 240–242.

⁴¹ VAN AUDALL, *Art and Eucharist*, i. m., 602–604.

⁴² A képtípus késő középkori szöveggörnyezeteiről, valamint kép és az *Adoro te in cruce pendente...* ima együttes használatáról lásd: Susan BOYNTON, *From Book to Song: Texts Accompanying the Man of Sorrows in the Fourteenth and Fifteenth Centuries = New Perspectives on the Man of Sorrows*, eds. Catherine R. PUGLISI and William L. BARCHAM, Kalamazoo, Medieval Institute Publications, Western Michigan University, 2013., 117–146.

⁴³ OSZK, MNy 13. Kiad.: *Peer-kódex: A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel*, kiad. KACSKOVICS-REMÉNYI Andrea, OSZKÓ Beatrix, Budapest, Argumentum Kiadó – Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2000 (Régi Magyar Kódexek, 25), 175–180.

⁴⁴ MTAk, K 42. Kiad.: *Czech-kódex: 1513: A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel*, kiad. N. ABÁFFY Csilla, bev. N. A. Cs., CSAPODI Csaba, Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1990 (Régi Magyar Kódexek, 4), 79.

Térjünk rá most már az úrfelmutatás közben vagy az áldozás előtt és után mondandó imádságokra. Az anyag áttekintését megkönnyítendő, a tanulmányhoz összefoglaló táblázatot mellékeltem, amely tartalmazza: az Eucharisztiairól szóló imaszövegek bevezető rubrikáit és kezdősorait; a liturgikus alkalmat, amelyhez a könyörgés kapcsolódik; a magyar szövegváltozat(ok) latin forrását, amennyiben ez ismert; illetve lelőhelyüket a magyar kódexekben. Egyazon imádság több kódexben is szereplő szövegváltozatai esetén egyazon táblázatsorban megadtam az összes bevezető rubrikát és a kezdősort, ízelítőt adva ezzel a szövegváltozatok eltéréseiből, illetve esetenként az imák funkcióváltásából. A sort a bővebb válogatást nyújtó domonkos kódexek szövegeivel kezdtem, anélkül, hogy ezzel, abban az esetben, ha egy imának több szövegváltozat is létezik, azokat érték vagy minőség szempontjából rangsorolni kívántam volna. A szövegváltozatokat az ima első előfordulásánál adtam meg. Csupán egy teljes és egy részleges imádság szerepel két különböző helyen is a táblázatban (a 11. és 25., illetve 2. és 25. sorokban), mivel a *Lázár-kódex* három imádságból felépülő kompozíciója szerves egységet képez, nem pusztán három másik könyörgés egymás mellé helyezése.

A magyar szövegek legtöbb esetben a késő középkor népszerű, nyomtatásban is sokszor megjelent latin imagyűjteményeiből, a *Hortulus animaeből* és az *Antidotarius animaeből* származnak.⁴⁵ E kötetek az őket megelőző óraskönyvek hagyományának megfelelően nemcsak a szabadidőbe illesztett magánáhitat számára tartalmaznak segédanyagot, hanem kifejezetten a mise egyes mozzanatai közben mondandó, azokat mélyebben átélni segítő szövegek is szerepelnek bennük.⁴⁶ Az eucharisztikus imák ez utóbbi funkció jegyében születtek, s ez határozza meg tartalmukat is. A legtöbb magyar kódexben ilyen rövid rubrikák vezetnek fel e pragmatikus rövid szövegeket: „Ez imádság akkoron mondandó, mikoron az Istennek szent testét fel-mutatja az pap.”⁴⁷ Maguk a szövegek az Oltáriszentség dicsérete mellett méltó áldozást, bűnbocsánatot, jó halált és örök üdvösséget kérnek. Gyakran felidéznek a passió egyes elemeit, a szentségben jelenlévő szenvedő Krisztushoz fordulnak.

⁴⁵ [SZILÁDY Áron], *Codexaink forrásai*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1896, 199–203, 377–379, 498–500; KATONA Lajos, *Újabb adalékok codexaink forrásaihoz*, Uo., 1906, 105–120, 190–201, 332–347; TIMÁR Kálmán, *Adalékok kódexaink forrásaihoz*, Uo., 1926, 169–184; UŐ, *A Lázár-kódex forrásai*, Uo., 1932, 32–40; SZABÓ Flóris, *A bóraskönyvek hatása kódexirodalmunkra*, Uo., 1967, 163–167.

⁴⁶ A bóraskönyvekről lásd: Roger S. WIECK, *Prayer for the People: The Book of Hours = A History of Prayer: The First to the Fifteenth Century*, ed. Roy HAMMERLING, Leiden – Boston, Brill, 2008, 389–416; Paul SAENGER, *Az olvasás a középkor utolsó századaiban = Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, szerk. Guglielmo CAVALLO, Roger CHARTIER, Budapest, Balassi, 2000, 136–167; Eamon DUFFY, *Marking the Hours: English People and Their Prayers, 1240–1570*, New Haven, Yale University Press, 2006.

⁴⁷ MTAK Kézirattára, K 41. Kiad.: *Lázár Zelma-kódex: XVI. század első negyede: A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel*, kiad. N. ABAFFY Csilla, Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1992 (Régi Magyar Kódexek, 14), 229.

Az *unio mystica* eucharisztikus értelmezése, amely a kódexek korában is népszerű *De imitatione Christi* negyedik könyvében nagyon hangsúlyos, s amely unióra (bár erősebb érzelmi intenzitással talán) a Sziénai Szent Katalinhoz hasonló női misztikusok is törekedtek, a magyar eucharisztikus imaszövegekben kevéssé van jelen. Egyetlen ilyen jellegű reminiscencia talán a *Gömöry-kódex* Hackeborni Mechtild-ájtatossága.⁴⁸ Azonban ez is inkább a megnevezett szerző révén kapcsolja be a német apácamisztika hagyományát, nem pedig a szöveg tartalmán keresztül.

Az *unio mystica* helyett inkább a krisztusi megváltás és a bűnbocsánat gondolata áll az eucharisztikus imák középpontjában. A *Theurenk-kódex* egyik rövid, úrfelmutatáskor mondandó szövegecskéje például a szentségen keresztül elérhető megváltás gondolatát a passióval kapcsolja össze: „Uram Jézus, az te szent kéno-dért, dicsőségös szent haláloedért kérlek, oltalmaz meg engemet az erők haláltól, és ne válassz el te szent országodtól, ámen.”⁴⁹ Az áldozás által Krisztus kereszthalálának érdeme aktualizálódik az áhítati gyakorlat végzőjében. A kódex következő kis könyörgése bűnbocsánatot kér a Megváltó bűnöket elmosó vérére hivatkozva: „Kérlek, Uram Jézus, az veres véred hullásáért bocsáss meg minden bűnéimet, ámen.”⁵⁰ Az ima latin nyelvű bevezető rubrikája szerint a szöveg a bűnök bocsánatáért mondandó, különösen úrfelmutatáskor vagy haldoklaskor (vö. táblázat 17. sora). Elmondása biztos üdvözülést hoz Krisztus szenvedésének és halálának érdeméért. A *Peer-kódex* párhuzamos szövege az Eucharisziát már nem említi, hanem az imádság hasznosságát hangsúlyozza haldoklaskor: „Valamely ember halálának idein megolvassandja avagy megolvastatja, tehát kétség nélkül mennyországba megyen.”⁵¹ A *Lázár-kódex* úrfelmutatáskor és áldozás után mondandó imái szintén bűnbocsánatot és irgalmat kérnek a halál meg az utolsó ítélet pillanatában.

Ha a szövegek felhasználók szerinti megoszlását vesszük szemügyre, szembe-szökő, hogy míg a domonkos apácák számára másolt kódexek számos Eucharisziához kapcsolódó imát tartalmaznak, különösen a *Gömöry-* és a *Theurenk-kódex*, addig a klarissza kódexek közül csak a *Lobkowitz-kódex* büszkélkedhet jelentősebb gyűjteménnyel (4 ima). Igaz, hogy a klarissza imakönyvek jóval kevesebb imaszö-

⁴⁸ OSZK, MNy 5. Kiad.: *Gömöry-kódex: 1516: A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel*, kiad. HAADER Lea, PAPP Zsuzsanna, Budapest, A MTA Nyelvtudományi Intézete, 2001 (Régi Magyar Kódexek, 26), 296–298.

⁴⁹ MTAK Kézirattára, K 46. Kiad.: *Theurenk-kódex: 1531: A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel*, kiad. BALÁZS Judit, UHL Gabriella, Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, 1995 (Régi Magyar Kódexek, 18), 46–47.

⁵⁰ *Uo.*, 47.

⁵¹ *Peer-kódex, i. m.* (43. j.), 229.

veget tartalmaznak, mint a domonkos gyűjtemények, anyagukat ugyanis elmélkedésekkel, példákkal, traktátusokkal tarkították.⁵²

Az áldozásról szóló értekezést is tartalmazó *Nádor-kódex*ben egyetlen rövid, de a megszokottnál kicsit mélyebb teológiai tartalmat tömörítő ima olvasható:

Idvez légy ez velágnak velágossága, Atyának igéje, bizony hostia, élő test, teljes istenség, bizon embör.⁵³

A Régi Magyar Kódex sorozatbeli kiadás bevezetőjében⁵⁴ ismeretlen forrásúként szereplő szöveg latin változatát sikerült megtalálnom német kódexekben.⁵⁵ Ez is a német és magyar obszerváns apácairodalom imakincsének szoros kapcsolatát illusztrálja, amit Haader Lea és Papp Zsuzsanna a *Gömöry-kódex* kiadásának bevezetőjében,⁵⁶ Lázs Sándor pedig monográfiájának imakönyvekről szóló fejezetében⁵⁷ bizonyították.

Az 1520-ban vélhetőleg a somlóvásárhelyi premontrei apácák számára másolt *Pozsonyi Kódex* 50–52. oldalán a *Theurenk-kódex*ben is ugyanabban a fordításban, egy szó kivételével és a különböző nyelvjárási alakoktól eltekintve változatlanul szereplő áldozásra felkészítő imádság olvasható. Az „igen szép imádság”-ként aposztrofált szöveg bünvállással indul, irgalmasságot, malasztot, Isten iránti szeretetet, megvilágosodást, világtól való elfordulást s végül Istenhez emelkedést kér:

emeld fel én szívemet, lölkömet tehozzád mennyben, és ne hadd tétova búdosni ez földnek színén, de csak tennen magad légy énnéköm minden édösségöm, örökké te légy ételöm és italom, én szerelmem, én örömem, én édösségem és mindön kívántam jó ki vagy és fogyatkozhatatlan bódogság és áldott Isten örökköl örök. Ámen.⁵⁸

⁵² Köszönöm szépen Madas Editnek, hogy a konferencialőadásomhoz fűzött hozzászólásában e tény árnyaló szerepére felhívta a figyelmem. A domonkos és klarisza imakönyvek szerkezeti különbségeiről Lázs Sándor is ír: LÁZS, *i. m.* (21. j.), 372–379.

⁵³ *Nádor-kódex*, *i. m.*, 681.

⁵⁴ *Uo.*, 16.

⁵⁵ A latin szöveg megtalálható a müncheni Bayerischen Staatsbibliothek Cgm 4685 jelzetű, 1502-ben Salzburgban készített, nagyrészt német nyelvű kódexében (187°) (lásd: Karin SCHNEIDER, *Die deutschen Handschriften der Bayerischen Staatsbibliothek München: Die mittelalterlichen Handschriften aus Cgm 4001–5247*, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 1996, 326), vagy a 8° Cod 87 jelzetű, 15. századi délnémet/augsburgi kéziratban (402°) (lásd: *Augsburg, Staats- und Stadtbibliothek, Katalog der Oktanhandschriften (8° Cod 1-232)*, Juliane TREDE, Handschriftenzentrum der Bayerischen Staatsbibliothek München, 09.01.2008, <http://bilder.manuscripta-mediaevalia.de/hs//projekt-Augsburg-pdfs/OctCod087.pdf>, letöltve: 2018.10.28.).

⁵⁶ *Gömöry-kódex*, *i. m.*, 24–37.

⁵⁷ LÁZS, *i. m.* (21. j.), 368–386.

⁵⁸ *Pozsonyi Kódex: 1520: A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel*, kiad. ABAFFY Csilla, ABAFFY Erzsébet, MADAS Edit, Budapest, Pharma Press – Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2004 (Régi Magyar Kódexek, 29), 52.

Ezt követően a *Thewrewk-kódex*szel szintén párhuzamos eucharisztikus imának csak az eleje olvasható benne.⁵⁹

A világiak számára összeállított gyűjtemények közül csak a *Peer-kódex*ben fordul elő egy úrfelmutatáskor mondandó ima és egy Oltáriszentségről szóló himnusz. Azonban egyiket sem előzi meg vagy követi magyarázó rubrika, amely a szöveg ilyen felhasználásáról árulkodna. A megcélzott felhasználó számára valószínűleg lényegesebb ráolvasásszerű szövegeket (*Nyíl ellen, Láz ellen*)⁶⁰ viszont gondosan ellátták funkció-megjelöléssel. A domonkos eucharisztikus imák bevezető rubrikái ezzel szemben külön hangsúlyozzák a liturgiához kapcsolódó funkciót, sőt a több latin liturgikus szöveget is tartalmazó domonkos *Winkler-kódex* Oltáriszentségről szóló szövege az úrnapi officium Magnificat-antifónájának fordítása. (A kódex a latin eredetit is tartalmazza.)⁶¹ A *Lobkowitz-kódex* rubrikái talán a megrendelő/összeállító személyes vallásosságát, mentalitását tükrözhetik. Az Oltáriszentséghez kapcsolódó imákkal járó pápai búcsúkat, vagy az imák esetlegesen csodás keletkezésére vonatkozó adatokat gondosan feltüntették. Például:

A harmad János pápa minden embernek, valaki ez ide alá megírott imádságot ájtatossággal megmondja, engedett annak hatezer-hatszáz és hatvanhat napi búcsút mindörökké. De ennekutána az negyed Szent Szixtusz pápa, mikor írának ezernégyszázötvenhárom esztendében, ő es engede, hogy valaki térden állva megmondanája ájtatossággal Uronk Krisztus Jézusnak szent teste áldásának utána halálos bín nélkül, mindenkor kéntül és bintül való búcsút. És mindörökköl örökké megmaradandó és a nagy búcsújú imádság ez, aki következik.⁶²

A megcélzott klarissza (talán fejedelemnő) valószínűleg nagy fontosságot tulajdonított a pápai tekintélynek és az ezáltal biztosított búcsúnak.

Összefoglalóan elmondhatjuk, az Eucharisztia mélyebb megélését segítő szövegek az apácák számára fontosabbak, mint a magyar világi imakönyvtulajdonosok számára. A világiak Oltáriszentség-tisztelete talán inkább a *Corpus Christi*-társulatok tevékenységében, valamint a körmeneteken, zarándoklatokon való részvétel által nyerhetett kifejezést. A domonkos imakönyvekből több eucharisztikus imádság maradt fenn, de ez részben a dominikánák gyűjteményeinek bővebb anyagával magyarázható. Mindkét rend nagyrészt ugyanabból a latin szövegből, a *Hortulus animae* és az *Antidotarius animae* eucharisztikus imádságaiból

⁵⁹ *Uo.*, 52. – A *Thewrewk-* és a *Pozsonyi Kódex*ben hat imádság szóról szóra megegyezik. Ennek alapján a *Pozsonyi Kódex* kiadói a bevezető tanulmányban arra következtettek, hogy „a két kódex egy közös eredetiből készült, de valószínűbbnek tartjuk, hogy a Pozsonyi Kódex hatodik keze válogatott a *Thewrewk-kódex* anyagából.” – *Pozsonyi Kódex, i. m.* (58. j.), 13–14.

⁶⁰ *Peer-kódex, i. m.* (43. j.), 250–278, 247–249.

⁶¹ ELTE Egyetemi Könyvtár, Cod. Hung. 2. Kiad.: *Winkler-kódex: 1506*, kiad., bev., jegyz. PUSZTAI István, Budapest, Akadémiai, 1988 (Codices Hungarici, 9), 39–40, illetve 34–35.

⁶² *Lobkowitz-kódex, i. m.* (39. j.), 344.

merít. A szövegeket az adott kódex majdani felhasználójának vagy összeállítójának igényei, kegyességi szokásai módosíthatták, vagy új funkciót kölcsönözhetek nekik. Tartalmi szinten, rövid imákról lévén szó, leginkább az egyéni kérés (bűnbocsánat, jó halál, örök üdvösség, ritkábban Krisztussal való egyesülés) megfogalmazása a legfontosabb, nem pedig az Eucharisztia-tan esetleges magyarázata. Ennek fényében kijelenthetjük, hogy ezek az imák egy meglehetősen pragmatikus szövegtípus változó minőségű darabjai.

Melléklet

Eucharisztikus imák a kódexirodalomban

	Ima bevezető rubrikája és kezdő-sora	Imaalkalom	Forrása	Magyar változat(ok) lelőhelye(i)
1.	Az otharÿ zentseegrewl <i>O Zentbsgebſ lakodalm kybe christus eelbetyk</i>	Corpus Christi-officium, Magnificat-antifóna	<i>O sacrum conuiuium in quo christus summitur</i> ⁶³	WinklK. 39–40
2.	Ez az komonÿkalasra valo imadsag <i>Uram myndenbato Isten ky vagyok en</i>	áldozás előtt	WinklK. 34–35 Breviarium Strigoniense (Velenca 1524); Cursus hinc inde collecti (Augsburg 1492) 196b, 198b	GömK. 65–72
3.	Masod imadsag komoniora <i>Uram myndenbato zent agÿa</i> (GömK.) *** <i>Uram Myndonbato atÿa</i> (WinklK.)	áldozás előtt	<i>Domine, sancte Pater omnipotens aeterne Deus, da mihi hoc corpus Compendium deprecationum</i>	GömK. 73, WinklK. 260 (első része)
4.	Harma Imadsag <i>Uram ihs xps. az te edes vendeksegnek. aztalaboz</i>	áldozás előtt	<i>Ad mensam dulcissimi convivii tui ... Hortulus animae</i> CXLVIIa	GömK. 74–78
5.	Negyed imadsak <i>Uram ihs xps. ky aztb mondad</i>	áldozás előtt		GömK. 78–81
6.	Mÿkoron imar hozÿad akarod vened <i>Uram nem vagyokb melto</i>	áldozás előtt	Antidotarius animae XXXIIb	GömK. 81–82
7.	Ez imadsagot nagy aÿtatossagual es nagy tekeletes hÿtuel es zeretetuel mondÿad aznak vtanna agÿ halat vradnak teremtetnek monduan	áldozás után		GömK. 82–89

⁶³ A *Corpus Christi* ünnepének Szent Tamás által összeállított officiumában szereplő Magnificat-antifóna.

- Ez imadsagod ih̄s ih̄s**
O Genȳrn̄seges isten
8. **fylep chazar kerese** úrfelmutatásra,
re innocencius papa búcsús
ez imadsagert enge *Oratio immediate* GömK. 138,
det keth ezer eztendei *post elevationem* 141–142;
buchut k̄yk igazan *dicenda ...* LobkK. 343–
tartnak penȳtenciat *Domine Jesu* 344; ThewrK.
az az k̄y 45 halalos b̄wn *Christe, Filii Dei* 238–241
nekwl̄l vagȳon eleua *vivi, qui hanc*
c̄yo koron kel mondan̄ya ez Hortulus
imadsago[t] animae CLIIa
Vram ihs xps. k̄ȳ ez̄ v̄ylagnak.
iduessegeerth ez̄ te z̄entseges testedet
 (GömK.)
- ***
- Hatod bonifácius papa francia**
orzagnak | ffilep k̄ȳrtnak o, nagȳ
konorgessere engede hoḡȳ valak̄ȳ
aȳtatossagal meg mondan̄ya ez
ȳde ala megh̄ ȳrt imachagoth
halalos b̄ȳnnelko| az edes ihus
xp̄usnak zent testenek fel muta-
tassanak ȳdeȳn / tahat m̄ndekor
vallȳa tȳz ezer eztendeȳ bwchuȳat
Uram iesus xp̄us | k̄ȳ ez̄
d̄ich̄osseges zent testet (LobkK.)
- ***
- Ez ymaczagoth zerzette**
bonifacius papa es k̄ȳ megh
monḡya cristusnak zenth testenek
adozatt̄ya koron engedet ewth
Ezer eztendeȳ bwlczwth,
b̄ȳneknek boczanatyara etc
Oh En edes Wram ihus Cristus kȳ ez̄
aldoth zenth testeth (ThewrK.)
9. **Ez imadsak vrunk ihs xpsnak** úrfelmutatásra
nemes kezetȳ (GömK. Üd-
Iduez̄ leḡȳ. edesseges vram ihs xps v̄ozletek Krisz-
Atyanak̄ iḡeie (GömK.) tushoz)

Idvez̄ leḡ edesseges vram iesus cristus ath̄ya
istennek̄ ȳgȳe (PeerK.)

- Mykoron zenth m̄ysseben** *Aue domine Jesu* GömK. 147–
xpusnac zent teste aldatyk *Christe rex* 150 (a rubrika
 benedicte és a szöveg
 Hortulus nem említi az
 animae Eucharisziát,
 XXXVIIIb vége, kb. utolsó
 oldal nem
 egyezik a há-
 rom változat-
 ban); ThewrK.

- Jdwezlegy edesseges wr ihus Cristus atya wr ystennec zent ygbeyje* (ThewrK.) 241–244; PeerK. 231–234
10. **masod imadsakh** úrfelmutatásra *Alia oratio post elevationem: Anima Christi sanctifica me* GömK. 151–152 (a rubrika és a szöveg nem említi az Eucharisziát); LobkK. 251–252; LobkK. 264 (a kezdősorok után az előbbtől eltérő szöveggel); ThewrK. 303–304
- Uram iesus cristusnak. zent lelke* (GömK.)

ímez kouetkezendõ, ímcsagoth akor kel olvasny mikor vr iesusnak dragalatos zent testet meg mutatía apaap iambor amísen
Uronk ístennec zent lelke (LobkK.)

O vram xpūsnak zent lelke zentely meg engemet...
ez ímatsagot akor kel mondani mikor apap iambor fel mutatía vronk íhūsnak zent testet es kentwl býntwl valo bwchuía vagyon (LobkK. 264)

Ez ýmaczagot kel mondany ýstennec zent testenec zent werenek fel mwtatasa koron es nagy sok papak confýrmaltak es engettenec azoknak kýk aýttatossagaal meg mongyák kenthwl býntwl walo oldozatot ketsegnecul
Oh en edes vram iesus Crýstmsnak zent lelke (ThewrK.)
11. **Ez az ewt aue maria kyket az melchydys zyz mond vala azzonyunk zyz marianak tyztes segere. es mongya vala az elewt myelewt xpūsnak zent testeth hazzaya vezy vala** áldozás előtt *Revelationes Gertrudiana ac Mechtildiana, Pictavii-Parisiis 1877. II. k. 127 Bibliotheca mystica et ascetyca X. köt. Köln 1854. 81* GömK. 296–298
12. **Commonykalas elewt valo ez** áldozás előtt *O fons tocius misericordiae Antidotarius animae* GömK. 309–312; LázK. 31–34
- O zereimes es ýrgalmassagnak ký folyo keut fejye*

13.	Ez ýmmar Comnýkalas vtan valo
<i>Uram iesus xpus kerlek</i>	áldozás után		GömK. 312–313
14.	Comonýom vtan valo ez es
<i>O kegyelmes es ýrgalmassagos zýz maria</i>

Comonýkalas vtan valo
<i>Felseges es kegyes iesus xpsnak edesseges zenth annya</i> | áldozás után | <i>O serenissima et inelyta virgo Maria Hortulus animae</i>
CXLIXb | GömK. 314–316, 317–318 (kissé eltérő szövegváltozatok) |
| 15. | Comonýkalas vtan valo
<i>Halat adok teneked evrewök mendenbato vram zent athya isten. ky engemeth</i>
(GömK.)

Az komunikalas vtan valo hala adasokh
<i>halakat adok en neked zent atyam orok mendenbato isten ky engemet bynest</i>
(LázK.) | áldozás után | <i>Gratias tibi ago domine sancte pater aeterne Deus Hortulus animae</i> | GömK. 316–317, LázK. 35–37 (csak az ima eleje párhuzamos) |
| 16. | Tempore eleuacionis oracio
<i>Wram iesus, az the zenth kenoderth. dyczensegens zenth halaloderth kerlek</i> | úrfelmutatáskor | | ThewrK. 46–47 |
| 17. | Fertur quod tante virtutis est ista oracio quod si quis eam frequentauerit absque dubio saluabitur virtute passionis et mortis Cristi valet autem dycere semper et vbique et precipue tempore eleuacionis ac in agone mortis etc
pro remissione peccatj oracio
<i>Kerlek Wram Jesus az were wered hwallasaerth</i> (ThewrK.)

Vala melý ember halalanak ýdeýn meg olwassangya awag meg oluastatya the hath ketsegnelkül meñorsaba megýen
<i>Kerlek vram ihs cristus az vires verednek hwallasaert</i> (PeerK.) | bűnbánati ima, úrfelmutatáskor vagy haldoklás-kor | | ThewrK. 47–48; PeerK. 229–231 (nem Eucharisziával kapcsolatos) |
| 18. | Ez alath Megy yrth ymadsagnak negwen ezer eztendey bwczwya wagyon eleuacio koron
<i>Jdwezlegy kegyelmes Wram iesus Cristus: elo ystennek aldot zenth fya</i> | úrfelmutatáskor | | ThewrK. 60 |

19.	<p><i>Ob en edes es zserelmes teremtem es megý walto wram ýesws czýstws kýth en mastan nagy lelký abeytatossagal kýwanok bozýam wennem</i> (ThewrK.)</p> <p style="text-align: center;">***</p> <p>wrwknak zenth thestenek
hozzank walo wetelerwl ýgen zep
ýmachag ezen kepen</p> <p><i>o en edes es zserelmes theremtem es meg waltbo wramýesws crisstws kýth en mastan nagy lelký ayhýthatosagal kýwanok bozýam wennem</i> (PozsK.)</p>	áldozás előtt	<p><i>O dulcissime
atque amantissime</i>
Hortulus
animae
CXLVib</p>	ThewrK. 156–159; PozsK. 50–52 (a két szöveg egy-két apró eltérést leszámítva szóról szóra megegyezik)
20.	<i>Ob en edesseges wram ýesws czýstws meký nagy az te edessegeth</i> (ThewrK.) *** <i>ob en edessegens wram ýesws chrýstws meýl nagy az the dedessegeth</i> (PozsK.)	áldozás után (?)		ThewrK. 159–163; PozsK. 52 (néhány sor után, a lap alján megszakad a szöveg, innen, az ívfűzet középből kiesett egy levélpár; a két kódexbeli szöveg szóról szóra megegyezik)
21.	Zenth aldozath koron etc <i>Ob Cristus ibus zent teste, ez nyilagnak ydwessege Es otalmazóya</i>	áldozáskor		ThewrK. 245
22.	<i>Jarwlok en edes wram ýesws czýstws az te zenth aztalodboz</i>	áldozás előtt		ThewrK. 314–316
23.	<i>Idwez leg istennek zenth teste</i>	úrfelmutatáskor (?)	<p><i>Salve corpus
gloriae⁶⁴</i></p>	PeerK. 242–245
24.	Isten teste fel emelese coron <i>Iduezleg ez velagnac velagossaga</i>	úrfelmutatáskor	<p><i>Salve lux mundi,
verbum Patris</i></p>	NádK. 681
25.	<p>Ez ýmachýgoth kel Akoron
mondanýa mikorth az oltarý
zentsegoth fel mutathýak   <i>Vram ie[...] menyors[...] abol al[...] nek
kebe[...]</i></p> <p style="text-align: center;">***</p>	úrfelmutatáskor		LázK. 18–20,
LázK. 229–231

⁶⁴ Latinból fordított népének, az eredetiből a kezdő versszakot egy 17. századi kéziratos énekgyűjtemény, a *Mihál Farkas-kódex* őrizte meg. – *Középkori magyar verseink*, kiad. HORVÁTH Cyrill, Budapest, MTA, 1921 (Régi Magyar Költők Tára, 1), 219–220.

*ez imatsag akoron mondando mikoron az
istennek zent testet jel mutatja az pap
O en vram ieszus cristus ky az
menyországbol ala zallal atja istennek
kebelebol*

26.	<p>[...]zic az vris- [...]k es vere-
[...]nek hozza [...]eseröl va-
[...]atsagh   1. [...]sagos es orok min- [...]risten: yme
iarn- [...]getlen fiadnac...   2. Masodic imatsag En vram ieszus cristus
irgalmassagos atya...</p> <p>3. O irgalmassagnac kütbfeye...</p>	áldozás előtt és
után	<p>Sequuntur
nunc
orationes ante
et post sacram
communio-
nem dicende.   1. <i>Omnipotens et
misericors Deus
ecce accedo...</i>
Hortulus
animae   2. <i>Domine Jesu
Christe pater
misericordissime...</i>
Antidotarius
animae
XXIVb.,
Hortulus
animae   3. <i>O fons tocius
misericordie...</i>
Antidotarius
animae
XXIIIb.,
Hortulus
animae</p>	LázK. 24–34,
1.-hez párhu-
zam GömK.
69–71, a 3.-hoz
GömK. 309–
312
27.	<p>Ez es az komunykakas vtan úalo
<i>Halakat adok neked vram ieszus cristus
menden yauadrol</i></p>	áldozás után		LázK. 41–44
28.	<p>A harmad Ianos papa minden
embernek valaký ez íde ala meg
ýroth ýmatsagot aýtatossgal meg
mongia engedet Annak hath
ezer / hat zaz es hatwan hat napý
bwchwt mind oroke / de ennek
vtanna Az negied zent sixtus
papa mikor ýrnanak ezer /
nigzaaz ethven három eztendeben
/ o, es engede hogh valaký
terden alwa megh mondanaia
aýtatossgal / vronk xpūs </p>	áldozás után	<p><i>Oratio coram
imagine crucifixi
dicenda</i>
<i>Precor te,
amantissime Jesu
Christe...</i></p>	LobkK. 344–
346; ThewrK.
213–215 (nem
kapcsolódik az
áldozáshoz);
GömK. 136–
138 (nem
kapcsolódik az
áldozáshoz, s
csak laza tar-
talmi érintke-
zés)

íhúsnak zent teste aldassanak
vtana halalos bínnelkw1 / |
míndenkör kentw1 | es Býntw1
valo bwchwt | es mínd orokol
oroke megh maradando / | es
anagh bwchwÿv ýmatsagh ez / |
aký kouetkezýk

*En kegyességes iram íe
sus xpús | kerlek teged
anagy" zeretetre | mely" zeretettel te menyéy"
kírahý" jigez vala azent keresztfan
(LobkK.)*

**Ez ymaczagoth Benedek
papa zertzette kynek mondasara
anné bwczwth engedet mynth
wrwnk icsusnak zent sebeý yo
hyttel , ymaczaagh etc**

*Oh kegyességes nr íbús xpús kerlek tegedeth
az te nagh melseges zenth zerededeth ,
kynel ez zegen embery nemeth zereded ,
mykoron te edes menyey Kyrál' fýgwen az
magas kereszt fan (ThewrK.)*

29.	Ante Communionem
<i>Kegyelmes Crýstus jezus bunos emberekek
egýetlen egý meg waltoya</i>	áldozás
előtt	OSzK, MNy 65
30.	Post Communionem
<i>Kegyelmes chrús jesús egýetlen egý
megvaltonk halat Adunk teneked hogý az
te zent testedeth</i>	áldozás
után	OSzK, MNy 65

Kovács Eszter

Biblikus cseh nyelvű liturgikus népénekek az Eucharisztia és az Úrvacsoráról a 17. századi magyarországi énekeskönyvekben*

A magyarországi zene- és irodalomtörténeti örökség fontos részét képezik a biblikus cseh vagy szlovák nyelvű templomi énekek, amelyeket a szlovák anyanyelvű lakosság miséken vagy istentiszteleteken énekelt. Ezen belül kiemelt csoport az Oltáriszentségről vagy az Úrvacsoráról szóló énekeké. Forrásaik sokfélék lehetnek, rendszeresen érkeztek könyvek Csehországból, és a hivatkozásokból, átvételekből tudjuk, hogy ezeket is rendszeresen forgatták, jelen tanulmányomban azonban a Magyarországon kiadott énekeskönyvekben találhatóakat vizsgálom, vagyis azokat, amelyeket kifejezetten a szlovákságnak szántak. A szlovák lakosság ebben az időben túlnyomó többségében katolikus és evangélikus volt, énekeskönyveik is ehhez a két felekezethez köthetők.

Az egyetlen szlovák katolikus énekeskönyv, a *Cantus Catholici, písně katolícké*... 1655-ben jelent meg Lőcsén.¹ Joggal mondható szlovák nyelvűnek, mert bár énekeit túlnyomórészt cseh énekeskönyvekből vette át (elsősorban Jan Rozenplut és Jiřík Hlohovský könyveiből)² nyelvében igyekezett ezek szövegét a helyi lakosság nyelvéhez igazítani. Ez ebben az időben jellemző volt a katolikus kiadványokra. A nyelvi változtatás mögött tudatos döntés állt, az „eretneknek” bélyegzett cseh nyelvvel szemben akarták hangsúlyozni a szlovákok saját hagyó-

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ [SZÖLLŐSI Benedek], *Cantus catholici. Písně katolícké latinské i slovenské, nové y starodavné*... [Levoča], [Brewer], 1655. (R 2591)

² Jan ROZENPLUT z Švarcenbachu, *Kanyonál, to gest: Sebránij Spěvův Pobožných* [...] Olomouc, Jiří Handl, 1601; *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce 18. století*, szerk. František HORÁK, Zdeněk TOBOLKA, Emma URBÁNKOVÁ, Anežka BADUROVÁ, Praha, 1925–2008. www.knihopis.cz nr. 15004; Jiřík HLOHOVSKÝ, *Písně Katolícké k Wjročným Slavnostem k památkám Božjeb* ... Olomouc, v Mathýasse Handle, 1622, *Knihopis* 3064. A szlovák nyelvű *Cantus catholici* cseh forrásairól ld. még: Vlastimil DUFKA, *Moravské pramene prvního slovenského katolíckeho kancionála Cantus Catholici (1655) a jeho spevy ordinária*, *Studia Theologica* 19(2017), 3, 133–146; Jan VILJKOVSKÝ, *Cantus Catholici*, Bratislava: Časopis pro výzkum Slovenska a Podkarpatšké Rusi IX, (1935), 269–306.

mányait.³ Ezt erősíti a bevezető is, amely bár egyértelműen Jan Rozenplut énekeskönyvére támaszkodik, Szent Cirill és Szent Metód missziójára hivatkozva az ősi „pannon” nép szláv nyelvű énekhagyományait mondja elődjének.⁴

A *Cantus Catholici* Oltáriszentségről szóló énekei négy műfajcsoportba sorolhatók, énekelt dogmatikus tanítás, a szentmise áldozási énekei, Úrnapi énekek, szentmisén kívüli templomi énekek. Az első kategóriában csak egy ének található, ezt Jiřík Hlohovský énekeskönyvéből vette át, ahogy a többi hat szentség dogmatikáját bemutató éneket is.⁵ Összevetve az első két versszakot látszik, hogy Szöllösi Benedek hogyan igyekezett a hazai szláv lakosság, vagyis a szlovákok nyelvéhez alakítani az eredeti cseh szöveget.⁶

Hlohovský

Jezu Kryste jenžs zajisté,
stals se člověk z panny čistě,
by nás sobě hříšné kaupil,
z mocy diabelské vykaupil.

Kaupils nás na kříži svatém,
krvem vlastní, a ne zlatem,
kdyžs ji krupěje vycedil,
figury písma vyplnil.

Cantus Catholici

Jezu Kryste jenžs zajiste,
Stals se človek z panny čiste,
by nás sobe hříšné kúpil,
z mocy diabelské vykúpil.

Kupils nás na kříži svatém,
krvy vlastnu, a ne zlatem,⁷
kdyžs ji kropeje vycedil,
figury písma vyplnil.

Az ének 28 strófából áll, ebben Jézus keresztdozatával kapcsolja össze a szentmisét, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a kereszthalál egyszeri és megismételhetetlen volt. Elmondja, hogy Jézus valóban jelen van az Oltáriszentségben, így a szentségimádás nem bálványozás, és nyomatékosan kijelenti, hogy a kenyér és a bor színe alatt külön-külön is jelen van Jézus, tehát az egy szín alatti áldozás is éppen olyan érvényű, mint a kétszín alatti. A cseh protestáns (huszita) irányzatoknál fontos szerep jutott a kétszín alatti áldozásnak, a laikus kehely kérése a kezdetektől fogva szerepelt a minden huszita irányzat követeléseit közt. A mérsékeltebb-

³ KÁFER István, *Adalékok a barokk magyar-szláv vonatkozásaihoz* = K. I., *Dona nobis pacem: Magyar-szláv kérdések*, Piliscsaba, PPKE BTK, 2005, 146.

⁴ KOVÁCS Eszter, „Légy cseheknek pártfogója, magyaroknak szószólója...”: *Cseh-magyar jezsuita összefüggések a kezdetektől 1773-ig*. Budapest, PPKE-OSzK, 2015, 175.

⁵ Vö. HLOHOVSKÝ, *i. m.* (2. j.), 130.

⁶ A biblikus cseh nyelvű versszövegeket a transzkribálás szabályainak megfelelően közöljük, úgy, hogy az egykorú kiejtést és nyelvéllapotot a modernizálás ne befolyásolja. Vagyis: cz=č, g=j, j=i, ss=š, v=u, w=v.

⁷ Itt a rím miatt megmaradt a cseh alak, és nem alakítja a szlovák ragozás szerint helyet „zlatom” alakra.

bek csak azt tanították, hogy engedélyezhető, míg a radikálisabbak a szentség érvényességének feltételét látták benne. Ezért a cseh, és a belőle táplálkozó szlovák katolikus hagyomány mindig erősen hangsúlyozza, hogy az áldozás bármely szín alatt, önmagában is érvényes.

A szentmise áldozási énekei a *Cantus Catholicus*-ben csak részben szlovák nyelvűek, többségük régi latin himnusz, vagy annak szlovák fordítása, mint például Aquinói Szent Tamás *Adoro te devote* kezdetű himnuszának szlovák változata *Ctím Tebe pobožně...*,⁸ szintén Hlohovský énekeskönyvéből kölcsönözve.⁹ Ezen kívül az áldozási éneket tartalmazó fejezetben még négy ének található, ebből három átvétel Hlohovský, Rozenplut énekeskönyveiből, illetve a *Český Dekakord*-ból.¹⁰ Érdekessége ennek a fejezetnek az az ének, amely kifejezetten az egyszín alatti áldozásról, és annak érvényességéről szól (*Radějme se krestiane, neb Krev s Tělem Páne*).¹¹ Témája és a szövegben felfedezhető nyelvi bohemizmusok miatt is valószínűsíthető csehországi eredete, de sem a korábbi szakirodalom, sem mostani vizsgálódásaim alapján sem sikerült megtalálni egyetlen cseh énekeskönyvben sem.

A *Cantus Catholicus* különválasztotta az Oltáriszentségről szóló énekektől a kifejezetten úrnapi énekeket, vagyis Aquinói Szent Tamás két latin himnuszát (*Pange lingua gloriosi, Lauda Sion Salvatorem*), és szlovák változatukat.¹² Ezek a fordítások nem magyarországi keletkezésűek, forrásuk a korábbiakhoz hasonlóan Rozenplut és Hlohovský énekeskönyvei voltak.¹³

Végül az utolsó kategóriába szintén csak egy ének tartozik, egy verses-énekelt litánia az Oltáriszentségről, amelyet szentségimádás, vagy egyéb áhítatosság alkal-

⁸ [SZÖLLŐSI Benedek], *Cantus catholici: Pysne catholjcke ...* Trnava, skrze Jána Ondrege Hörmanna, 1700, (RMK II 2010), 158.

⁹ Vö. HLOHOVSKÝ *i. m.* (2. j.), 271; VILIKOVSKÝ, *i. m.* (2. j.), 297.

¹⁰ *Český Dekakord Neb Kancyonál na deset Djlův přes celý Rok dle Slavnosti, času a důležitosti rozdělený ...* w Starém Městě Pražském (Praha), w Jmpressy Giřjka Ssypaře, 1642.

¹¹ VILIKOVSKÝ, *i. m.* (2. j.), 302: *O prýjýmaňj velebné svátosti pod jedným spůsobem* [Az Oltáriszentség egy szín alatt vételéről], SZÖLLŐSI, 1655, 175; SZÖLLŐSI, 1700, 159.

¹² *Chvál slavného jazyk lidský, / Těla Páne tajemství, Aquinói Szent Tamás, Pange lingua gloriosi, / Corporis mysterium, SZÖLLŐSI, 1655, 171; SZÖLLŐSI, 1700, 155; Chvál Syone Spasytele, / pochvál vůdce, i pastýře, Aquinói Szent Tamás, Hymnus, Lauda Sion Salvatorem, SZÖLLŐSI, 1655, 171; SZÖLLŐSI, 1700, 155.*

¹³ VILIKOVSKÝ, *i. m.* (2. j.), 298.

mával énekelhettek.¹⁴ Eredeti forrása a *Český Dekakord* énekeskönyv volt, tehát ez is cseh átvétel.¹⁵

Az evangélikus énekek feltérképezése sokkal nehezebb feladat, hiszen jelentősen több szlovák vagy biblikus cseh evangélikus énekeskönyv volt, mint katolikus. Nyelvileg is különbözök. Daniel Pribiš evangélikus énekeskönyve 1634-ben még a helyi lakosság nyelvéhez igazodott.¹⁶ A fehérhegyi csata (1620), és a Megújított Tartományi Rendtartás bevezetése (1627, 1628) után érkező cseh exulánshullám eredményeként azonban a nyomtatott szövegeknél a králicei biblia nyelve alapján “biblikus csehnek” nevezett nyelv került előtérbe. Főleg azért, mert az evangélikus énekeskönyvek összeállítói maguk is csehek, morvák voltak, közülük legjelentősebb Jiřík Třanovský cseh lelkész, akinek *Cižbara Sanctoruma* a 19. századig a szlovák evangélikusok legfontosabb énekeskönyve volt. Az idők folyamán sok változtatáson ment át, az első kiadás még szinte teljesen a cseh hagyományra épült, Třanovský feltehetően saját szerzeményű énekeivel kiegészítve, majd az újabb kiadásokban egyre nagyobb számban jelennek meg a helyi lakosság népekei, és magyarországi szerzők művei (például Daniel Sinapius, Jeremiáš Lednický). Az alapvető énekanyag forrása a cseh protestáns, huszita hagyomány és Luther Márton énekeinek cseh fordítása, majd ez fokozatosan kiegészül a helyi énekkincsrel.

Közismert, hogy Husz János prédikációit mindig a hívekkel való közös énekléssel fejezte be, latin vagy cseh nyelven. Halála után sok éneket tulajdonítottak neki, szerzősége azonban csak ritkán bizonyítható. Így például sokáig Husz Jánosnak tulajdonították a *Jesus Christus nostra salus* kezdetű éneket, amely Luther Márton *Jesus Christus unser Heiland* című énekének forrása volt, és biblikus cseh változata szerepel minden *Cižbara Sanctorum* kiadásban.¹⁷ Valóságban Jan z Jenštejna prágai érsek alkotása.¹⁸ Hibásan szintén Husz művének gondolták egy

¹⁴ Pane smiluj se. Kryste smiluj se. Pane smiluj se./ Kryste uslyš nás. Kryste vyslyš nás. Otče z nebes Bože, smiluj se nad nami. *Letanya, o velebne svätosti oltárnyj* [Litánia az Oltáriszentségről], SZÖLLŐSI, 1700, 257.

¹⁵ VILIKOVSKÝ, *i. m.* (2. j.), 301.

¹⁶ Daniel [PRIBIŠ] PRIBISCH, *Písne duchovní* (W Levočy, Brewer, 1634.), RMNy 1594.

¹⁷ Ježíš Krystus náš Spasitel, /hněvu Božího zprostitel (Tranoscius transl.), Martin Luther: Jesus Christus unser Heiland. Jiřík TŘANOVSKÝ, [*Písne duchovní, staré y nové*] (W Lewoči), v Wawřince Brewera, (1636), (RMNy 1655), 248; Eva AUGUSTÍNOVÁ, *Cižbara Sanctorum Bibliografía*, Martin, Slovenská národná knižnica, 2011, 294/478. Václav KLEYCH, *Evangeličeský kancýonal' obsahujicj v sobě pjsně duchovnj*, w Žitawě, 1722, 488. Huszt tartja az ének szerzőjének. Kleych szerint az éneket Luther átdolgozta, és ennek a változatnak biblikus cseh fordítása ez az ének.

¹⁸ Liederdatenbank. <https://www.liederdatenbank.de/song/11408> (Utolsó ellenőrzés 2018. 08. 23.)

későbbi bejegyzés alapján *Otče Bože všemohaučj, Jenž si nám dal v člověčenství* kezdetű éneket.

A *Cithara Sanctorum* Husznak tulajdonított áldozási énekeinek más volt a szerzője, de fontos hangsúlyozni, hogy Husz János nem azonos a huszita hagyománnyal. Az utraquista énekeskönyvek egyes darabjai helyet kaptak Tranoscius énekeskönyvében is. Ilyen a *Krystus keněz chtě své oběti, učastnj věrně činiti*¹⁹ című ének az Úrvacsorán való méltó részvételtől, amely először Jan Roh énekeskönyvében jelent meg 1541-ben,²⁰ vagy az *Aj ted' večere Páně, tak jakž přikázání máme* című ének²¹ Valentin Polon 1684-es énekeskönyvéből,²² amelyet Václav Kleych szerint inkább Jan Musophilusnak 1568-ban és 1685-ben megjelenő énekeskönyvéből vehetett át.²³ Mindenesetre egyértelműen csehországi és utraquista eredetű.

Az úrvacsorai énekek közt szerepel Václav Miřinský bencés szerzetes énekeskönyvéből a *Děkujeme tobě milý Pane, že nikdy nepřestane*.²⁴ Ez az alapvetően katolikus áldozási ének hiányzik a magyarországi katolikus énekeskönyvekből, annak ellenére, hogy szövegében nincs a katolikus hittelt ellentétes vagy akár csak vitatható tartalom, és egyértelműen az egy szín alatti áldozáshoz illik. Ez az ének Csehországban a protestáns hagyománynak is része lett, megtalálható a fontosabb huszita énekeskönyvekben, többek közt Valentin Polon énekeskönyvében is, amely bizonyítottan Třanovský forrásai közé tartozott. Ezért joggal feltételezhető, hogy nem az eredeti bencés énekeskönyvből, hanem Polontól, vagy más huszita énekeskönyvből emelte át.

Luther énekei természetesen az úrvacsorai énekek közül sem hiányozhatnak. Třanovský három éneket emel ki közülük, a *Isaia dem Propheten, Gott sei gelobet*, és a *Jesus Christus unser Heiland* című énekek biblikus cseh fordításait, amelyeket való-

¹⁹ TŘANOVSKÝ, 1636, 250; AUGUSTÍNOVÁ, *i. m.* (17. j.), 306/638. Eva Augustínová megállapítása szerint a szerző Jan Augusta.

²⁰ Jan ROH, *Piesně Chvál Božských. Piesně Duchovní Ew[an]gelitské*, w Praze, 1541. *Knihopis*, 12856. Hymnorvm Thesavrvm Bohemicvs <http://www.clavmon.cz> (Utolsó ellenőrzés 2018. 08. 22.).

²¹ TŘANOVSKÝ, 1636, 241.

²² Valentin POLON, *Zpěvání Křesťanská Starodávnej Chvál Božských ...* Praha, 1584. *Knihopis*, 14156. Hymnorvm Thesavrvm Bohemicvs <http://www.clavmon.cz> (Utolsó ellenőrzés 2018. 08. 22.).

²³ Václav KLEYCH, *Evangelický Kancýonal' obsahujěj w sobě Pjsně Duchovní Staré y nové...* Wytisštěn w Žitawě, 1727, 484.

²⁴ [Václav MIŘINSKÝ], [*Pisně staré, gruntovní a velmi utěšené téměř ze všebo zákona star. i nov.* w Praze skrže Mikuláše Konáče u Bílého Lva 1522]. (*Knihopis*, 5617), TŘANOVSKÝ, 1636, 253; AUGUSTÍNOVÁ, *i. m.* (17. j.), 280/258, Hymnorvm Thesavrvm Bohemicvs <http://www.clavmon.cz> (Utolsó ellenőrzés 2018. 08. 22.).

színúleg maga Třanovský készített.²⁵ Az úrvacsorai énekek közt található öt olyan szöveg is, amely itt szerepel először, és joggal tarthatjuk őket az énekeskönyvet összeállító Jiřík Třanovský saját szerzeményének.²⁶

Třanovský a helyi hungarus-szláv hagyományból is merített, így használta az elődének tekinthető szlovák énekeskönyvet, Daniel Pribiš *Písňe duchovní-jét* is, ez azonban kizárólag az úrvacsorai énekeket vizsgálva nem látszik, mert Pribišnél ez a műfaj hiányzik. Énekei többsége a magánáhítathoz tartozik (esti, reggeli, evés előtti és utáni stb. énekek) kifejezetten istentiszteleti énekek közül csak a prédikáció előtti és utáni énekek szerepelnek benne.

A *Cithara Sanctorum* úrvacsorai énekeiben sokáig nem történt változás. Az 1684-es kiadásban az ide tartozó énekek sora kiegészül Jeremiáš Lednický lőcsei lelkész két énekével: *Vyznavame z srdce praveho, podle slov Ježíše* és az *O Ježíši nejmilejší, ženichu duši naší* kezdetű énekekkel.²⁷ Ezek megjelennek a következő 1696-os kiadásban is, sőt a hozzá csatolt imádságoskönyvben újabb ritmikus imádságokat találunk, amelyek az Úrvacsorában kapott kegyelmi ajándékokért adnak hálát.²⁸

Az énekek elején legtöbbször pontos eligazítást találunk arról, hogy az Úrvacsora melyik szakaszában kell énekelni. Felkészülésként, lelkiismeretvizsgálatnál, Úrvacsora közben, vagy utána hálaadásként. A biblikus cseh evangélikus egyházi terminológia gyakran erősen emlékeztet a katolikus szóhasználatra. Ennek oka a

²⁵ Izaiáš prorok svědčí právě / Že duchovně viděl Pána v slávě. Luther, Martin, Isaia dem Propheten (Transl. Transcius), TŘANOVSKÝ, 1636, 234; AUGUSTÍNOVÁ, *i. m.* (17. j.), 290/406; Bohu buď chvála / čest i požehnaní. Luther, Martin, Gott sei gelobet (Transcius transl.), TŘANOVSKÝ, 1636, 258; AUGUSTÍNOVÁ, *i. m.* 270/116; Ježíš Kristus náš Spasitel, / hněvu Božího zprostitel. Luther, Martin, Jesus Christus unser Heiland (Transcius transl.), TŘANOVSKÝ, 1636, 248.; AUGUSTÍNOVÁ, *i. m.*, 294/477–478; Ježíš Kristus Spasitel náš / smrt přemohl za nás. Luther, Martin, Jesus Christus unser Heiland (Transcius transl.), TŘANOVSKÝ, 1636, 176; AUGUSTÍNOVÁ, *i. m.* 296/482.

²⁶ Krystus Ježíš, Bůh a člověk pravý / Pán v slovích svých nevrtkavý. TŘANOVSKÝ, 1636, 245, AUGUSTÍNOVÁ, *i. m.* (17. j.), 306/636; O Ježíši přesladký duše hosti / Navštěv nás při této Svátosti. TŘANOVSKÝ, 1636, 238; AUGUSTÍNOVÁ, *i. m.* 318/840; Aj blahoslavený, kterémuž z milosti / Jsau zde odpuštěný. TŘANOVSKÝ, 1636, <402>; AUGUSTÍNOVÁ, *i. m.* 268/68; Aj divná Maudrost, dobrota / i moc Boha našeho. TŘANOVSKÝ, 1636, 243; AUGUSTÍNOVÁ, *i. m.* 268/71; Děkování vzdejme králi nebeskému / kterýž nás dobrotivě své tělo. TŘANOVSKÝ, 1636, 254; AUGUSTÍNOVÁ, *i. m.* 280/256; Hosanna slava, moc, vládařství, čest/ jakž na vysostí jest. TŘANOVSKÝ, 1636, 237; AUGUSTÍNOVÁ, *i. m.* 286/332.

²⁷ Vyznavame z srdce praveho / podle slov Ježíše (Jeremiáš Lednický), Jiřík TŘANOVSKÝ, *Cithara Sanctorum, Pjísňe duchovníj, Staré y Nové*, Levoča, Brewer, 1684. 372; O Ježíši nejmilejší / ženichu duši naší (Jeremiáš Lednický) *Uo.*, 389.

²⁸ Bože Otče dobrotivý, všem věřicym litostivý! Jiřík TŘANOVSKÝ, *Cithara Sanctorum, Pjísňe Duchovníj / Staré y Nové...* Levoča, Brewer, 1696, 89; O nejdražší můj Ježíši, / nejsladší cukr mej duši! *Uo.*, 92; Tobě Bože Duši svatý, / v darích nebeských bohaty, / děkuji z srdce praveho. *Uo.*, 94.

cseh utraquista liturgikus szókinccs átvétele. Az utraquisták folyamatosan próbáltak közeledni a Katolikus Egyházhoz, a 16. században több (sikertelen) egyesülési törekvés is történt,²⁹ a dogmatikai rokonság érződik a terminológiában is.

Más énekgyűjteményekben is találunk úrvacsorai énekeket, bár jelentősen kisebb mennyiségben, mint a *Cithara Sanctorum*-ban. Így például Štefan Pilarik,³⁰ Jiřík Joannides-Frydecký,³¹ vagy Adam Corodinus imádságoskönyvében is található verses úrvacsorai imádságok.³² Ezek azonban a magánáhitat körébe tartozhattak, mindegyik Úrvacsora vétele utáni imádság, vagyis otthon is mondhatták. Nincsenek adataink arról, hogy valaha dallamot kapcsoltak volna hozzájuk, nem kerültek be a liturgikus énekeskönyvekbe se.

A katolikus és evangélikus bibliikus cseh vagy szlovák nyelvű úrvacsorai énekeket összevetve megállapítható, hogy jóval több evangélikus háttérű éneket ismerünk, mint katolikus, annak ellenére, hogy a katolikus liturgia és liturgikus szokások több lehetőséget nyújtanak az Oltáriszentség dicséretére. Gondoljunk csak az úrnapi körmenetre, vagy a szentségimádásokra. Az énekanyag szerényebb mennyisége magyarázható azzal, hogy a katolikus liturgiában szívesebben használták a latin nyelvű himnuszokat. A *Cantus Catholici* tulajdonképpen kétnyelvű, latin és szlovák, míg a *Cithara Sanctorum*-ban alig találunk latin énekeket. A másik ok, hogy jelentősen több evangélikus énekeskönyv áll rendelkezésre, mint katolikus. Ez egyrészt a lakosság igényeit mutatja, másrészt a cseh földről érkező exulánsok a protestáns egyházi irodalomnak adtak lendületet. Az összevetés során az is kiderül, hogy nincs átfedés a két felekezet eucharisztikus énekei közt. Ez más témájú énekeknel nem így van, de itt kiemelten fontos volt, hogy az Oltáriszentséggel vagy az Úrvacsorával kapcsolatos álláspontot pontosan, az adott felekezet tanításának megfelelően közvetítsék az énekek is.

²⁹Antonín KALOUS, *Tárgyalások az utraquisták és a római egyház egyesüléséről: A kiegyezés politikája = Szentírás, hagyomány, reformáció: Teológia-és egyháztörténelmi tanulmányok*, szerk. F. ROMHÁNYI Beatrix, KENDEFFY Gábor, Budapest, 2009, 154–163.

³⁰Vesel se má duše v Hospodinu, / prokřikuj hlasitě na sponu! Štefan PILARIK, *Supplicibus Precibus Oblectare Ieb. Harpha Davidica...to gest harřfa Davidowa...* V Trenčíně, 1652, 123. (I_{2a})

³¹O Ježíši nejmilější / Panovníče nejsilnější. *Modlitba po užívání večere Páně*. (Úrvacsora utáni imádság) Jiřík JOANNIDES-FRYDECKÝ, *Modlitby Křestianské ... w Městě Trenčjně* (Trenčín), v Lorence Benjámina Odháge, 1654, 267; Spasiteli milostivý, / spomocniče lítostivý. Jiřík Joannides-Frydecký: *Modlitba po užívání večere Páně*. (Úrvacsora utáni imádság) *Uo.*, 266.

³²Z veselosti Srdce meho / chvalim te Pana mileho. *Po přijímání*. (Áldozás után) Poklad duchovny, z modlideb nabožnich nedelnich, i každodennich zhromazdeny, ... á ... Petra Hrabovskeho z Hrabova... Bártfa, 1668, 52; Bud' tobě chvála Ježíši, / Spasiteli Nejmilejší, / zes nás svym telem nasitil. Adam Corodinus: *Po přijímání* (Áldozás után). *Uo.*, 50.

Kovács Eszter

Gazdag biblikus cseh vagy szlovák nyelvű „Hungarus” énekhagyományunknak csupán egy szeletét képezik az áldozási énekek, mégis betekintést engednek abban a folyamatba, hogyan alakult ki a cseh és a hazai hagyomány egyesítéséből a szlovák templomi ének.

Maczák Ibolya*

Miskolci minoriták az Oltáriszentségről

Írásomban egy olyan – eddig részletesebben nem vizsgált – kézirattal foglalkozom, amely egy úrnapi beszéd kéziratát¹ tartalmazza, és a rajta lévő jegyzések tanúsága szerint több ízben is elhangzott: 1792-ben, illetve 1806-ban.² Joggal vélelmezhetjük, hogy a szöveg a miskolci minoritákhoz köthető. Egyrészt azért, mert az ő irataik közt található, másrészt azért, mert jelentős mértékben alapul egy olyan prédikáción, amely az egyik legismertebb minorita hitszónok, Kelemen Didák neve alatt jelent meg. Ő pedig Miskolcon halt meg, 1744-ben.

A kézirat predikáció vizsgálata azért is különösen érdekes, mert kompilációs hagyományozódásának – legalább – három állomása is megfigyelhető benne. A kompilációkutatás jelen gyakorlatában az a legelterjedtebb eljárás, melynek során egy forrásművet azonosítunk egy ettől eltérő szövegben. Valamivel ritkábban az is előfordul, hogy „horizontálisan” azonosítunk több forrásművet: azaz megállapítjuk, hogy egy adott prédikációnak lehetett több forrása is – akár egymástól eltérő műfajúak is. Még ritkább az az eset, amikor „vertikálisan” különítünk el két forrást, azaz megállapítjuk, hogy valaki kompilált valakitől és ettől a második személytől tovább is hagyományozódott a szöveg. Ez utóbbi esetet – lévén szó szöveggyegyzésekről –, már nem egyszerű igazolni. Eddigi munkám során ezt egy esetben sikerült hitelt érdemlően bizonyítani (egy Pázmány Péter, Bernárd Pál és Kelemen Didák „összmunkájának” köszönhető szöveg elemzésével).³ Jelen esetben még egy „vertikális” szintet fogok lépni – ugyanis igazolom, hogy ez a Pázmány-, Bernárd-, Kelemen-szöveg tovább is hagyományozódott – például a jelen kéziratban szereplő, nyomtatásban meg nem jelent prédikáció révén, amely a jegyzetek tanúsága szerint a 19. század elején (még) elhangzott (több évtizeddel –

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport tudományos főmunkatársa. A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ MNL Borsod–Abauj–Zemplén Megyei Levéltára, XII. 2. I/a. 1. doboz Fasc. 1. nr. 39.

² *Uo.*, [1].

³ MACZÁK Ibolya, „*Helvettum is légy fényes tűz majd korod ormán*”: *Kompiláció mint ferences–jeszuita „határvonal” = Közkeincs: Tanulmányok a régi magyarországi prédikációk kompilációjáról*, szerk. MACZÁK Ibolya, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2014 (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok, 8), 157–167.

adott esetben évszázadokkal – a nevezett szerzők halála után). A folyamat során tehát a kompiláció diakron jellegének vizsgálatára nyílik lehetőség.

Kelemen Didák

Ha az 1792-ben, illetve 1806-ban elmondott kézirat szövegét tüzetesebben megvizsgáljuk, láthatjuk, hogy jelentős mértékben a Kelemen Didák neve alatt 1721-ben megjelent prédikáción alapul. Mindkét szöveg a kivonulás történetével kezdődik. A Kelemen Didák-beszéd a következőképpen:

Mikor a' felséges Isten az Izrael népit Aegyptomból ki hozná a' téjjel mézzel folyó igiret földibe ama nagy pusztán által, kiről Irja Jérémiás Proféta könyvének második résziben, hogy lakhatatlan , és utatlan földön hordozta Isten ökö, mellyen férfiu nem járt, és ember soha nem lakot, azt mongya a' szent irás, hogy miat el szakaszkodván a' sokaság zúgolódék Mojses, és Aron ellen, mondván: Vajha holtunk volna meg Aegyptus földiben, mikor a' fazék hús mellett ülünk vala, és elég kenyeret eszünk vala, miért hoztatok ki bennünket a pusztába, hogy az egész sokaságot éhséggel ölnétek meg? Monda az Úr Mojsesnek: Imé én az Égből adok néktek kenyeret, mennyen ki a' nép és szedgyen a' menyi elég naponként.⁴

A miskolci kézirat szövege:

Mely nagy szeretettel viseltet a Fölséges Isten régenten az Israel népéhez világosan kimondatá Jeremias P. által mondván: In charitate perpetua dilexite. Örök szeretettel szerettelek tégedet. Israelnépét Egyiptomi Faraó kemény fogságából kiszabadította, a vörös tengeren száraz lábbal őket által vezette, ellenségeket a mélységes tengerbe fojtotta hosszás utazásokban nekik vezéreket rendelé Exod. 13. Ezenkívül a pusztában hogy fáradságos hosszás utazásokban el ne szakatkoznának hanem inkább bővebb és nagyobb erőt vennének magoknak utazások szerencsés folytatására, ama drága égi Mannát adá nekik, mellyet is aki jó szívvvel vette nem csak éhségét el mulatta hanem erőt is a hosszásutazásnak könnyebben való véghez vitelére nyert vala. Erre való nézve azt mongya az irás: *hoc cibo aliti sunt, usquequo tangerent fines terrae Chanaan.* [Exod 16. v. 35] Ezzel az étellel tápláltatának, míg Chanaan földének határit el el érnék. A Bölcsesség könyve is így szól ezekről: *Panem de caelo praestitisti eis omne delectamentum in se habentem.* [Sap. 16.

⁴ KELEMEN Didák, *Úrnapí beszéd*, Pozsony, 1721, A₂t.

v. 20.] Kenyeret menyből adtál nekik minden györűség lévén abban, és mindeniknek édessége.⁵

A kiragadott példák csupán tartalmi hasonlóságot mutatnak a két prédikáció között, de számos olyan szövegrészt is találhatunk, amelyek szó szerint megegyeznek a két beszédben. Példa erre a következő idézetpár is:

Kelemen

A' teremtésben Isten egy szavával teremté az eget és földet, az után a' földnek némely részeit fákká, füvekké, barmokká, a' viznek részeit halakká, és madarakká változtatta, mivel mind ezeket földből vízből alkotta, az után egy darab sárt vön Isten, és azt Ádám testévé változtatta. Adámnak ismét egy oldala csontyából egész Aszony embert teremté. A' mely Isten mind ezeket egy szavával végben vitte; mit csudálad ugy-mond Szent Ambrus, ha egy szovával a' kenyeret Testévé teszi. Sokkal nagyobbak amazok a' régi csudálatosságok, hogy sem a' mitt az oltári szentségtől hiszünk.⁶

Ismeretlen

A Teremtésben az Isten egy szavával teremté az eget és földet, azután a földnek némely részeit fákká, füvekké, barmokká. A viznek részeit halakká, és madarakká változtatta, mivel mind ezeket földből vízből alkotta. Azután egy darab sárt vön Isten és azt Adam testévé változtatta. Adámnak ismét egy oldala csontyából egész aszszony embert teremté. Amely Isten mindezeket egy szavával végbe vitte, amit csudálad úgymond Sz. Ambrus ha egy szavával a kenyeret testévé teszi, sokkal nagyobbak amazok a régi csudálatosságok hogy sem amit az Oltári szentségről hiszünk.⁷

E szövegrész kiemelése azért is fontos, mert más prédikációban is szerepel: egy Bernárd Pál neve alatt 1735-ben megjelent prédikációban. Ebben az esetben azonban nem szó szerinti az egyezés a szövegek között:

Kelemen

A' teremtésben Isten egy szavával teremté az eget és földet, az után a' földnek némely részeit fákká, füvekké, barmokká, a' viznek részeit halakká, és madarakká változtatta, mivel mind ezeket földből vízből alkotta, az után egy darab sárt vön Isten, és azt Ádám testévé változtatta. Adámnak ismét egy oldala csontyából egész Aszony embert teremté. A' mely Isten mind ezeket egy szavával végben vitte; mit csudálad ugy-mond Szent Ambrus, ha egy szovával a' kenyeret Testévé teszi. Sokkal nagyobbak amazok a' régi csudálatosságok, hogy sem a' mitt az oltári szentségtől hiszünk.⁸

Bernárd

A' Teremtésben az Isten egy szavával semmiből teremté az eget és földet, az után a' földnek némely részeit fákká füvekké, és barmokká; a viznek részeit halakká, és madarakká változtatá. Adámnak ismét egy oldala csontyából egész Aszszony embert építte. A' mely Isten mind ezeket egy szavával végben vitte, mitt csudálad úgymond szent Ambrus, ha egy szavával a' kenyeret testé teszi, sokkal nagyobbak amazok a' régi csudálatosságok, hogy sem a' mit az oltári szentségtől, vagy az Ur vacsarájáról hiszünk.⁹

⁵ MNL Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltára, XII. 2. I/a. 1. doboz Fasc. 1. nr. 39. [1].

⁶ KELEMEN, *i. m.* (4. j.), A_{3v}–A_{4r}.

⁷ MNL Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltára, XII. 2. I/a. 1. doboz Fasc. 1. nr. 39. [4].

⁸ KELEMEN, *i. m.* (4. j.), A_{3v}–A_{4r}.

⁹ BERNÁRD Pál, *Lelki beszélgetés*, Kassa, 1735, 12.

Jól látható tehát, hogy bár az összehasonlított szövegek jelentős mértékben megegyeznek, de a miskolci és a Kelemen Didák-féle szöveg szó szerint megegyezik, a Bernárd Pál neve alatt megjelent prédikáció pedig minimális mértékben ugyan, de eltér ezektől.

Bernárd Pál

Könnyen elképzelhető, hogy a Bernárd Pál-szöveg is forrása volt a Kelemen-prédikációnak. Erről a felvetésről korábban már bővebben írtam,¹⁰ jelen dolgozatban csupán azt a szöveg-összehasonlítást szeretném bemutatni, amely a szöveg alakulásának ezen folyamatát érzékelteti. Jól látható rajta, hogy bár a szövegrészek sok tekintetben megegyeznek, minimális mértékben különböznek.

Bernárd	Kelemen
[...] szép dolog volna,	Szép dolog volna,
ha ki néked száz aranyat igirne, és az arany forintok képét adná.	ha valaki ebédre hina, és Héliogabalus modgyára írot étkeket, írot madarakot rakna elődbe, s-keményen kínálna, hogy egyél, borral kínálna, de innod nem adna, hanem egy czégért mutogatna, melytől száz mély földnire valahol bor volna.
Ebédre hina, s-írot étkeket, s-írott madarakot rakna elődbe, borral kínálna de innod nem adna, hanem egy czégért mútogatna, melytől száz mért földnyire távul valahol bor volna. keményen kínálna, hogy egyél igyál.	ha valaki ebédre hina, és Héliogabalus modgyára írot étkeket, írot madarakot rakna elődbe, s-keményen kínálna, hogy egyél, borral kínálna, de innod nem adna, hanem egy czégért mutogatna, melytől száz mély földnire valahol bor volna;
Köszönhetnéd a jó tartást. ¹¹	köszönhetnéd a jó tartást. ¹²

Különösen akkor értékelhető ez az egyezés, ha tekintetbe vesszük, hogy a két szöveg mindkét esetben jelentős mértékben Pázmány-kompiláció:

Pázmány	Bernárd	Kelemen
Szép dolog volna,	[...] szép dolog volna,	Szép dolog volna,
ha ki néked száz aranyat igérne, és az arany-forintok képét adná;	ha ki néked száz aranyat igirne, és az arany forintok képét adná.	
	Ebédre hina, s-írot étkeket, s-írott madarakot rakna előd-	ha valaki ebédre hina, és Héliogabalus modgyára írot étkeket, írot

¹⁰ MACZÁK, *i. m.* (3. j.).

¹¹ BERNÁRD, *i. m.* (9. j.), 9.

¹² KELEMEN, *i. m.* (4. j.), Bv.

ha vadászattyában fogott szép nyúl-húsrá híjna, és az asztalra nyúl-hús képet tenne:

köszönhetnéd a jó tartást.¹³

ben, borral kínálna de innod nem adna, hanem egy czé- gért mütogatna, melytől száz mért földnyire távúl valahol bor vólna. keményen kínálna, hogy egyél igyál.

Köszönhetnéd a jó tartást.¹⁴

madarakot rakna előd- be, s-keményen kínál- na, hogy egyél, borral kínálna, de innod nem adna, hanem egy czé- gért mutogatna, mely- től száz mély földnire valahol bor vólna;

köszönhetnéd a jó tar- tást.¹⁵

Jól látható azonban, hogy a különbségek ellenére a két utóbbi szöveg szoro- sabb rokonságot mutat egymással. Így joggal feltételezhetjük, hogy a Bernárd- szöveg (vagy egy ehhez hasonló szövegvariáns) a Kelemen-prédikáció forrása volt. A Bernárd- és a Kelemen-prédikáció között egyik fontos különbség Héliogabalus neve, melyre vonatkozóan már Ocskay György is fontos megállapí- tásokat tett.¹⁶ A miskolci kézirat szövege (Héliogabalus említésével együtt) szó szerint megegyezik Kelemen Didákéval:

Kelemen

Szép dolog vólna, ha valaki ebédre hína, és Héliogabalus modgyára írot étkeket, írot madarakot rakna elődbe, s-keményen kínál- na, hogy egyél, borral kínálna, de innod nem adna, hanem egy czé- gért mütogatna, melytől száz mély földnire távol valahol bor vólna; köszönhetnéd a jó tartást.¹⁷

Ismeretlen

Ugyan szép dolog volna, ha valaki ebédre hína, és Héliogabalus modgyára írot étke- ket, írot madarakot rakna elődbe, s-kemé- nyen kínálna, hogy egyél. Borral kínálna, de innod nem adna, ha egy czé- gért mutatna, melytől száz mély földnire távol valahol bor volna köszönhetnéd a jó tartást.¹⁸

¹³ PÁZMÁNY Péter, *Hodogens: Igazságra vezető kalauz*, s. a. r. KISS Ignác, Budapest, A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Hittudományi Kara, 1908 (Pázmány Péter Összes munkái, 4), 387–388.

¹⁴ BERNÁRD, *i. m.* (9.j.), 9.

¹⁵ KELEMEN, *i. m.* (4. j.), Bv.

¹⁶ OCSKAY György, *Pázmány batása Kelemen Didák prédikációiban*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1982, 436–448.

¹⁷ KELEMEN, *i. m.* (4. j.), Bv.

¹⁸ MNL Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltára, XII. 2. I/a. 1. doboz Fasc. 1. nr. 39. [9–10].

Pázmány Péter

A szövegek ősforrásának – amint az már a fenti példákból is kiderült – a jezsuita hitszónok szövegei tekinthetők. A kompiláció diakron szintjeinek áttekintése során tehát megállapítható, hogy az első állomást mindenképpen Pázmány Péter művei jelentik. Az újonnan fellelt kézirat szövegében számos olyan részt találunk, amely Pázmány-művekben is megtalálható: elsősorban a *Kalauz*ból és a két úrnapi beszédből. Megjegyzendő, hogy a Pázmány-művek vizsgálata ráirányítja a figyelmet arra, hogy ebben az esetben kifejezetten a jezsuita hitszónok buzdítja az olvasót a következőképpen:

A Kalaúznak tizen-egyedik könyvében vannak a bizonyságok: mellyeket másodszer it leírnyia nem szükséges megtalállyia a Kalaúzban, a ki olvasni akarja.¹⁹

A következőkben olyan szövegrészt vizsgálunk, amely a fentiekben elemzett négy szövegben is megtalálható:

Pázmány	Bernárd	Kelemen	Ismeretlen
A teremtésben, Isten egy szavával semmiből teremté az eget, földet. Az-után, a földnek némely részecit fákká, füvek ké és bamokká; a víznek részeit halakká és madarakká változtatá; mivel mind ezeket földből és vízből alkotá. Továb: egy darab sárt vén kezébe Isten és azt <i>Ádám</i> testévé változtatá: <i>Ádám-nak</i> egy oldala csontyából, egész aszszony-embert éppíte. A mely Isten mindezeket egy szavával végbe-vitte: mit csudálad (ugy-mond Szent <i>Ambriús</i>), ha egy	A' Teremtésben az Isten egy szavával semmibül teremté az eget és földet, az után a' földnek némelly részeit fákká füvekké, és barmokká; a víznek részeit halakká, és madarakká változtatá. Adámnak ismét egy oldala csontyából egész Aszszony embert éppítte. A' melly Isten mind ezeket egy szavával végben vitte, mitt csudálad úgy mond szent Ambrus, ha egy szavával a' kenyeret testé tészí, sokkal nagyobbak amazok a' régi csudálatosságok, hogy sem a' mit az oltari szent-	A' teremtésben Isten egy szavával teremté az eget és földet, az után a' földnek némely részeit fákká, füvekké, barmokká, a' víznek részeit halakká, és madarakká változtatá, mivel mind ezeket földből vízből alkotta, az után egy darab sárt vön Isten, és azt Ádám testévé változtatá. Adámnak ismét egy oldala csontyából egész Aszszony embert teremte. A' mely Isten mind ezeket egy szavával végben vitte; mit csudálad úgy-mond Szent Ambrus, ha egy szavával a'	A Teremtésben az Isten egy szavával teremté az eget és földet, azután a földnek némely részecit fákká, füvekké, barmokká. A víznek részeit halakká, és madarakká változtatá, mivel mind ezeket földből vízből alkotta. Azután egy darab sárt vön Isten és azt Adam testévé változtatá. Adámnak ismét egy oldala csontyából egész aszszony embert teremte. Amely Isten mindezeket egy szavával végbe vitte, amit csudálad úgy-mond Sz. Ambrus ha egy szavával a keny-

¹⁹ PÁZMÁNY Péter, *A római anyaszentegyház szokásából, minden vasárnapokra és egy-néhány innepekre rendelt evangéliomokról predikácziók*, II, s. a. r. KANYORSZKY György, Budapest, A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Hittudományi Kara, 1905 (Pázmány Péter Összes munkái, 7), 135.

szavával a kenyeret testé teszi? Sokkal nagyobbak amazok a régí csudálatosságok, hogy-sem a mit az Oltári-szentségről hiszünk. ²⁰	ségül, vagy az Ur vacsarájáról hiszünk. ²¹	kenyeret Testévé teszi. Sokkal nagyob- bak amazok a' régi csudálatosságok, hogy sem a' mitt az oltári szentséggől hiszünk. ²²	ret testévé teszi, sokkal nagyobbak amazok a régi csudá- latosságok hogy sem amit az Oltári szent- ségről hiszünk. ²³
--	--	---	---

A fenti négyes összehasonlítást jelentősen leegyszerűsíthetjük, ha – tekintve, hogy a miskolci kézirat, valamint a Kelemen Didák-prédikáció szövege megegyezik – a három nyomtatvány szövegét vetjük össze.

Érdekes eredményre jutunk: a minimális különbségeket vizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy a szövegek elejét és végét tekintve (az utolsó Bernárd-betoldást nem számítva) a Pázmány- és a Bernárd-szöveg között észlelhető nagyobb hasonlóság. A középső betoldást tekintve azonban a Pázmány- és a Kelemen-szöveg hasonlít jobban egymásra.

Ennek nyomán nehéz az alkotói folyamattal kapcsolatos egyértelmű következtetést levonni: nem kizárt az sem, hogy további – jelenleg nem ismert – közvetítő források is befolyásolták a hitszónokok munkáját. Annyi azonban bizonyos, hogy a miskolci kézirat ősforrása Pázmány prédikációja és ez a Kelemen Didák-féle 1721-es beszéd révén került az 1792-ben és 1806-ban elhangzott beszédbe. Vagyis esetében legalább három (esetleg négy) kompilációs szint is elkülöníthető.

Az ismeretlen minorita (?)

A fentiek nyomán joggal merülhet fel a kérdés, mi is „eredeti” a miskolci prédikációszövegben. Kompilációkutatóként erre – főleg a fent vázolt kérdések ismeretében – igen nehéz válaszolni, az azonban egyértelmű, hogy vannak olyan szövegrészek benne, amelyek sem Pázmány *Kalauz*ának hivatkozott részeiben, sem Bernárd Pál nyomtatott szövegében, sem Kelemen Didák ugyancsak nyomtatásban megjelent műveiben nem szerepelnek. Ilyen például – jelenlegi ismereteink szerint – a már hivatkozott bevezető szövegrész, valamint a prozóció is:

Bizony mondom néktek ha nem eszitek az ember fiának testét és nem iszátok az ő vérének nem leszen élet ti bennetek. Ezek így lévén már most beszédemre lépek hogy ti közületek is valaki kételkedésbe, következőképpen

²⁰ *Uo.*, 124–125.

²¹ BERNÁRD, *i. m.* (9. j.), 12.

²² KELEMEN, *i. m.*, A_{3V}–A_{4r}.

²³ MNL Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltára, XII. 2. I/a. 1. doboz Fasc. 1. nr. 39. [4].

csalatkozásba ne essék. Istennek Sz. Malaszyával mai nap meg fogom csekély beszédemben mutatni hogy az igazi Anyaszent Egyházban az Úr vacsorájában nem pusztá kenyér, nem bélyeg és pecsét vagy, hanem azon valószínű teste Xtus Urunknak mely a szűz Mariától született és a keresztfán a világ váltságaért adatot. Én azomban pedig ezen örökké imádandó oltári szentség előtt, amelyben hiszem és vallom Xtust it jelen lenni, mely a keresztfán mi érettünk föl áldoztatot arcra borúlok és mély alázatossággal Sz. fölséged előtt buzgon könyörgök: világosítsa meg az én elmémet oldozd föl a rebegő nyelvemnek kötelit, hogy méltón igazán az én halgatóim előtt a te Sz. testednek ez oltári szentségben jelen való létéről szólhassak. Figyelmezzetek.²⁴

Összességében tehát megállapítható, hogy a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei levéltárban őrzött kézirat tipikus példája az úrnapi beszédeknek: sok esetben (a kor szokásának megfelelően) tartalmaz kompilált, Pázmánytól (és más szerzőktől) átvett szövegrészeket. Ugyanakkor éppen a szó szerint azonosítható szövegrészek nyomán válik rekonstruálhatóvá a kompilációs szövegalkotás időbeli folyamata is.

²⁴ MNL Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltára, XII. 2. I/a. 1. doboz Fasc. 1. nr. 39. [3].

Medgyesy S. Norbert

Kájoni János fordította Eucharisztia-énekek *Hymnariumában*¹

„*Iduez legy, Szep Manna, Iduesszegnek meg adoja...*”

Bevezetés

Az erdélyi művelődés-, részben dráma- és kimondottan a liturgia- és kegyes-ségtörténet egyedülálló, és eddig kevésbé kutatott forrása Kájoni János (1629–1687) egyik kéziratos remekműve, a *Latin-magyar versgyűjtemény*, más néven *Hymnarium*.² Az erdélyi ferences egyházzenész, orgonista és – mint látni fogjuk – műfordítói tehetséggel is megáldott tudós polihisztor 1040 oldalból álló kéziratát 1659 és 1677 között vetette papírra Csíksomlyón. Kéziratában elsősorban himnuszok, szekvenciák, hórásénekek, Mária-antifónák, latin kanciók, kisebb részben magyar nyelvű népénekek, a *Comico-Tragedia*³ első kiadásának (Várad, 1646) ma már egyetlen fennmaradt szövege, továbbá a *Tintinnabulum*,⁴ valamint bibliarészlet-fordítások és világi költemények olvashatók.⁵ A kézirat oldalai két columnára

¹ Korábbi megjelenési hely: Erdélyi Múzeum, 80, 2018/2, 1–13.

² KÁJONI János, *Latin-magyar versgyűjtemény (Hymnarium)*, Csíksomlyó, 1659–1677. Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára, Csíksomlyó, A V 3/5250. (Továbbiakban: Kájoni-Hymnarium, és az idézett szöveg oldalszámát adjuk meg. A gyűjtemény énekei számozatlanok.) Papp Géza (1915–2013) zenetörténész 1944-ben lejegyzett adatai alapján Holl Béla (1922–1997) irodalomtörténész közöl egy hozzátétőleges tartalomjegyzéket: *Régi magyar költők tára, XVII. század, 15/B: Katolikus egyházi énekek (1660–1670-es évek)*, s. a. r. STOLL Béla, a jegyzeteket írta HOLL Béla, Budapest, Argumentum Kiadó–Akadémiai Kiadó, 1992, 120–135. Tartalma és könyvészeti leírása: MUCKENHAUPT Erzsébet, *A csíksomlyói ferences könyvtár kincsei: Könyvleletek, 1980–1985*, Kolozsvár–Budapest, Polisz Kiadó–Balassi Kiadó, 1999, 100, nr. I. 7; STOLL Béla, *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, Budapest, Balassi Kiadó, 2002, nr. 102.

³ Kájoni-Hymnarium, 75–100. Legújabb elemzés e drámáról: KAPOSI Krisztina, „*Az Istenért kérlek, bocsásd el Lázárt...*”: *A Névtelen Comico-Tragedia második scéájának folklorizálódása = Doromb: Közéletészeti tanulmányok 2*, szerk. CSÖRSZ Rumen István, Budapest, reciti, 2014, 11–33. A világhálón: http://reciti.hu/wp-content/uploads/04_Kaposi_Doromb2.pdf

⁴ Réger Ádám a *Tintinnabulum* szerzőjét e *Hymnarium* segítségével bizonyította: RÉGER Ádám, *A Tintinnabulum tripudiantium szerzője és forrása*, Irodalomtörténeti Közlemények 118, 2014, 77–98.

⁵ A *Hymnarium* forrásait részletesen sorolja: JÉNÁKI Ferenc, *Kájoni János énekeskönyve és forrásai*, Kolozsvár, 1914, 72; Ismertetik: RUPP Kornél, *Adalékok Kájoni János életéhez*, Magyar Könyvszemle, 4, 1896, 65–67; SEPRÓDI János, *A Kájoni-codex irodalom- s zenetörténeti adalékai, I–III*, Irodalomtörténeti Közlemények. 19, 1909, 144. (A teljes tanulmány: 129–146, 282–301, 385–424.) DOMOKOS Pál

vannak osztva: a bal columnában olvasható latin szövegekhez a jobb columnában – a legtöbb esetben – magyar nyelvű fordítás található. Legtöbb textusról feltételezhető, hogy Kájoni János fordítása. Dallam-utalásokat Kájoni igen ritkán írt a költemények elé.

Eucharisztia-énekek Kájoni fordításában

A *Hymnarium*ban a 145–166. oldal között található az Eucharisziáról szóló himnuszok, szekvenciák és késő középkori kegyes költemények. E témakörben Kájoni összesen 16 latin énekszöveget másolt be gyűjteményébe, és ezek közül 8 költemény fordítását készítette el, és mindezek mellett megőrkítette a latin minta nélküli (saját?) verses fohászt *Iduez legy, aldot szép Mana* kezdősorral.⁶ Tanulmányunkban azokat az Eucharisziához kötődő fordításokat tesszük elsőként közzé, amelyek csak a *Hymnarium*ban olvashatók, és minden valószínűség szerint Kájoni műfordítói tevékenységét dokumentálják.

Kájoni *Hymnariuma* az Eucharisztia tiszteletéhez kötődő három legalapvetőbb himnusz fordítását is elénk tárja. A katolikus tanítás szerint Jézus Krisztus teste és vére valószínűleg jelen van a kenyér (mai fogalmaink szerint az ostya) és a bor színe alatt az Oltáriszentségben. A kenyér és a bor a szentmise közben, az ún. kánon résznel, az átváltoztatás szavainál (ez az én testem..., ez az én vérem...) lényegül át titokzatos módon Krisztus testévé és vérévé. Az Oltáriszentséget görög szóval Eucharisziának nevezzük, melynek jelentése: hálaadás. Jézus az Oltáriszentséget az utolsó vacsorán alapította, amikor kenyér és bor formájában saját testét és véréát adta eledelül legközelebbi tanítványainak, az apostoloknak (Mt 26,

Péter, „... édes Hazámnak akartam szolgálni...”: Kájoni János, *Cantionale Catholicum; Petrás Incze János, Tudósítások*, Budapest, Szent István Társulat, 1979, 110–116. Eredetkérdésével foglalkozik: MEDGYESY S. Norbert, *Ciszterci hivatkozású himnuszok Kájoni János Latin-magyar versgyűjteményében = A Ciszterci Rend Magyarországon és Közép-Európában*, szerk. GUTTMAN Barnabás, Piliscsaba, PPKE BTK, 2009 (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák 5), 89–111.

⁶ A Kájoni-*Hymnarium* Eucharisztia-énekei (incipitek): 1. *Pange lingua gloriosi – Zenghjed nyelvem diezseges* (pp. 145–146); 2. *Corporis Mysterium pange gloriosi* (pp. 146–148); 3. *Dulce melos pange lingua / profer Christi facta digna* (pp. 148–149); 4. *Salve saluberrima salus infirmorum – Idüöz legy, egeszseges Betegek edenye* (pp. 149–152, kiadását lásd alább!); 5. *Adoro te devote, latens Deitas* (p. 152.); 6. *Adoro devote occulta te Deitas* (p. 153); 7. *Aue verum corpus natum – Idüöz legy, test, ki származal* (p. 153, alább kiadva); 8. *Aue caro Christi chara – Idüöz legy, Christus szent teste* (pp. 153–154, lásd az alábbiakban); 9. *Aue vivens hostia – Idüöz, élő ostya* (pp. 154–158); 10. *Lauda Sion Salvatorem – Dicsird Sion megh valtozat* (pp. 158–159); 11. *Sacris solemnibus juncta sint gaudia* (p. 160.); 12. *Iduez legy aldot, szép Manna* (p. 160. alább kiadva); 13. *Verbum supremum prodies* (pp. 160–161); 14. *Jesu pie Domine* (pp. 161–162); 15. *Aue panis Angelorum, salve Jesu doctor morum* (pp. 162–163); 16. *Christus lex indeficiens* (p. 163.); 17. *Eia, Jesu recolende, dator panis gratiae* (pp. 164–166.).

17–29; Jn 13, 21–27). Ez az esemény a kínszenvedés napja előtt, nagycsütörtökön este történt Jeruzsálemben.

A kereszténység a nagyheti gyász miatt nem ünnepelhette méltóképpen az Eucharisziát, ezért – és más történeti okokból – a latin rítusú nyugati egyház vezetője, IV. Orbán pápa 1264-ben külön rendelt el az Eucharisztia imáadására a Szentháromság vasárnapját követő csütörtökön, voltaképpen a húsvét utáni 60. napon. Ez az ünnep lett úrnapja, amely mindmáig a liturgikus év egyik legfényesebb napja. Az ünnep liturgikus szövegeit a domonkos rendi hittudós, Aquinói Szent Tamás (1225–1274) komponálta.⁷

Ezek közé a rímes-strófikus liturgikus énekek közé elsősorban sorolhatjuk a *Pange lingua gloriosi corporis mysterium...* kezdetű himnuszt, amelyet Kájoni *Zenghjed nyelvem diczöseges Úr testenek szentséget...* kezdősorral fordít magyarra.⁸ E fenséges költeményt elsőként nem Kájoni ültette át anyanyelvünkre. Holl Béla kutatásai szerint először a jezsuita *Pápai János kézírata* tartalmazza e himnuszt 1608-ból. Kájoni fordításának szövege erősen eltér Pápaiétól, a csíki ferences bizonyosan nem ismerte a jezsuita rendtag kézíratos átültetését. Ez érthető, hiszen Pápai anynyiban kötődött Erdélyhez, hogy 1604 és 1606 között a gyulafehérvári jezsuita kollégium szuperiori tisztségét töltötte be.⁹ Sokkal inkább hatott Kájoni munkásságára a szintén jezsuita Hajnal Mátyás (1578–1644) *Az Jesus Szívet Szerető Szíveknek Aytatossagara Szíves Kepekkel Ki Formaltatt...* *könyvechke* című kiadványa (Bécs, 1629, 185–187), amely a Kájoni-textussal majdnem minden sorában szöveg szerinti egyezést mutat: Hajnal *Zengjed nyelvem, dichöséses / Ur Testének Szentségét...* kezdősorral énekelte a szárnyaló költeményt.¹⁰ Hajnal imakönyve Székelyföldön, Kájoni életében már ismert volt, hiszen Kézdiszentlélek és Lemhány iskolamesterének, Czerey Jánosnak kézíratos énekeskönyve (1634–1651, 10b–11a) is elénk

⁷ RADÓ Polikárp, *Az egyházi év*, Budapest, Szent István Társulat, 1957, 149–150; RADÓ, Polycarpus, *Enchiridion Liturgicum: complectens theologiae sacramentalis et dogmata et leges, I–II*, Roma–Freiburg–Barcinona, Herder, 1965², 511–639, 1281–1289; *Éneklő Egyház – Római katolikus népénektár liturgikus énekekkel és imádságokkal*, Budapest, Szent István Társulat, 1985, 710–717. Az ünnep művelődéstörténeti és néprajzi vonatkozásairól: BÁLINT Sándor, *Ünnepi Kalendárium, I. (Karácsony, húsvét, pünkösd)*. Szeged, Mandala Kiadó, 1998, 453–475.

⁸ Kájoni-Hymnarium, 145–146.

⁹ Pápai János kézírata, 1608, 88b–89a. Incipit: *Feyczki, nieluem, diczöseget / Vr testenek szentséget...*; Pápai János életéről bővebben: *Régi magyar költők tára* (továbbiakban: RMKT), *XVII. század, 7: Katolikus egyházi énekek, 1608–1651*, s. a. r. HOLL Béla, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974, 401–402; szövegkiadás: 11–12, nr. 2; elemzés: 404.

¹⁰ Hajnal Mátyás imakönyve 1642-ben Pozsonyban látott napvilágot, abban a kiadásban a 224–226. oldalon olvasható e himnusz. Kiadta: RMKT XVII/7, 105–106, nr. 74; filológiai összefüggések: 535–536.

tárja Aquinói versét. A Hajnal-kiadvány a *Hymnarium* szövegváltozatához áll közelebb, a Kájoni János által szerkesztetett *Cantionale Catholicum* (Csíksomlyó, 1676, 1719) nyomtatott énekeskönyv *MOngy éneket zengő nyelvem / Szentséges Úr testének...* kezdetű változata egy csiszoltabb, közösségekben énekelhetőbb verziót mutat.¹¹ Az úrnapi mise szekvenciája a *Lauda Sion Salvatorem...* kezdetű, gazdag tartalmú Szent Tamás-költeményt *Dicsird, Sion, megb váltodat, / vezéredet, pasztorodat / Ekes eneklesekkel...* kezdettel örökíti meg a Kájoni-Hymnarium.¹² Pápai János (1608, 86a–88a) eltérő szöveggel¹³ vetette papírra említett kéziratában. Hajnal Mátyás idézett imakönyvének fordítása¹⁴ majdnem megegyezik Kájoni mauszkríptumával és – kisebb eltérésekkel – a *Cantionale Catholicum* szövegvariánsával.¹⁵ Az *Adoro te devote, latens Deitas...* (*Imadlak en teged, elrejtet Istensegh...*) kezdetű Szent Tamás-himnusz és az *Adoro devote occulta Deitas...* (*Imadlak tegedet lathatatlan Istensegh...*) kezdetű himnikus költemény fordítása ugyancsak a *Hymnarium* része, amelynek filológiai összefüggéseit Réger Ádám tanulmánya mutatta ki.¹⁶

Az *Ave caro Christi chara...* kezdetű, 15. századi, egész Európában kedvelt, Josquin des Prés (1450–1521) által is megzenésített, viktoriánus lüktetésű szekvenciát¹⁷ a Marosvásárhelyen született és élete nagy részében Erdélyben működött

¹¹ A 6 strófás himnusz az első kiadásban a 278, a 2. kiadásban a 214. oldalon olvasható. Kiadta: DOMOKOS Pál Péter, *i. m.* (5. j.), 552, nr. 322.

¹² Kájoni-Hymnarium, 158–159.

¹³ Incipit: *Dicsérd, Sion, meg ualtodat, / Hadnagodat, pasztorodat...*, közzé tette: RMKT XVII/7, szövegkiadás: 9–11, nr. 1; elemzése: 402–404.

¹⁴ Incipit: *Dicsérd Syon Meg-váltodat, / Vezéredet, Pásztorodat...*, kiadta: RMKT XVII/7, 103–105, nr. 73; elemzése: 532–533. A *Czerey János-énekeskönyv* (1634–1651, 9a–10a) ugyancsak élénk tárja a Hajnal-fordítás szövegét.

¹⁵ Incipit: *Dicsird, Sion, Meg-váltodat...*, az első kiadásban (Csíksomlyó, 1676) a 279, a második editióban (Csíksomlyó, 1719) a 216. oldalon olvasható. Kiadta: DOMOKOS Pál Péter, *i. m.* (5. j.), 554–555, nr. 324.

¹⁶ Lásd a Kájoni-Hymnarium 152–153. oldalán. A *Hymnarium* vonatkozó Mária-antifónáival együtt kiadta és elemzi: RÉGER Ádám, *Pázmány-hivatkozások Kájoni János Hymnariumában = Pázmány nyomában: Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére*, szerk. AJKAY Alinka, BAJÁKI Rita, Vác, Mondat Kft, 2013, 353–365.

¹⁷ *Analecta Hymnica Medii Aevi 54, Thesauri Hymnologici Prosarium: Die Sequenzen des Thesauri Hymnologici H. A. DANIELS und anderer Sequenzenausgaben. – Liturgische Prosen des Übergangsstiles und der zweiten Epoche insbesondere die dem Adam von Sanct Viktor zugeschriebenen aus Handschriften und Frühdrucken*, neu herausgegeben von Clemens BLUME SJ und Henry Mariott BANNISTER, Leipzig, O. R. Reisland, 1915, 261; Ulysse CHEVALIER, *Repertorium Hymnologicum: Catalogue des chants, hymnes, proses, séquences, tropes en usage dans l'Église Latine depuis les origines jusqu' à nos jours per le chanoine Ulysse Chevalier I*, Louvain, Imprimerie Polleunis et Ceuterick, 1892, nr. 1710; HOLL Béla, *Repertorium hymnologicum medii aevi Hungariae: Initia hymnorum, officiorum rhythmicorum, sequentiarum, troporum, versuum alleluaticorum cantionumque*, s. a. r. KÖRMENDY Kinga, előszó MADAS Edit, Budapest, Or-

jezsuita Vásárhelyi Gergely (1562–1623) fordította le először magyarra, és jelentette meg nyomtatásban *Catechismus. Canisius Petertől irattatott keresztényi tudományak rövid summája magyar kalendariummal* (Kolozsvár 1599) című munkájában,¹⁸ amelyből *Keresztényi tudományak rövid summája Canisius Petertől irattatott és jezsuiták szerzetibe Vasarbeli Gergely által meghagyaráztatott* címmel az 1617. évi bécsi kiadást őrzi a Csíksomlyói Ferences Kolostor Könyvtára.¹⁹ Arra nincs bizonyítékunk, hogy Kájoni ismerte-e Vásárhelyi átültetéseit, de az biztos, hogy a csíki ferences polihistor fordítása, szóhasználata, verselése teljesen eltér Vásárhelyiétől. Kájoni János munkájának konkrét forrása, mintaképe – egyelőre – ismeretlen, a *Hymnariumban* az „Ex Hortulo Animae”²⁰ cím és egyben forrásutalás olvasható. Kájoni megtartja az eredeti latin szöveg 8–8–7-es szótagszámát. Az első versszak záró sora így hangzik: *Tecum frui gloria*, amelynek szó szerinti fordításban *Veled élni dicsőségben* lenne, de ezt Kájoni a mennyei otthonra való utalásként *Veled bírnunk hazánkat* szóképpel ülteti át anyanyelvére. Kájoni az alábbiak szerint vetette papírra *Hymnariumában* e költeményt, amely nyomtatott énekeskönyveinkben sehol sem kapott helyet:

1 Ave, caro Christi cara
Immolata crucis ara,
Pro redemptis hostia.

1 Iduoz legy, Christus szent teste,
Kereszt oltárán szenedue
Valtottakért aldozat.

szágos Széchényi Könyvtár, 2012 (Fragmenta et codices in Bibliothecis Hungariae, Subsidia 1), 2012, nr. 70. Holl Béla kancióként említi e költeményt, de a 14. századi *Missale itinerantium secundum usum ecclesiae Strigoniensis* lapjain (122) utólagos bejegyzésként szerepel. Kovács Andrea teljes körű, középkori magyarországi kritikai szekvencia-kiadása nem említi: KOVÁCS Andrea, *A középkori liturgikus költészet magyarországi emlékei: Szekvenciák – kritikai dallamkiadás*, Budapest, Argumentum Kiadó–Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoport, 2017 (Musica Sacra Hungarica 1); Uő, *Szekvenciák a középkori Magyarországon: Repertoár, tradíciók, dallamok*, Budapest, Argumentum Kiadó–Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoport, 2017 (Musica Sacra Hungarica 2).

¹⁸ *Catechismus. Canisius Petertől irattatott keresztényi tudományak rövid summája magyar kalendariummal* (Kolozsvár 1599, RMNy 860). *Keresztényi tudományak rövid summája* címmel a mű későbbi kiadásai: Bécs, 1604, RMNy 907; Bécs, 1615, RMNy 1080; Bécs, 1617, RMNy 1128. Az 1615-ös kiadástól kezdve a verses imádságsszövegek és a himnuszok egy része is magyarul jelenik meg. Bővebben: RMKT XVII/7, 418–420, nr. 13.

¹⁹ Nyomtatott Formica Mathetol, Beczbe, 1617. RMNy 1128; RMK I. 472. A kötet leltári száma jelenleg Csíkszeredában, a Csíki Székely Múzeum régi könyvállományában: 4984. MUCKENHAUPT Erzsébet, *A Csíki Székely Múzeum „Régi Magyar Könyvtár”-a I (1498–1710): Katalógus*, Csíkszereda, Csíki Székely Múzeum, 2009, 93, nr. 54.

²⁰ Alapkiadása: *Hortulus animae cum alijs quam plurimis orationibus pristinae impressioni superadditis: vt tabula m in huius calce annexa intuenti patentissimum erit*, Lugdunum, 1518; továbbá: *Hortulus animae cum horis beate virginis secundum co[n]suetudine[m] Romane ecclesie et alijs quam plurimis orationibus*, Nuremberg, 1519. A csíksomlyói ferences könyvtár katalógusa nem ismeri ezt a tételt: MUCKENHAUPT Erzsébet, *i. m.* (2. és 19. jegyzetben idézett művek).

Morte tua nos amara, Fac redemptor luce clara, Tecum frui gloria.	Minket halalod keserve, Tegien diczoseged fenie Veled bírnunk hazánkat.
2 Aue, verbum incarnatum, In altari consecratum, Solamen peccatorum. Panis vivus Angelorum, Salus et spes infirmorum, Medicina reorum. ²¹	2 Iduöz legy, testesült ighe, Szent oltaron szenteltetue, Bünösök vigassaga. Angialok élő ²³ kenyere, Betegeknek remensege, Vetkesek oruossaga.
3 Salue, corpus Jesu Christi, Qui de coelo descendisti, Pro hominum ²² agmine. Et populum redemisti, Dum in cruce pendisti, Sacro fuso sanguine.	3 Iduoz legy, Ur Jesus taghia, Meny orszagbol ki le szalla Az emberi seregert. Ki minket, népét, megh valta, Mikor keresztfn kent valla, Ki öntuen ő szent vérét. ²⁴
4 O, Jesu, fons pietatis, Et abyssus bonitatis, Peccatorum venia. Perfecta laus Angelorum, Atque gloria sanctorum, Summa sanans gratia.	4 Jesus, kegiessegh kut feje, Minden iosaghnak nagy mélye, Bünöknek bocsanatja. Angialoknak diczirete, Es szenteknek dicsosege, Kegielem szelenceje. ²⁵

Az *Ave verum corpus natum...* kezdetű, a 13. századtól méltán népszerű Oltáriszent-ség-ének első magyar nyelvű fordítása, sőt, 15–13–13–13–13–13–14 szótag-számú sorokkal verses átdolgozása *VDvez legy Christus Züx Marianak draga magzattia...* kezdőszóval Vásárhelyi Gergely már említett *Keresztieni tvdomanynak reouid summaia* (Bécs, 1615, 418) kötetében, továbbá az eredeti latin szöveg 4x15-ös szótagszámát megtartva az *Utítárs* (Pozsony, 1643, 44–46) imakönyvben olvasható.²⁶

Kájoni János fordítása így hangzik:

Aue verum corpus natum Ex Maria virgine,	Iduöz legy, test, ki szarmazal Szüz Maia mehetül,
---	--

²¹ Kájoni János ismeretlen okból a *reor* szót alkalmazza a *peccator-oris*, azaz *vétkes* kifejezés helyett. A magyar fordításban a *vétkesek* szó olvasható.

²² A kézirat *hominum* szóalakot használ a *pro* praepositio miatt helyes ablativus (hominibus) helyett.

²³ élő [értelem szerint javítva]

²⁴ vérét [értelem szerint javítva]

²⁵ Kájoni-Hymnarium, 153–154.

²⁶ A kanció háttérrelése: *Analecta Hymnica*, LIV, i. m. (17. j.), 257–258; Ulysse CHEVALIER, i. m. (17. j.), nr. 2175. Vásárhelyi textusát kiadta: RMKT XVII/7, i. m. (9. j.), 28, nr. 14; elemzés: 428–429. Az *Utítárs* szövegét lásd: RMKT XVII/7, i. m., 290, nr. 170, 170/I, elemzés: 360.

Vere passum immolatum	Kent szenueduen aldoztatal
In cruce pro homine.	Emberert az keresztrul.
Cujus latus perforatum	Piros verrel harmatozal
Aqua fluxit sanguine,	Szent oldalad sebebül,
Esto nobis praegustatum	Legy minekünk, hogj az halal
Mortis in examine.	Szorongat, segitsegül. ²⁷

„De eadem ex libro Parasceves Thymiamatis” cím alatt, *Salve saluberrima salus infirmorum...* kezdősorral szerepel az alábbi 28 versszakos, késő középkori költemény. Franz Joseph Mone kutatásai szerint az ének első előfordulása abban a kézirat-együttesben szerepel, amelyet a IV. Károly német-római császár uralkodásával (1355–1378) egy időben, Alsó-Ausztriában élt karthauzi szerzetes, Konrat von Gaming állított össze.²⁸ Jane Stevenson a nürnbergi Charitas Pirckheimer (1467–1532) klarissza apátnő munkásságához köti e költeményt.²⁹ Magyarország és Erdély területéről egyedül Kájoni János alábbi fordítása ismert, más kéziratoss vagy nyomtatott forrásban nem található ez az ének. Teológia és költészet kapcsolatát fejezi ki, hogy Kájoni a 13. versszakban a *triclinium* szót nem *ebédlő* vagy *ebédlői pamlag* szavakkal, hanem liturgikus lelkisége szerint, az égi menyegzőre utalva, a *lakodalom* kifejezéssel fordítja. Ugyancsak Kájoni lelkületének leleménye a 17. versszak két zárósorának átültetése: *Cor meum circumplectere / Velis hospes meus*, azaz: *Megh ölelni akarjad / szjuemet, szep Jesus*. Kájoni fordításában így hangzik a litániás jelzőkben gazdag, a bűnbánattartás fontosságát kiemelő, késő középkori költemény:

²⁷ Kájoni-Hymnarium, 153.

²⁸ Ulysse CHEVALIER, *i. m.* (17. j.), nr. 18162; Franz Joseph Mone, *Lateinische Hymnen des Mittelalters: Hymni Latini Medii Aevi*, Freiburg in Breisgau, 1853, 296–297, nr. 233. Az ének címe: *Oratio praeparatoria ad sacram communionem*. A világhálón: <https://books.google.hu/books?id=gICuPe-6NTEC&pg=PA296&dq=salve+saluberrima+salus+infirmorum&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwjym7Tt6PPZAhXM2SwKHwT8AcUQ6AEITjAF#v=onepage&q=salve%20saluberrima%20salus%20infirmorum&f=false> (Megtekintés: 2018. március 5.)

²⁹ Jane STEVENSON, *Women Latin Poets: Language, Gender, and Authority from Antiquity to the Eighteenth Century*, Oxford, University Press, 2005, 529. A világhálón: <https://books.google.hu/books?id=iiMbQDFUfPoC&pg=PA529&dq=salve+saluberrima+salus+infirmorum&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwjym7Tt6PPZAhXM2SwKHwT8AcUQ6AEIMTAB#v=onepage&q=salve%20saluberrima%20salus%20infirmorum&f=false> (Megtekintés: 2018. március 5.)

1 Salve saluberrima,
Salus infirmorum,
Salve, lux pulcherrima,
In tenebris coecorum.	1 Idvöz legy, egesseges,
Betegek erdeme.
Iduoz legy, oh, szepseges,
Setet szemnek fenje.
2 Salve desiderium
Patrum antiquorum,
Salve, te amantium
Amator amatorum.	2 Iduöz legy, keuansaga <az regi> ³⁰
Az regi atjaknak,
Idvöz legy, fel giult langja
Teged ohajtoknak.
3 Salve candidissime,
Panis Angelorum,
Salve sapor optime,
In corde beatorum.	3 Iduöz légy, fejerseges,
Angialok kenjere,
Iduöz legy, edesseges,
Bodog szunek ³¹ ize.
4 Manna, mel et simila,
Gustus suauitatis,
Saturitas suauissima,
Fame fatigatis.	4 Manna, méz és szép semlye,
Giöniörüsegh kosztja,
Jo izü elegsége,
Kinek lantol ina. ³²
5 Tu es, quem humiliter
Desiderat cor meum,
Fateor veraciter
Te hominem et Deum.	5 Te, kit alázatosson
Kiuan az en szivem,
Vallak igassagosson:
Vagy ember-Istenem.
6 In mea conscientia
Quaecunque sunt obscura,
Tua de praesentia
Propellat fides pura.	6 Valamely en lelkemben
Homalios köd volna,
Az te jelenletedben
Azt igaz hit mossza.
7 Mecum nil permaneat,
Quo miser sum offensus,
Totus in me ardeat
Amoris tui sensus.	7 Bennem ne maradhasson,
kitul vagiok bantva,
De egészen langoljon
Szerelmednek sorsa.
8 Mentem meam dulciter
Diuinitus accende,
Te invisibiliter
Praesentem hic ostende.	8 Elmemet edesdeden
Szent lelkeddel gyujcz megh,
Es lathatlan keppen
Magad it mutasd meg.
9 Cordis mei nebulam
Per tuos nunc fulgores,
Omnem fuga maculam
Et sana languores.	9 Én szívemnek felhöit
Most világod által
Kérlek, üsd el mocskait,
Goigics megh io moddal.

³⁰ az regi: a kéziratban át van húzva.

³¹ Értsd: Boldog szívnek

³² A lantol (például: Inai lantolnak, keze reszketett) kifejezés történeti háttérét lásd: *Magyar Nyelvtörténeti Szótár a legrégebb nyelvmélekektől a nyelvújításig*, II, szerk. SZARVAS Gábor, SIMONYI Zsigmond, Budapest, Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése, 1891, 522.

Kájoni János fordította Eucharisztia-énekek a Hymnariumban

10 Veni, veni, optime,
Veni, Jesu chare,
Et in sinu meae animae
Gratanter hospitare.	10 Iöuel, iouel, szerelmes,
En edes Jesusom,
Vendegsegre legj heljes,
Lelkemet megh nyitom.
11 Caritas, quae aureo
Sic te transfixit telo,
Ut nos ab aethereo
Visitares coelo.	11 Melj szeretet aranjas
Nyilakkal által vert,
Hogy te minket latogas,
Menyböl le szallot kert.
12 Vulneret te hodie
Ut ad me venire
Digneris, o, Rex gloriae,
Nullius memor irae.	12 Sebesítsen teged ma
Ugy, hogj mi hozank iöij,
Oh, diczosegh kirallja,
Rank haragot ne löij.
13 Tibi fac hospitium
Per gratiam dulcoris,
Sedem et triclinium
In corde peccatoris.	13 Keszits magadnak szallast
Edes malaszt altal,
Szeket es lakodalmat
Bünös szü koronát (?).
14 O, Deus amantissime,
Mihi conjungaris,
Peccatricis anima,
Nequaquam irascaris.	14 Oh, szerelmes Ur Isten,
Hozzam koteles legy,
Szegenj bunos lelkemen
Boszszu allast ne tegy.
15 O, benigne Domine,
Hoc unum precor a te,
Fac pro tuo nomine
In ea caritate.	15 Oh, velem iol töt Uram,
Csak ezt kerem tüled,
Szent neuedert ted rajtam
Azon szereteted.
16 Qua in carnem fragilem
Dignatus es venire,
Ad me despiciabilem
Digneris intro-ire.	16 Mellyel ez bünös testben
Meltosztatál iöni,
Büntül senyvet szivünkben
Inditson szollanj.
17 Totus mihi jungere,
Tu verus Helisaeus,
Cor meum circumplectere
Velis hospes meus.	17 Magadat hozzam adiad,
Igaz Elisaeus,
Megh ölelni akarjad
szüemet, szep Jesus.
18 Quis sim ne consideres
peccator sum reus,
Cur tu homo fieres,
Memento, pie Deus.	18 Ki legyek, ne hand vessed, ³³
Mert vagiok rut vetkes,
Hogy ember kellett lenned,
Legy arra figyelmes.
19 Caritate nimia,
Qua crucem ascendisti,
Cui amabilia
Membra conjunxisti.	19 Hogy szereteted miat,
Mely vit az keresztre,
Szerelmes tagajadat
Kihez kötéd függve.

³³ Értsd: hányd-vesd

<p>20 Amoris tui brachia
super me extende,
Et abundanti gratia
Quod praesens sis ostende.</p> <p>21 Propera ingredere
veni festinanter,
Peccatori jungere
Rogo te amanter.</p> <p>22 En vere totum habes,
Quem audie sitiui,
Teneo, possideo,
Quem valde concupiui.</p> <p>23 Tibi, quid retribuam
Pro tam claris domi,
Qui mentem meam vacuam
Tam charis imples bonis.</p> <p>24 Jesu, nostra refectio,
Panis potus fidelium,
Mel, melos, jubilatio
Cordis, oris et aurium.</p> <p>25 Quae te vicit clementia,
Ut nos in hac inferia,
Carne cibares propria,
Nos jungas ad coelestia.</p> <p>26 Tu redemptor in pretium,
Te es nostrum conuiuium,
Medullarum [...]]
Tu es nostrum gaudium.</p> <p>27 Tu nobis das tam dulcia,
Praegustare praeludia,
Te Deo in patria
Beata nobis gaudia.</p> <p>28 Trio Deo et simplici
Laus, honor, virtus, gloria,
Qui vero pane refici,
Nos curat in hac miseria.</p> | <p>20 Szerelmed karját ioual
En ream ki nyujczad,
Böuölködo malaztal
Hogy jelen vagi, mutasd.</p> <p>21 Sies, sies, ne kessel,
Jöuel hamarsaggal,
Terj bönöshöz io keduel,
Kerlek buzgosaggal.</p> <p>22 Im, bizonj nalam vagion
Mind az, mit szomjuztam,
Tartom, birom, it vagion,
Kit igen keuantam.</p> <p>23 De, mit adhassak neked,
Ki látz ily malasztal,
Üres szüemet tölted
Ily szerelmes iokkal.</p> <p>24 Jesus, te hiueidnek
Nyugalma, kenyere,
Szünek,³⁴ szajnak es fülnék
Edes, vigh öröme.</p> <p>25 Teged mi kegiessegh giöze
Minket hogj es njualjaban,
Magad testét³⁵ etelünkre
Adnad, vinnel menyországban.</p> <p>26 Te megh valtonk, te nagj árunk,
Te vagy mi nagj vendegségünk,
Velöddel hizlaltatunk,
Te vagj mi örömünk.</p> <p>27 Te adcz nekunk olyan edes
Játékokat kosztolnunk,
Te veled, Istennel ekes
Hazankban viganunk.</p> <p>28 Az harom es egy Istennek
Dicsiret es nagj diczosegh,
Kenyereuel mennjeknek
ki itt tart minket, oh, husegh.³⁶</p> |
|---|---|

³⁴ szünek – értsd: szívnek

³⁵ testet [értelem szerint javítva]

³⁶ Kájoni-*Hymnarium*, 149–152.

Sem előzménye, sem latin nyelvű párhuzama nem ismert annak az alábbi, hatstrófás Oltáriszentség-éneknek, amely – a többi íráshoz viszonyítva – erősebb tintával van írva a *Hymnarium*ban:

Iduez legy, Szep Manna,
Iduessegnek meg adoja,
Kit jelen hiszünk
Ez aldozatban,
Ki által jutunk
A menyországban,
Te sok szentidnek szep tarsasagaban.

O, en draga, Szep Jesusom,
Edes meg valto Christusom,
Ertem aldozo szep valtsagom,
Adgyad erzenem
Es meg szemlelnem
Szentseges tested,
Engedgyed vennem,
Es a' míg elek, öröke diczirem.

O, dragalatos, szep ostya,
Lelkünknek edes valtsaga
Es szívünknek nagy uidamsaga,
Taplald testünket,
Bünös lelkünket,
Neveld hitünket,
Szeretetünket,
Tauoztas töllünk minden vetkeinket.

Jesus, ezerszer kivanlak,
Siralmim közöt kialtlak,
Mikor leszen, hogy meg lassalak,
O, mikor mondod,
Moston, im, hilak,
Szarnyaim alat
En meg nyugotlak,
Es siralmidban szepen uigasztallak.

O, kedves vendeg, nallam szály,
Bünömtől ne iszonyodgyal,
Jöj be hozzam, szegeny juhodhoz,
Ki elveszte³⁷ volt,
Tevelyedet volt,
Bunei miat
Lam, ugyan meg holt.
Szentseged vered, latom, hogy rea folyt.³⁸

³⁷ ki el veszet [értelem szerint javítva]

Vond hozad, kerlek, szívemet,
Vezered lepteimet,
Hadd³⁹ lassa lelkem szemelyedet,
Hogy nagy örömmel,
Szível, lelekkel
Lehessen menyben
Te szenteiddel:
Szent Angyaloknak rendes seregivel. Amen.⁴⁰

A ferences rend és teológiai iskola jeles képviselője volt az angol Johannes Peckham (1230?–1292. december 8.), a doctor ingeniosus, akinek egyik legismertebb költeménye az *Ave vivens hostia...* kezdetű himnikus Eucharisztia-elmélkedés.⁴¹ A Kájoni-*Hymnarium* a ferences iskola másik fő oszlopa, Szent Bonaventúra (1221–1274) szerzőségét említve „De eadem Sanctae Bonaventure. Ex libro paraseves” címmel, *Ave, vivens hostia, veritas et vita... – Iduőz, élő ostya, Igassagh es élet...* kezdősorral tárja elénk ezt a 20 versszakos éneket,⁴² amely egy másik Kájoni-műben, a *Csikcsobotfalvi kéziratban* (1675, 154–157)⁴³ is olvasható. A két Kájoni-kézirat szövegváltozata egyetlen helyen tér el egymástól: a 11. versszak 3. sorában. Ugyanis a *Csikcsobotfalvi kézirat* „Azonnal á mely kostal akarsz hogy *taplaln*?”⁴⁴ sort és kifejezést alkalmazza, a Kájoni-*Hymnarium* pedig „Azonnal az mely kostal akarz *edelgetni*?”⁴⁵ archaikus szóalakot adja. Nem ismerjük annak okát, hogy a nyomtatott *Cantionale Catholicum* lapjain miért csak a latin verzió szerepel,⁴⁶

³⁸ folt [értelem szerint javítva]

³⁹ Had [értelem szerint javítva]

⁴⁰ Kájoni-*Hymnarium*, 160, jobb columna.

⁴¹ Ulysse CHEVALIER, *i. m.* (17. j.), nr. 2278, 35867; *Analecta Hymnica Medii Aevi*, 31: *Pia dictamina, Reimgebete und Leselieder des Mittelalters*, hrsg. von Guido Maria DREVES, Clemens BLUME, Henry Mariott BANNISTER, Leipzig, 1898, 111. és *Analecta Hymnica Medii Aevi*, 50: *Hymnolographi Latini – Lateinische Hymnendichter des Mittelalters*, hrsg. von Guido Maria DREVES, Clemens BLUME, Henry Mariott BANNISTER, Leipzig, 1907, 597; SZÖVÉRFY, Josef, *Die Annalen der lateinischen Hymnendichtung: Ein Handbuch, II. Die lateinischen Hymnen vom Ende des 11. Jahrhunderts bis zum Ausgang des Mittelalters*, Berlin, Erich Schmidt Verlag, 1965, 266–269.

⁴² Kájoni-*Hymnarium*, 154–158.

⁴³ E kézitról, másolójáról, szerkezetéről bővebben: DOMOKOS Pál Péter, *A Csikcsobotfalvi kézirat*, Irodalomtörténeti Közlemények, 39, 1929, 209–214; RMKT XVII/15/A/B, *i. m.* (2. j.), 114–120.

⁴⁴ A teljes éneket a *Csikcsobotfalvi kézirat* alapján „Hymnus S. Bonaventurae” címmel közzétéve: *uo.*, 426–428, nr. 351. Az idézett sor a 427. oldalon található.

⁴⁵ Kájoni-*Hymnarium*, 156.

⁴⁶ „Hymnus Sancti Boaventurae”, Nota: Mittitur ad Virginem etc. Az első kiadásban (Csiksomlyó, 1676) a 337, a másodikban (Csiksomlyó, 1719) a 276. oldalon olvasható. Közzétették: DOMOKOS Pál Péter, *i. m.* (5. j.), 635–637, nr. 390; RMKT XVII/15/B, 352–354, nr. 351. Dallamát kiadta és a népzenei összefüggésekre hivatkozik: KÖVÁRI Réka, *A Deák–Szentés kézirat. The Deák–Szentés*

és Kájoni miért nem tette közkinccsé saját fordításában rendje hagyományának egyik ékkövét.

Összefoglaló elemzés

Tanulmányunkban Kájoni János *Hymnarium* (1659–1677) című kéziratos gyűjteményéből azokat az Eucharisztia-énekeket tettük közzé, amelyek csak ebben a forrásban olvashatók, és biztosan Kájoni tevékenységét őrzik. Az Oltáriszentségről Kájoni összesen 16 latin himnusz-, szekvencia- és kegyes énekszöveget másolt be gyűjteményébe, és ezek közül 8 költemény fordítását készítette el, továbbá megörökítette a latin minta nélküli (saját?), hatstrófás verses fohászt *Iduez legy, aldot szép Mana* kezdősorral. A *Pange lingua*-hymnusz és a *Lauda Sion*-szekvencia esetében Hajnal Mátyás *Az Jesus Szívet Szerető Szíveknek Aytatossagara Szíves Kepekkel Ki Formaltatott... könyvechke* című kiadványa (Bécs, 1629) mintaként szolgál(hat) Kájoninak. Az ezeket a tételeket is tartalmazó jezsuita Pápai János *kéziratának* (1608) hatása kizárt. A 15. századi, *Ave caro Christi chara...* kezdetű szekvenciát a jezsuita Vásárhelyi Gergely *Keresztieni tudomanyinak reovid summaia Canisius Petertol iratatot es jezsvitak szerzetibe Vasarbeli Gergeli által megh magyaraztatot* (Bécs, 1617) munkája tartalmazza, de Kájoni valószínűleg nem használta, mert az ő fordítása, szóhasználata, verselése teljesen eltér Vásárhelyiétől. Az *Ave verum coprus natum* átültetése Vásárhelyi kiadványától és az *Utítárs* (Pozsony, 1643) textusától szintén független alkotás. Charitas Pirckheimer 16. század eleji, *Salve saluberrima salus infirmorum...* kezdetű költeménye magyarul egyedül Kájoni *Hymnarium*ából ismert. A Johannes Peckham (13. század) tollából származó, Európa-szerte népszerű *Aue, vivens hostia, veritas et vita... – Iduöz, elő ostya, Igassagh es elet...* himnikus elmélkedést ugyancsak a csíki ferences polihisztor ültette át elsőként anyanyelvére; *Hymnariuma* mellett egy másik műve, a *Csíksobotfalvi kézirat* (1675) is élénk tárja a 20 versszakos szöveget.

Az itt kiadott énekek Csíksomlyón fellelhető forrásait kutatva – műfaji különbözőségek miatt – az 1500 táján pergamenre írt ferences *Psalterium*⁴⁷ szövege kizárható. A *Csíksomlyói Cationale* (1500 k.) csupán az úrnapi *Lauda Sion Salva-*

Manuscript, Budapest, Magyarok Nagyszombatja Ferences Rendtartomány–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2013, 126, nr. 15.

⁴⁷ RADÓ, Polycarpus, *Répertoire hymnologique des manuscrits liturgiques dans les bibliothèques publiques de Hongrie*, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára, 1945 (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai, 20), 59, nr. 725; RADÓ, Polycarpus OSB, *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum*, ed., rev. et auct. Ladislaus MEZEY, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973, 261–262, nr. 61.

torem... szekvenciánál jelenthetett szövegforrást.⁴⁸ A párizsi egyetem flandriai származású tanára, Jodocus Clichtoveus (1472?–1543) *Elucidatorium ecclesiasticum, ad officium ecclesiae pertinentia... exponens* (1516)⁴⁹ című műve a kora újkor legjelentősebb himnuszgyűjteménye volt, amely tárgyalt énekeink közül csupán a *Pange lingua gloriosi...*⁵⁰ himnuszt tartalmazza.

A már korábban feldolgozott adventi liturgikus költemények⁵¹ után az Eucharisztia-énekek is arra engednek következtetni, hogy az 1659 és 1677 között papírra vetett *Hymnarium* volt az előzménye, fordítási és szövegtszázási próbapéldánya az 1675-ben papírra vetett *Csíksobotsfalvi kézirat*nak és – számos más esetben is – az egy esztendővel később Csíksomlyón kinyomtatott, Kájoni által több szövegében megváltoztatott, tovább csiszolt *Cantionale Catholicum*nak. A fordítások frazeológiájából, teológiai és lelkiségtörténeti szempontból megalapozott szóképeiből bizonyítható, hogy a legtöbb strófában nem szó szerinti átültetésről van szó, hanem – már munkapéldány-állapotban is – Kájoni ma is élvezhető és jól érthető, szép műfordításairól. A ferences egyházzene épp a katolikus megújulás idején, annak megfelelő tartalmat és garanciát adva, nagymértékben előmozdította az anyanyelvű liturgikus és paraliturgikus éneklés hagyományát.

⁴⁸ KOVÁCS Andrea, *A Csíksomlyói Cantionale = Nyolcszáz esztendő a Ferences Rend: Tanulmányok a rend lelkiségéről, történeti hivatásáról és kulturális-művészeti szerepéről*, szerk. MEDGYESY S. Norbert, ÖTVÖS István, ÖZE Sándor, Budapest, Magyar Napló–Írott Szó Alapítvány, 2013 (Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák, 8/1), 562. (A teljes tanulmány: 547–574.)

⁴⁹ JODOCHUS CLICHTOVEUS, *Elucidatorium ecclesiasticum, ad officium ecclesiae pertinentia planius exponens: et quatuor libros complectens. Primus: hymnos de tempore et sanctis per totum anni spacium, adiecta explanatione declarat. Secundus, nonnulla cantica ecclesiastica, antiphonas et responsoria: vna cum benedictionibus candelarum, caerei paschalis et fontium: familiariter explanat. Tertius: ea, quae ad Missae pertinent officium, praesertim praefationes et sacrum canonem breviter explicat. Quartus prosas quae in sancti altaris Sacrificio ante euangelium dicuntur: tam de tempore quam de sanctis facili annotatione dilucidat*, Parisiis, Henrici Stephani, 1516. OSzK, Apponyi Cat. 113. Munkánk során a szintén párizsi 1521-es kiadást használtuk: https://books.google.hu/books?id=Lx1ZAAAAcAAJ&printsec=frontcover&source=gbs_ge_suummary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

⁵⁰ *Uo.*, 46b – Kájoni-Hymnarium, 145–146.

⁵¹ MEDGYESY S. Norbert, *Adventi himnusz, szekvenca- és trópusfordítások, kanciók Kájoni Hymnariumában. = Régi magyar népekek és imádságok*, szerk. BOGÁR Judit, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, Budapest 2015 (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok, 11), 197–222. A világhálón: http://btk.ppke.hu/uploads/articles/839164/file/Regi_magyar_nepenekek_es_imadsagok.pdf (Megtekintés: 2018. március 14.)

Nagy Levente

**A kenyértől az ostyáig:
A kálvinista és a katolikus unió hatása
a román pravoszláv úrvacsoratanra a 16–17. században***

Az alábbiakban a 16–17. században megjelent, vagy kéziratban maradt román kálvinista, pravoszláv és unitus katekizmusokban, énekeskönyvekben és prédikációs-kötetekben található, az Úrvacsora kérdéséről szóló részeket szeretném bemutatni. A reformátorok (például Melanchthon, Martin Crusius, David Ungnad, Primoš Truber) már a 16. század végén felfigyeltek arra, hogy a keleti ortodoxok, a katolikusoktól eltérően, kovászolt kenyeret használnak az úrvacsoraszertés során. Ezzel szemben a 17. század végén a katolikus unió során az egyik legfontosabb elvárás lett a római katolikus vezetők részéről, hogy az unióra lépő románok elfogadják azt, hogy az áldozást csak ostyával (kovásztalan kenyérral) lehet végezni. Az alábbiakban azt mutatom be, hogy milyen út vezetett a kovászolt kenyértől az ostyáig az erdélyi románság esetében.

Melanchthon már 1531-ben az *Apologia Confessionis Augustanae* X. és XII. cikkében alexandriai Cyrillre és bulgáriai Szent Teofilaktuszra hivatkozva arról értekezett, hogy a görög rítusúak is két szín alatt áldoznak és azt vallják, hogy Krisztus teste valóságosan jelen van az Eucharisztiaiban. Melanchthonnak minden bizonnyal csak közvetett információi lehettek a görögkeletiek úrvacsoratanáról, és még inkább úrvacsorai gyakorlatáról, máskülönben ugyanis nem állította volna tévesen azt, hogy a görögkeletieknél, a római katolikusoktól eltérően, az Eucharisztia csupán hálaáldozat, nem a holtakért is bemutatott áldozat (azaz a purgatóriumban lévő lelkek sorsának befolyásolására bemutatott áldozat). A félremagyarázás persze akár szándékos is lehetett: így akarhatta Melanchthon igazolni azt, hogy a római katolicizmus ellen létrejövő új egyház, valójában nem újításokat vezet be, hanem visszatér az ősi romlatlan gyakorlathoz, mely a görögkeleti egyházban (mely legalább olyan régi, mint a római katolikus), szintén megvan.

Melanchthon tanítványai később konkrét lépéseket tettek, hogy tanaikat a görögkeleti egyház legfelsőbb vezetőivel megismertessék. 1573-ban David Ungnad a

* A tanulmány az NKFIH (OTKA) 128 151. sz. pályázat támogatásával készült.

bécsi udvar konstantinápolyi követeként, arra kérte a tübingeni protestáns professzorokat, hogy küldjenek az Oszmán Birodalom fővárosába egy görögül tudó diákot, aki prédikálni mehet a görögök közé. Martin Crusius Stephan Gerlachot küldte Ungnadhoz Konstantinápolyba, akit még a pátriárka, II. Jeremiás is fogadott. E sikeren felbuzdulva Crusius 1574-ben levélben felvetette a protestáns és a görögkeleti egyház uniójának gondolatát II. Jeremiásnak. A pátriárka válasza nem volt elutasító, ezért a tübingeni teológusok gyorsan írtak még két levelet, melyekben immár komoly teológiai kérdéseket (keresztség, szentségek, szabad akarat, jócselekedetek, Úrvacsora, hit általi üdvözülés, egyházi szertarás, stb.) feszegettek. Ekkor azonban kitört a vita: Jeremiás a protestáns hitelvekkel nem értett egyet, mire Crusiusék is elhatárolódtak 1580-ban a pátriárka nézeteitől. Az egész ügynek semmi hatása nem volt sem a keleti egyházban sem a protestánsok közt, hiába jelentették meg a tübingeni professzorok egy 440 oldalas vaskos kötetben az egész levelezést görögül és latinul is.¹

E terjedelmes levelezésből, a tanulmány témájának megfelelően csak az Úrvacsora körüli vitára térek ki. Jeremiás pátriárka az 1576. május 15-i Martin Crusiusnak és Jakob Andreaenak címzett levelében azt írta, hogy Stephan Gerlachtól, már sok mindent hallott a wittenbergiek úrvacsoratanáról, de abban sok olyan dolog van, melyek neki nem tetszenek.² A pátriárka levelére Lukas Osiander írt hosszú választ, melyet Martin Crusius fordított le görögre és Gerlach révén 1577 júniusában juttatta el a pátriárkához. Osiander levelében amellet igyekezett érvelni, hogy az üdvösség eléréséhez szükséges dolgokban nincs komolyabb nézeteltérés a görögkeleti egyház és az általuk vallott elvek között. Ebben a szellemben hangoztatta, hogy az Úrvacsorához tartozó ceremóniák a megváltás szempontjából nem lényegesek (adiaphorikusak) ezért ezekről kár is vitázni. Felsorolta ugyan, hogy miben egyeznek és miben különböznek a lutheránus valamint görögkeleti úrva-

¹ Dorothea WENDEBOURG, *Reformation und Orthodoxie: Der ökumenische Briefwechsel zwischen der Leitung der Württembergischen Kirche und Patriarch Jeremias II. von Konstantinopel in den Jahren 1573–1581*, Göttingen, 1986 (Forschungen zur Kirche- und Dogmengeschichte, 37). Crusiusról legújabban magyarul lásd: KECSKEMÉTI GÁBOR, *Egy alig ismert 16. századi humanista: a körmöcbányai Paulus Rosa*, Irodalomtörténeti Közlemények, 111(2007/6), 639–664; UÓ, „A böcsületre kibaladott ékes és mesterészes szállás, írás”: *A magyarországi retorikai hagyomány a 16–17. század fordulóján*, Budapest, Universitas, 2007, 123–126 (Irodalomtudomány és Kritika, Tanulmányok). A levelezést lásd: *Acta et scripta theologorum Wirtembergensium et Patriarchae Constantinopolitani D. Hieronimae*, Wittenberg, 1584. A levelezés legutóbbi részletes elemzését lásd: Daniel BENGA, *Marii reformatori luterani și Biserica Ortodoxă. Contribuții la tipologia relațiilor luterano-ortodoxe din secolul al XVI-lea*, București, Editura Sofia, 2003, 290–356.

² *Acta et scripta*, i. m. (1. j.), 44–45, 77–78.

csorai tanítások és ceremóniák, de ugyanakkor úgy vélte, hogy a különbségek nem annyira fontosak, hogy vitát váltsanak ki az igazi keresztények között.

Az Úrvacsora ügyében valójában csak két dologban volt egyetértés a két fél között: a két szín alatti áldozás, valamint a kovászolt kenyér használata. Ugyanakkor görögkeletiektől eltérően Osiander amellett érvelt, hogy az eucharisztianak nincs áldozati jellege, (csak megemlékezünk Krisztus áldozatáról) és nem kell kiszolgáltatni a gyermekeknek. Mind a két nézet élesen szembe ment a keleti ortodox gyakorlattal, mely szerint az Úrvacsora áldozat és azt a keresztelés után rögtön a gyermekeknek is ki kell szolgáltatni.³ A pátriárka 1579 májusában válaszolt Osiander levelére. Jeremiás válaszában csak a szabad akaratról, a Szentlélek származásáról, a szentségekről, a szerzetességről, a jócselekedetekről, valamint a szentek segítségül hívásáról értekezett, az úrvacsorai kérdésekre egyáltalán nem tért ki. Feljánlotta viszont azt, hogy ha már a tübingeni prédikátorok annyira szorgalmazzák a lutheránusok és a görögkeletiek unióját, akkor az lenne a legjobb, ha a lutheránusok térnének át a keleti ortodoxiára.⁴ A nagylelkű ajánlatra a választ egy egész bizottság fogalmazta meg: (Lucas Osiander, Martin Crusius, Eberhard Bidembach, Jakob Andreae, Johannis Mager, Jakob Heerbrand, Teodor Schnepf és Stephan Gerlach), mely udvariasan ugyan, de elutasította a Jeremiás uniós ajánlatát.⁵ A levelezés záróakkordja a pátriárka 1581. június 6-án kelt levele, melyben Jeremiás udvariasan arra kérte a tübingeni prédikátorokat és professzorokat, hogy többet dogmatikai kérdésekről ne levelezzenek. Barátok azért maradhatnak.⁶

A 16–17. században az erdélyi kálvinista egyházi vezetés nem szólt bele sem a románok úrvacsoraosztási gyakorlatába, sem pedig az úrvacsoráról szóló teológiai diskurzusba. Elsősorban azért, mert Lukás Osianderhez hasonlóan Geleji Katona Istvánnal az élen úgy tartották, hogy az úrvacsoratan nem az üdvösség eléréséhez szükséges közös hitágazatokhoz (*articuli catholici*), hanem az emberi találmányokat tartalmazó teológiai hitágazatokhoz (*articuli theologici*) tartozik, melyek nem szükségesek az üdvözüléshez, ezért vitatkozni lehet róluk, sőt megengedhetők az eltérő vélemények is.⁷ E megengedő álláspontnak is szerepe lehetett abban, hogy a

³ *Uo.*, 191–193.

⁴ *Uo.*, 530–555.

⁵ *Uo.*, 311–314.

⁶ *Uo.*, 350–386.

⁷ Ezt a határozatot *expressis verbis* az 1634. évi gyulafehérvári zsinat mondta ki. A zsinat összehívásának körülményei is érdekesek. 1634 elején John Dury a frankfurti német rendi gyűlésről írt levelében arra kérte Gelejit, hogy fejtse ki álláspontját a reformátusok és a lutheránusok uniója

16–17. századi Erdélyben megjelent román egyházi kiadványokban az úrvacsoráról érdekes hibrid elképzelések láttak napvilágot. A 16. századi román ortodoxia és reformáció ötvöződésének ilyen jellegzetes terméke Coresi diakónusnak az 1581-ben megjelent evangélium-magyarázata (cazanie): *Evangelhie cu învățatură* (RMNy 482). Az evangélium-magyarázatok szokatlanul, de ugyanakkor örvendően hosszú és részletes előszavából megtudhatjuk, hogy a román szöveg eredeti ószláv nyelvű (szerb) forrását a brassói bíró Lukás Hirscher szerezte be a havasalföldi mitropolitától, Serafimtól. Az erdélyi román püspök Genadius és Serafim engedélyével a fordítással Coresit és két másik brassói román papot, Iane („Iano diak”) és Mihai pópákat bízta meg Hirscher.⁸ Iane, vagy más néven „Iene Litteratus” 1553-ig a havasalföldi vajda, Ilie Radu (uralk. 1552–1553) szolgálatában állt. Később Petrovics Péter udvarában találjuk, aki 1556-ban Moldvába küldte követségbe. Közben a brassói tanácsnak is tett apróbb–nagyobb szolgálatokat. 1576-ban popa Iane-ként a bolgárszegi román templomban bukkant fel újra. Binder Pál és Arnold Huttman feltételezése szerint elképzelhető, hogy Petrovics környezetében fogékonyvá vált a reformáció tanai iránt.⁹ Mihai pópa a Báthory István által kinevezett Eftimie püspök neveltje volt: 1572–1573 között az ipeki kolostorban volt szerzetes.¹⁰ Nehéz elképzelni róla, hogy a reformáció híve lett volna.

A fordítók közvetlen forrásként az Ivan Fedorov által 1569-ben a litvániai hetmán Chodkiewicz támogatásával Zabłudówov-ban (ma Lengyelország) kiadott ószláv nyelvű posztillagyűjteményt (*Evangelie učitel'noe*) használták. Ez főleg Johannes XIV. Kalekasz (1334–1347) bizánci pátriárka beszédeit tartalmazta, melyeket

tekintetében. Erre Geleji 1634. február 7-ére zsinatot hívott össze Gyulafehérvárra, mely megvitatta Dury kérdéseit, és a választ is megfogalmazta. A választ ki is nyomtatták latinul: *Concordiae inter evangelicos querendae consilia*, h. n., 1634. Magyar fordítása: RÉVÉSZ Mihály, *Protestáns unió és az erdélyi reformátusok*, Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő, 9(1887/május-június), 169–186. Újabb kiadása latinul és magyarul is: *Erdélyi református zsinatok iratai, I*, sajtó alá rend. BUZOGÁNY Dezső, DÁNÉ Veronka, KOLUMBÁN Vilmos József, ÓSZ Sándor Előd, SIPOS Gábor, Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület, 2016, (Erdélyi református egyháztörténeti adatok, 1/1), 75–115.

⁸ Diaconul CORESI, *Carte cu învățatură (1581)*, ed. de Sextil PUȘCARIU, Alexie PROCOPOVICI, București, 1911, 1581, 5–6.

⁹ Pavel BINDER, Arnold HUTTMANN, *Între istorei și filologie. Mediul cultural românesc al Brașovului în epoca coresiană*, *Limba Română*, 20(1971/1), 9–11.

¹⁰ Pavel BINDER, Arnold HUTTMANN, *Geneza Cazaniei a II-a (1581) și legăturile diaconului Coresi cu tipografia latină din Brașov în Studii de limbă literară și filologie, I*, ed. de Ion GHETIE, București, Editura RSR, 969, 90.

Fedorov különböző oroszországi ósláv és orosz kéziratok alapján állított össze.¹¹ Így, a román szakirodalomban a kiadványt nem volt nehéz úgy értelmezni, mint a reformáció elleni első fellépést az erdélyi román ortodoxia részéről.¹² Mindemellett a kiadványban van néhány olyan megoldás, mely a protestanizmus irányába tett gesztusként értékelhető. Így például, a román fordítók kihagyták a Nagyböjt első vasárnapjára szánt homíliát, mely az eredeti forrásban (*Evangelie ucitel'noe*) benne volt, és amelyben az ikonok tiszteletéről esik szó. Ez azért fontos, mert Nagyböjt első vasárnapján a Keleti Egyház az igazhitűség győzelmét ünnepli a 843. évi zsinat óta. Az ünnepet a képrombolás felett aratott győzelem emlékére rendelte el a zsinat. Témánk szempontjából viszont fontosabb az a tény a Nagycsütörtökre szánt prédikáció is hiányzik a román szövegből (az eredetiben benne van), helyette az úrvacsoráról olvashatunk egy hosszú értekezést. Ennek szerkezete és tartalma sokban hasonlít az Ágostai Hitvallás, valamint a *Formula Concordiae* Úrvacsora fejezetére. A *Formula* szerint

az Úr vacsorájával való élésünkben a Krisztus szerzésinek igéit semmiképpen el nem kell hagyni, hanem mindenek hallatára el kell mondani.

Ennek megfelelően Coresi szövege mindjárt az elején hozza az Úrvacsora szereztetésének igéit Pál apostol után. Ezután következik egy rövid tanítás a román szövegben az úrvacsoráról: „a kenyérben és a borban Krisztus teste igazából jelen van” – írja a szerző, teljesen összhangban az Ágostai Hitvallással. Mindazonáltal

senki sem eszi Krisztus valóságos, nyers testét, és issza valóságos véré, [...] mert a kenyér az kenyér, a bor az bor, de a Krisztus által cerebrált szertartás során mondott szavak – ’vegyétek és egyétek, ez az én testem mely tiéretetek megtöretik a bűneitek bocsánatára – ezek megszentelik a kenyeret és a bort, melyek lesznek ezáltal Krisztus valóságos testévé és vérévé.¹³

Ez teljes mértékben hajaz a *Formula Concordiae* (1598. évi magyar fordítást használtam) szövegére:

¹¹ Ion GHETIE, Alexandru MAREȘ, *Diaconul Coresi și izbânda scrisului în limba române*, București, Editura Minerva, 1994, 111.

¹² Petre P. PANAITESCU, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1965, 151; Mircea PĂCURARIU, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române I*, Iași, Editura Trinitas, 2004², 483; Pandele OLTEANU, *Les origines slavo-russes des plus anciennes collections d'homélies roumaines*, Romanoslavica, 9(1963), 184–185.

¹³ CORESI, *Carte*, i. m. (8. j.), 109.

Ami pedig a megszentelést illeti, hisszük, tanítjuk és valljuk, hogy sem emberi cselekedet, sem az egyházi szolgának szólása a Krisztus testének és vérének a végvacsorában való jelenlétének nem oka, hanem hogy csak a mi Urunk Jézus Krisztus mindenható erejének kell azt tulajdonítani – ezért szükséges tehát Krisztus szavait visszaidézni és a szereztetési igéket felolvasni. Ezután, a román szerző arról értekezik, hogy akik „tisztátalanul és hit nélkül veszik Krisztus testét és véréét, azok Judáshoz hasonlóan az örök tűzre és fájdalomra jutnak.”

Épp abban a szellemben ír, ahogyan a *Formula* is tanít:

[...] a méltatlanok és a hitetlenek is a Krisztusnak igaz testét és véréét veszik, úgy mindazáltal, hogy sem vigasztalást, sem életet abból nem nyernek, hanem inkább az a vétel őnékiek ítéletükre és kárhozatjukra háránlik [háramlik], ha penitenciát nem tartnak és valóban meg nem térnek.¹⁴

A tübingeni-urachi prédikátorok által kezdeményezett protestáns-görögkeleti párbeszéd elejtett fonalának újra felvételére csak a 17. század húszas-harmincas éveiben kerülhetett sor ismét Kirill Lukarisz, konstantinápolyi pátriárkának köszönhetően. Lukarisz a keleti ortodoxia egyik legismertebb és egyben legellentmondásosabb alakja. 1570-ben született Kréta szigetén. Tanulmányait Padovában és Velencében végezte, majd 1595-ben az alexandriai pátriárka, Meletie Pigasz syncellusa (helyettese) lett. Ebben a minőségében küldték Lengyelországba, hogy az ortodox ruszinok katolikus unióját megakadályozza. 1596-ban a breszti zsinaton, ahol végül is kimondták a lengyelországi ruszinok unióját, Lukarisz is részt vett, és természetesen hevesen ellenezte az uniót. 1601-ig még Lengyelországban maradt, majd a beteg és öreg Melitie Pigasz hívására Alexandria felé vette útját, ahova már csak a pátriárka halála után érkezett meg. 1601–1620 között alexandriai pátriárka volt. 1620. november 4-én Lukariszt konstantinápolyi pátriárkává választották, állítólag annak a pénznek a segítségével, melyet a szászországi protestánsok gyűjtöttek erre a célra. Kalandos életére jellemző, hogy ötször veszítette el pátriárkai székét és ugyanannyiszor is szerezte vissza azt. Utolsó leváltását azonban már nem úszta meg: 1638. június 29-én a szultán emberei, a hajón mely száműzetése helyszínére vitte volna, megfojtották.¹⁵ Nem csak kalandos élete

¹⁴ Az idézett helyeket lásd: *Formula Concordiae. Egyezségi irat (Formula Concordiae) Epitomé az 1598-as magyar fordítás és kiadás alapján 1908-ban Maszmyik Endre által megjelentetett kiadás átírata*, kiad. BACHORECZ Katalin, HUBERT Gabriella, REUSS András, Budapest, Evangélikus Hittudományi Egyetem, Rendszeres Teológiai Tanszék, 2000, 36–37; CORESI, *Carte*, i. m. (8. j.), 109–114.

¹⁵ A Lukariszról szóló könyvtárnyi irodalomból rövid életrajza összeállításához az alábbiakat használtam: Gunnar HERING, *Ökumenisches Patriachat und europäische Politik 1620–1638*, Wiesbaden,

miatt nehéz pontos képet rajzolni róla, hanem azért is, mert írásai, levelei, egyházi beszédei nehezen hozzáférhető könyvtárakban és gyűjteményekben lappanganak, és még csak kísérlet sem történt egy komoly kritikai összkiadás megvalósítására. Emellett már a saját életében megjelent műveit is élénk vita kísérte.

A legnagyobb vihart természetesen a hitvallása kavarta. A *Confessio fidei reverendissimi Domini Cyrilli patriarchae Constantinopolitani* 1629-ben jelent meg először latinul Genfben. Nyomban óriási botrány lett belőle, hisz nyíltan protestáns elveket hirdetett: a keresztény egyház feje nem a pápa, hanem Jézus Krisztus, csak két szentség van az Eucharisztia és a keresztség, a purgatóriumot koholmánynak minősítette, és azt állította, hogy az ember hit által és nem cselekedeteiből igazul meg.¹⁶ Már a kortársakban is felmerült a kétely, hogy a *Confessiót* valójában nem Lukarisz írta. A későbbiekben a román kutatók ezt előszeretettel hangoztatták.¹⁷ 2009. október 6-án az alexandriai zsinat Lukariszt a keleti egyház mártírszentjeinek sorába kanonizálta. A zsinati határozat szerint a *Confessiót* nem a pátriárka írta, a korabeli protestáns vezetőkkel pedig csak azért ápolt jó kapcsolatokat, hogy ellensúlyozza a katolikus prozelitizmust, valamint, hogy a protestáns híveket visszavezesse az igazi ortodox (keleti) egyház kebelébe.¹⁸ A helyzet ezzel szemben az, hogy Lukarisz maga ismerte el, hogy a káté az ő szerzeménye a Bibliát olaszra fordító genfi Jean (v. Giovanni) Diodatinak 1632. április 15-én írt levelében.¹⁹ A

Franz Steiner Verlag, 1968, 23–98 (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte Mainz, 45); Keetje ROZEMOND, *Patriarch Kyrill Lukaris und seine Begegnung mit dem Protestantismus des 17. Jahrhunderts*, Kirche im Osten, 13(1970), 9–17; Ovidiu Victor OLAR, *Paroles de pierre. Kyrillos Loukaris et les débats religieux du XVIIe siècle*, Archæus, 14(2010/3), 165–198.

¹⁶ A *Confessio* teljes szövege magyarul is olvasható: LUKÁCSI Tamás, *Egy elfeledett reformátor – Cirill Lukarisz (1572 [sic!] –1638) a „protestáns pátriárka”*, Confessio 16(2004/4), 32–40.

¹⁷ Nicolae M. POPESCU, *Chiril Lucaris și ortodoxia română ardeleană*, Biserica Ortodoxă Română, 64(1946/7–8), 439–440; Ioan-Aurel POP, *Patriarbul Kiril Lukaris despre unitatea etno-confesională a românilor = Studii de istorie medievală și premodernă. Omagiu profesorului Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române*, ed. de Avram ANDEA, Cluj-Napoca, Persa Universitară Clujeană, 2003, 317.

¹⁸ Ovidiu Victor OLAR, *La boutique de Théophile: Les relations du patriarche de Constantinople Kyrillos Loukaris (1570–1638) avec la Réforme*, PhD-disszertáció, Paris, École des Hautes Études en Sciences Sociales, 2016, 356.

¹⁹ A levelezés jelenleg a Bibliothèque Méjanes d’Aix-en Provence-ban található. A Manumed Virtual Library program keretében a levelek eredetije hálózaton: <http://data.manumed.org>. Lukarisz levelének olasz nyelvű autográf változata a genfi könyvtárban (Bibliothèque de Genève, ms. gr. 37–38.) található. Vö. Ovidiu Victor OLAR, *Kyrillos Loukaris (1570–1638): Notes de lecture*, Archæus, 13(2009/1), 14. Lukarisz levelét Antoine Lèger másolatában Émile Legrand már 1896-ban közölte: Émile LEGRAND, *Bibliographie hellénique XV–XVIe siècle, IV*, Paris, 1896, 400–406.

levélből világosan kiderül, hogy Lukarisz Cornelius Hagának és Antoine Lègernek adta át a *Confessio* kéziratát, melyet aztán Lèger adott ki.²⁰

Lukarisz hitvallásának 17. pontjában szólt az Eucharisziáról:

Hisszük és valljuk, hogy a mi urunk Jézus Krisztus valóságosan és bizonyosan jelen van, úgy ahogyan azt a hit ajánlja és adja nekünk, nem úgy ahogyan azt a kitalált transsubstantiatio tanítja (*praesentiam veram realem Christi Domini, at illam quam fides nobis offert, non autem quam ex cogitata docet transsubstantiatio.*) Mert hisszük, hogy a hívek az úrvacsorában nem a testi fogakkal, hanem a lélek érzékenységével, képességével (*non dente materiali terendo, sed animae sensu percipiendo*) veszik magukhoz Krisztus testét, mely nem azzal a sacramentummal azonos, amit a szemünkkel látunk, hanem azzal, amit spirituálisan a hit megragad (*non sit illud quod oculis in sacramento se offert, sed illud quod spiritualiter fides apprehendit*), egyszóval, ha hiszünk akkor részesülünk, ha pedig nem, akkor megfosztatunk [az Úrvacsora] gyümölcsseitől.²¹

Az a gondolat, hogy a „hit olyan eszköz mellyel megragadjuk Krisztust” Lukarisz hitvallásának egy másik paragrafusában is megtalálható:

Hisszük, hogy az ember nem cselekedetek, hanem hit által igazul meg. De amikor azt mondjuk hit által, akkor ez a hit tárgyát (*fidei correlativum*), azaz Krisztus igazságát jelenti, amit a hit megragad, és azt a mi megigazulásunkra alkalmazza.²²

Hogy ez a metafora mennyire idegen volt a keleti ortodoxiától, azt jelzi az is Dositheus jeruzsálemi pátriárka 1672-ben Lukarisz katekizmusának cáfolatára kiadott ellenhitvallás is:

Hisszük, hogy az ember nem csupán hit által igazul meg, hanem a szeretetben munkálkodó hit által, azaz hit és cselekedetek által. Az a felfogás pedig,

²⁰ Antoine Lèger-ről lásd: Samuel BAUD-BOVY, *Antoine Lèger, pasteur aux vallées vaudoises du Piémont et son séjour à Constantinople*, Zeitschrift für Schweizerische Geschichte, Revue d'histoire suisse, 24(1944/2), 1944, 193–219.

²¹ Lukarisz *Confessióját* már az 1630-ban publikált *Encyclopaediajában* újra kiadta. Jómagam innen idézem: *Encyclopaedia*, II, Herborn, 1630, 1661.

²² „Credimus hominem justificari non ex operibus, cum autem dicimus per fidem, intelligimus fidei correlativum, quod est justitia Christi, quam fides apprehendit, nobisque applicat ad salutem.” (Johann Heinrich ALSTED, *Encyclopaedia*, Herborn, 1630, 1662.)

miszerint a hit olyan mint a kéz, amely megragadja Krisztus igazságát, nélkülöz minden kegyességet.²³

Egyértelműen kálvinista szellemű metaforáról van szó. Az ötlet Kálvinra vezethető vissza, és az ő hatásának köszönhetően terjedt el már a 16. század végi kálvinista teológiai irodalomban is.

A hit [...] olyan eszköz, az mely által mi az Krisztus kegyelméből ajándékozott igazságát megfogjuk. [...] Hit által fogjuk meg az hitnek igazságát, az mely által egyedül engeszteltetünk meg Istennel.

– írta Kálvin az *Institutióban*.²⁴ Különösen bővelkedik ebben a metaforában William Perkins eredetileg angolul írt (1597), de latin átdolgozásból Kecskeméti C. János által magyarított *Catholicus református* c. műve. Íme, erre egy példa:

Az ember megigazíttatik hit által csak, mert az hit csak egyedül olyan eszköz az híveknek szívekben az Szentlélektől szereztetett és teremtetett, mellyel az ember hozzá nyúl és megfogja, s hozzá kapcsolja az Krisztusnak igazságát.²⁵

Lukarisznak az Eucharisziáról szóló tanai akkor nyernek témánk szempontjából különös jelentőséget, ha figyelembe vesszük azt, hogy a pátriárka szoros kapcsolatot ápolt Bethlen Gábor erdélyi fejedelemmel, valamint számos korabeli erdélyi prédikátorral és értelmiségivel. Így például 1618. szeptember 6-án a spliti érseknek, Marc Antonio de Dominisnak írt levelében Lukarisz arról számolt be, hogy teológiai vitába keveredett az erdélyi szász krónikáíróval Marcus Fuchsszal.²⁶ Lukarisz korábban két írásában maga is makacsul védelmezte a szentek segítségül hívásának az elvét, mivel nem értette, hogy az miért sértené Isten dicsőségét. Fuchs azonban megcáfolta Lukarisz érveit, oly módon, hogy immár a pátriárka is felismerte azt, hogy korábbi nézetei hibásak voltak. Ezért írta Fuchsnak, hogy szomorúsággal tölti el annak látványa, hogy egyesek a szenteket Jézus Krisztus elébe helyezik, jóllehet egyedül Isten szava lehet üdvösségünk forrása és nem a szentek segítségül hívása.²⁷

²³ Dositheust idézi Emanuel CONTAC, *Noul Testament de la Bălgrad (1648) și Reforma. Studiu istorico-filologic*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017 (Fontes Traditionis), 222.

²⁴ III. 18. 8. Kálvin *Institutióját* Szenci Molnár fordításában idézem: *Az keresztényi religióra és igaz hitre való tanítás*, Hanovia, 1624.

²⁵ KECSKEMÉTI C. János, *Catholicus református*, Kassa, 1620, 76.

²⁶ A Fuchsszal való levelezés dokumentumait Legrand még látta a 19. század végén, azóta azonban eltűntek: LEGRAND, *i. m.* (19. j.), 336.

²⁷ LEGRAND, *i. m.* (19. j.), 336.

Pflazi Frigyes diplomatájának, Abraham von Dohnának (1579–1631) az iratai között maradt fenn Lukarisznak egy 1620. április 4-én (a görögkeletiek által követett naptár szerint március 24-én) a havasalföldi Târgovişteről a fejedelem Bethlen Gábornak írt levele. Ebben, az akkor még alexandriai pátriárka, elegáns bizánci körmondatokban dicsérte Bethlen igyekezetét, aki fáradságot nem kímélve munkálkodik az evangélium szabadságának ügyében. Bethlen vállalkozásának sikeres voltában bizakodó jókívánságai után Lukarisz meg is jelölte a közös ellenséget, mégpedig a jezsuitákban, akik, szerinte az Antikrisztus királyságának megteremtésén ügyködnek. Ezek után azonban csupa hétköznapi dolgok következnek a levélben: Bethlennek a Portára küldött követe, Balassa Ferenc felvetette Lukarisznak azt, hogy a fejedelem 20.000-30.000 juhot és nagyobb mennyiségű gabonát szeretne eladni Havasalföldön. A pátriárka az üzlet lebonyolítására egy konstantinápolyi jó emberét, egy bizonyos Scarletot ajánlott, aki a krajovai bán segítségével könnyen nyélbe üthetné az üzletet.²⁸

Az 1620. június-augusztusi besztercebányai országgyűlés idején Abraham von Dohna személyesen is felkereste az erdélyi fejedelmet. Naplójában be is számolt arról, hogy 1620. július 25-én felvetette a fejedelemnek a görög rítusúak és a protestánsok uniójának a kérdését. Dohnának Bethlen egyik jó embere javasolta, hogy hozza elő ezt az ügyet, mert a pátriárka a Bethlennek írt levelében a jezsuiták ártalmas praktikáira és az Antikrisztus birodalmának ügyében kifejtett tevékenységére panaszkodott.²⁹ Dohna minden bizonnyal a fent már bemutatott levélre hivatkozott. Bethlent sikerült meggyőznie, mert a fejedelem 1620. augusztus 6-án Besztercebányáról írt is Lukarisznak. A görög rítusúak uniójáról azonban nincs szó a levélben.³⁰

Bethlen és Dohna minden bizonnyal tudtak Lukarisz kálvinista szimpátiáiról, és azért fordultak hozzá segítségért terveik kivitelezésében. A fejedelem és a pátriárka közti jó kapcsolatot bizonyítja az is, hogy nem csak 1620-ban, hanem 1629-ben is, az 1620. évi politikai kontextushoz sokban hasonló körülmények között történt meg az ismételt kapcsolatfelvétel. 1629-ben a fejedelem szeretett volna bekapcsolódni az akkor kibontakozó lengyel ellenes orosz–svéd–török koalícióba. Bethlen végső célja a lengyel korona megszerzése lett volna. Ahogyan

²⁸ Dohnának a schlobitteni városi levéltárban fennmaradt iratairól az Akadémia Történeti Bizottsága 1912-ben készített másolatot. Lukarisz levelét innen idézem: MTAK ms. 4942a, fol. LIV/9

²⁹ Abraham von Dohna naplójának másolatát lásd: MTAK, MS 4942a, fol. 105.

³⁰ MTAK MS 4942a, fol. LIV/9/II.

1620-ban most is szerette volna magát biztonságban tudni a lengyelországi ortodoxok felől. Ezért fordult ismét Lukariszhoz.³¹

Biztos adataink vannak arról is, hogy Alsted és Bisterfeld levelezett Lukarisszal, még ha e levelek el is veszttek, vagy lappanganak valahol. Alsted 1630-ban a Herbronban kiadott *Encyclopaediájában* újra kiadta Lukarisz *Confessiójának* az egy évvel korábban megjelent latin változatát. A három évvel később írt, de csak 1640-ben kiadott, *Trifolium propheticum* c. művét, melyben az *Énekek énekét*, Dániel próféta, valamint János *Jelenések könyvét* értelmezte az eljövendő egyetemes reformáció szempontjából, egyenesen Lukarisznak ajánlotta Alsted.³² A *Trifoliumban* Alsted bonyolult logikai és kombinatorikai bűvészmutatványokkal azt igyekezett bizonyítani, hogy Krisztus második eljövetele már közel. Előtte persze majd mindenki áttér a reformációra: elsőként a görögök, aztán a törökök és a zsidók is. Az egyesült reformált seregek végül az Antikrisztus (a pápa) hatalmát is megdöntik.

Minden adott volt, tehát, ahhoz, hogy a 17. század elején a románok reformálása érdekében tevékenykedő erdélyi fejedelmek és kálvinista prédikátorok valamilyen módon felhasználják Lukarisz kálvinista nézeteit céljaik elérése érdekében. Legegyszerűbb az lett volna, ha Lukarisz kálvinista katekizmusát románra fordíttatják. Ezzel szemben a 17. század folyamán következetesen az Alsted által összeállított kátét adták ki Erdélyben románul, és még akkor sem fordultak Lukarisz tekintélyéhez, amikor a román kálvinista kátét, a moldvai érsek, Varlaam megtámadta.³³ Mindez azt jelenti, hogy a különböző központokban és felsőbb szinteken folyó viták nem jutottak el az erdélyi románokhoz a református fejedelmek idején. Az úrvacsorai vitát is az elméleti szintről a gyakorlati szintre csak a katolikus unió helyezi majd, amikor az egyesülés feltételeként szabott négy pont egyike így szólt: az eucharishtiában elegendő a kovásztalan kenyér. (A másik három pont: a pápa az egész keresztény egyház látható feje; létezik a purgatórium; a Szentlélek nemcsak az Atyától, hanem a Fiútól is származik, Filioque.) Az erdélyi románok unióját 1697–1701 között levezénylő jezsuiták (különösen

³¹ Az 1629. évi Bethlen-Lukarisz levelezés részletesebb ismertetését lásd: NAGY Levente, *Lehetséges küldetés?: Hitek és tévhitek a román reformáció körül*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013 (Europica Varietas), 84-101.

³² ALSTED, *Encyclopaedia*, i. m. (22. j.), 1661–1662. Vö. még: SZENTPÉTERI Márton, *Egyetemes tudomány Erdélyben: Johann Heinrich Alsted és a herborni hagyomány*, Budapest, Universitas Kiadó, 364 (Irodalomtudomány és Kritika).

³³ Alsted kátéjának román kiadásairól lásd: TAMÁS Lajos, *Fogarasi István kátéja: Fejezet a bánági és bunyadmegyei ruménség művelődéstörténetéből*, Kolozsvár, 1942; MÓZES András, *A román reformáció kátéirodalma*, Kolozsvár, 1942.

Baranyi Pál) ugyan arra hivatkoztak, hogy ezt a négy pontot már az 1439. évi firenzei zsinat is a keleti és a nyugati egyház egyesülésének a feltételül szabta, Ernst Christoph Suttner azonban amellet érvel, hogy a katolikus unió nem a firenzei, hanem a trienti zsinat szellemében ment végbe.³⁴ A firenzei modell szerint az unió két egyenlő rangú testvéregyház hitbeli egyesülése (*Glaubensunion*) lett volna, mindenféle társadalmi előnyszerzés nélkül. A firenzei zsinat ugyanis nem a görög rítusú egyház latinizálásával szerette volna megszüntetni az egyházszakadást, hanem az egyházi élet és a teológiai tanítások sokféleségének a megőrzésével. A firenzei zsinat résztvevői elismerték, hogy a görög rítusú egyház is Krisztus egyháza, abban ugyanúgy munkálkodik a Szentlélek, mint a római katolikusban. Sőt, Suttner szerint, azt sem tartották szükségesnek, hogy a görög rítusúak elfogadják a már fent említett négy pontot az egyesülés feltételeként. Mindkét egyház megtarthatta volna tehát saját szokás- és rítusrendszerét, az egyesülés feltétele csupán egymás kölcsönös elismerése, valamint az egymást elítélő és kiátkozó nyilatkozatok visszavonása lett volna. Suttner azt állítja, hogy kezdetben a jezsuiták is a firenzei modell alapján szerették volna megvalósítani a két egyház unióját. A jezsuiták viszont nem voltak abban a helyzetben, hogy a végső szót kimondják az egyesülés ügyében. Ők csak előkészítették azt, annak egyházi hitelesítése az esztergomi érsek, Kollonich Lipót feladata volt. Kollonich viszont a firenzei zsinati értelmezéstől teljesen eltérő módon fogta fel az uniót. Ő a trienti zsinaton elfogadott hitvallás alapján (*Professio Fidei Tridentina*) valósította meg azt, melyben a *Credo*hoz fűzött kiegészítésekben, többek között szerepel az a négy pont is, melyeknek elfogadását valóban az egyesülés feltételül szabta Erdélyben Baranyi, azzal a hamis hivatkozással, hogy azok a firenzei zsinat végzéseiben is feltalálhatók. Emellett ráadásul azzal, hogy az unióért cserébe Kollonichék társadalmi előnyöket is felkínáltak az unitus klérusnak, az uniót a magaszosabb teológiai-vallási szintről az egyszerű társadalmi aktus szintjére

³⁴ Suttner az alábbi tanulmányaiban fejtette ki ezeket a nézeteit: Ernst Christoph SUTTNER, *Die Siebenbürger Kirchenunion an der Wende zum 18. Jahrhundert*, *Annales Universitatis Apulensis Series Historica*, 12(2008/1), 7–41; Ernst Christoph SUTTNER, *Das Unionverständnis in den Anweisungen aus Rom von 1669 und jenes bei Kardinal Kollonich* = *Die Union der Rumänen Siebenbürgens mit der Kirche von Rom: Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei*, vol. I, hrsgb. Johan MARTE, Viorel IONIȚĂ, Iacob MĂRZA, Laura STANCIU, Ernst Christoph SUTTNER, București, Editura Enciclopedică, 2010, 59–68; Ernst Christoph SUTTNER, *Gegensätzliches Verständnis Ekklesiologischer Gegebenheiten beim Vorbereiten, Abschliessen bzw. Bekämpfen der Siebenbürger Kirchenunion* = *Die Union der Rumänen Siebenbürgens mit der Kirche von Rom – Unirea românilor transilvăneni cu Biserica Romei*, vol. II, hrsg. Johan MARTE, Viorel IONIȚĂ, Wolfgang Nikolaus RAPPERT, Laura STANCIU, Ernst Christoph SUTTNER, București, Editura Enciclopedică, 2015, 54–94.

szállították le. Az uniót csak egy köztes állomásnak fogták fel az erdélyi románoknak a római katolikus egyházba való teljes áttérés útján. Az egyházi uniónak ez a felfogása, Suttner szerint, Kollonich teológiai képzetlenségéből (*mangelhafte theologische Ausbildung des Kardinal*)³⁵ fakadt, ugyanis a bíboros nem ismerte a firenzei zsinat elképzeléseit az unióról, és ezáltal nem értette meg, hogy mi a különbség két egyház (mint intézmény) közötti szakadás megszüntetése, valamint a papoknak és a híveknek egy másik vallási közösségbe való egyéni megterése között.

Suttner fenti értelmezésével addig a pontig mindenképp egyetérthetünk, hogy az erdélyi valamint magyarországi románok és rutének uniója valóban nem a firenzei zsinaton kihirdetett elvek alapján valósult meg. Ezt már a magyar egyháztörténészek is hangsúlyozták, főként a rutének uniója kapcsán.³⁶ Az azonban már kérdéses, hogy a jezsuiták is a firenzei elvek alapján képzeltek el az uniót, és csupán Kollonich teológiai képzetlenségének a számlájára írható az, hogy nem ezeket a jezsuita elképzeléseket ültették át később a gyakorlatba. Véleményem szerint nemcsak Kollonich, hanem a jezsuita atyák is a trienti elveket tartották mérvadónak az unió kivitelezésében. Azok a jezsuiták pedig, akik a „terepen dolgoztak” hamar rájöttek arra is, hogy társadalmi, gazdasági és politikai előnyök felajánlása nélkül nem lesz tartós az unió.

A bécsi udvar által felajánlott unió tehát, társadalmi téren az addigi állapotokhoz képest komoly előnyökkel járt a román papok számára, hisz anélkül, hogy külön nemesítésért folyamodtak volna nem csak személyükben, hanem tulajdonukban (parochiális telek) is menetesültek volna a jobbágylét és a honorárium megadása alól. Gazdaságilag tehát a katolikus uniónak elég nagy lehetett a vonzereje, amit viszont a kálvinista kínálat nem tudott felajánlani. Társadalmi és gazdasági szempontból ugyanis a reformációval való unió nem jelentett semmi előnyt sem a román papoknak, sem a híveknek. A papoknak maga a papi státusz jelentett előnyt, de az lényegtelen volt, hogy az adott román pap kálvinista, vagy görögkeleti volt. Társadalmi előmenetel tekintetében valójában nem kínált fel semmit a reformáció a románoknak: nem mondta azt, hogy ha kálvinista román

³⁵ SUTTNER, *Das Unionverständnis*, i. m. (34. j.), 64.

³⁶ SZABÓ Péter, *A keleti közösségek katolikus egyházba tagozásának ekleziológiai elvei és jogi struktúrái az uniók korában (15–17. század) = Rómából Hungáriába: A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, szerk. VÉGHSEŐ Tamás, Nyíregyháza, Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, 2009 (Collectanea Athanasiana), 15–33; VÉGHSEŐ Tamás, „...mint igaz egyházi ember...”: *A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése*, Nyíregyháza, Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, 2011 (Collectanea Athanasiana, I, Studia Vol. 4), 26.

pap leszel, akkor ugyanolyan kiváltságaid lesznek, mint a magyar, vagy székely (bevett nemzet szerinti) kálvinista papnak. Ezt csak a katolikus unió fogja kimondani. Hiába lett tehát kálvinistává egy román pap, a földesúrnak járó honoráriumot ugyanúgy meg kellett fizetnie. Nem lett automatikusan saját földje sem. Ezek a javak csak abban az esetben jártak, ha nemességet kapott. De nemességet nem azért kapott, mert áttért a kálvinizmusra, hisz számos görögkeleti pap is nemességet kapott (például Ioan Zoba, Brankovics Száva stb.).

Egy kis leegyszerűsítéssel és némi iróniával azt mondhatjuk, hogy a fejedelmek reformátorokat jobban érdekelte a román hívek és papok lelki, semmint földi (testi) javai. Az irénizmus eszmerendszerétől is vezetve úgy gondolták, hogy ha Isten szava saját nyelvükön (románul) eljut hozzájuk, akkor a Szentlélek ereje és munkája által úgyszólván megvilágosodnak és rájönnek arra, hogy az egyedül üdvözítő hit az ortodoxus kálvinista vallás. Ezért nem is avatkoztak be drasztikusan a románok egyházi gyakorlatába, még az Úrvacsora terén sem. A fejedelmeknek és szuperintendenseknek eszébe sem jutott társadalmi és gazdasági előnyöket felajánlani mindezekért cserébe a román papoknak. Mindebből következik, hogy azok a románok, akik elfogadták a reformációt, nem kényszerből vagy jutalomért cserébe, hanem lelkiismereti okokból tették azt.

Petrőczy Éva

„Az Úr vatsorájának méltóságos vóltáruul”

Annak gondolata, hogy a puritánok Úrvacsora elméletével és gyakorlatával mélyebben foglalkozzam, 1995 nyarán merült fel bennem először, amikor Lewis Baylyról, Bagor észak-walesi város püspökéről gyűjtöttem a helyszínen adatokat.¹ A téma iránti érdeklődésemet Bayly érdekes, ellentmondásos személye mellett fokozta az is, hogy ezen a Walesben eltöltött pünkösdőn délelőtt az anglikán székesegyházban, este pedig egy igazi „Welsh chapel”-ben, keltául szólva „gapel”-ben, egy neo-puritán kisközösségben vehettem úrvacsorát. Úgy, hogy az egyetemes papság elvét gyakorolva, padjainkban ülve maradvá, adtuk tovább egymásnak a kenyérdarabkákat, s az apró kelyheket. Pontosan Bayly korának puritán úrvacsorai szokásait rekonstruálva.

A megközelítés következő lépcsőfoka az volt, hogy James T. Dennison Jr.-tól, a Washingtoni Észak-keleti Teológiai Szeminárium professzorától megkaptam szakmai ajándéku életműve talán legfontosabb darabját, a *The Market Day of the Soul- The Puritan Doctrine of the Sabbath in England 1532–1700*, (*A lélek vásár-napja, a szombatnap puritán doktrínája Angliában 1532–1700*) című könyvet.² Ebben a jelentős munkában komoly hangsúlyt kap a puritán sabbath, s ezen belül az Úrvacsora kiszolgáltatásának és vételének számos kérdése. Dennison kiemelt helyen idézi Bayly alábbi szavait:

A sabbath Isten vásár-napja, az emberek heti táplálása érdekében, amikor magához hív bennünket, s mi tőle ezüst és egyéb pénz nélkül megvehetjük az angyalok kenyerét (lásd zenekultúra számos *panis angelicusát!*), az élet vizét, a sákramentum borát és az Ige tejét, amellyel lelkünket táplálhatjuk.³

Bayly és számos további angol prédikátor-író, köztük Beard, Burton és Pocklington, Burton és Pocklington figyelmeztették a hívőket arra is, hogy az Úr napján – s egyszersmind az Úrvacsora napján – tilos mindennemű játék és mulato-

¹ Baylyról bővebben: PETRŐCZI Éva, *Egy fordítás háttértörténete, Lewis Bayly The Practice of Piety*, *Medgyesi Pál „Praxis Pietatis” = P. É., Fél-szentek és fél-poéták*, Budapest, Balassi, 2002 (Régi Magyar Könyvtár, Tanulmányok, 5), 11–33.

² James T. DENNISON Jr., *The Market Day of the Soul. The Puritan Doctrine of the Sabbath in England. 1532–1700*, Grand Rapids, Michigan, Reformation Heritage Books, 2008.

³ Lewis BAYLY, London, *The Practice of Piety*, 1842, 386–387.

zás.⁴ Érdekes és nagyon tanúságos ehhez a tilalomhoz kapcsolódva az a levél, amelyet Medgyesi Pál 1649. augusztus 23-án datált, Gyulafehérvárott. Ez a hosszú vádirat tizenhárom évvel, azaz csaknem másfél évtizeddel később íródott, mint Medgyesi Pál *Praxis pietatisa*. Ezekben a sorokban a Lewis Bayly művét magyarul újrafogalmazó prédikátor azon háborgott, hogy egyik szolgálati helyén, Váralja településen „az Úr vásárnaáájá”-t szentségtörő módon valóságos, haszonleső vásárnappá, az adás-vevés napjává alázták, ahol világi javak cseréltek gazdát, s nem lelkiek. Ebből a kemény hangú, Rákóczi Zsigmondhoz, a magyar puritánok egyik fő patrónusához szóló bűnlajstromból kitűnik, hogy a mi Medgyesi Pálunk nem egyszerűen Lewis Bayly fordítója, tolmácsa volt, hanem ugyanakkor első számú magyar tanítványa is, akiben a lefordított-tolmácsolt szavak szó szerint vérré, lényénekké, egyéniségénekké szerves részévé váltak:

Így vagyon az dolog: hogy az elmúlt tavasszal Váraljára kimentem vala, az ott való Tanító Siderius uram, sok kéréssel rá vőn, hogy predicáljak. Predicállottam de Devotione, és midőn in usu az Devotiok impendimentum számlálása közben, említeném az ott lévő vasárnapi vásárt is nagy impendimentumnak lenni, lelkek esméretit appellálnám az Auditoroknak, hogy mivel szintén az Templomudvar ajtaja előtt celebráltatik az vásár, mihelyt az Isten házából kimennek, mindjárt az adásban vevésben egyveledvén, elvész minden devotiójok, melyre az Isten ígéje által az Templomban gerjedtenek, sőt most is mondok sokaknak oda az vásárra vagyon szívetek etc. Az a vásár Nagyságos uram oly istentelen vásár, hogy az egész oláh vidékség begyűlvén, az Istennek egész napján rettenetes dorbézlásokot, rikoltásokat, szörnyű szitkokot, vagdalkozásokat stb. művelnek, és bizonynyal minden azt a dolgot tudó Istenfélő embernek ítéleti szerént sokkal nagyobb több gyalázatot tesznek az Istennek szent nevének azon az ő szent tiszteletire önnön magától rendeltetett napon, hogysen egész hetetszaka. Mellyhez képest, mikor én ott Tanító voltam, mindaddig s addig, hogy elhagyattam vala vélek, két egész esztendőök alatt szombaton tartottak vásárt mindennemő háttamaradások nélkül...⁵

Mivel azonban a puritán Úrvacsora nem szűkíthető Baylyre és Medgyesire, műveik egy-egy úrvacsorai részletének rövid összehasonlító vizsgálata előtt tekintsünk bele a puritán mozgalom kezdeteinek két tanúságtételébe. Elsőként a katolicizmust (és Stuart Máriát különösen!) elfogultan, s elfogadhatatlanul gyűlölő John

⁴ DENNISON, *i. m.* (2. j.), 108.

⁵ SZILÁGYI Sándor, *Medgyesi Pál levelei*, Erdélyi Protestáns Közlöny, 6(1876), 307–308. (Medgyesi Pál levelei Rákóczi Zsigmondhoz, Gyulafehérvár, 1849. augusztus 23.)

Knox skót prédikátor úrvacsoratanába. Bár Knox korántsem tartozott a szelíd és párbeszédre kész protestánsok közé, *Válogatott művei* (első megjelenés: 1559!) úrvacsorai fejezetét, amely *Az Úrvacsora szentségének összefoglalása* címet viseli, a szerző harcos lelkületéhez képest meglepően szép és korántsem támadó szavakkal indul:

Először, hisszük, hogy ez egy Isten által rendelt szent cselekedet, amely által Jézus evilági és látható dolgokat kínálva nekünk, az égi és láthatatlan dolgok közelébe emel bennünket. S amidőn lelki lakomát készített számmunkra, annak bizonyosságát adta, hogy ő maga az élő kenyér, amely sorsunkat az örök létre táplálja.⁶

A folytatás már jóval kevésbé jámbor, amikor Knox a tőle megszokott vehemenciával esik neki a katolikus szentáldozást kísérő „Hoc est corpus meum” (1Kor 11–24, Mt 26, 26), „Ez az én testem” szavaknak. Többek között ezt írja:

Mert nem az Ő (t. i. Jézus!) kenyérben való jelenléte (megtestesülése) ment meg bennünket (t. i. a kárhóztatótól!), hanem az ő szívünkben való lakozása, amely annak köszönhető, hogy hiszünk véráldozatában, amely elmosta bűneinket, s elvonta rólunk az Atya haragját. Ismétlem, ha nem hiszünk abban, hogy ő testileg jelen van a kenyérben és a borban, nem az lesz kárhóztatunk forrása, csupán csak az, ha hitetlenek vagyunk, s így Ő nem lakozik a szívünkben.⁷

Huszonegyedik századi lélekkal és aggyal, számtalan ökumenikus esemény résztvevőjeként, most, amikor nem a történelmi egyházak jelentenek veszélyt egymás számára, hanem a visszafordíthatatlannak tűnő szekularizáció, ezek a sorok a legjobb esetben is csak fontoskodó egyházjogi fejtegetéseként hatnak ránk. De legyünk igazságosak: Knox és protestáns hittestvérei még jól emlékeztek I. Erzsébet féltestvére, Véres Mária „eretnek pusztító” rémuralmára!

Thomas Watson (1620–1686) ugyanabban a puritán lelkeségi központban, a Cambridge-i Emmanuel College-ban ismerte meg e gondolkodás és hitgyakorlat alapjait, mint a mi Medgyesi Pálunk. Puritán eszméit és hitéleti elveit megerősítették azok az évek, amelyeket az özvegy Lady Mary Vere birtokán töltött, vele szinte egyfajta „Lorántffy–Medgyesi” szimbiózisban élve. A polgárháború idején ugyan nyíltan hangoztatta puritán gondolkodását, mégis, azok közé tartozott, akik

⁶ John KNOX, *Summary According to the Holy Scriptures, of the Sacrament of the Lord's Supper 1550*, <http://www.swrb.ab.ca/newslett/actualNLs/summarls.htm> (2018. március 15.)

⁷ KNOX, *i. m.* (6. j.), (P. É. fordítása). E témáról még: Donald John MACLEAN, *John Knox and the Lord's Supper: Some Practical Points*, <http://www.meetthepuritans.com/blog/john-knox-and-lord%E2%80%99s-supper-some-practical-points> (2018. március 15.)

tiltakoztak Cromwellnél I. Károly lenyakazása ellen. Ezért, s egy összeesküvésben való részvétel gyanúja miatt börtönbüntetést, majd papi hivatásától való eltiltást szenvedett. Így pajtáiban, magánházaknál, sőt, az erdőben tartott istentiszteleteket, míg végül 1672-től 1680-ig a nonkonformista Sir John Langham birtokán lelkészkedett. Gazdag, világos vonalvezetésű életműve az utóbbi két évtizedben, modern helyesírással, de változatlan szöveggel újra megjelent.⁸ Az *Úrvacsora misztériuma* című Watson-dialógus egészen más stílusú, mint John Knox rövid, többnyire dühtől sistergő kifakadása. Ez egy finom szavú, meggyőző fejtegetés, tökéletes logikával, töretlen vonalvezetéssel, szinte matematikai pontossággal:

Emlékezzünk a nagyszerű ajándékokra, amelyeket Krisztus megtöretett teste által nyerünk. Rendszerint azokra a dolgokra emlékezzünk, amelyek a mi javunkra vannak. Krisztus teste egy olyan „kályhaellenző” (t. i.: pajzs!) amely megvéd bennünket Isten haragjától. Krisztus testének megtöretése a kígyó fejének szétzúzását jelenti. Az, hogy Krisztus teste megtöretett a kereszten, egyben azt is jelenti, hogy megnyílt számunkra egy értékes ékszerekkel teli ládika... A kereszt vére a kegyelem trónusához készít nekünk utat. Most (ezáltal) gyermekei és örökösei lettünk, s az ígélet (t. i. az örök élet ígéréte!) beteljesítőinek lenni nagyobb dolog, mint a korona örökösének... A dicsőség jelei és várományosai vagyunk. A kereszt véres útja a mi mennybe vezető tejútunk. Jézus Krisztus epét ivott, hogy mi ihassunk a Kánaán mézfolyamaiból. Keresztje szögekkel teli, hogy a mi koronánk ékszerekkel lehesen ékes...⁹

Watson ebben az elmélkedésében alaposan, ugyanakkor drámai erővel és szépséggel dúsítja fel az Úrvacsora amúgy is lélekindító szereztetési szövegét, s a belőle sarjadt, az övénél sokkal szürkébb traktátusok zömét. Lehet ezt egyszerűen „szószártyárságnak” minősíteni – de nem az! Hanem egy ritka pillanat, amikor az írói-költői tehetség szent célok szolgálatába állt.

Nézzük meg, mintegy az angolszász Úrvacsora-dokumentumok pillanatnyi lezárásaként, hogyan jelent meg ez a kérdés az 1647-es, teljesen puritánus szellemiségű westminsteri hitvallásban. Ezúttal csak e nevezetes konfesszió nyolcadik pontját idézzük, amely bölcsen különbséget tesz a valóban mélyen hívők úrvacsoravétele és a hitetlenek látszat-geisztusa között, akik Isten kegyelmét hiábavalóvá teszik magukban:

⁸ Watsonról bővebben: *Meet the Puritans, With a Guide to modern Reprints*, ed. by Joel R. REEKE and J. Randall PEDERSON, Grand Rapids, Michigan, Reformation Heritage Books, 2006, 605–613.

⁹ Thomas WATSON, *The Mystery of the Lord's Supper*, (P. É. fordítása), <http://www.biblebb.com/files/TW/tw-supper.htm> (2018. március 15.)

Mivelhogy a tudatlan és gonosz emberek csak e sákramentum külsőségeit képesek befogadni, s nem azt a lényegét, amit jelképez; illetéknéppen méltatlan viszonyulásuk (az úrvacsorához!) az Úr testének és vérének megcsúfolása, kárhózatukra szolgál. Így mindazok a tudatlan és istentelen személyek, mivelhogy alkalmatlanok a Vele való egyesülésre, méltatlanok az Úr asztalához, s ezért a Krisztus ellen elkövetett bűneik miatt, ha abban megmaradnak, nem lehetnek e szent misztérium részesei, s nem csatlakozhatnak hozzá.¹⁰

Ami pedig a kontinens, tehát többek között Németország, Hollandia, Svájc és Magyarország területére vonatkozó úrvacsorai publikációit illeti, most csak a hazai elemzések friss anyagából emelek ki kettőt. Elsőként a kitűnő liturgiakutató református teológus, Pap Ferenc dolgozatát, amely az úrvacsoravétel témáját a bűnvallás, bűnbocsánat hirdetés kontextusában vizsgálja. Áttekintésének egyik nevezetes főszereplője Alvinczi Péter, akinek úrvacsorai liturgiája 1622-ben, Kassán jelent meg. Alvinczit azért is említjük meg e lelkiségtörténeti műhely közegében, mert ő – érdekes és rendhagyó módon – bár a református ágendát követte, kenyér helyett mégis ostyát osztott, s nem az Úr asztalától, hanem az oltártól.¹¹ A cikkben tárgyalt Alvinczi mű címe: *Az Urnak Szent Wacsorájáról való Reövid Intés, az szent Pál apostol tanítása szerént.*¹²

Már az alábbiakban következő, párhuzamos *The Practice of Piety – Praxis pietatis* vizsgálódásom irányába mutat Fekete Csaba egyházzene kutató nagyon fontos közleménye, amelyben arról ad számot, milyen volt (vagy: fájdalom, az évszázadok során nagyon sokszor *nem* volt!) az úrvacsorai szertartás hitméllyítő zenei háttere. Ezúttal Fekete Csaba nyomán idézem az egyháztörténetünkben egymástól immár elválaszthatatlan magyar és angol szerzőt:

Van a *Praxis pietatis*, amely a gyülekezetek fájdalmas ellenállásáról tudósít (tudniillik az énekléssel szemben! P. É.) A templomba menő elmélkedéséről szólva olvassuk: „Mikor a Tanító az Isten székébe felmenvén, a könyörgéshez fog, tedd félre magad elmélkedésit és szívedet a Praedikátorával és az egész gyülekezetével Krisztusnak egyik tagja lévén, (az Úrvacsora éppen ezt a Krisztussal való uniót ábrázolja ki! P. É.) csatold össze [...] mikor az anyaszentegyház imádkozik, imádkozzál te-is, mikor

¹⁰ *The 1647 Westminster Confession of Faith, Chapter 29, Of the Lord's Supper, 8.,*

<http://www.apuritansmind.com/westminster-standards/chapter-29/> (2018. március 15.)

¹¹ PAP Ferenc, *Református gyónás: A bűnvallás, bűnbocsánat hirdetés történeti és gyakorlati kérdései*, Porta Speciosa, 1(2007), 28–50.

¹² A szöveg modern közlése: INCZE Gábor, *A magyar református imádság*, Budapest, 1934, 13–39. – Ebből az úrvacsorai szertartás: 37–39.

énekel, énekelj te-is...” Eddig az angliai gyülekezeteknek szól. Medgyesi Pál ehhez a szakaszhoz a hazai gyakorlatokon kesergő megjegyzést fűzött: „Vajha nem szégyenélé a’ szegény Magyar Nemzet is, mint a’ több K(eresztyén) Nemzetek a Templomba Bibliát hordozni és énekelni!”¹³

Lássuk ezek után az eredeti Bayly-mű, a *The Practice of Piety* és a Medgyesitolmácsolta *Praxis pietatis* néhány párhuzamos szövegét.¹⁴

1. *Of the worthinesse of the Sacrament.* The worthines of this Sacrament is considered three waies: First, by the *Majesty* of the *Author* ordaining; Secondly, By the *preciensnesse* of the *Parts*, wherof it consisteth. Thirdly, by the *Excellencie* of the *Ends* for which it was ordained.¹⁵

Ugyanez magyarul:

Ez *Sacramentum*nak méltóságos voltát három úton gondolhatni-meg. Előszér, ennek *Fő szerzőjének Felségességében*. Másodszer a’ *Részeknek*, melyekből ez *Sacramentum* áll, *drágalátosságokban*. Harmadszer a’ *Vég* okoknak, melyekert szereztetett, *Nagyságos* voltokban.¹⁶

A különbség már az első „merítésre”, azaz szöveg minta vételre vonatkozólag szembetűnő és nyilvánvaló. Medgyesi szövegértése kifogástalan, az eredeti textus nyelvi logikájának követése is. Azonban, ahogyan a fordítás során mindvégig, az angol dikció takarékos érzelmi hangsúlyaival, mérsékelt emocionális töltetével nem éri be. Különösen is igaz ez a traktátus eme hosszú és drámai fejezetére, az Úrvacsora teljes spirituális, de egyszersmind szcenikai, a *hitélet világszínházába* telepített vonásairól. Így tehát a magyar szöveg úgy hat az eredeti mellett, mintha ugyanazt a képet szemlélnénk víz- és olajfestmény változatban. Az olajfestmény – természetesen – Medgyesi Pál szövege.

A gazdagabb, szenvedélyesebb színvilág pedig a szuperlatívuszok, a felső fokok nagy számának, s az eredeti szöveghez hozzáadott jelzők módosításának, erősebbre cserélésének köszönhető. Az előbbi példapárban például a „worthiness”, az „értékesség” szó áll ugyanott, ahol a magyarban ezt olvashatjuk: „méltó-

¹³ FEKETE Csaba, *Néma úrvacsorázás, avagy: „Vegye ön e bort!”*, Egyháztörténeti Szemle, 4(2003/2), 18. – A Medgyesi Pál-idézet a *Praxis pietatis* 1643-as váradi kiadásában (RMNy 2042), az 526–527-es lapon.

¹⁴ Az összehasonlítás alapjául a következő kiadásokat használtam: Lewis BAYLY, *The Practice of Pietie directing a Christian how to walke that he may please God*, London, Robert Allot, 1631; MEDGYESI Pál, *Praxis pietatis, azaz keresztyén embert Isten tettzése szerint valo járásra igazgató kegyesség gyakorlas*, Várad, Szenci Kertész Ábrahám, 1643. (RMNy 2042.)

¹⁵ BAYLY, *i. m.* (14. j.), 531–532.

¹⁶ MEDGYESI, *i. m.* (14. j.), 596–597.

ságos”, vagy: míg az angolban az „author”, a „szerző” szó jelenik meg, addig a mi ékes anyanyelvünk „fő szerző”-t említ, e plusz jelzővel hangsúlyozva az úrvacsorát szerző Krisztus senkiéhez nem hasonlítható méltóságát. Ugyanígy, a jóval szárazabb, könyvelőibb hangulatú „preciousness”-t, az „értékesség”-et a magyar fordító a poétaibb „drágálátosságok”-ra cserélte. Érvényes ez végül e kis részlet zárómondatára is, az „excellency”, azaz „kiválóság” sokkal kevesebbet fejez ki az Úrvacsora jelentőségére vonatkoztatva, mint a „nagyságos voltokban”. Amely egyébként nem csupán jóval hangsúlyosabb, mint az angol szövegben alkalmazott jelző, hanem egyszersmind bensőségesebb és befogadóbb is. Pontosan úgy, ahogyan egy angliai szakrális, vagy akár világi asztalközösség jóval visszafogottabb, mint magyar megfelelője!

Az eredeti Bayly-szöveget és annak magyar változatát így jellemezhetnénk talán a legpontosabban: mindkettő az Úrvacsora „tájanatómiája”, azaz e sákramentum minden mozzanatának árnyalt és létteli bemutatása. Tallózásunkat, kis szöveg-hasonlítási mintavételünket mélyítsük el még az alábbi két epizóddal:

The Sixth End of the Lord's Supper

6.) *To seal unto us the assurance of everlasting life. Oh what more wished or loved than life! or what doe all men naturally more, either feare or abhorre than death? Yet is this first death nothing, if it be compared with the second death: neither is this life any thing worth, in comparison of the life to come. If therefore thou desire to bee assured of eternall life, prepare thy selfe to bee a worthy Receiver of this blessed Sacrament.*¹⁷

Ugyanez magyarul:

*Hatodik Vége az Ur Vatsorájának. 6. Hogy nekünk örök életünk felől való bizonyos voltunkat meg-petsétellye. Oh mit kívánhatni a'vagy szerethetni inkább, mint az Eletet? a'vagy mitül félhetnek és iszonyodhatnak természetek szerint inkább az Emberek, mint a Haláltúl? De ez első halál csak semmi a' másodikhoz képest, ez élet-is semmit nem ér a' jövődővel edg'ben vettetett lévén. Ha azért bizonyos akarsz örök életed felől lenni, készítsed magadat e' Sacramentumnak méltó vételére.*¹⁸

Már az első hallásra-látásra nyilvánvaló, hogy ezúttal jóformán teljes a harmónia a magyar és az angol szöveg között, például az „abhorre” szó száz százaléki megfelel a Medgyesi által használt „iszonyodhatnak” kifejezéssel. Ahol pedig mégis eltérés van, ott ezúttal épp Albion nyelve az ékeesebb és csiszoltabb, amikor ezt

¹⁷ BAYLY, *i. m.* (14. j.), 560–561.

¹⁸ MEDGYESI, *i. m.* (14. j.), 627.

olvassuk az eljövendő örök életről: „the life to come”; ugyanennek Medgyesi-féle változata, a „jövendővel egyben vettetett lévén” ugyan híven adja vissza a szerző szándékát, de körülményesen és nehézkesen, nagy valószínűséggel a mi írott kultúránkban akkoriban uralkodó latin nyelv, s annak szenvedő szerkezetei hatására.

Végezetül tekintsünk meg közelebbről egy olyan idézetet, amely az Úrvacsora méltó vételére készíti fel a híveket. Először mindkét nyelvű szövegben az alábbi latin mondattal:

Sacramentum requirit sacram mentem. As thou eatest the Bread, imagine that thou seest Christ *hanging upon the Crosse*, and by his unspeakeable torments, fully satisfying Gods Iustice for thy sinnes: and strive to bee as verily partaker of the *spirituall grace*, as of the *Elementall signes*. For the *Truth* is not absent from the *signe*, neither doth *Christ* deceive, when hee saith, *This is my body*, but he *giveth himselfe* indeed to every soule that *spritually* receives him *by faith*. For as ours is the *same supper* which Christ administred: so is the same *Christ* verily present at his own Supper...¹⁹

Medgyesi Pál pedig így tolmácsolja ezt a nagy érzelmi hangsúlyokkal teli bekezdést:

Mikor a' Kenyeret rágod, úgy tessed, mint ha a' *Christust* a' *Kereszt-fán néz-néd* és az ő ki-mondhatatlan kinnyai által, akkor tenne az Isten igazságának eleget minden bűneidért. Es igyekezzél azon, hogy szintén úgy részesülhess a' *lelki kegyelemben*, mint szintén a' *külső jegyekben*. Mert nints a' *Valóság* távul a' *jegyektül*; a' *Christus* sem játtzottat, mikor ezt mongya: *Ez én testem*; hanem ugyan valóságos képpen *adgya önnön magát* minden *léleknek*, valamely [valakil] hit által lélek szerint vészi őtet. Mert miképpen, hogy *ugyan azon Vacsora* ez a' miénk azzal, mellyet a' *Christus* maga szolgáltatott-ki, a'képpen ugyan azon *Christus-is* vagyon jelen e' mi *Vacsoránkban*...²⁰

Az író és fordító egyéniségének különbözőségét itt mindössze két szóban érhetjük tetten: a bevezető rész „eatest” igéje Medgyesinél háromdimenzióssá változik, amikor ő ugyanitt a sokkal plasztikusabb, képben-hangban is megjelenő „rágod” szót használja. A második szövegmódosítás is a magyar textus irányába billenti a mérleget, amikor a tárgyilagos „deceive”, azaz „megtéveszt” ige helyén ezt találjuk: „játszódtatott”. Ez sokkal színesebben fejezi ki azt, hogy Krisztus nem vezette félre, nem csapta be az embereket az úrvacsorához kötődő váradalmainkban: ez a sákramentum azt adja nekik, amit Ő megígért!

A Bayly–Medgyesi szövegektől elköszönve feltétlenül hangsúlyoznunk kell: a puritánus Úrvacsora-tan legalaposabb modern elemzése egy idős brit tudósnak, a

¹⁹ BAYLY, *i. m.* (14. j.), 600–601.

²⁰ MEDGYESI, *i. m.* (14. j.), 377.

most 92 esztendő J. I. Packernek köszönhető. Most, a téma pillanatnyi lezárásául, az ő egyik igen fontos könyvéből, a *Puritan Papers* második kötetéből fogunk idézni.²¹

Ennek a kiadványnak számomra legfontosabb fejezete ezt a címet viseli: *The Puritan Idea of Communion with God/Az Istennel való egység puritán eszméje*. Packer, a puritán hagyományoknak megfelelően, ennek az egységnek a megszületésében, kimunkálásában kulcsszerepet szán az úrvacsorának, úgy is, mint a *covenant of grace*, a *kegyelmi szövetség* meghatározó elemének. Ez megfelel a görög *koinónia* szónak, amely azt is kifejezi, hogy *mindkét fél* kölcsönösen részese, alakítója ennek a szövetségnek. Tehát, nem arról van szó, hogy Krisztus folyvást csak ad nekünk, s mi ezt passzívan elfogadjuk, hanem, ahogyan fogalmaz:

Az Istennel való szövetség communion, (amely egyben az Úrvacsora és a szentáldozás szava is az angol nyelvben! P. É.) egy *kölcsönösségi* viszony Isten és ember között.²²

A Packer-féle elemzés pedig pontosan azt hangsúlyozza, amit az általa is sokszor elemzett, sorról–sorra jól ismert Lewis Bayly és az ő *Practice of Piety*-ja, amely Medgyesi Pálunk jóvoltából a magyar puritanizmus egyik alapműve lett: „Communion with God is the life of heaven begun on earth. – Az Istennel kötött szövetség a mennyei élet (t. i. az embereké!) evilági kezdete.”²³ Az Úrvacsora az a szent ajándék, amelynek református szerezteségi szövegében ez a figyelmeztetés áll: „Isten kegyelmét magatokban hiábalóvá ne tegyétek!” Ez, úgy vélem, nem felekezeti függő intelem, mindnyájunkra vonatkozunk, járuljunk bár az Úr asztala, vagy az oltár elé. S így a kommunió, a koinónia olyan erő, amely a természetes, az átélt ökumené irányába von bennünket, bármennyit csatáztak is kiszolgáltatásának részletein hitvalló őseink, főleg a 17. században, a magyarországi puritán mozgalom rövid virágzása idején.

²¹ *Puritan Papers, Volume 2, 1960–1962*, ed. by James Innell PACKER, foreword by W. Robert GODFREY, Phillipsburg, New Jersey, P and R Publishing, 2001, 103.

²² PACKER, *i. m.* (21. j.), 107.

²³ *Uo.*, 115.

Prokopp Mária

Az Eucharisztia őrzése és ábrázolása a hazai képzőművészetben a 16–18. században

A kereszténység Jézus emberi születésével lépett be a történelembe. Ő a Világ-mindenséget teremtő Szentháromságos Isten fia, aki egylényegű az Atya-Istennel. Valóságos Isten és valóságos ember: Ő, miután megismertette Istent a világban, és keresztdozatával megváltotta az emberiséget bűneitől, visszatért az Atyához. De, mivel végtelenül szereti az emberiséget, köztünk kívánt maradni, és megalapította az Eucharisziát, az ő rejtett, valóságos jelenlétét a kenyér és a bor külső színe alatt. Isteni mindenhatóságával az Utolsó vacsoráján, a Kereszthalála előtt, a kezébe vette a kenyeret és a szőlőtő borával telt kelyhet, és mondta: „Ez az én testem, és ez az én vérem, mely sokakért kiontatik a bűnök bocsánatára. Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre.” Szeretből minden emberrel egyé kíván válni, hogy örömünk teljes legyen. Hogy boldogok lehessünk a földön és az Örökkévalóságban egyaránt. S felhatalmazta a tizenkét apostolát, hogy ezt cselekedjék a világ végezetéig, vagyis változtassák át a kenyeret és a bort, az emberi munka gyümölcsét, az emberiség alapvető táplálékát az Ő valóságos testévé és vérévé az általa megadott szavak kíséretében. Azt is meghagyta apostolainak, hogy adják az Ő testét és vérét mindazoknak ededelül, akik benne hisznek, hogy Életük legyen.

Európában az időszámítás Jézus születésével kezdődik. Az Eucharisztia hatalmas ajándékát, mint a világ legnagyobb kincsét, a kezdeti évszázadokban, a legnagyobb biztonsággal, elzárva őrizték a szentmisék után, a betegek számára fenntartott Szentostyákat. Csak a IV. lateráni zsinat (1215) után vált általánossá, hogy a templom szentélyében, az oltár közelében, az északi falon, vasráccsal elzárt fülkében, vagyis látható helyen őrizték a szentmisében átváltoztatott kenyeret, az Oltáriszentséget (1. kép). A gótika korában, a 14–15. századokban, a vallási életben az Istenkapcsolat közvetlenebbé válása idején, egyre fontosabbnak tartották, hogy az Eucharisztia őrzési helye, a tabernákulum egyre díszesebb legyen. Ezért látunk számos középkori templomban egymás közelében két szentségházat is, mint például Szepesdarócon, az antonita szerzetesek templomában (1–2. kép). Itt a 13. századi négyzetes keretelésű, falba süllyesztett tabernákulum-fülke mellé a 15. században,

1. Szepesdaróc

2. Szepesdaróc, 1482.

1482-ben új, hangsúlyosabb, gótikus tabernákulumot készítettek, ahol a fülke felett a két oszlop között megjelenő három csúcsíves záródású mérműves ablak a háromszemélyű Egy Isten rejtett jelenlétére utal. Boldván is (3. kép) a gótikus szentségházat kúszólevelekkel kísért csúcsív emeli ki, amelyet kereszttrózsza koronáz.

3. Boldva

A Csallóközi Somorja gazdag városának plébániatemplomában a gótikus tabernákulum felett dombormű is megjeleníti az Eucharisztikus Krisztust, vagyis a meghalt és feltámadt Jézus testét és a kehelyben lévő vérét (4. kép). A keresztre feszített Jézus szívét a katona lándzsája átszúrta, ez igazolta a halálát. Jézus erre az oldalsebére mutat, amelyből vér folyik, jelezve a halálát. S mivel Jézus egyenesen áll a domborművön, ez már a feltámadt Krisztust ábrázolja. Vagyis a somorjai dombormű, és minden *Vir Dolorum* / az Izaiás próféta által megjövendölt Fájdalmak férfija ábrázolás az Eucharisztia titkát ábrázolja, amit a szentmise liturgikus szövege így fejez ki az átváltoztatást követően: Halálodat hirdetjük Urunk, és hittel valljuk feltámadásodat. Ezt a domborműves ábrázolást két fiáléval keretezett magas csúcsíves vimperga emeli ki, amelyet keresztrózsa koronáz.

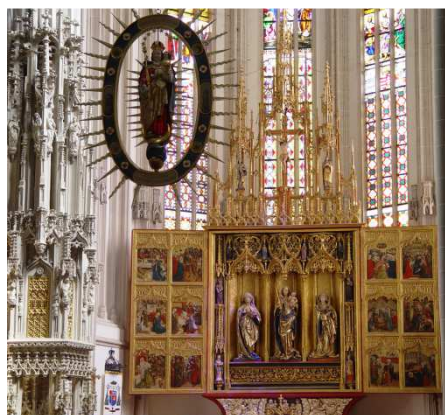

4. Somorja, szentségház

Bártfán, Kassán és Lőcsén, a Magyar királyság gazdag 15–16. századi kereskedő-városaiban, a főtéren, a piactéren álló plébániatemplomokban már a 15. század utolsó negyedében a szentély és a hajó találkozásában, a diadalív elé, vagyis a hívekhez közelebb, a járószinten álló, gazdagon díszített hatalmas, torony-építménybe foglalták a tabernákulumot (5-6-7. kép). A magas szintű statikai tudást igénylő építészeti alkotásokat kiemelkedő szobrászati alkotások ékesítik az Eucharisztia csodáját igazoló mély teológiai program szerint. Ezek a későgótika művészeti remekművei nagy látványossággal, méltóképpen jelenítik meg a kor határtalan örömét és tiszteletét, amellyel az Eucharisztia isteni ajándéka iránt viseltetett.

5. Bártfa, pasztoforium

6. Kassa, szentély

Bártfán, a Szent Egyed plébánia-templomban 1464-ben készítette a pompás tabernákulumot (5. kép) a kor európa-hírű építésze és szobrásza, Kassai István (működött 1430–1499 között Budán, Budaszentlőrincen, Diósgyőrben, stb), aki a portréját is kifaragta az északi sarok gyámkövén körzővel és irattekercessel és A. S. monogrammal, amely az „Architekt Stephanus” rövidítése.

Kassán, a Szent Erzsébet plébánia-templomban 1470 körül, a hatalmas főoltár felállítása előtt készült el a 16 méter magas hatszögű, csillag-alaprajzú pompás tabernákulum (6. kép), amely ugyancsak Kassai István műve. A három lépcsőfokú talpazaton egy központi és hat külső pillér tartja a szentély felé néző négy 110x40 cm-es vaspántos ajtócskával elzárt tabernákulumot. Az ajtók vereteinek címerei a kor vezető családait idézik, a kor iparművészetének remekei. A tabernákulum hat sarkából karcsú pillérek emelik a magasba a kereszttrózsákban végződő sátozott, s ennek baldachinos konzoljain a Megváltó és az apostolok szoboralakjai állnak. Az építmény szerkezeti felépítése István lapicida rendkívüli tehetségét igazolja. A tömegét nyolc, mindkét emeleten szobortartó baldachinokkal ellátott pillérek hordozza. Az emelet felett magasodik a támpillérekkel körülvett, konzolokon álló szobrokkal ékes, nyolcszögű koronázó rész. Mindenütt a számrhátív-motívum uralkodik. A szentségház alatti ívsoros párkányt egymáson átfonódó számrhátív-ívek sorozata formálja tömör csipkévé. A szentségház díszítő elemei, a levéldíszes

függőkonzolok, a fejezetek, a kőrácsformák közvetlenül kapcsolódnak István mester többi kassai művéhez.

Lőcsén, a Szent Jakab plébániatemplom szentségház-tornya karcsúbb építmény (7. kép), az 1455. évi boroszlói Szent Erzsébet templom szentségházával mutat rokonságot.

A 8. képünk ismét a lőcsei Szent Jakab plébániatemplom szentélyét mutatja a Lőcsei Pál mester 1508–1517 között készített hatalmas szárnyasoltárának becsukott képtábláival, amelyek a Passió képsorát Nagyböjtben tárják a hívek elé. Az Eucharisztia alapítását, az Utolsó vacsorát ábrázoló szoborcsoport a szárnyasoltár predelláján, – amely közvetlenül az oltárasztalon áll, ahol a kenyér és a bor átváltoztatása történik a szentmisében Jézus testévé és vérévé, – az oltár-építmény csukott és nyitott állapotában egyaránt látható.

E késő gótikus hazai 15. és 16. század eleji szentségházakkal párhuzamosan a Magyar Királyságban is megjelennek az all'antica reneszánsz tabernákulumok (11–17. képek), az itáliai reneszánsz szentségházakkal egyidőben.

7. Lőcse, Szt. Jakab templom főoltár

8. Lőcse

9. Firenze, Ghiberti,
Szent Egyed szentségház

Az itáliai all'antica reneszánsz tabernákulumok egyik szép korai emléke a firenzei San Egidio kórház-templom 1450-ben készült fülkéje (9. kép), amely Lorenzo Ghiberti és Bernardo Rossellino műve. A jelenleg olvasható felirat: „oleum infirmorum” feltehetően későbbi, mert a szobrászi ábrázolások az Eucharisziára, és nem a szent olajra utalnak. A fülke feletti timpanonban a kehely felett megjelenő átváltoztatott „Szentostyát” két oldalról egy-egy angyal térdelve imádja. Felette a Szentlélek Isten galamb képében jelenik meg. A fülke két oldalán, a nyitott ajtószárny perspektivikus ábrázolásában három-három angyal állva imádja a szentségházban jelenlévő Krisztust. Az architráv felett, a timpanonban az Atyaisten félalakos domborműve látható, aki a baljában az általa teremtett világmindenséget jelző glóbuszt tartja, míg a jobbját áldásra emeli. Tehát itt is hangsúlyozza a szobrászi díszítés, hogy az Oltáriszentségben a teljes Szentháromság van jelen.

A reneszánsz és a későbbi korok templomaiban gyakori volt, hogy külön tabernákulumban őrizték a betegek szentségének kiszolgáltatásánál használt megszentelt olajat, amelyre a firenzei San Egidio templom jelenleg olvasható felirata utal.

A fiatal Desiderio da Settignano (1430–1464) szentségháza a Medici család firenzei San Lorenzo templomában (10. kép) továbbfejleszti a San Egidio-beli kompozíciót. Karcúsítja, felmagasítja tabernákulum építményét. A római diadalív keret-motívummal övezett szentségházhoz – a mély perspektivikus hatást keltő, rozettákkal ékes kazettás boltozat alatt – két oldaláról, Krisztust állva imádó angyalok közelítenek. A félköríves oromzatban a kehely felett álló Krisztus-

gyermeket egy-egy imádó angyalka és egy-egy kerubfej kíséri. A tabernákulum alatt oltárasztal áll, s ez alatt, antependiumként, az Imago Pietatis szoborcsoport jelenik meg: a sírládában álló halott és feltámadt Krisztus alakját Mária és Evangélista Szent János, a karját tartva kíséri két oldalról. A tiszteletadást fokozza a tabernákulum mellett álló gyertyát tartó egy-egy angyal. Ez a mű a templomhajójában, a hívekhez közel kapott helyet, a szószék közelében. 1461-ben készült el.

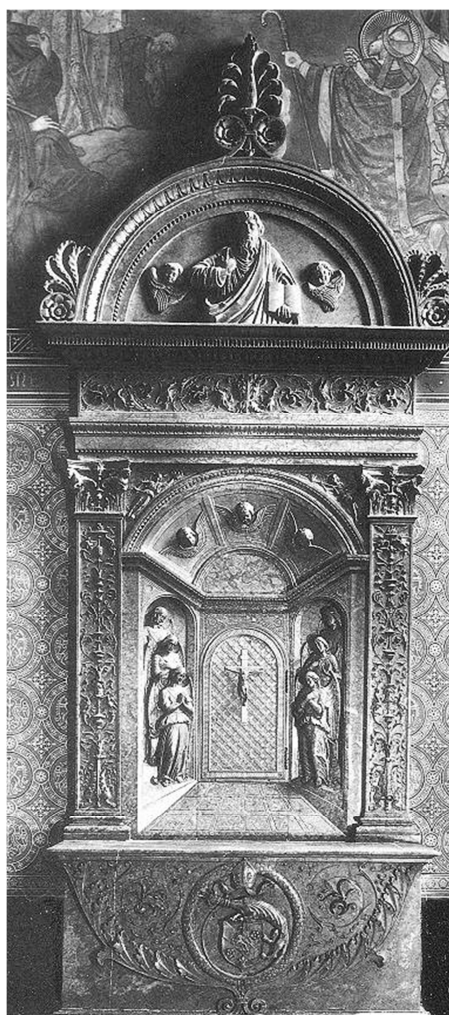

10. Firenze, S. Lorenzo Desiderio da Settignano 15.

Ez az all'antica reneszánsz tabernákulum-felépítés a Magyar Királyságban, Mátyás király korában széles körű elterjedésnek örvendett. Visegrádon, a királyi palota központi elhelyezésű templomában – a töredékek alapján – hasonló, a római Títus-diadalív motívumára épülő perspektivikus tabernákulum-ábrázolás kaphatott helyet. Pest város plébániatemplomában az 1507-ben készült mindkét nagyméretű, egykor a szentélyben állt reneszánsz pasztofóriumok is ezt a felépítést követik. Az egyiket a plébános, Nagyrévi András püspök, a másikat a város polgármestere, a templom kegyura készítette (11–12. képek).

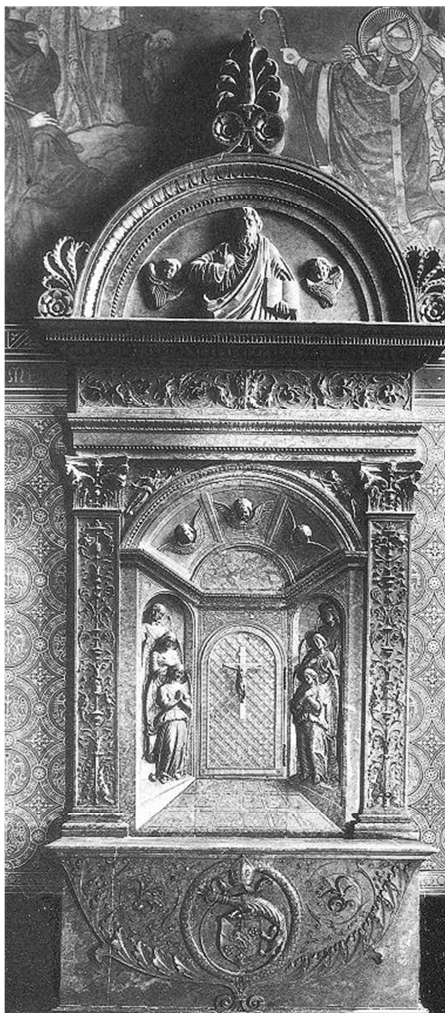

11. Budapest, Belvárosi Nagyboldogasszony-templom, részlet

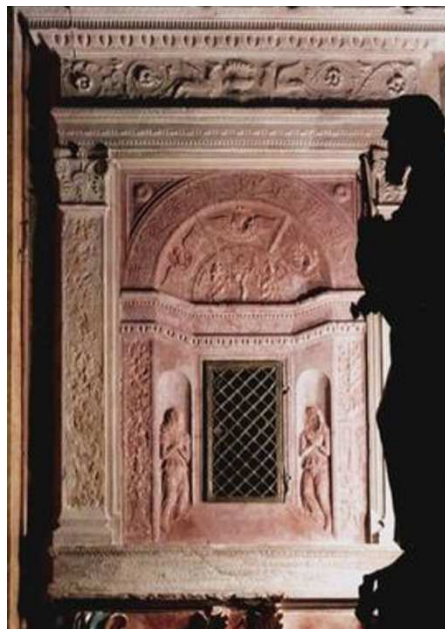

12. Budapest, Belvárosi Nagyboldogasszony-templom, Nagyrévny András tabernákuluma

A nyitrai székesegyház közelmúltban feltárt vörösmárvány reneszánsz pasztofórium (13. kép) és a pécsi székesegyházban Szatmári György püspök által állíttatott szentségház (14. kép) ugyanannak a jeles szobrászműhelynek az alkotása a 16. század első évtizedéből.

13. Pécs,
Szatmári György püspök tabernakuluma

14. Nyitra, székesegyház

A vidéki reneszánsz szentségházak közül kiemelkedik a szepességi Héthárs tabernakuluma, amelyet 1513–1516 között Raguzai Vince szobrász készített. Itt az Eucharisziára a sírládjában álló halott és feltámadt Krisztus ábrázolása utal, amely a fülke alatt kapott helyet. Konzolként tartja a tabernakulumot (15. kép). A Nógrád-megyei Tereske 13. századi bencés apátsági temploma is új, reneszánsz tabernakulumot kapott a 16. század elején (16. kép).

15. Héthárs, Vincenzo da Ragusa

16. Tereske 1500 körül

Az Eucharisztia hitét jelentősen elmélyítették az eucharisztikus csodák. Közülük legismertebb az 1263-ban az itáliai Bolsena város templomában történt csoda, amikor a szentmise közben, Jézus valóságos jelenlétében kételkedő pap kezében az átváltoztatott ostya vérezni kezdett. Ezt festette meg Raffaello 1512-ben II. Gyula pápa megbízásából a vatikáni Stanzákban. A 15–16. században, a reneszánsz korában, a kételkedő gondolatok és mozgalmak jelentkezésével párhuzamosan, az eucharisztikus jelenlét hitének megerősítésére hangsúlyosabb megjelenítést kaptak a szentségházak művészeti megjelenítései. A fenti itáliai és hazai emlékek mellett Andrea Bregno (1418–1506) jeles észak-itáliai szobrász 1501. évi tabernáculuma a római Santa Maria del Popolo templomban is ezt igazolja. A pompás gyümölcsfüzerek alatt megjelenő szentségház, az ajtaján a feltámadt Krisztus diadalmas alakjával és a két oldalról közeledő két-két imádó angyallal, fokozottan segíti az Eucharishtiába vetett hit elmélyítését, vagyis hogy a hívő átélje a Kenyér színében valóságosan jelen lévő Isten, az emberiségért meghalt és feltámadt Jézus jelenlétét. Ez a gondolat jelenik meg a Lateráni Keresztelő kápolnához kapcsolódó Szent Venantius oratórium 1500 körüli szentségházán is (17. kép).

17. A Szent Olajat őrző pasztóforium
a Lateráni Szent Venantius oratóriumban, 1500 körül

A 16. század folyamán, 1517 után egyre erőteljesebben tért hódított a lutheri, majd a kálvini reformáció, amelyre válaszként 1543-ban összeült a katolikus egyház vezetősege, és a trentói zsinaton 22 éven át vitatták meg a főbb teendőket a Krisztus által alapított Egyház védelmében. Ezek között az egyik legfontosabb határozat volt az Eucharisztia központi és kiemelt elhelyezése a templom szentélyében, jelezve, hogy Krisztus az isteni hatalmával valószínűs és állandóan az emberiséggel kíván maradni az apostoli folytonosság révén felszentelt papok által Krisztus szavainak megismétlésével átváltoztatott Kenyér és a bor külső színe alatt. A zsinat után, a 16. század végétől a 20. század elejéig tehát egész Európában gyorsan épültek a pompásabbnál pompásabb barokk, majd klasszicista és historizáló stílusú katolikus templomok hatalmas oltárfallal, amelyek gyújtópontjában a tabernákulum áll. A fénylő aranyozott ajtóval elzárt szekrényke őrzi a szentmisében átváltoztatott kovásztalan kenyeret, hogy a hívek állandóan imádhassák a valószínűs jelen lévő valószínűs Istent. Az oltárfal valamennyi szobrászi díszítése az imádásra hív. Megalakul a Jézus Társasága Rend, amely a többi rendnél is fontosabbnak tartja az Eucharisztikus Krisztus állandó imáadását. A hazánkban ma is látható számos művészi barokk templom közül a 17. századi gyöngyöspatai főoltárt és az egri volt jezsuita templom 18. századi főoltárát mutatjuk be.

18. Gyöngyöspata, Jessze fája

20. Eger, ciszterci templom főoltára

Gyöngyöspatán Jézus családfáját ábrázolta a szobrász (18. kép). Jessze ősapa életnagyságú fekvő alakja felett, a fa törzsében kapott helyet a tabernákulum, s e hatalmas törzsből ágaznak ki a fa ágai tojásdad alakban. Ezeken az ágakon jelennek meg Jézus ősei, az ószövetségi királyok és próféták. Az összehajló ágak felett az istenanya, Mária trónol, a karján a gyermek Jézussal. A fa két oldalán egy-egy kandelábert tartó angyal áll, akik megvilágítják a fatörzsön nyíló tabernákulumot. - Egerben 1769/70-ben készült el Johann Anton Krausz jeles barokk szobrász hatalmas oltárfala (19. kép), ahol az oltárasztalon, a középpontban áll az Oltárszekrény gyertyákkal és imádó angyalokkal körülvéve. Felette a díszes trónus emelkedik, ahová aranyozott ötvösműbe foglalva az ünnepélyes szertartásokon kiteszik az Eucharisziát. S e felett jelenik meg a Katalónia alkirályából 1549-ben jezsuita szerzetessé lett Borgia Szent Ferenc, amint nagy tisztelettel, áhítattal, megrendülten imádja Istent az Eucharisziában. Az oltárfal oromzatán Krisztus kereszthalálát jeleníti meg a szobrász drámai erővel, utalva arra, hogy az Eucharisziában az önmagát az emberiség megváltásáért feláldozó, meghalt és isteni erővel feltámadt Isten és ember Jézus van jelen. A keresztfeszítés mellett annak ószövetségi előképét is látjuk, Ábrahám áldozatát.

A 18. századi barokk oltárok szép gondolata jelenik meg Mariazellben, a kegytemplom 18. századi főoltárán, ahol a világmindenséget jelentő hatalmas földgömb a tabernákulum (20. kép). A glóbuszra tekeredő kígyó a sátánt jelenti, akit Jézus legyőzött a Keresztáldozatával. Ezért látjuk a glóbusz felett Krisztus kereszthalálát. Az Atyaisten felülről a jobbával magához öleli fia jobbját, és ezzel jelzi a feltámadását is. A glóbusz kétoldalán az Istenanya és a szeretett tanítvány, János apostol áll, akik az térdelő angyalokkal együtt imádják istent az Eucharisztiaiban.

20. Marizell

Képek jegyzéke

1. Szepesdaróc (Dravce), tabernákulum a szentélyben, 13. század
2. Szepesdaróc, gótikus tabernákulum, 1482.
3. Boldva, 15. századi gótikus tabernákulum
4. Somorja (Šamorín), gótikus szentségház
5. Bártfa (Bardejov), Szent Egyed plébániatemplom szentélye a szentségházzal, Kassai István alkotása, 1464–1472 között
6. Kassa (Košice), Szent Erzsébet plébániatemplom szentségháza
- 7–8. Lőcse (Levoča) Szent Jakab plébániatemplom szentségháza a nyitott és a csukott főoltárral
9. Firenze, San Egidio templom szentségháza L. Ghiberti és B. Rossellino műve
10. Firenze, San Lorenzo bazilika, (D. da Settignano)
11. Pest, belvárosi plébániatemplom, Nagyrévi András püspök-plébános által készített tabernákulum, 1507.
12. Pest, belvárosi plébániatemplom, Pest polgármestere által állíttatott tabernákulum, 1507.
13. Nyitra, székesegyház, reneszánsz tabernákulum, 1510 körül
14. Pécs, székesegyház, Sztmári György püspök tabernákulum 1510-es évek
15. Héthárs (Lipany), plébánia-templom reneszánsz tabernákulum 1513–1516. Raguzai Vince mester alkotása
16. Tereske, bencés apátsági templom tabernakulum 16. század eleje.
17. Róma, Santa Maria del Popolo, Ágoston-rendi templom tabernakulum 1501, A. Bregno műve
18. Gyöngyöspata, plébániatemplom, 17. századi főoltár a tabernákulummal
19. Eger, volt jezsuita templom főoltára a tabernákulummal 1769–1770. J. A. Krausz műve
20. Mariazell, bazilika, 18. századi főoltár a tabernákulummal.

Sipos Enikő

A miseruhák szabásának, díszítésének változása (10–18. század)

Az Oltáriszentség bemutatásakor viselt miseruhák szabásának alakulását, díszítésmódját néhány jellegzetes típus segítségével szeretném bemutatni, illusztrálni. A különösen szép darabokat a Magyar Nemzeti Múzeum, a Szent István Bazilika és a Kalocsai Érseki Kincstár paramentumaiból válogattam. Bár az egyház évszázadok óta előírja, hogy a templomi szertartásokhoz milyen textiliák szükségesek, mégis csak kevés olyan kazula van, amely eredeti formájában maradt ránk, a többszörös átalakítások, másodlagos felhasználások következtében.

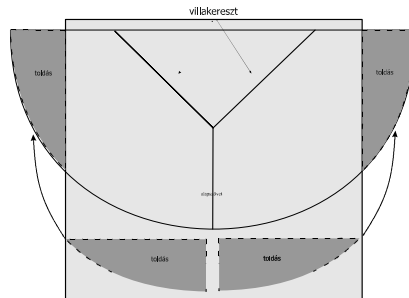
A kazula a miséző pap és a püspök alba fölött viselt liturgikus öltözéke, melyet a papság a szentmiseáldozat bemutatása alkalmával visel. Tartozékai a vele azonos anyagból készült stóla, manipulus, kehelytakaró és vélum. A garnitúrához tartozik még legalább két dalmatika, egy pluviálé és karing, amelyeket a szentmisén kívül végzett szertartásoknál hordanak. A paramentumok és tartozékok színe minden esetben igazodik a liturgia színéhez.

A liturgikus öltözék eredete az ókorba nyúlik vissza, a IV. századig a római kor viseletei voltak használatosak. Később a liturgia egyéb eszközeitől eltérően, az öltözékekben nem érvényesültek az ószövetségi hagyományok, hanem elsősorban az antik görög és római viselet darabjai kerültek át az egyházi ruházatba. A miseruha egykor harang alakú palást volt, kúp formájú köpenyféle, a fej számára vágott nyílással, mely az egész testet betakarta. Eredeti funkciója szerint esőköpeny volt, és a körmenetet vezető pap miseruháját védte az esőtől. Ebből alakult ki a szentmisén kívüli szertartások liturgikus öltözéke, a pluviále. A hátoldalára erősített pajzs alakú dísz a korábbi csuklya jelképes maradványa.¹ A koraközépkori harangkazulák nagy részét azonos módon szabták. Kiterítve valamennyi szabályos félkör. Szabásnál általában egy fekvő téglalap formájú anyagból indultak ki, melynek a két szélét az aljából leeső darabokkal toldották meg, hogy a félkör átmérője megegyen. Így a félkör kialakításához csupán két rövid varrásra volt szükség.² A ha-

¹ CSERNYÁNSZKY Mária, *Az Esztergomi Főszékesegyház Kincstár paramentumai*, Budapest, 1933.

² Mechthilde FLURY-LEMBERG, *Textile Conservation and research: Schriften der Abegg-Stiftung*, Bern, 1988, 170.

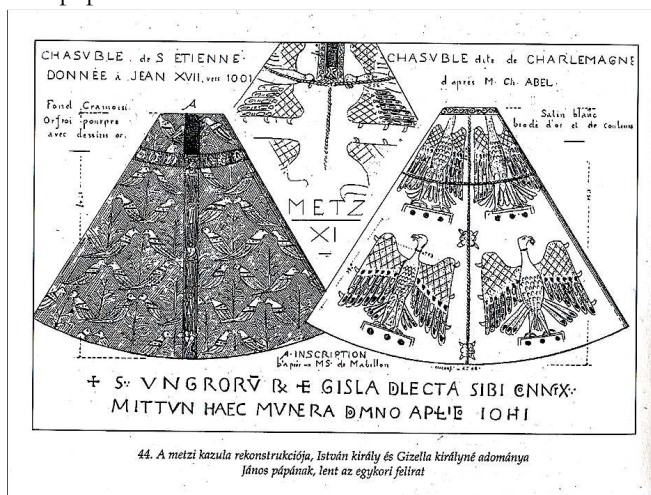
rangkazulák jellegzetes díszét a villakeresztet egy-egy vagy megkettőzött paszományok felvarrásával alakították ki.

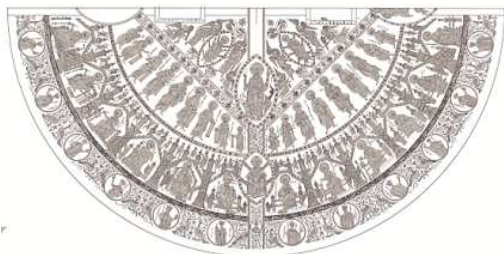
Harangkazulák szabása

A paszományok felhasználásának Joseph Braun szerint praktikus oka lehetett: egyrészt az eleje összevarrásának díszítő lefedésére szolgál, másrészt megakadályozza, hogy a súlyos anyag, viseléskor megnyúljon. A miseruha hossz tengelyében elhelyezkedő villakereszt haránt szárait néha hajtogatással jelölték ki úgy, ahogyan például a koronázási palást készítéskor is teheték: a kettéhajtott félkör felső sarkát lehajtva egyenlő szárú háromszög keletkezett. A kazulák alját utólag felvarrt paszományszegéllyel zárták le. Általában nem bélelték, csak a szegélyt díszítő paszományok alá varrtak értékes selyemdarabokat bélés gyanánt.

A legrégebb magyar miseruha a csupán leírások és egy vázlatos rajz alapján ismert metzi casula, melyet 1004 körül adományozott István király és Gizella királyné XIX. János pápának.

A hagyomány szerint még a 11. század közepén IX. Leó pápa a metzi Szent Arnulf kolostornak ajándékozta. A miseruha a francia forradalom alatt elégett. Azért is fontosnak tartom megemlíteni, mert az adományozás dátuma miatt ez lehetett a királyi műhely első munkáinak egyike.³ Tekintve, hogy István rendeletei értelmében a misekönyvet a püspököknek az egyéb felszerelést a királynak kellett adnia. Ismerve, hogy a felszerelés túlnyomó része textília volt, helytálló a feltételezés, hogy Magyarországon is királyi műhelyeknek és műveseknek kellett rendelkezésre állni. Ennek központja valószínűleg a királynéval szoros kapcsolatban álló veszprémvölgyi kolostor lehetett. Régóta a magyar királyok koronázó palástja, az az aranyhímzéssel borított harang casula, melyet István király és Gizella királyné adományozott a székesfehérvári prépostsági templomnak, hímzett donációs feliratának tanulsága szerint 1031-ben.

A koronázási palást rekonstruált rajza

A koncentrikus körökre osztott, arannyal hímzett, feliratos miseruhán próféták, apostolok, mártírok, hímzett képsorai jelennek meg. A képsorok középtengelyében különböző megjelenítési módokban mindig Krisztus alakja áll. A miseruha az egykorú tárgyak között is különlegesség. Bizonyos, hogy királyi vagy főpapi patronátus mellett működő alapítványok erre specializálódott művesei készítették.⁴ A feliratok s az ikonográfiai program megfogalmazója klerikus lehetett. Hímzett képsora bizonyos, hogy valamely jubileumra készülhetett. Hímzett dátuma ugyanis Kovács Éva meglátása szerint egyaránt jelentheti Krisztus uralmának 1030. évfordulóját, vagy István uralkodásának 30 éves jubileumát.⁵ Valamikor a 12. század

³ KOVÁCS Éva, *Casula Sancti Stephani regis* = K. É., *Species, modus, ordo (Válogatott tanulmányok)*, Budapest, Szent István Társulat, 1998, 44.

⁴ KOVÁCS Éva, *A székesfehérvári miseruha és a bambergi paramentumok = Európa közepe 1000 körül: Történelmi, művészeti és régészeti tanulmányok*, szerk. Alfried WIECZOREK, Hans-Martin HINZ, Stuttgart, Konrad Theiss Verlag, 2000, 401.

⁵ KOVÁCS Éva, *Művészet és tudomány a középkorban: A koronázás palást készítésének egy lehetséges aspektusa* = K. É., *Species, modus, ordo*, (3. j.), 434–442.

második felében, alakították koronázó palásttá. Erre III. Béla (1172–1196) korában készült, gyöngyökkel díszített gallérja alapján következtethetünk.

Formáját tekintve a palást is szabályos félkör, melyet egy nagyobb téglalap alakú anyagból szabtak. Képsora szabályos geometriai rendszerben helyezkedik el, nyilvánvaló, hogy az elkészítéséhez szükséges terv szerkesztés eredménye, mely körök és négyzetek összefüggésére épül.⁶

Ezt a szabásvonalat követi a zágrábi székesegyház Szent László király díszpalástjából készített miseruhája is.

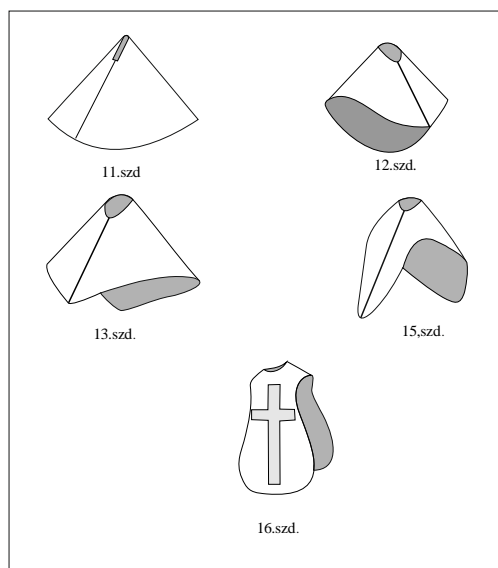

Szent László király palástjábólkészített miseruha

A palástot akár László király maga is adományozhatta, amikor a zágrábi püspökséget megalapította 1094-ben. A hagyomány szerint azonban a Szent László-ereklyét Károly Róbert király adta Gazotti püspöknek, valamikor 1322 előtt. Gazotti volt ugyanis, aki a curia részéről Károly Róbertet a trónra segítette, s életrajzában szólnak is a királyi ajándékról. A casulát a székesegyház 1394-es leltárában említik először. „Et primo Casula nigri coloris de pallio sancti Ladislai Regis facta”. Egy későbbi leltárban még szerepel, utána jó ideig nem tudnak róla semmit. Majd az 1394-es leltári bejegyzés nyomán el kezdik keresni, megtalálják a székesegyház Szent László oltárában, egy üvegszekrénykében ahová 1690-ben elrejtették. A király palástját az ajándékozás alkalmával alakították casulává. Szokás volt, ugyanis, hogy a királyok értékes köntöseiket a templomoknak ajándékozzák.

⁶ SIPOS Enikő, *Arányok és mértékek: A casula készítése = A magyar királyok koronázó palástja*, szerk. BARDOLY István, Budapest–Veszprém, Magyar Képek Kiadó, 2002, 73–88.

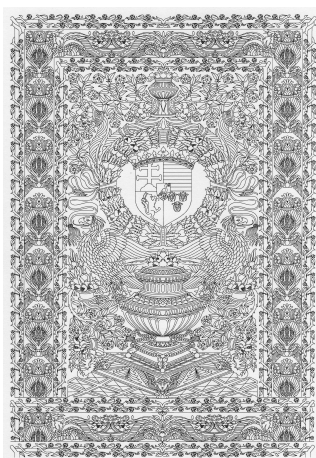
(Mária királyné, Mária Terézia, Sziszi, stb. Elejét ekkor összevarrták, a díszítő sávokat árhelyezték a liturgikus használatnak megfelelően a hátoldalra kereszt formában. A kereszt alá hímzett királyi párt applikáltak. A hímzett alakokat esetleg egy másik tárgyból vágták ki és helyezték át a hátoldalra. Mind a palást mind a casula eredeti formája követi a középkori harang-casulák jellemző szabásmódját. Míg Szent István palástját harang casulából alakították át világi ruhadarabbá, itt éppen ellenkezőleg, egy királyi díszpalástból készült miseruha.⁷

Miseruhák szabásának változása

Azt, hogy a koraközépkori harangkazula igen kényelmetlen viselet volt, az is igazolja, hogy a pannonhalmi Szent Benedek rend Szent László kori birtokösszeírásában szereplő 41 db harang alakú miseruhának a két oldala ráncba volt szedve, és a vállon zsinórokkal megerősítve, hogy a papot ne akadályozza. Előbbi példák is igazolják, hogy ez a forma használatban volt a 12. századig. A reformáció után, a rekatolizáció előrehaladtával, a középkori kazulák szabását modernizálták. Ennek során az egykor harang alakú miseruhák oldalait egyre jobban megrövidítik a karok mozgásának megkönnyítésére, míg oldalt teljesen nyitottá válik, a 14. században már csak a kart takarta.

⁷ SIPOS Enikő, *A Szent László palást metamorfózisa*, Folia historica, Budapest, 18, 1993, 255–263.

A fojnica kazula és Mátyás király trónkárpitjának rekonstrukciós rajza

Az átalakítást példazza az Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár ún. Mátyás miseruhája: Szövege Firenzében készült, keresztje németes igazodású hazai munka. Elnevezését onnan nyerte, hogy szövésbeli jellegzetességei, mustrájának rajza Mátyás király trónkárpitjával rokon.⁸ A trónkárpitot Antonio Pollajuolo tervei alapján Firenzében szőtték. A trónkárpit, a fojnica casula és a Mátyás miseruha ugyanabban a műhelyben, ugyanazon mester tervei alapján készültek.⁹

Casula, MNM. T. 53.161. Proveniencia: Bártfa, Szent Egyed templom. Kora:15. század

A miseruhák szabásában a 18. századra újabb változás történik. Ekkoriban egyidejűleg használják a miseruhák két főbb típusát. Az egyiknek egyetlen díszé maga a mintás selyem, melyet a hátoldalon két hosszanti paszomány három mezőre oszt, esetenként paszomány helyett hímzett osztósávokkal. A másik esetben egyszínű selyem vagy bársony alapra gazdag arany vagy selyemhímzés kerül, java-

⁸ CSERNYÁNSZKY Mária, *i. m.* (1. j.).

⁹ SIPOS Enikő, *Mátyás király trónkárpitja*, Magyar Múzeumok, 2, 1996/3, 16–19.

részben növényi ornamentikával. A figurális díszű hímzett kereszt és a columna teljesen elmarad, helyette az egész felületet beborítja a hímzés.¹⁰

Miseruha, 18. század vége, arany, ezüst, és zsenília fonállal, flitterekkel hímzett. Kalocsa, Érseki Kincstár

Az ún. Karácsonyi miseruha (1764), hímzései újabb 19. századi selyem-damasztra átültetve. Kalocsa, Érseki Kincstár

Anyagok

A liturgikus tárgyakat készítő mesterek, a hímzők, szabók munkája magas fokú racionalitást kívánt meg, mivel a miseruhákat már a legkorábbi időktől fogva drága selyemszövetekből készítették. Ezért is érdemes különös figyelmet fordítani az egyes darabok technikai jellegzetességeire, hiszen ezek határozzák meg azok megjelenési formáit.

Művészi szempontból a mintásan szőtt selymek a legértékesebbek. Az anyagok áránál részben a szövéshez felhasznált selyem, arany, ezüstfonalak és a felhasznált színezékek árát vették alapul, de függött a minták bonyolultságától is. A legdrágábbak természetesen az arannyal és ezüsttel átszőtt brokátbársonyok voltak. Egykorú források különböző elnevezésű anyagokat említenek: samitum, fustian, diaper, velutum, ezek az elnevezések a szövés módra, vagy az anyag származási

¹⁰ CSERNYÁNSZKY Mária, *i. m.* (1. j.).

helyére utalnak. Egyházi célra a leggyakrabban használt anyag típusok a brokát a damaszt és a bársony, de ezeknek is főként a fémszállal átszőtt formái.¹¹

Brokátbársony.
Részlet a
fojnicai casula
szövetéből.
Esztergom,
Főszékesegyhá-
zi Kincstár

Bársony bokát.
Magyar Nemzeti
Múzeum,
Történeti Tár,
Textil Gyűj-
tmény,
T. 53.143

A bársonyszövés a legkésőbb keletkezett és egyben a legnehezebb technika. Bár az első bársonyszövésrel készült szövetek kopt sírokból kerültek elő, a bársonyszövetek virágkora a 15. század. Van adat arról, hogy a 15. század közepén 57 cm széles bársonyból 30–40 cm tudtak megszőni. Ez volt az oka, hogy a selyem és bársony szövetek mintáit, de magukat a bársony vagy brokát anyagokat is utánozták. Az előnyomott ragasztóanyagra a posztónyírók színes gyapjúporát hintették, száradás után a minták bársony hatását keltették, de apróra tört máriaüveget is használtak a fémszállal szőtt ragyogó szövetek utánzására.¹²

Az öltözetek anyagának mintái eleinte kör alakú mezőkbe rendezett, stilizált állat és emberalakok. Később egyre gyakrabban találkozunk keret nélküli ábrázolásokkal. A keleti selymek motívumait utánozzák, majd átértelmezik azokat, sast, sólymot, unikornist ábrázolnak, később növényi elemek, tölgy és szőlőlevelek, heraldikai motívumok is szerepelnek a díszítő motívumok között.

A 14–15.századi textileken gyakran jelennek meg szövött vagy hímzett formában személyes vagy rendi jelvények. A jelvénymustrával borított textíliáknak csak néhány példáját említve Az 1424-ben elhunyt Vas Ernő osztrák herceg halotti ruháján a kendő rend jelvénye, az összecsavart, csomóra kötött kendő, az alapító Vencel cseh király rendjelvénye, vagy a három kassai miseruha bársony szövetének széttárt szárnyú galamb figurája. A lángsugarakkal körülvett fejű galamb az

¹¹ Wolfgang BRAUNFELS, *Die Kunst im Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation, IV: Grenzstaaten im Westen und Süddeutsche und Romanische Kultur*, München, Verlag Beck, 1983, 264–266.

¹² ENDREI Walter, *A textilipari technikák termelékenységének története, 13–20. század*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 114–115.

Európa szerte – Kassán is – kórházakat működtető Szentlélek konfraternitások jelvénye.¹³

Vencel cseh király rendjelvénye és a Szentlélek confraternitások jelvénye

Hímzések

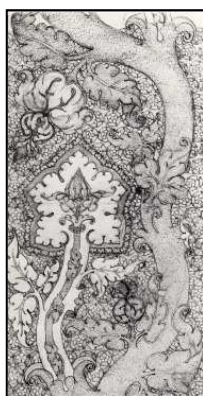
A szöveteken kívül a miseruhák legfontosabb díszítő eleme a hímzés. A motívumok vallásos tárgyú figurális ábrázolásaiknál fogva, szoros tartalmi kapcsolatban álltak a paramentumokkal. A hímzéseket igazgyönggyel, drágakövekkel, zománcozott arany plakettekkel, gemmákkal is dekorálták. A különböző kontextusból származó hímzéseket, szöveteket gyakran kombinálták. Az elhasználódott részeket, a hímzett alakokat kifoltozták kicserélték egymással.

A középkori kézművesek (így a hímzők is) Európa nagyvárosaiban confraternitásokban vagy céhekben dolgoztak. Királyi udvarok elszámolásai, inventáriumok alapján azonban bizonyosra vehető, hogy hímzések az előkelők palotáiban és egyházi központokban is készültek, ahol ez komoly, szervezett munka volt. Nagyobb megrendelések, pluvialék, antependiumok esetében, a megrendelők igyekeztek jó kezű művész közreműködését, esetleg modellrajzait igénybe venni, és erre specializált hímzőket foglalkoztatni. Ezek a darabok valószínűleg csak nagyobb műhelyekben voltak elkészíthetők mivel nagy helyet, sok munkát és

¹³ SIPOS Enikő, Loeding DOMINIQUE, *Szentlelkes misemondó készlet Kassáról: Három toldozott miseruba*, Folia Hystorica, 16, 1992, 7–52.

jelentős anyagi ráfordítást igényeltek.¹⁴ Korábban a festőket tartották a hímzések tervezőinek, Jacopo Bellini, vagy Pisanello textil- és hímzésmintái – néhány közülük perforált kontúrvonalakkal – jól ismertek. Olyan mesterek, mint Pollajuolo vagy Botticelli is terveztek mintákat speciális megrendelésekre, amit a vezető hímző műhelyek, vagy kisebb műhelyek egyaránt használtak, másoltak, úgy ahogyan az már vagy száz évvel korábban is gyakorlat volt.¹⁵

Antonio Pollajuolo terve alapján szőtték, például Mátyás király két trónkárpitját, melyeknek egyikéből később az ún. fojnica kazulát varrták. Pollajuolo egyébként a firenzei kereskedők céhe által alapított hímző műhely vezetője is volt.

Pisanellónak tulajdonított
textilterv (1395–1455?) –
Jacopo Bellini vázlatkönyvéből

A miseruhákat gazdagító hímzés a román korban az egész felületet, később a miseruha nyakát, az elejét és a hátát tagoló egyenes sávokat vagy a keresztformát, díszítette. A teljes egészében hímzésekkel borított miseruha aránylag ritka, mert a hímzés megmerevítette az anyagot és akadályozta a karok mozgását.

A műhelyek modellrajzokat, vagyis inkább mintaképeket, mintakönyveket és saját vázlatokat bizonyosan használtak a tervezésnél, mivel bonyolultabb mintákat csak előrajzolás alapján lehetett elkészíteni.¹⁶ A Szépművészeti Múzeum *Állatmintakönyve* 32 oldalas, csak állatrajzokat tartalmazó kis füzet, mely az egykorú állatmotívumok leggazdagabb gyűjteménye.

¹⁴ Kay STANILAND, *Medieval Craftsmen: Embroiderers*, London, British Museum Press, 1991, 5–7.

¹⁵ Robert W. SCHELLER, *Exemplum: Model-Book Drawings and the Practice of Artistic Transmission in the Middle Ages (ca. 900–ca. 1470)*, Amsterdam, University Press, 1995, Cat. No. 25, 267–275.

¹⁶ Uo., Cat. No. 20. 226–232: *Bohemian 'Vademecum', 1400–1410.*

Ez nem jelenti azt, hogy szolgálaiian másolták volna az eredetit. Saját vázlataik és a különböző modellekről másolt rajzok úgy a művészek, mint a műhelyek talán legfontosabb segédeszközei lehettek.

Ezt bizonyítja az a 14. század végéről fennmaradt peres ügy is, amelyben bizonyos Jacquemart de Hesdin nevű művészt azzal vádolták, hogy egy kollégája ládájából számos mintát ellopott. Az ezt követő vita bizonyítja, hogy ez a szakma szabályainak súlyos megsértése volt.¹⁷

Modellrajzok, puszpángfa táblán.
Jacquemart de Hesdin (1370–1400)

Néhány hímző azonban maga volt mintáinak tervezője és kivitelezője is, hiszen mesterségbeli felkészültségéhez nem csak a rajzolni tudás, hanem a plasztikai formálás ismerete is hozzá tartozott. Ezt igazolják Kovács Éva kutatásai. Egy a Magyar Királyságból elszármazott párizsi hímző mester, Étienne le Bièvre tevékenységét tanulmányozva tisztázta, a hímző a királyi és a burgundi udvar számára egyaránt dolgozott. Maga rajzolta és lavírozta ábráit, maga szerkesztette a figurákat keretező építészeti részleteket is, mesterségének 14. században érvényes szabályai szerint.¹⁸

Középkori műalkotások esetében, a művészi szempontok mellett a megrendelő szempontjai, és akarata érvényesült. Ezért a modell-rajzokon az alakokat környezet nélkül ábrázolták, így a hímző, a megrendelő igényei szerint, különböző

¹⁷ *Uo.*, Cat. No. 19, 219–225: Jacquemart de Hesdin, ca. 1375-1400 (New York, the Pierpont Morgan Library, M 346, 3v–4r).

¹⁸ KOVÁCS Éva, *Egy magyarországi hímzőmester: Étienne le Bièvre*, *Ars Hungarica*, 1984/2, 178–179.

kompozíciókban is felhasználhatta őket.¹⁹ A hímzéseket – bár a legmagasabb színvonalon – sorozatban gyártották.

Szentelek különálló hímzett figurái
Utrecht, Catharina Konvent

Valószínűleg a megnövekedett igények tették szükségessé a „sorozat” gyártást, valamint a hímzők egyfajta specializálódását. Külön készítették a háttereket, más a fejeket, kezeket stb. A miseruhák hímzésbetétjeit külön, len vagy selyem alpra készítették, és később illesztették be a kiszabott alapanyagba. A hímzéseket a keretbe feszített anyagra varrták, aranyozott ezüst, ezüst és színes selyem fonalakkal. Sík tárgyak, ill. hímzésminták átmásolásának többféle módja is ismert: Megfelelően elvékonyított, vagy lenolajjal átitatva áttetszővé tett pergamenre esetleg papírra rajzolták át a mintát. A másolt rajz kontúrvonalait perforálták. Az alapra helyezve kő, kréta vagy szénporral átdörzsölték, majd a perforált lapot levéve az alapon pontokból álló vonalakat kihúzták.

Plasztikusan hímzett részletek színe és fonák oldala egy esztergomi miseruháról

¹⁹ Uta-Christiane BERGEMANN, *Serial Production of Embroidered orpbreys int he Late Middle Ages*, *Iconography of liturgical textiles in the Middle Ages*, 2010, 171–177.

Szent Lukács és az ökör
(Andrea del Sarto, 1486–1530).
Kréta, tinta, lavírozva, kontúrvonalai
az átmásoláshoz kilyuggatva és
a minta lazúrhímzéssel kivarrva

Needlework: An illustrated history,
ed. Harriett BRIDGEMAN,
Elizabeth DRURY, S. I.,
Paddington Press, 1978, p.135

A különféle másolási technikák nemcsak felgyorsították a munkát, de egyúttal a többszöri ismétlés is lehetővé vált.

A minták másolásával, az előrajzolt heraldikai motívumok, állatfigurák, sokszorosításával sok időt, munkát és költséget takarítottak meg.²⁰ A figurák rajzának hasonlósága, de a kivitelezés módjának eltérő volta azt igazolja, hogy a hímző az azonos mintát saját elképzelése szerint színezhette ki. Előfordul, hogy ugyanazt az alárajzot használják különböző szentek megjelenítéséhez, csak az attribútumokat és a színezést változtatják meg.²¹ Fennmaradt hímzések és a mintalapok figuráinak hasonlósága, a szent alakoknak néha tükörfodított formában való megjelenése is arra utal, hogy a rajzokat másolták. Néhány esetben, a hímzések olyan mértékben azonosak, ami csak átmásolás esetén lehetséges. Jó példa erre a Magyar Nemzeti Múzeum ún. Szentlelkes kazulájának Szent János figurája, mely teljesen azonos egy lübecki kazula Szent Jánosával. Csupán a figurák háttere más és az egyik jobbra, a másik balra tekint.²²

²⁰ STANILAND, *i. m.* (14. j.), 31–32.

²¹ BERGEMANN, *i. m.* (19. j.), 174.

²² SIPOS, DOMINIQUE, *i. m.* (13. j.), 7–52.

A Magyar Nemzeti Múzeum ún. Szentlelkes casulájának Szt. János figurája azonos egy egykor Danzigból származó, ma Nürnbergben őrzött casula Szt. Jánosával

A középkor legigényesebb aranyhímzései egy évszázadokon keresztül használatos hímzéstechikával az ún. anlege technikával (letűzött fémhímzés) készültek. Ennek lényege, hogy a szövet színoldalára különböző irányokba, párhuzamosan fektetett fémfonalakat, színes selyemfonalakkal, meghatározott geometriai minta szerint, szórtan, ferdén, vagy ék alakban leöltve rögzítették az alapanyaghoz. Ez a technika széles körben ismert és használt volt mivel egyszerű, nagyobb felületek kitértésére igen alkalmas, és egyúttal biztosította az igen drága fémszálak legtakarékosabb felhasználását.

Aranyhímzéses alap a lazúrhímzéses medaillonnal. Kazula részlete, 16. század eleje. Magyar Nemzeti Múzeum

A korai középkor legmesteribb hímzései az opus Anglicanumok voltak. Mintája, anyagai, technikája, sokkal magasabb színvonalú volt, mint az Európában készültké. Bizonyos, hogy professzionális műhelyekben készültek a 11. századtól a 14. századig.²³

Hímzők céhe a középkorban Budán is működött. Írásos forrásaink a 15. századtól vannak. 1463-ban Seydenhafter Gergely polgárjogot nyert Kassán, Seydenhafter György 1468-ban lett a városi közgyűlés tagja, Jakab gyöngyfűző 1471-ben dolgozott, és az egyetlen női név a hímzők között Hímvarró Kataliné.²⁴

A 14. század végén, a mai Belgium és Hollandia területén fejlődött ki egy újabb technika a lazúrhímzés. A 15. századtól a 18. századig egész Európában elterjedt. Jellemzője, hogy az alapon párosával lefektetett fémszálak teljesen befedik az alapot. A motívum plaszticitását a leöltő selyemfonalak öltéssűrűségének és színeinek variálásával érték el.

A domború, szobrászat hatása alatt létrejövő hímzés mód is a 14. században keletkezik és a 15. században már általánosan elterjed a németeknél és Németalföldön.²⁵ Háttérük fémfonalakból készül. A domború részek plaszticitását esetenként bőr, pergamen, vászon fa, viasz, fém alátétekkel biztosították. Először kialakították a figurák plasztikus alapját, majd ezt beborították a külön kirajzolt és kivarrt részletekkel.

A hímzésttechnikai részletek jól megfigyelhetők a Magyar Nemzeti Múzeum kőszegi kazuláján, amely a kőszegi Szent Jakab plébániatemplomból került a Nemzeti Múzeumba. Sokáig Árpád-házi Szent Erzsébet munkájának és adományának tartották. Ezt azonban a szövet és a hímzés kora kizárja. Később II. Lajos feleségét, Mária királynét említik mint adományozót.

A lenvászon alapú, plasztikus, fémszálás domborhímzés kontúrvonalait komppal kevert méhviasszal rögzítik a kifoszlás megakadályozására, majd kivágva felragasztják a megfelelő helyre. Ezután a kontúrok mentén felvarrják, és sodrott zsinórral keretezik. A fejek, végtagok alapformáját több réteg vászonból, vagy fonalkötegekből alakították ki, vastag lenfonállal rögzítve a megkívánt formának megfelelően. A ruhaszegélyeket, elválasztó sávokat, koronákat gyakran keskeny, gyöngyhímzéses kontúr emeli ki. A lenvászon alapra kivarrt hímzésrészeket egy újabb lenvászon alapon összeállítják, majd kivágva a miseruha alapszövetére varrják.

²³ Pamela WARNER, *Embroidery a History*, London, Batsford, 1991, 24–54.

²⁴ V. EMBER Mária, *Úrhímzés: A hímzőmesterek munkája*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981, 12.

²⁵ CSERNYÁNSZKY Mária, *i. m.* (1. j.)

Kőszegi kazula
Szövet, Firenze, 1470 körül.
Hímzése osztrák, 16. század eleje.
Magyar Nemzeti Múzeum

Csak kevés öltésfajta és módszert használtak. A színes selyemfonalakkal hasított öltést, száröltést vagy laposöltést. A fémshálakat a háttérben és a mintán különböző irányba fektetve másik fonallal öltötték az alaphoz, meghatározott geometriai minta szerint. Valamennyi öltésmód ma is ismert.

A tanulmányban közölt rajzok Sipos Enikő és Végvári András munkái.

A fotókat készítették (a közlés sorrendjében):

<i>Dabasi András:</i>	<i>Szent László-palást; Trónkárpit; Bártfai casula</i>
<i>Lakatos Andor:</i>	<i>18. századi miseruba; karácsonyi miseruba</i>
<i>Sipos Enikő:</i>	<i>Brokát bársony részlet</i>
<i>Kardos Judit:</i>	<i>Bársonybrokát részlet</i>
<i>Sipos Enikő:</i>	<i>Vencel király rendjehénye</i>
<i>Dabasi András:</i>	<i>Szentlélek Konfraternitás rendjehénye</i>
<i>Dabasi András:</i>	<i>Szent János figura</i>
<i>Dabasi András:</i>	<i>Lazárhímzés részlet</i>
<i>Dabasi András:</i>	<i>Kőszegi casula</i>

Szabó Ferenc SJ

Az Eucharisztia Pázmány Péter életművében

Az Úr Jézus rendelkezése szerint végzett Eucharisztia (mise, Úrvacsora) az *Egyház központi emlék-szertartása*. A keresztény hagyomány és a II. vatikáni zsinat szerint az Eucharisztia *Krisztus halálának és feltámadásának emlékezte*: „az irgalom szentsége, az egység jele, a szeretet köteléke” (Szent Ágoston); húsvéti lakoma, „amelyen Krisztust vesszük magunkhoz, lelkünket a kegyelem tölti el, és a jövődő dicsőség záloga nekünk adatik” (*Úrnapi officium*).¹ Ez a *memoriale* jeleníti meg és teszi hathatóssá Krisztus üdvözítő tettét a keresztények számára, akik hittel kitáruznak a Feltámadott Lelkének.

A római katolikus Egyház a hittől eltérők szélsőségei között mindig „a középúton haladt”, „két csavargás között az igaz úton igyenesen jár”, amint *Pázmány Péter* (1570–1637) olyan gyakran hangoztatta reformátorokkal vitatkozva, helyreigazítva a kizárólagosságot hangsúlyozó *Sola Scriptura, Sola Fides, Sola Gratia* tételeit, valamint a krisztológiai és a szentségtani tévedéseket.

Az 500 évvel előttről elkezdődött reformáció hitvitáiban – a *három Sola* kérdésköre mellett – az *Eucharisztia* és az *egyházi rend katolikus tanítása állt leginkább előtérben*. Pázmány életművében tehát nem találjuk a katolikus dogmatika valamennyi tételének rendszerezett kifejtését. A magyarországi reformátorok tanítását ismertetve és rostálva már a 17. század elején grazi vitáiraiban (például *Tíz bizonyosság* és *Keresztényeni felelet*), valamint mestere, Roberto Bellarmino védelmében írt *Diatriba Theologica* című latin vitáiraiban² felkészül a felső-magyarországi apostoli munkára.

¹ *Sacrosanctum Concilium* (Liturgia) 47; Heinrich DENZINGER, Peter HÜNERMANN, *Hivallások és az Egyház tanítóhivatalának megnyilatkozásai*, Bányterenyé–Budapest, Örökmécs Kiadó, Szent István Társulat, 2004 (=DH 4047)

² Az Oltárszentségről lásd PÁZMÁNY Péter, *Válogatás műveiből I–III*, szerkesztette és bevezette ÖRY Miklós SJ és SZABÓ Ferenc SJ, Budapest, Szent István Társulat, 1983, I, 28. Vö. Magyar sorozat: PÁZMÁNY Péter, *Összes munkái I–VII*, Budapest, Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Hittudományi Kara, 1894–1904 (=ÖM), I, 10 = *Felelet* I, 113. és *Tíz Bizonyosság* I, 418, vö. *Kalauz* IV, 388. (A Pázmány összkiadás idézése a továbbiakban: ÖM – Összes munkái (magyar sorozat); OO – Opera omnia (latin sorozat).

Szentségtan – Eucharisztia a grazi skolasztikus teológiában

Pázmány Péter *grazi egyetemi előadásai*ban (1603–1607), *latin teológiai traktátusaiban* (*Theologia scholastica*), ismerteti és megvitatja az újtók főbb tételeit, köztük az Eucharisziát is. Grazi latin művei képezik a későbbi hitvédő főpap apostoli tevékenységének „aranyfedezetét”, amint ezt monográfiáimban megmutattam.³

Szent Tamás *Summa Theologica* című művéből, a jezsuita *Ratio Studiorum* előírása szerint csupán bizonyos kérdéseket dolgozott ki, illetve adott elő. Legrészletesebb és legeredetibb a *hitről* (*De Fide*) szóló traktátusa (a hit, a kegyelem és a szabadság szerepe a megigazulásban); továbbá a *Megtestesülésről* (*De Verbo incarnato*) szóló értekezése, ahol eredeti meglátással magyarázza a Megtestesülés cél-okát (*Cur Deus homo?*): *Isten mindent Krisztusért teremtett és minden Benne áll fenn* (Kol 1; Ef 1).

Pázmány Péter a grazi kurzusban tárgyal a *szentségekről* általában,⁴ majd a keresztség, bérmálás és az Eucharisztia szentségéről.⁵ Az *Eucharisziáról szóló előadásai félbeszakadtak*.⁶

A teológus Pázmány című munkámban tartalmilag már ismertettem a grazi *Theologia scholastica* szentségekről szóló részét, benne az Eucharisziát is.⁷ *Krisztus és Egyháza Pázmány Péter életművében* című munkámban⁸ újra tárgyaltam röviden a szentségekről, az *Eucharisziáról is*. Pázmány itt is Szent Tamást követi, de természetesen már figyelembe veszi a reformátorok tévedéseit és a *trentói zsinat* tanítását. E zsinat a hitújítók kritikája és elhajlái miatt foglalkozott a szentségekkel, és kifejtette a hagyományos katolikus tanítást.⁹ Három ülésen részletesen bemutatta az *Eucharisziáról* szóló tanítást: valóságos jelenlét;¹⁰ két szín alatti áldozás;¹¹ szentmise-áldozat.¹²

³ Lásd SZABÓ Ferenc SJ, *A teológus Pázmány*, Budapest, METEM,1998; SZABÓ Ferenc SJ, *Krisztus és Egyháza Pázmány Péter életművében*, Budapest, JTMR–L’Harmattan, 2012.

⁴ *Uo.*

⁵ OO V, 755–801 és OO VI, 5–188.

⁶ OO VI, 47–188. A jezsuita professzor Grazban – saját bejegyzés szerint – 1607. április 23-án kezdte az Eucharisztia tanítását. Az OO VI, 188. oldalán megszakad az Eucharisziáról szóló traktátus, és véget ér a *Theologia Scholastica*. A teológiatanár 1607. április 29-én leteszi ünnepélyes fogadalmait, és augusztus végén végleg hazatér Magyarországra, hogy itt folytassa hitvitáit és apostoli munkáit.

⁷ SZABÓ Ferenc SJ, *A teológus Pázmány*, (3. j.), szentségek általában, keresztség: 221–236, Eucharisztia: 236–242.

⁸ SZABÓ Ferenc SJ, *Krisztus és Egyháza Pázmány Péter életművében*, (3. j.), 370–374.

⁹ DH 1600–1816.

¹⁰ DH 1635–1648. és 1651–1660.

¹¹ DH 1726–1734.

¹² DH 1738–1759.

A Kalauz tanítása az Oltáriszentségről

A csonka Eucharisztia-traktátus fontos kiegészítése a *Kalauz XI. könyve*.¹³ 1613-ban az érsek *alaposabban kifejti az Oltáriszentség* katolikus tanát, válaszolva a hitújítók bírálataira, tévedéseire. Főleg Kálvint és Zwinglit idézi gyakran, amikor Krisztus valóságos jelenlétét bizonyítja. Természetesen felhasználja grazi kurzusát,¹⁴ valamint a már grazi működése idején írt vitáit. Mint mindig, fő „szerzői” itt is Bellarmino, Suarez, Valentia (gyakori hivatkozásokkal). Bár a *Kalauz* nem szaktudományos értekezés, de a hitújítóknak érvelve, a Szentírást magyarázva, Pázmány például az evangélium görög szövegét is idézi, és magyarázza.¹⁵

Hitünk három alapvető titka: Szentháromság, Megtestesülés, Oltáriszentség

Pázmány a *Kalauz Oltáriszentségről* szóló XI. könyve elején¹⁶ így vezeti be az első részt („*Valósággal jelen a Christus teste az oltári sacramentomban*”):

A keresztyéni tudományok mélységes ágazatai-között fő-képpen három dolog vagon, melyben az emberi elmélkedés tellyességgel megelőztetik, tudni illik: a Szent Háromság, a Fiú Istennek emberré-létele, az oltári szentség. Ezekről, valaki csak az emberi okoskodást akarja követni, soha ki nem hatolhat és igazságra nem juthat; sőt a kik a szent Írásnak helyt adtak-is, magok elmélkedését követvén, igen megütözköztek ezekben, és csak nem azon nyomon tévelyegtek, azon formán hadakoztak mind a három igazság-ellen.

Ezután a Szentírás „három szép mondását” idézve röviden megvilágítja hitünk három szent titkát: 1) „*Én és az én Atyám egyek vagyunk.*” 2) „*Az Ige testté lén.*” 3) „*Ez az én testem.*” Ezután ismerteti a tévelygők (Arius, Kálvin, a sakramentáriusok, Zwingli, Luther) nézeteit, leszögezve a katolikus tanítást – a megtestesült Ige egy-lényegű az Atyával, Krisztus valóságos Isten és valóságos ember – cáfolja azokat Krisztus Istenségére és a Szentírás, az egyetemes zsinatok (Credo) és az egyház-atyák hagyományos tanítására hivatkozva.

„Ez az én testem.” – Ezt némellyek úgy értik, hogy a Christus teste, az isteni személyek egyesülése-által mindenütt jelen lévén, a kenyérben mondatik lenni. Calvinus lelki értelemre fordítván ezt, el akarja hitetni, hogy a Christus testét csak hit-által kel venni, noha jelen nincsen. Az Ecclesia, egy-

¹³ ÖM IV, 373–488.

¹⁴ Első monográfiámban (SZABÓ Ferenc SJ, *A teológus Pázmány*, (3. j.), 240–241) példákat hoztam fel erre: ÖM VI, 120–123 = *Kalauz*, ÖM IV, 385–388.

¹⁵ Lk 22,20; ÖM IV, 392.

¹⁶ ÖM IV, 375.

felésem térvén az igaz útról, a két csavargás-között igyenesen jár; és noha nem mindenütt, de a sacramentomban valóságosan jelen lenni mondgya a Christus testét.¹⁷

A hitújítókkal folytatott vitákból világosan kitűnik az említett három misztérium (Szentháromság – Megtestesülés – Eucharisztia) szoros kapcsolata: az eretnekségek és tévedések egyiket kikezdve a másik kettőt is tévesen értelmezik.

Pázmány a *Kalauz*ban¹⁸ részletesen cáfolja az *ubikvisták*¹⁹ nézetét, egymással is szembeállítva a reformátorok többé-kevésbé radikális véleményét Krisztus valóságos jelenlétéről.

A lutheristák és ubikvisták – a kálvinistákkal szemben – akarták

óthalmazni a Christus testének valóságos jelenlétét a sacramentomban. Maga, ha helyén marad az ő elmékedések, nem csak elrontatik a sacramentom természeti, de a Christus testének ételétül-is megfosztatunk. Mert ha az Íge testesülése-átal mindenütt jelen vagyon a Christus teste, és azért részesülünk ebben: következik...

És hat pontban felsorolja az ubiquitas-tan téves következményeit.²⁰

Ezután Pázmány szakszerűen kifejti az *Unio Hypostaticára* és az ebből következő, az isteni és emberi tulajdonságok fölcserélhetőségére vonatkozó dogmát (*communicatio idiomatum*). A krisztológiai dogma ünnepélyes definíciója, a khalkedoni zsinat (451) előtt, az eretnekekkel (Nestoriosz és Eutüchész) folytatott viták során tisztázta az Egyház (Ágostonra is hivatkozva), hogy az Istenember egyetlen személyében az isteni és emberi természet egyesülése után is megmaradnak mindkét természet sajátosságai, és a kijelentések felcserélhetők. Ezért mondhatjuk például, hogy Isten Fiát megfeszítették, jóllehet a halált emberi természetének gyöngeségében szenvedte el.²¹

Pázmány az említett dogmát ismét megvilágítja, amikor 1615-ben Prágában a *Csepregi székelyvallásban* megvédi a *Kalauz* vonatkozó tanítását a „Morgók” ellen. Itt

¹⁷ ÖM IV, 375–376.

¹⁸ ÖM IV, 420–435.

¹⁹ *ubiquitas-tan*: tévtanítás az *→Eucharisztia*ról, mely szerint Jézus Krisztus emberi természete szerint is mindenütt jelen van, s ebből következik az eucharisztikus jelenlét. – Luther 1520: a „szórszállhagató” *→transzszubsztanciáció*-tan ellen foglalt állást, ezért Krisztus eucharisztikus jelenlétére új magyarázatot kell találnia. <http://lexikon.katolikus.hu/U/ubiquitas-tan.html> (letöltés ideje 2018-04-23)

²⁰ ÖM IV, 420–422.

²¹ Erről bővebben Theodor SCHNEIDER (szerk.), *A dogmatika kézikönyve*, Budapest, Vigilia, 1996, I, 369–375.

újra kitér az alapvető *keresztológiai kérdésekre*.²² Az efezusi zsinatra, az egyházatyákra és kedvenc szerzőjére, a spanyol jezsuita Valentiára hivatkozva kifejti:

...az Fiú Istennek személy-szerént-való tulajdonsága az isteni természettől elválaszthatatlan. (...) Ebből a két természetnek [egy] személyben való egyesüléséből következik, nem csak hogy ugyan azon Christus mind igaz Isten és mind igaz ember; de annak-fölötte, hogy az egy személyről mind az isteni és mind az emberi természetnek tulajdonságai igazán mondathatnak. (...) Tehát az egy személyben igazán mondatnak egymásról az két természetnek tulajdonsági.

A katolikusok „két szélhámos tévelygést” (Nestoriusét és Eutyhesét) elkerülvén „az igaz úton középen járnak.”

Ezt vallotta eleitül fogva az keresztyénég az Urunk személyéről. Ujontan az lutherista ubiquisták, hogy az Urunk testének az vacsorában jelen létét megmagyaráznák, azt kezdték beszélni, hogy az isteni személlyel való egyesülés-által úgy öltözött isteni tulajdonságokban az emberi természet, hogy Christus Urunk emberi természete-szerént-is mindenütt vagyon és mindenható.²³

Visszatérve a Kalauzra: Pázmány a lutheristákkal és kálvinistákkal az *átlényegülésről* vitatkozva,²⁴ a *transsubstantiatio* jelentésének nyelvi elemzésébe bocsátkozik. Elismeri, hogy az *új szó* nem szerepel a Szentírásban. De Ágostonra hivatkozva magyarázza, hogy „az új szókkal nem újonnan gondolt hamisságot, hanem régi igazságot világosban jelentünk, nem árt a szónak újsága”. Kálvint idézi maga mellett latinul, azután így folytatja:

A keresztyénségben nem kel a szórúl vetélkedni, akár-minémű szóval magyaráztassék az igazság, arra nem kel nézni: hanem arra kell figyelmezni, hogy vagy ó, vagy új szóval Istentől adott igazság taníttassék.

Majd a Szentháromság-teológiából példát hoz fel: a természet és a személy szó nincs a Szentírásban, de azért tartozunk ezeket is hinni, minthogy az Egyház azt tanítja, hogy hárman vannak a mennyben: Atya, Fiú, Szentlélek.

Hasonló-képpen világos szóval olvassuk a szent Írásban a sacramentumról, hogy ez a Christus teste: a kenyér és bor természeti változását, az-az a transsubstantiatiót, erős következással kihozza ebből az Ecclesia.

²² Vö. *Csepregi szégyemallás* ÖM V, 186–189; *Kalauz* ÖM IV, 423–425.

²³ ÖM V, 186–189.

²⁴ ÖM V, 429–433.

Már itt utal a IV. lateráni zsinatra, ahol említik a *transsubstantiatio* szót,²⁵ majd – miután a Szentírásból bizonyította a kenyér és a bor átváltozását, így következtet:

Noha pedig a régi Atyák írásiban a lateranomi conciliom előtt a *transsubstantiatio* nevét nem olvassuk, de más hasonló- és egyenlő-erejű szókat olvasunk (fit, mutatur, transmutatur etc.), melyekkel nyilván tanították, hogy a kenyér meg nem marad a szentelés-után, hanem Christus testévé változik.²⁶

Következnek az utalások a zsinatokra és az egyházatyákra (IV 434). Ezt tanítja a IV. lateráni, a konstanzi, a firenzei és trienti zsinat, és a régi doktorok: Ágoston, Cirill, Ciprián, Ambrus, Damascenus, Bernát, Nüsszai Gergely.

A XI. könyv V. részében Pázmány hosszan vitatja a *laikusok egy vagy két szűn alatti áldozásának kérdését*,²⁷ hivatkozva a trienti zsinatra, amely szintén hosszan helyreigazította a hitújítók véleményét.²⁸

A XI. könyv VI. részének témája: a „*mise igaz áldozat*”.²⁹ Elismerően szól az Ágostai Hitvallás (art. 21) véleményéről, idézve a latin szöveget, amely szerint – kivéve a népnyelv használatát – csaknem mindent megőriznek a régi miséből.³⁰ Ezután hivatkozik a trienti zsinatra:³¹

A romai Ecclesia azt tanította, hogy a mise oly isten-engesztelő áldozat, mely nem csak eszünkbe juttatja a kereszt-fán lett véres áldozatot; hanem annak erejét bűnünk bocsánatjára applicat, hozzánk kapcsolja – és így megigazulásunkra szolgál. (Hivatkozás Bellarmino *Miséről* szóló művére.)

Hogy a *mise igaz áldozat*, azt később az *analogia fidei*-ből („a hitnek igyenes regulájából”) bizonyítja.³² A bizonyítás után mindig válaszol a kálvinisták ellenvetéseire. A trentói zsinat állásfoglalására akkor szükség volt. Hiszen, ahogy Pázmány már a

²⁵ ÖM IV, 430. – IV. lateráni zsinat, 1215. november 11–30. DH 802: Az Egyházban „ugyanaz a pap és az áldozat, Jézus Krisztus, akinek testét és vérének az Oltáriszentség a kenyér és a bor színe alatt valószínűleg tartalmazza, miután Isten erejénél fogva *átlényegült* a kenyér testé, a bor pedig vérré...” „Jesus Christus, cuius corpus et sanguis in sacramento altaris sub speciebus panis et vini veraciter continentur, *transsubstantiatis* pane in corpus, et vino in sanguinem potestate divina...”

²⁶ ÖM IV, 433–434.

²⁷ ÖM IV, 440–465.

²⁸ DH 1726–1734.

²⁹ ÖM IV, 471–472.

³⁰ *Conf. August.* art. 21. de Missa. „Falso accusantur Ecclesiae nostrae, quod Missam aboleant; retinetur enim Missa apud nos, et summa reverentia celebratur. Servantur enim usitatae Ceremoniae fere omnes: praeter quod latinis cantionibus admiscuntur alicubi Germanicae, ad docendum populum.”

³¹ 22. ülés, 1–2. fejezet.

³² ÖM IV, 482.

Tíz Bizonyosság VI. részében – a hitágazatokról és a szentségekről írva³³ – megállapította: „A Christustúl rendelt Sacramentomokat és szentségeket-is az mostani gaz tudománok tellyességgel megrútíták.”³⁴

A Prédikációk és az Imádságos könyv

Az *Eucharisztia*ról szóló csonka értekezés³⁵ tovább él, kiegészül a *Kalausz* már ismertett XI. könyvében; innen pedig tovább került az *első úrnapi prédikációba*.³⁶

A Prédikációk: Jézus misztériumai (Ágoston és Bernát befolyása).

Krisztus és Egyháza Pázmány Péter életművében című munkám II/V. részében rávilágítottam a *Prédikációk* forrásaira: Pázmány érsek a Szentíráson kívül felhasználta nemcsak az egyházatyákat (Szent Ágostont) és a középkori keresztény írók (Szent Bernát) műveit, hanem – főleg az erkölcsök jobbítását célzó beszédeiben – gyakran idézi a pogány bölcseket, főleg sztoikusokat.³⁷

De azt is hangsúlyoztam, hogy e *beszédekben visszatérnek*, most már szép, csiszolt magyarsággal, a *grazi latin traktátusok és a Kalausz dogmatikai tételei*: hit és kegyelem, Megtestesülés, húsvéti misztérium, Oltáriszentség... – az egyházi év nagy ünnepeihez kapcsolódva.

Pázmány teológiáját és lelkiségét különösen is befolyásolta a nagy megtérő, *Szent Ágoston* és a misztikus *Szent Bernát*.³⁸ A *Pünkösöd utáni 17. vasárnap*: „*Az isteni szeretetről*”:³⁹ ez a beszéd Ágoston mellett főleg Szent Bernát *De diligendo Deo* című értekezését követi.⁴⁰

³³ ÖM I, 479–512.

³⁴ ÖM I, 503.

³⁵ OO VI, 47–188.

³⁶ OO VI, 47–188. A *grazi Theologia scholastica* továbbéléséről maga Pázmány tájékoztat a *Prédikációk* híres ajánlásában, lásd ÖM VI, XXII.

³⁷ Vö. BITSKEY István, *Humanista erudíció és barokk világlép, Pázmány Péter Prédikációi*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979.

³⁸ Bővebben lásd SZABÓ Ferenc SJ, *Szent Bernát hatása Pázmány misztikájára = Misztika a 16–18. századi Magyarországon*, szerk. BOGÁR Judit, Piliscsaba, PPKE, Bölcsészettudományi Kar, 2013 (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok, 5), 235–248.

³⁹ ÖM VII, 491–509.

⁴⁰ Szent Bernát és a ciszterciek misztikájáról lásd Étienne GILSON, *A középkori filozófia szelleme*, Paulus Hungarus Kiadó–Kairosz Kiadó 2000, XIV. fejezet, főleg ennek függeléke: 269–279.

A jezsuita professzor Grazban a latin *Theologia scholastica* keretében kommentálta Szent Tamás *szeretetről* szóló kérdéseit.⁴¹ A korabeli teológusokkal vitatkozva eredeti értelmezést fejt ki (ezért rendi cenzúrát is kapott) a szeretet–kegyelem–megigazulás kapcsolatáról, amelyről a Tridentinum is nyilatkozott a hitújítók *Sola Fide* tételét helyreigazítva. Már itt főleg Ágoston műveire hivatkozik, de említi Bernátot is.⁴²

Pár évtizeddel később az érsek az *isteni szeretetről* szóló prédikációjában a Szentírás bőséges idézésével közérthetően fejt ki a témát. Bár megsejtjük érvelése mögött a skolasztikus érvelést is, de most – Arisztotelész *Ethicája* mellett – főleg Ágoston (*De Doctrina christiana, Tract. inepist 1. Joannis*) és Bernát (*De diligendo Deo, Sermo 85. in Cantica*) műveire hivatkozik. Mély teológiai fejtegetések után, az Énekek énekét is idézve, szárnyaló költői fohással folytatja:

Oh szent és áldott szeretet,
 mely ennyi jókkal tellesítéd lelkünket,
 vastagítod gyarlóságunkat,
 böcsülletes méltóságra emeled kicsinségünket,
 hogy Isten barátai legyünk!
 Te vagy a töb jószágok élete és lelke,
 mert elevenítéd és Isten-előt érdemessé tészed azok cselekedetét.
 Te vagy a mí lelkünk szárnya,
 mely-nélkül örök boldogságra nem röpülhetünk.
 Te vagy hidegségünk melegítő tüze.
 Te vagy a bűnök halála,
 a jószágok gyökere, kút-feje és királynéja.
 Azért valaki érti és érzi
 a te jószágodat és hasznodat:

(latinul következik Én 8,7, majd magyarul értelmezi a verset)

ha minden javait éretted adgya-is,
 semminek állíttya,
 mert annyi jót talál benned,
 hogy úgy tetczik,
 semmit nem ad éretted,
 mikor mindenét éretted adgya,

⁴¹ *Summa Theologiae* II–II, qq. 23–33. S. Thomas AQUINATIS, *Summa Theologica* (BAC) vol. I–IV, Matrii, 1961–1964, *Krisztológia: Tertia Pars* = vol. IV. (*S. Th. III.*) (Lásd még Aquinói Szent Tamás, *A teológia foglalatata (Első rész)*, *A teológia foglalatata (Második rész 1.)*, *A teológia foglalatata (Második rész 2.)*, fordította TUDÓS-TAKÁCS János, Budapest, Gede Testvérek, 2002, 2008, 2014)

⁴² SZABÓ Ferenc SJ, *A teológus Pázmány*, (3. j.), 52–161.

mivel ily nagy jóért keveset ad,
a ki mindenét adgya.

Hogy Pázmány magáévá tette a *bernáti misztikát*, annak bizonyítására elég lenne hivatkozni a *Pünkösöd utáni 19. vasárnapi* beszédére: „Isten a mi lelkiünk jegyese”⁴³ ez egészen közelről követi Szent Bernát *Énekek éneke*-kommentárját.⁴⁴

A Bibliából felvonultatja – a prófétáktól (Óz 2,19–20; Iz 49,15, Jer 2,2) kezdve – az *Énekek énekén* át – az Újszövetség Isten és népe, Isten és a lélek, Krisztus és az Egyház jegyesi kapcsolatára utaló helyeket, miközben követi Szent Bernát *Énekek éneke*-kommentárját.⁴⁵ Latinul idézi, majd magyarra fordítja Isten lelki jegyesének fohászkodását:

Igazán hív vagy én Istenem, mert
mikor az ördöggel harcolok, segítesz;
mikor nyavalyákba esem, könnyebbítesz;
mikor veszedelmes igyekben forgok
mellettem forogsz és őrizsz,
mint szemed-fényét, hogy el ne vesszek.
Azért méltó, hogy mí-is ennek a hívségnek
igaz étellel és jámbor cselekedetekkel megfelellyünk.

Beszéde második részében az eszményi világi házasságot bemutatva, ahhoz hasonlítja a *lelki házasság* szépségét. Krisztus és a lélek jegyesi kapcsolatát magyarázza Bernát *Énekek éneke*-kommentárját idézve latinul, majd magyarra fordítja:⁴⁶ Ezt a szeretetet nevezi Szent Bernát lelki házasságnak, mert

ha Istent szereti a lélek, férjhez ment Istenhez, mivel a lelki házasság törvénye az, hogy két lélekből egy legyen, azont akarják és ne akarják. Egyébbel a szeretetet meg nem fizethetni, hanem szeretettel. És aki mást szeret, méltán kívánnya, hogy attúl ő-is szerettség. Annak- okáért, mint-hogy Christus igen szereti jegyesét, megkívánnya, hogy őtet-is mindenek-felet szeresse mátkája, hogy gyakran ő-vélle nyájaskodgyék, szemét és gondolattát-ó-rólla el ne fordítsa, hanem az ő mindenütt jelen-létét, az ő szépségét és kimondhatatlan jó-vóltát szemlélvén, ő-hozzá bocsássa fohászkodását, ő-benne helyezhese örömét.

⁴³ Sermo 17.

⁴⁴ Bernardus CLARAEVALLENSIS, *De tempore sermones*, In Vigila Nativitatis Domini, Sermo III = *Patrologia Latina*, 183, 94–100. (http://www.documentacatholicaomnia.eu/25_Migne.html – letöltés ideje 2018-04-23) (= Sermo) 17, 83.

⁴⁵ Sermo 17.

⁴⁶ Sermo 83; ÖM VII, 536.

*Az első karácsonyi prédikációban*⁴⁷ előbb részletes tájékoztatást ad Krisztus Urunk születésének idejéről, módjáról és helyéről, utána, *Szent Bernát* nyomán,⁴⁸ az emberré lett Isten *alázatosságának* példáját állítja elénk. *Szintén az alázatosságról* szól Advent III. vasárnapjának első prédikációja.⁴⁹ Itt a vasárnapi evangéliumból (Jn 1,19–28), Keresztelő Szent János példájából indul ki (egyik áldozás előtti imájában is a Keresztelőt idézi), majd főképpen Jézus alázatosságát mutatja be, idézve az evangéliumot (Mt 11,29 stb.), követve Szent Bernát *Énekek éneke*-kommentárját⁵⁰ Krisztus alázatosságáról.⁵¹ Az alázatosság téma gyakran visszatér a prédikációkban miként az *Imádságos könyv*ben is.

Advent III. vasárnapjának 2. prédikációja – az elsőtől eltérően – bőségesen idézi a pogány bölceket, különösen is a sztoikus Senecát. De a pogányok erkölcsi intelmeit túlszárnyalja a keresztény lelkiség, nevezetesen az ignáci lelkigyakorlatok elvének „beépítésével”.⁵²

*Krisztológiai szempontból fontos*⁵³ a *Jézus nevééről szóló beszéd Kiskarácsony (január 1.) ünnepén*.⁵⁴ Pázmány, miután utalt arra, milyen fontos a névadás a Szentírásban, ó- és újszövetségi idézetekkel világítja meg azt, hogy a „kedves és gyönyörűség JESUS” Üdvözítőt és Szabadítót jelent. Közben teológiailag elmélyíti Jézus üdvözítő művét. Jézus az egyetlen Üdvözítő:

A mint egy az Isten és több nem lehet, úgy az Üdvözítő JESUS, csak egy, a ki-nélkül senki nem üdvözülhet, mert nem adatott más név ezen-kívül, az üdvösségre [vö. ApCsel 4,12].⁵⁵

Következnek Krisztus istenfiúi mivoltára, mindenek feletti elsőbbségére vonatkozó idézetek Szent Páltól:

⁴⁷ ÖM VI, 127–139.

⁴⁸ Sermo, 3. de Nativ.

⁴⁹ ÖM VI, 63kk.

⁵⁰ Sermo, 42 in Cant.

⁵¹ ÖM VI, 66–68.

⁵² Óry Miklós e prédikációról megjegyezte: „[ez] nem más, mint a lelkigyakorlatok bűnelmélkedésének »nagy összehasonlítása«, amelynek utolsó tagja: »Micsoda az Isten, aki ellen vétkeztem?...«? (Szolgálat 1969/2, 53) Óry ugyanebben a tanulmányában (52) egy párhuzamos táblázatban jelzi Szent Ignác *Lelkigyakorlatos könyve* fundamentumának és első hete elmélkedéseinek megfelelőit Pázmány prédikációiban. (Lásd még A Szolgálat folyóirat teljes folyamata (1969–1990) hasonló kiadásban ...www.ppek.hu/k1010.htm – letöltés ideje 2018-04-26)

⁵³ Január 1. (Újév) Jézus névadásának emléknapja volt és Jézus Társasága legfőbb ünnepe; a jezsuita Pázmány lelkiségére jellemző ez az ünnepi beszéd.

⁵⁴ ÖM VI, 194kk.

⁵⁵ ÖM VI, 197.

Christus Urunkról azt mondgya Szent Pál, hogy röviden és summa-szerént, magában foglalja és kapcsolja, instaurat, recapitulat [Ef 1,10], valami jó menyben és földön vagyon: mert mindenek ő-érette teremtettek, mindenek az ő dücsésségére rendeltettek; mindenek tekéletessége és jósági ö-benne foglaltattak: ut sitin omnibus primatum tenens [Kol 1,15kk].” „Valamennyi neve vagyon Istennek, ebben az Üdvözít névben, a JESUS-ban, foglaltatik. Azért ez a név, est super omne nomen [Fil 2, 9], minden nevek-felett dücsősséges és böcsülletes.⁵⁶

Pázmány a továbbiakban is – szentírási idézetekkel és néhány egyházatyára, teológusra hivatkozva – Jézust dicsóíti. Ezután a *Jézus Társaságának szerzetese* „ennek az áldott névnek” hasznát részletezi, és a „mézes-nyelvű” (*doctor mellifluus*) *Szent Bernátot* idézi, aki az *Énekek éneke* 1,1-et kommentálja költői elragadtatással 15. beszédében:⁵⁷ „A JESUS neve pedig, mel in ore, in aure melos, in corde jubilus,⁵⁸ méz a szájban, muzsika a fülben, gyönyörűség a szívben.”⁵⁹

A szónoklat olyan ritmikus imádságra biztat, amelyeket már évtizedekkel korábban az Imádságság könyvben olvashatunk.

Végezetre, a JESUS neve orvossága minden lelki nyavalyánknak.
Ha a világ inségi-közöt, szomorúság fojtogattya szüvedet:
semmivel inkább nem vígsztaltatik,
mint, ha JESUST szüvedben és szájadban forgotod.
Ha bűneidnek sokasága és súlyos úndoksága lenyom,
és kétségbe akar ejteni:
jusson eszedbe, hogy JESUS-od vagyon,
oly szabadítód vagyon,
a ki birád és szó-szóllód,
mindgyárt megbátorodol.
Ha a harag gerjeszt;
a kevélység felragad;

⁵⁶ ÖM VI, 197–198.

⁵⁷ ÖM VI, 202–203. BITSKEY István (*Humanista erudíció*, – 37. jegyzetben *i. m.*, 80.) Pázmány beszédeinek *forrásairól* írva joggal kiemeli Szent Bernát befolyását. „Természetes, hogy Pázmány is jól ismerte a »keresztény misztika atyját«, szinte minden beszédében idézi valamelyik művét (összesen 102 esetben), ennek ellenére azonban a misztikus szellem átvételének sehol sincs nyoma.” Ez utóbbi megállapítást kategorikusan cáfoltam, alaposabban elemezve Pázmány dogmatikus, a Jézus misztériumait elmélyítő prédikációit.

⁵⁸ Bern. Sermo15, in Cant.

⁵⁹ Emlékezünk Szent Bernát híres himnuszára: „Jézus édes emlékezet / te adsz szívünknek örömet. / Se méz, se semmi nem lehet / jelenlétednél édesebb. // Hallani boldogabb soha / nincs, se dalolni muzsika, / sem elgondolni idea, / mint Jézus, az Isten fia.” *Ujjongása Jézus nevére.* (BABITS Mihály fordítása)

ha testi kívánságok édesgetnek;
ha a restség tartóztat;
ha egyéb vétkek izgatnak:
jusson eszedbe JESUS,
és minden vétkes indulatok megenyhődnek...”

Ez az oka, keresztyének, hogy ő-maga a mí jegyesűnk azt kívánja tőlünk: pone me, ut signaculum super cor tuum, ut signaculum super brachium tuum [Én 8,6]; hogy szívünkön és kezünkön, mint valami jelt, úgy viseljük szüntelen az ő nevét. [...] „...hogyan szívünkön és kezünkön viseljük az ő nevét, az-az omne quodcumque facimus, in nomine Domini JESU [Kol 3,17]; valamit gondolunk és cselekszünk, JESUS nevében, ő-érette, az ő tisztességére cselekedjük.⁶⁰

– Igazában ez a Szent Ignác-i jelmondat kommentárja:

„*Omnia ad maiorem Dei gloriam!*”

A grazi De Verbo incarnato traktátust bevezető Krisztus-himnusz

Az idézett, Jézus nevééről mondott csodálatos prédikáció egyértelműen emlékeztet bennünket a grazi *De Verbo Incarnato* traktátust bevezető, ragyogó *Krisztus-himnuszára*.⁶¹ E szárnyaló himnuszban Pázmány összefoglalta krisztológiáját. Egyben fényt vett lelkeségére és „jegyesi misztikájára” is, amely megjelenik a grazi *Imádságos könyvben* és – itt látjuk – később *prédikációkban* is gyakran visszatér.

A latinból fordított *Krisztus-himnusz* első részében Pázmány leírja – bőven hivatkozva Szentírásra – hogy Krisztus a láthatatlan Isten tökéletes képmása, „Isten Arca”; minden általa és érte lett, mindent összefoglal és megújít, ő az Alfa és az Ómega.⁶² A himnusz második fele részben az *Énekek éneke* kommentárja:

Ahogy a jegyes az *Énekek Énekében* mondja: feje nem tűzzel tisztított vagy mesterséggel fényesített, hanem természetes tisztaságában tündöklő színarany. Krisztus Feje ugyanis Isten (1Kor 11,3). Szemei tisztán tündöklők, mint Hesbon tavainak vizei, átlátják a mindenséget, a dolgokról pontos tudást szereznek. Fejének mint pálma haj a koronája, fekete, mint a holló; magasztos tervei és gondolatai kifürkészhetetlenek, homályosak halandóknak; keze aranyhenger, tele jácinttal; minden műve szilárd, tiszta, fejszéje fénylő, rozsdamentes. Orcái, mint balsamágyak: ajkai liliumok, finom mirhától csepegnek. Mert maga arca is tükörképe a

⁶⁰ ÖM VI, 203.

⁶¹ SZABÓ Ferenc SJ, *Krisztus és Egyháza Pázmány Péter életművében*, (3. j.), 85–87.

⁶² *Uo.*

becsületességnek és az erénynek, szavai gyógyítanak, édes illatot árasztanak. Hasa zafírokkal ékesített elefántcsont, tiszta minden tilos vágtyól, minden indulatát az értelem ellenőrzi, a legszebb erényekkel, mint zafírokkal ékesítve tündökölnék. Lábai márványoszlopok, aranytalpon állnak. Ha ugyanis szépek az evangéliumot hirdető lábai, mennyivel inkább az Úr Krisztuséi? Olyan márványoszlopok, amelyek szava erejével fenntartanak mindeneket.

És mindezekhez járul mindaz, ami Krisztus bensőjében rejlik! Ki tudná ugyanis azt gondolataival követni, vagy szóval kifejezni, hacsak nem a mennyei művész, aki Krisztusban megkülönbözteti az erények aureoláját?

Ha másodszer az Úr Krisztust hozzánk való viszonyában szemléljük, könnyen kimutathatjuk, hogy Ő, érdemei nagyságával és méltóságával messze felülmúl mindent, ami Isten alatt van. Tőle ered ugyanis mint minta-októl minden, és hozzá mint mindenek céljához, az égek és a földek aranycsatjához összpontosulnak mindenek, hogy mindenek Alfájának és Ómegájának, Kezdetének és Végének nevezhessük. Isten minden kifelé való működésének mintegy a célja az Úr Krisztus volt; Isten először őt tekintette és mindent hozzá rendelt. [...] Az Apostol egészen világosan kijelenti (Zsid 2,10 és Kol 1,16), hogy Isten mindent Krisztusért és Krisztusban teremtett, ő előbb van mindennél és minden benne áll fenn, hogy mindenben övé legyen az elsőség. Ezért mondja az Írás elsőszülött bölcsességnek és az Úr útjai kezdetének (Sír 24,5; Péld 8,22); mert mint cél-ok első volt Isten szándékában, és mindent érte teremtett a mennyben és a földön.

Figyelemre méltó, hogy a fiatal jezsuita grazi egyetemi tanár elvont latin traktátusát ilyen költő szárnyalású, az *Énekek éneke* szerelmi dalát kifejezetten kommentáló nyitánnyal kezdte. Ez a misztika visszatér a *Prédikációkban*.

Két úrnapi beszéd az Oltáriszentségről

A keresztény misztika szoros kapcsolata az Eucharisziával évszázadokon át magától értetődő volt. Órigenész, Ambrus, Bernát és a nagy spanyol misztikusok, Avilai Teréz és Keresztes János az *Énekek énekét* kommentálva fejtették ki a jegyesi misztikát, amely továbbél Pázmány műveiben is, az Oltáriszentségről szóló prédikációiban és az *Imádságos könyv* áldozás előtti és utáni imádságaiban is.

Pázmány a szószéken nem tartott dogmatikai értekezéseket; a mélyebb teológiai fejtegetések és bizonyítások végett hallgatóit és olvasóit közvetlenül a *Kalauz*-hoz irányította.⁶³

A második úrnapi prédikációvázlat a valóságos jelenlétről, egy bevezető után, a jegyzetben kifejezetten a *Kalauz* XI. könyvéhez utalja az olvasót.⁶⁴ Megindító valamást olvashatunk itt vitatkozó-misztikus Pázmány érsektől arról, hogy milyen jó lenne, ha most nem kellene a hitújítókkal vitatkoznia, és nyugodtan elmerülhetne a nagy Titok szemlélésében, hálát adva az isteni Szeretet szentségéért!

Bezzeg szeb és gyönyörűsegesb vólna, ha a jeles innep-napokon, békét hagyván minden vissza-vonyó versengésnek, csak az isteni szeretetnek és méltó háladásnak gerjesztésében foglalhatnók tanításunkat: de, bűnünk érdeméből, oly üdőt értünk és oly helyen lakunk, hogy kételen, táborba is kel gyakorta szállanunk, az igazság ótalma-mellé. Ah, mely drága dolog vólna, ha minnyájan egytet értvén, egyenlő szűvel-lélekkal vallnók, hogy ugyan azon Christus, a ki mi-érettünk a Kereszt-fán áldoztatott, jelen vagyon ebben az Oltári-szentségben és őtet egyaránt tisztelnők a mái szép Processio-ban! [Utalás az úrnapi körmenetre.] Ah, mely kedves vólna nekem-is, ha a mái napon, annak magyarázásában végezhetném tanításomt, mely nagy jóvóltát, szerelmét, irgalmasságát mutatná hozzánk édes Üdvözítőnk, mikor a maga Szent Testét, Véréát adta nekünk eledelűl!

Az első, kidolgozott úrnapi beszéd a János-evangélium 6. fejezetének kibontása. Pázmány a Szentíráson, Szent Ambruson (*De Sacramentis*) és Szent Tamáson kívül főleg a trienti zsinat tanítására hivatkozik. Figyelemreméltó, hogy ismét a *Megtestesülés titkához* kapcsolja az Eucharisztia misztériumát:

Eben két nagy dolog találtatik: egyik az, hogy a Fiú isten személye, Formam servi accipiens (Fil 2,7), szolgálai ábrázatba öltözvén, azzal úgy befedte és eltitkolta isteni felségét, hogy Isaias Proféta [Deum absconditum, Iz 45,15], elrejtett és fedél-alá bújt Istennek nevezte őtet. (...) Másikat azt; hogy a felvett emberi testet természet folyása- és ereje-felet, atyai mag nélkül [Lk 1,34], Bóldog Szűz véréből építette a Szent Lélek. Ez a két csudálatos dolog, könnyebbíti az Oltári-szentségrűl-való tudomány hitelét. Mert, hogy az Isten, halandó és kínok-alá vettetett testbe rejtett, sokkal nagyob dolog annál, hogy a kenyér és bor színének superláttyával [fátylával] bévonta és eltitkolta Szent testét, a végre, hogy iszonyodás nélkül élhessünk vélle. Ennek-felette: ha a Bóldog Asszony vérét, Christus Testévé építette a Szent Lélek: mit csudálad, ha a kenyeret Christus Testévé teheti?

⁶³ Például ÖM VII, 135, 378, 518.

⁶⁴ *Uo.*, 135.

Végül így következtet Pázmány: Milyen balgaság azt állítani, hogy Isten szavának mindenható ereje nem viheti végbe egy szempillantás alatt a kenyér és bor átváltoztatását!⁶⁵

A prédikáció utolsó részében Pázmány a kellő előkészületet sürgeti az Úr testének méltó vételéhez. Előszőr:

Önnön-magát a Christus Jesust, buzgó könyörgéssel kérjük, hogy készítcsen mí-bennünk kedves hajlékot magának.” „Második készület az, hogy nagy alázatossággal és böcsülettel járúlyunk a Christus testéhez. Eszedbe jusson, oh ember, mikor az Oltárhoz akarsz menni, hogy az Oltári-szentségben nem jelt és árnyékot vészesz (...), önnön-magát a Christus Jesust, a menynek földnek teremtő Istenét vészed...” „Harmadik és utolsó készület; az igaz szeretet. Ha valamiben mutatta Christus hozzánk-való szereteti nagyvóltát, ebben az Oltári-szentségben mutatta” [vö. Jn 13,1]. „Mivel azért Christus ily nagy szeretetít mutatta hozzánk ebben a Szentségben, szükség, hogy mí-is, az ő szerelmével megrészegedgyünk és úgy járuljunk a Szentséghez.”⁶⁶

Végül még a most elemzett első úrnapi beszédből idézek:

Oh mely csudálatos méltóztatása;
mely kimagyarázhatatlan kegyelmessége ez a mí Istenünknek
hogy a mí bődös hajlékunkba beszál!
és a ki mí-érettünk, a tisztaságos Szűz méhében
kilencz hólnapig méltóztatott lakni,
mí-hozzánk-is bétér, bennünk lakik:
kik őtet sokszor megbántottuk;
kik az ördögnek gyakran szállást adtunk
és az ő rútságival lelkünk szemetetünk.⁶⁷

Krisztus követése és az Imádságos könyv

Végül visszahajlok a grazi évekhez, ismételten jelezve a folytonosságot Pázmány Péter teológiájában és lelkiségében, amelye világosan nyomot hagyott jezsuita neveltetése és az ignáci *Lelki gyakorlatok* lelkisége/misztikája.

A már idézett prédikációkban (de már a *Kalauz* egyes szakaszaiban is) többször visszacseng a *fiatal jezsuita Pázmány Eucharisztia iránti ábítata, aki jóval korábban Grazban, az általa magyarrá fordított Krisztus követése Oltáriszentségről szóló IV. könyvében és az Imádságos könyvben is költői, ritmikus formában írta meg imáit.*

⁶⁵ ÖM IV, 127.

⁶⁶ ÖM IV, 129; 131; 133.

⁶⁷ ÖM IV, 122.

Pázmány Péter mint grazi teológianár (1603–1607) már gondolt jövő apostoli feladataira: belekóstolt a felső-magyarországi misszió során a térítésbe és a hitvitákba, megírta a *Rövid tanulságot*, a *Feleletet*, a *Tíz bizonyágot*, és a tanítás mellett időt szakít arra is, hogy lefordítsa – a Szent Ignác által is kedvelt – Kempis Tamás *Krisztus követése* című művét, 1606-ban pedig már kiadta *Keresztyén imádságos könyvét*.

Kempis Krisztus követése és a devotio moderna

A *devotio moderna*⁶⁸ a középkor és az újkor fordulójának lelki és egyházi válságából született: az egyházi élet külsőségessé vált, szakadék támadt a jámborság és a teológia között (nominalizmus). A természeti katasztrófák, például pestis sújtotta emberek a hitben kerestek menedéket. Kezdetben tehát különbözik a monasztikus indítású egyházi reformmozgalomtól; világi foglalkozású emberek megtérése nyomán létrejött közösségek lelkisége lesz, akik kétkezi munkájukból élnek, lemondanak világi jövedelmükről, vagyonközösséget alakítanak. Házaikban a belső életre figyelnek, jámborsági gyakorlatokat végeznek. Fő céljuk: Krisztus követése, mert a hozzá való hasonulás az üdvösségre vezető út.

A *devotio moderna* elterjedésében fontos szerepet játszott Kempis Tamás *Imitatio Christi*, *Krisztus követése* című könyve, amely legjellegzetesebb és legismertebb összefoglalása e lelkiségnak. Thomas a Kempis, családi nevén Thomas Hemerken (Kempen, 1380–St. Agnetenberg, 1471). Főleg e negyedik könyv ihlette Pázmányt az *Imádságos könyv* áldozás előtti és utáni imáinak megírásában.

Kempisnél még nem találjuk a kritikát a kor romlott egyházi állapotai miatt. De küzd a külsőséges, a korabeli jámborsági gyakorlatok (zarándoklatok, ereklyetisztelet) felszínessége ellen, és inkább *a mindennapok misztikáját ajánlja*. Egyesek ezt a „modern”, „új” jámborságot a reformáció előfutárának tekintik.

Pázmány grazi éveiben teszi át szép magyar nyelvre a *Krisztus követését*. Ismeretes, hogy Kempis-fordítása előszavában megfogalmazta a mindenkori műfordítás szabályát, amelyet természetesen maga is követ az imakönyvben is:

Igyekeztem azon, hogy a deák bötűnek értelmét híven magyaráznám; a szó-lásnak módját pedig úgy ejteném, hogy ne láttatnék deákból csigázott homályossággal repedezettnek, hanem oly kedvesen folyna, mintha először magyar embertől, magyarul íratott volna.

⁶⁸ Kempisről és a *devotio modernáról* lásd tanulmányomat: http://www.tavlatok.hu/net/PDF-ek/SztIgnac_Luther.pdf (letöltés ideje 2018-04-23)

Az *Imádságos könyvet* a fiatal jezsuita Pázmány Kapi Anna nemes úrnő kérésére írta Grazban mint egyetemi professzor, aki akkoriban részt vett a híres kegyelemvitában is.⁶⁹ Ajánlásában írta: „*több dolgai közt*” egynehány ájtatos könyörgéseket és hálaadásokat szedett össze,

nemcsak a régi Szent Atyák írásaiból, de főképpen a Szent Írásból, hogy az Istennek szájából származott igékkal könyörögnénk. Mert noha a könyv szélire fel nem jegyztettem mindenüt a Szent Írás helyeit, de mind az által e könyvbe foglalt imádságoknak csaknem minden része a szent Írásból vétezt.

Az *Imádságos könyv* tíz részben nyújt a keresztény ember különféle lelki igényeire imádságokat: a szentmisére való könyörgések (IV.), a IX. részben a *gyónásához és a szentáldozásához való* könyörgéseket, a X.-ben pedig a litániákat és a szentekhez való imádságokat; ezek elején találjuk a *hét bűnbánati zsoltárt*.⁷⁰

Holl Béla 1957-ben a *Vigiliában*⁷¹ alaposan elemezte Pázmány *Imádságos könyvének* szerkezetét, forrásait, amelyekről Pázmány is említést tesz ajánlásában. A piarista szellemtörténész az *Imádságos könyv hét bűnbánati zsoltára* szerzőségéről még a hagyományos véleményt vallja: Az 50. (*Miserere*) zsoltárt kivéve, amelyet Pázmány (saját bejegyzése szerint) Balassa Bálinttól vett át, a többi hatot *Balassa-strófákban* Nyéki Vörös Mátyásnak tulajdonították, de e feltételezést nem bizonyították. Én magam Pázmány szerzőségét igyekeztem bizonyítani.⁷²

Pázmány Péter nem plagizál, hanem még másoktól, a latin liturgiából fordított szövegeket is kreatív módon alakítja, kibontja (néha terjengős lesz), a maga meglátásait, költői lendületét követve. Egy-egy szentírási verset vagy történetet kommentálva imává alakít: *Imádságos könyve* így saját egységes alkotása. Kempis a IV. könyv elején arról elmélkedik, „mily nagy tisztelettel kell Krisztust fogadni” a szentáldozásban. Az Úr szavai (Mt 11,28; Jn 6,52, 57, 64; Mt 26,26) idézése után

⁶⁹ SZABÓ Ferenc SJ, *A teológus Pázmány*, (3. j.), 48kk.

⁷⁰ Az *Imádságos könyv* hihetetlen sikeréről (Pázmány életében négy kiadást ért meg!), befolyásáról, utóéletéről lásd Bajáki Rita a kritikai kiadás *Előszavát és Útmutatóját: Pázmány Péter Művei*, 3, *Imádságos könyv* (1631), sajtó alá rendezte Sz. BAJÁKI Rita és HARGITTAY Emil, Budapest, Universitas, 2011.

⁷¹ HOLL Béla, „*Anyanyelvünk, imádságunk...*”, *Vigilia*, 1957, 28.

⁷² SZABÓ Ferenc SJ, *Pázmány Imádságos könyvének hét bűnbánati zsoltára = A zsoltár a régi magyar irodalomban*, szerk. PETRÓCZI Éva, SZABÓ András, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem–L'Harmattan, 2011, 125–132. Itt a témába vágó további bővebb irodalom. – Bogár Judit 2006-ban még nem ismerhette Pázmány *Imádságos könyve hét bűnbánati zsoltárának* szerzőségéről írt fent jelzett tanulmányomat, amely csak 2011-ben jelent meg.

szólal meg a tanítvány, akit felbátorítanak Jézus szavai: „Bátorít engem szavaid édessége, de terhel bűneim sokasága.⁷³ Ezután így folytatja:

De ki vagyok én, Uram,
hogy hozzád merjek járulni?
Íme az egek egei be nem fogadnak,
s te azt mondd: Jöjjetek hozzám mindnyájan.
Mit jelent ez a nagykegyelmes leereszkedés
s az ily barátságos meghívás?...⁷⁴

Pázmány imádságai általában bővebbek, néha terjengősek, mint ez is. Példának idézem az előbbi folytatását, ahol néhány Kempis által használt bibliai kép, szófordulat (például „egyek egei”) visszatér:

Hihetséges-e hogy az egeknek és földnek Ura
e kis házba jöjjön és it lakozzék,
kit az egek és az egeknek egei meg-nem fogadhatnak?
Te-előtted, Uram, az égi csillagok fényessége sem tiszták:
a Serafin angyalok szemei sem méltók,
hogyan téged nézzenek.
Az egek fundamentomi, csak tekintetedre-is
megindulván reszketnek:
a föld megrendül, és a hegyek füstölögnek...

Ha az egész imát végigolvassuk és összevetjük Kempissel, látjuk: Pázmány nem másolja Kempist, csak az alap gondolatot, meg részben bibliai hasonlatokat (például Mózes és a frigszekrény) veszi át, de másként szövi az elmélkedő imát; újszövetségi bűnösök szavait adja az áldozásra készülő hívő ajkára, akik méltatlanságukat megvallották az Úr előtt (Keresztelő János, Péter apostol, Mária Magdolna, a vámos, a házasságtörő asszony). Erős hasonlata a (a bűnös lelke, szája bűzt árasztó nyitott *koporsó*) ebben az imában és egy másik imában is visszatér.⁷⁵

Az *Imádságos könyvből* még számos példát idézhetnék az *Úrvacsora előtti és utáni csodaszép (misztikus) imákból*, amelyeket Pázmány vagy latinból (mise liturgiája) fordított,⁷⁶ vagy maga szerkesztett egy-egy szentírási történet, jézusi mondás, zsoltársors parafrázisaként, és pedig a könnyebb memorizálás kedvéért verses ritmusba szedve a szöveget. A jezsuita Pázmány közli például a Szent Ignácnak is kedves,

⁷³ ÖM IV, 6.

⁷⁴ ÖM IV, 10–12.

⁷⁵ ÖM II, 201 és 211.

⁷⁶ Például ÖM II, 203, III. *Imádság*.

ismert *Anima Christi*-imádság magyar fordítását (sajátja?), majd hosszú imában folytatja a hálaadó elmélkedést.⁷⁷

*Misztikus élményt tükröz az áldozás utáni V. imádság*⁷⁸ amelynek ihletője a 42. zsoltár (Istenre szomjas a lelkem), és a keresztény misztika ismert toposza, a *szívsebzés* (nyíllal vagy törrel, dárdával átszúrt szív): Isten és a lélek szerelmének szimbóluma.

Sebesícsd-meg Uram én lelkemet
a te üdvösséges és gyönyörűséges szerelmed sebeivel.
Adgy az én szivemben tiszta és felgerjedt apostoli szeretetet,
hogy elájúljon és ugyan elolvadgyon
az én lelkem a te szerelmed- és kívánságod-miat;
tégedet szomjúhozzon;
te-hozzád fohászkodgyék.

Adgyad, én Istenem, hogy az én lelkem
csak tégedet szomjúhozzon,
angyaloknak kenyerét, lelkünknek táplálását,
minden-napitermészet-feletti kenyeret,
melyben találttik minden gyönyörűségnek édessége.
Tégedet, Uram, kire kívánva néznek az angyalok,
éhen kívánnyon az én szívem:
és te szent testednek gyönyörűséges jó ízivel
tellesítsd-be az én lelkem kívánságát.
Téged szomjúhozzalak, életnek kút-feje,
bölcességnek, tudománynak, örökkévaló fényességnek forrása,
minden jönk bőven-folyó ár-vize,
Isten házának ékessége.

Téged kívánnyon az én lelkem, te-hozzád ohajcson;
téged keressen, és megtalállyon;
te-utánad fusson, és elérjen téged.
Te forogj szüntelen az én elmémben és szájamban:
csak te egyedül légy
az én reménységem és minden bátorságom,
az én gazdagságom és vigaságom,
az én örömem és gyönyörűségem,
az én békességem és táplálásom
az én oltamam és segítségem,
az én bölcsességem és örökségem,
az én kincsem és birodalmom:
kiben mind végig álhatatos erős gyökeret verving
megmaradgyon az én szívem és lelkem. Amen.

⁷⁷ ÖM II, 205–206.

⁷⁸ ÖM II, 211.

Befejezésül: Pázmánytól napjainkig

A trienti zsinat összefoglalta a skolasztikus szentségtant, amely Szent Ágostonig, illetve Szent Tamásig nyúlt vissza. A Szent Tamás által beépített arisztotelészi hülemorfizmus (materia/forma-kategóriák alkalmazása) hosszú vitákat váltott ki; a reformátorok hevesen bírálták e tant és a késő középkori szentségi gyakorlatot. A *Sola Scriptura, Sola Fides, Sola Gratia* hármas hitvallásuk alapján újrafogalmazták a szentségtant. Legerősebben az „*ex opere operato*” tant bírálják, mert a szentségi automatizmus kifejezését látják benne.

Kétségtelen: a Tridentinum – a hitújítók kritikája miatt – határozataiban túlságosan egyoldalúan hangoztatta az *opus operatumot*, a *szentség objektív hatékonyságát*. Ez a hatékonyság – helyesen értelmezve a formulát – igazában Krisztustól ered (*opus operantis Christi*).

Az *ex opere operato* elméletét még Szent Ágoston dolgozta ki a donatisták ellen, hogy hangsúlyozza: a szentség kegyelmi hatását Krisztus és az Egyház garantálja az érvényesen kiszolgáltató szentségeknél, *még ha a kiszolgáltató személye méltatlan is*. Természetesen, a hatékonysághoz szükséges a *felhevő* kellő felkészültsége, hite is, hiszen a szentségek nem hatnak mágikusan, automatikusan.⁷⁹

A szentségtan a századok során, főleg a 20. században sokat fejlődött. Az újabb teológia – főleg a perszonalista filozófia és a fenomenológia megértési horizontján belül – az Eucharisztiaira alkalmazva meglátásaikat, elmélyítette a *jelenlét* fogalmát, és az eucharisztikus átváltozást a *történet* (átváltoztatás aktuusa a misében) összefüggéséből és a személyközi *viszonyrendszer* változásaiból (*transzfinalizáció, transzignifikáció*) igyekezett elmélyíteni. Krisztus a szentmisében isteni teljhatalmával a Lélek lehívása (*epiklézisz*) által megszentelt kenyérnek és bornak új célt és értelmet ad. A változás oly gyökeres, hogy az adományok lényegét már nem nevezhetjük közönséges eledelnek, kenyérnek, bornak, hanem e jelek lényege: Krisztus értünk vállalt életáldozatát, halálát és feltámadását jelenítik meg hathatósan. Az új szemlélet új távlatokat nyitott az ökumenikus párbeszédnek is.⁸⁰

⁷⁹ Minderről bővebben Theodor SCHNEIDER (szerk.), *A dogmatika kézikönyve, II*, Budapest, Vigilia Kiadó, 1997, 203–218. és 301–313. A skolasztika arisztotelészi kategóriái – a trentói zsinat – a reformátorok kritikája és a mai ökumenikus párbeszéd. – Lásd még VI. Pál *Mysterium fidei* kezdetű körlevelét – magyar fordítás: Budapest, Új Ember, 2018.

⁸⁰ Bővebben lásd SZABÓ Ferenc SJ, *A szeretet szentsége: Régi és új az Eucharisztiairól*, Szeged, Agapé, 2017.

Szádoczki Vera

Oltáriszentségi énekek a 18. században*

Miközben Szentmihályi Mihály *Egyházi énekes könyvének*¹ énekeit vittem be a kutatócsoport által gondozott népének-adatbázisba,² feltűnt, hogy milyen sok benne az oltáriszentségi ének. Ezek után a vizsgálódásaim abból az előfeltevésből indultak ki, hogy a 18. századra jelentősen megnőtt a szentségi énekek száma. Egy énekeskönyv alapján természetesen nem lehet századokra vonatkoztatható következtetéseket levonni, ezért elkezdtem végignézni mind a 18. századi, mind a korábbi évszázad énekeskönyveinek idevágó énekeit. Nem jutottam el az összes énekeskönyvhöz, a 17. századi anyagban elsősorban a *Cantus catholicus* különböző kiadásait, Kájoni *Cantionaléját*, illetve az RMKT XVII. századi sorozatában kiadott énekeket vizsgáltam (7. és 15. kötet).³ A 18. századból sokkal több minden volt a kezemben, mivel ez a kevésbé jól feltérképezett anyag. Mintegy 30 kéziratos és nyomtatott énekeskönyvet, aprónyomatványt, imakönyvet lapoztam végig az 1700-as évekből, ezekből gyűjtöttem össze a szentségi énekeket. Ezek időrendben a következők:

Kéziratok

Écsi énekeskönyv, [1700–1725], 9 ének.

Paksi Márton György-énekeskönyv, 1760–1761, 28 ének.

Dőri énekeskönyv, 1763–1764, 33 ének.

Az Egri Egyházmegyében Eszterházy Károly püspök felhívására a kántorok által beküldött kották, [1775 körül]:

Pintér Imre, Várkony, 6 ének,

A cantore Jákóhalmensi, 1 ének,

Orgonista et cantor Adacsensis, 1 ének,

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport munkatársa.

¹ SZENTMIHÁLYI Mihály, *Egyházi énekes könyv*, Eger, Püsp., 1797–1798.

² <http://nepenek.btk.ppke.hu/>

³ *Régi magyar költők tára XVII. század, 7: Katolikus egyházi énekek (1608–1651)*, s. a. r. HOLL Béla, Budapest, Akadémiai, 1974; *Régi magyar költők tára XVII. század, 15/A: Katolikus egyházi énekek (1660-as, 1670-es évek): Szövegek*, s. a. r. STOLL Béla, Budapest, Argumentum, Akadémiai, 1992; *Régi magyar költők tára XVII. század, 15/B: Katolikus egyházi énekek (1660-as, 1670-es évek): Jegyzetek*, írta HOLL Béla, Budapest, Akadémiai–Argumentum, 1992.

A cantore J. Apathiensi. Cantus Catholici de Venerabili Sacramento,
in typis haud reperibiles, 7 ének,
A cantore Árokszállasiensi, 4 ének,
Énekes füzet, 4 ének,
Csonka énekes füzet, 6 ének.

Jászfényszaru énekeskönyv, Jászfényszaru, 1788, 31 ének.

Maracsko Anzelm-ék., [18. század 1. fele], 2 ének.

Császár Ferenc-énekeskönyv, [18. század 2. fele], 88 ének.

Varsányi énekeskönyv, [18. század 2. fele], 3 ének.

Nyomtatványok

A Jésus Társaságából való szerzetes papok által Magyarországhban tartandó apostoli missiok alkalmatosságával összegyűlt hívektől ének vagy felszóval mondatni szokott ábitatosság, Győr, Streibig, 1746, 2 ének.

Lelki lilium-korona, Nagyszombat, Acad. 1747, 2 ének.

Jó illatú rózsa kert, Nagyszombat, Akad, 1748, 2 ének.

Az teste lett Sz. Ige, avagy Krisztus Urunk legszentségesebb Teste Congregatziójának regulái, búcsúi és ájtatossági, Kassa, Acad., 1750, 1 ének

A föld indulás ellen az Oltári Szentségben lévő Isten Fiához ájtatos ének és könyörgés, Győr, Streibig, 1763, 1 ének.

Szent missebéli énekek, Bécs, Trattner, 1769, 2 ének.

Az Oltári Szentség előtt Krisztus Urunk és az ő szent Anyjának tiszteletére[...] rendeltetett ájtatosság, Eger, Püsp., 1773, 2 ének.

Szep aitas énekes könyv, mellyben fel találatnak mindenféle énekek, mellyek az N. Károlyi G. Károlyi Antal ő Extzelentziája Udvarában lévő Kápolnában, egész esztendő által énekeltetnek, Nagykároly, M. G. betüivel, 1777, 22 ének.

Háborúságnak idején minden vasárnapokon... az Oltári Szentség előtt rendeltetett ájtatosság. Ezerbétvárszázhetvennyolcadik esztendőben, Eger, Püsp., [1778], 2 ének + zsoltárok.

Az Oltári Szentséget szüntelen imádó ájtatos társaság a Székes Fehér-Vári püspökségben, Pesten, Royer Ferenc, 1780, 2 ének.

A teljes Szentháromság egy örök Isten dicsérete, Pest, Royer, 1780, 4 ének.

Jó illatú rózsa kert, Vác, Ambro, 1781, 3 ének + officium magyar himnuszai.

ÁNYOS Pál, *Énekek könyve*, Pest, Landerer, 1785, 1 ének.

Lelki fegyverház, Pozsony, Kassa, Landerer, 1791, 2 ének.

Oltári Szentséghez ájtatos ének, [Nagyszombat], [Jelinek], [1795], 1 ének.

Különbféle ájtatos imádságok..., Vác, Gottlieb, 1796, 8 ének + zsoltárok, officium magyar himnusza.

Oltári Szentségről való ének, Eger, Püsp., 1796, 1 ének.

BOZÓKY Mihály *Katolikus kar-béli kótás énekes-könyv*, Vác Gottlieb, 1797, 35 ének.

SZENTMIHÁLYI Mihály, *Egyházi énekes könyv*, Eger, Püsp., 1797–1798, 67 ének.

Jó illatú rózsás kert, Eger, Püsp., 1799, 5 ének + officium magyar himnusza.

MATOVITS József, *Kellemetessen zengő lelki hárfá, melly is az Oltári Szentségben elrejtett Krisztus szent testének méltó imáadását, mint annyi Krisztus Jézus eleiben felható, lelki édes hangot, az ő sz. teste jelen léte előtt, minden magát megalázó szív által igaz hittel felbocsájt*, Komárom, Weinmüller Bálint, 1799, 1 ének.

Mindezek alapján az előfeltevéssem igaznak bizonyult, valóban megnőtt a szentségi énekek száma, vagy legalábbis jelentősen megváltozott az énekanyag e témában. A tanulmányt ezt a jelenséget járja körül bővebben!

Igyekeztem nem szárazan és statisztikaszerűen kezelni a terjedelmes anyagot. Csak ízelítőül álljon itt néhány szám, néhány konkrét adat, melyek inkább arányában véve értelmezhetőek, mivel az átnézett énekeskönyvek és énekeket tartalmazó nyomtatványok és kéziratok listája nem teljes. A 17–18. századból összesen 289 oltáriszentségi éneket találtam eddig a következő eloszlásban: 106 éneket ismertek már a 17. században is, ebből 45 csak 17. századi (vagy korábbi) kötetekből ismert, 61 élt tovább a 18. században is. Ez a kép annyiban csalóka, hogy 18. századinak számítottam a *Cantus catholici* 1700 után megjelent kiadásait, illetve Kájoni *Cantionálj*ának 1719-es változatát. Ezek több-kevesebb változtatással csupán újranyomásai a korábbi énekeskönyveknek, ezért lehet, hogy az ezekben szereplő énekeket inkább a 17. századiak közé kellett volna sorolni. Kivételt jelentenek ez alól természetesen azon énekek, amelyek a korábbi változatokban nem szerepeltek, például Kájoninál. A 289 énekből 183 – tehát csaknem kétharmada – keletkezett a 18. században.

Ami a nyelvi elosztást illeti: elsősorban magyar nyelvű énekeskönyveket vizsgáltam, tehát a hazai német és szláv (szlovák, horvát, stb.) anyanyelvű lakosság számára készült köteteket nem. Ezekben a magyaron kívül néhány latin nyelvű ének található, de számuk elenyésző: tizenöt. 12 ének keletkezett 1700 előtt, ebből 7 csak korábbi, 5 a 17–18. századi kötetekben egyaránt olvasható, és mindössze 3 keletkezett 1700 után (vagy ami valószínűbb, hogy eddig nem találtam meg a korábbi előfordulást). 18. századi kötetek közül csak Szentmihályi terjedelmes *Egyházi énekes könyv*ében található latin ének és Kájoni második kiadásában, bár ide

sem került át egyértelműen minden latin, ami a korábbi kötetben már megvolt. A teljes képhez persze hozzátartozik, hogy továbbra is adtak ki tisztán latin nyelvű köteteket például officiumokat az Oltáriszentségről, melyekben a himnuszok is latinul szerepelnek,⁴ de ezeket nem a nép számára és használatára.⁵

Először vizsgáljuk meg a környezetet, amelyben ezek az énekek előfordulnak! Alapvetően 3 nagy csoportba lehet sorolni ezeket: nyomtatott énekeskönyvben előforduló énekek, nyomtatott imakönyvben előforduló énekek és kéziratos énekeskönyvben előforduló énekek. (Mindaddig nincs tudomásom kéziratos imakönyvben szereplő énekekről, de ez nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a későbbiekben előkerülnek ilyenek is.) Vannak énekek, melyek kedveltek voltak, több énekeskönyvben is megjelentek például a *Lelkünk üdvössége ihol jelen vagyon...*, a *Dicsérjük mindnyájan, szívből magasztaljuk...* kezdetű énekek (nem is beszélve a korábbi századokból áthagyományozódott himnusz- és szekvencia-fordításokról: *Dicsérd, Sion Megváltódat...*, *Mondj éneket zengő nyelvem...*, *Imádlak tégedet, látbatatlan Istenség...* stb.), és vannak, melyeket csak egy-egy kötet őriz. Ez utóbbiak vannak többségben, előfordul ez a nagy nyomtatott kötetek esetében (Szentmihályi, Bozóky), de sokkal jellemzőbb a kéziratos forrásokra. Ez jellegüknél fogva érthető, miért van így. Egyes kötetekbe ötvennél is több szentségi éneket vettek fel, míg másokba csupán 1–2 került be. Nyomtatványok közül Szentmihályi gyűjtötte össze a legtöbb éneket a témában, szám szerint 67-et, a kéziratos források közül pedig a *Császár Ferenc-énekeskönyv* jár elől a maga 88 énekével. A kötetek keletkezési helyei nagyjából lefedik a történelmi Magyarország területét, az én kezembe nagyobb részt mégis az Egri és Váci Egyházmegyéből származók kerültek. Egyes énekeskönyvek kottások, másokat csak szöveggel és nótajelzéssel (vagy anélkül) jegyezték le.

Mi lehet az oka, hogy ennyivel több/más a szentségi ének a 18. században? Ezt a kérdést csupán körüljáróm, jelenségeket, lehetséges okokat villantok fel, biztos, egyenes választ nem tudok rá adni. Vizsgáltam abból az irányból, hogy

⁴ Például *Officium de Sanctissimo Eucharistiae Sacramento*, Tyrnaviae, Acad., 1716; *Ua.*, Cassoviae, Acad., 1724; *Ua.*, Cassoviae, Acad., 1735.

⁵ Érdekes megfigyelni, hogy amíg az iskolákból táplálkozó, ún. hivatalos irodalomban a 18. században egy erőteljes visszalatinosítási folyamat követhető nyomon, addig ez egyáltalán nem jellemző az alulról jövő műfajokra így a népénekekre, sőt már a század elejétől kezdve érezhető az a törekvés az énekeskönyveken, hogy visszaszorítsák a latin jelentőségét. Ezt a jelenséget járja körül bővebben a prózai műfajokra koncentrálna a Knapp–Tüskés szerzőpáros. KNAPP Éva, TÜSKÉS Gábor, *A magyar nyelvűség programja a XVIII. századi egyházi irodalomban = Tanulmányok a felvilágosodás korának magyar irodalmából*, összeáll. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Debreceni Egyetem, Magyar és Összehasonlító Irodalomtudományi Intézet, 2004 (*Studia Litteraria*, XLII.), 7–39.

talán csak más besorolás alá estek az egyes énekeskönyvben az énekek. Például ami Szentmihályinál az Úrnapi énekek vagy Bozókynál *A mi édes Üdvözítőnknek Testamentumáról* című fejezetbe lett sorolva, azt régebben vagy a Jézusról, vagy a Jézus nevééről való énekek közt találjuk, de így nem találtam fogást rajta.

A gyarapodás okai lehetnek olyan vállalkozó szellemű kántorok, akik maguk is alkottak énekeket. Ezt mutathatja, hogy kéziratos énekeskönyvek annyi más-honnan nem ismert dalt őriztek meg. Erre azonban konkrét adatok hiányában nincs bizonyítékunk.

Mária Terézia számos reformot hajtott végre az egyházi élet, benne az egyházi éneklés területén is. Nevéhez köthető például a miseének műfajának újjáélesztése, mely így kisebb-nagyobb megszakítások után a 18. században ismét felvirágozott. Az uralkodónő 1755-ben kinyomatott és minden örökös tartomány kormányzóhivatalának kiküldetett egy „szentmise minden részeit magában foglaló válogatott miseéneket”, melyet a csendes misék alatt énekelhettek a hívek. Ezzel hozzájárult ahhoz, hogy a liturgia alatt nagyobb legyen a fegyelem, illetve a hívek is bekapcsolódhassanak a misébe.⁶ A miseének önmagában nem szentségi ének, viszont az úrfelmutatásra, áldozásra szánt versszakai azok. Így a *Jertek, keresztény lelkek...*⁷ *Örvendezz, ó keresztény...* kezdetű része, vagy az *Ím arcunkra borulunk...*⁸ *Ki fogja meg e csodát...* és *Hív lelkek örüljetek...* kezdetű része.

Watzatka Ágnes háromrészes tanulmányban foglalta össze mindazt, amit Mária Terézia egyháziének-reformjáról tudni érdemes.⁹ A harmadik rész foglalkozik a legnépszerűbb német nyelvű énekek magyarországi elterjedésével, köztük szentségi énekeket is találunk.¹⁰ Innen tudhatjuk, hogy a reform-énekkészletből magyarított énekünk például a Bozókynál szereplő *Jer, imádjuk vég nélkül...* kezdetű ének, mely Szentmihályinál és a *Császár Ferenc-énekeskönyv*ben *Ez nagy Szentség valóban...* kezdettel található meg, és ma is kedvelt és ismert énekünk.

⁶ WATZATKA Ágnes, *Mária Terézia, a jezsuiták és a első közismert miseének*, Magyar Egyházzene, 2005/2006, 459–481.

⁷ Előfordulásai például Szentmihályi, Bozóky, *Szent missebéli énekek*, *A Jézus Társaságából való*, *A teljes Szentháromság egy örök Isten dicsérete*, Paksi Mártón György-ék. stb.

⁸ Előfordulásai például Szentmihályi, *Énekek könyve*, *Különbféle ájtatos imádságok...*

⁹ WATZATKA Ágnes, *A Mária Teréziához kapcsolódó egyháziének-reform I*, Magyar Egyházzene, 2011/2012, 353–366; WATZATKA Ágnes, *A Mária Teréziához kapcsolódó egyháziének-reform II*, Uo., 2014/2015, 15–28; WATZATKA Ágnes, *A Mária Teréziához kapcsolódó egyháziének-reform III*, Uo., 2014/2015, 275–300.

¹⁰ WATZATKA, *A Mária Teréziához kapcsolódó egyháziének-reform III*, i. m., 283–290.

Jer, imádjuk vég nélkül	Ez nagy szentség valóban,
E Szentséget szívünkéből,	Ezt imádjuk legjobban,
Melyet Jézus rendelt vala szeretetéből.	Melyet Jézus nekünk hagyott Testamentomban.

Ugyanehhez a reformhoz kapcsolódó énekünk a *Szent vagy, Uram, szent vagy...*, melyet szintén használunk ma is. Tehát mindenképpen alakították a szentségiének-készletet felülről jövő reformok, ugyanakkor nem valószínű, ez az egyetlen magyarázata az énekek ilyen nagyarányú gyarapodásának.

A 18. századra megnövekedett a vallásos társulatok, köztük az Oltáriszentség Társulatok száma, amelyek számos kiadványt jelentettek meg. Ezekben a kiadványokban a regulákon, imádságokon túl találhatók énekek, melyeket ajánlanak a tagok számára. Ilyen kötet például *Az Oltári Szentséget szüntelen imádó ajtatos társaság a Székes Fehér-Vári püspökségben*.¹¹ Ebben valóban található két szentségi ének (illetve két litánia az Oltáriszentségről): a *Zengjed nyelvem...*, és az *Imádlak tégedet elrejtett Istenség...*, melyek azonban a korábbi hagyományokhoz és énekanyaghoz kapcsolódnak. Ugyanígy vizsgáltam imakönyveket is: a *Lelki fegyverházat*, a *Jó illatú rózsás kert* különböző kiadásait, a *Lelki liliom-koronát*. Ezek azonban szintén a korábbi század(ok) énekanyagából építkeznek, ilyen énekeket találunk bennük, mint a *Dicsérd, Sion Megváltodat...*, *Ó, kegyelmes szívű Jézus...*, *Mondj éneket zengő nyelvem...*, *Imádlak tégedet, láthatatlan istenség...*, stb. Kivételt ez alól az 1799-es *Jó illatú rózsás kertben* olvasható *Üdvöz légy, Krisztusnak drága szent Teste...* és a *Lelki liliom-koronában* megtalálható *Dicsérjük mindnyájan, szívből magasztaljuk...* kezdetű énekek jelentenek. Tehát nem a társulati élet fellendülése és az általuk kiadott könyvek, imakönyvek növelték az énekek számát.

Vizsgáljuk meg most, hol kapott teret, alkalmat a szentségiének-éneklés! Szentségi éneket lehetett énekelni az Oltáriszentség ünnepén, azaz Úrnapján, az énekeskönyvek egy részében az egyházi év rendjébe sorolva valóban az Úrnap énekek fejezetben találjuk őket, például Szentmihályinál. Néhány alkalommal előfordul, hogy adnak éneket a kötet szerkesztői nagycsütörtökre is, például ilyen *A Püspöki Egri Megye énekes könyvének első részében* a *Ma Úr Jézus kenyeret véve és megáldá...* kezdetű evangéliumi ének. Oltáriszentségi éneket szép számmal találhatunk körmenetre ajánlott énekek közt is, nemcsak Úrnapján, de bármely olyan körmenetben, mikor a szentséget viszik. Ez, tudjuk, hogy a 18. században igen gyakorivá vált, nemcsak az egyházi év ünnepei és szertartásai miatt (például terménymegáldás), hanem a társulati élet miatt is. Nem csak az Oltáriszentség Társu-

¹¹ *Az Oltári Szentséget szüntelen imádó ajtatos társaság*, 12r–12v, 13r–13v.

lat reguláiban olvashatjuk, hogy buzdít a gyakori találkozásra a szentségben Krisztussal, és havonta körmenetben kell részt venniük a társaság tagjainak. *A teljes Szentháromság egy örök Isten dicséretére* című kiadvány a kecskeméti piarista templomban felállított társaságnak készült kötet. Az Elöl-járó jedzésekből erről ezt olvashatjuk:

Más módot is mutatott az isteni bölcsesség, mely szerént véle egyesülhetünk, és magunk között; tudniillik az Óltáriszentségben való részesülést. Azért ezen társaságbelieknek ajánlatik az Óltáriszentség gyakorlása, mely által az Istennel, és magunk között egyesülünk...” és „Minden holnapban az Óltáriszentséggel processio tartatik, mely után a szokásba vett Offeratorium.¹²

A szentségimádás is kiváló lehetőséget nyújtott és nyújt mind a mai napig a szentségi énekek éneklésére. A 18. században elterjedt az úgynevezett 40 órás szentségimádás, mely kezdetben valóban egybefüggő 40 órát jelentett, majd XIV. Benedek pápa lehetővé tette, hogy éjszakára megszakítsák, így 3 napos szentségimádás lett belőle.¹³ A jezsuiták rendszeren farsang utolsó napjaihoz kötve szorgalmazták. Mindez a gyakorlatban is jól működött például Vácon, melyről iratok sokasága árulkodik. Ezekből egyes esetekben nemcsak a szentségimádás rendje és időbeosztása derül ki, hanem az is, milyen alkalomból tartották azt, és utalást találhatunk arra is, miket énekeltek. A címek közt ilyeneket találunk:¹⁴

A negyven órás három utolsó farsangi napokon tartandó ájtatosságnak a becsületes lakosok és céhekre nézve kiszabott rendje.

De tartottak ájtatosságot a Szentség előtt az anyaszentegyház szükségleteiért, vétkeink kiengeszteléséért, az uralkodó békéjéért, az ország boldogulásáért, vagy Mária Terézia egészségének visszatéréséért 1767-ben (mikor megbetegedett himlőben). Tehát ezekből látjuk, hogy tarthattak rendkívüli szentségimádást valamilyen szükség idején.

¹² *A teljes Szentháromság egy örök Isten dicséretére*, 4–5, 7.

¹³ szentségimádás = *Magyar Katolikus Lexikon*, főszerk. DIÓS István, Budapest, Szent István Társulat, XIII, 2008, 123; negyvenórás szentségimádás = *Uo.*, IX, 2004, 646.

¹⁴ Ordo publicae devotionis Quadraginta horarum pro necessitatibus publicis Sanctae cum primis Matris Ecclesiae ad mentem venerabilis consistorii episcopalis destinatae. (1770)

Ordo publicae devotionis Quadraginta horarum, tam ad placandum pro offensis nostris divinum numen, quam pro tranquilla regis, et regni felicitate, in ecclesia Conventus Ord. Praedicatorum cum Expositione Sanctissimi hic Vacii in Episcop. Civitate a V. Consistorio diebus 23. 24. et 25. hujus mens Apr. sequenti serie observandus praecipitur. (1763)

Ordo publicae devotionis Quadraginta horarum pro impetranda a Deo Maximo pristina valetudine Augustissimae Imperatricis et Reginae Apost. Mariae Theresiae. (1767)

Ugyanerről számos nyomtatvány is árulkodik:

*Háborúságnak idején minden vasárnapokon dél után Szent György napjátúl fogva Szent Mihály napjáig 6. órakor, Szent Mihály napjátúl fogva pedig Sz. György napjáig ötödfél órakor az Óltári Szentség előtt rendeltetett ájtatosság*¹⁵

*Az Óltári Szentség előtt Krisztus Urunk és az ő szent Anyjának tiszteletére; koronás fejedelmek boldog kormányzásáért, minden lelki és testi veszedelmeknek eltávolztatásáért, az eretnekeknek kiirtásáért, minden szombati napokon, Boldog Szűz Anyánk, úgymint: Gyertya Szentelő, Gyümölcs Óltó, Látogatása, Nagy Asszony, Kíss Asszony, és Fogantatása ünnepein, ezeknek előző estvéin, Szent György napjátúl fogva Szent Mihály napjáig estve tájban hat órakor, Szent Mihály napjátúl fogva pedig Szent György napjáig ötöd fél órakor Egerben a Szent Mihály Arkangyal templomában, ... Eszterházy Károly egri püspöknek engedelméből rendeltetett ájtatosság*¹⁶

*A föld indulás ellen az Óltári Szentségben lévő Isten Fiához ájtatos ének és könyörgés.*¹⁷

Látjuk, hogy alkalmat szinte bármilyen szokatlan, nem várt vagy félelmet keltő esemény szolgáltatott szentségimádás tartására a megszokott egyházközségi vagy társulati alkalmakon túl. Kérdés, hogy ezeken a szentségimádási alkalmakon énekeltek-e, és ha igen, mit.

Igen, énekeltek. A nyomtatványok ilyen utasításokat adnak:

Először az Óltári Szentség kitétezik, és elmondatik ének szóval a *Tantum ergo Sacramentum* etc. A nép magyarul éneklí: Azért ezt a nagy Szentséget leborulván imádjuk... Az egész ájtatosság bé fejeztetik, az Óltári Szentséggel való áldással mondván: *Genitori Genitoque* etc. A kántor a néppel magyarul éneklí: Az Atyának és Fiúnak dicséret és tisztesség..., Végtére mindezek után énekeltezik: Áldj meg minket Jézus, kik itt egybegyűltünk...¹⁸

Vácon, az Egyházmegyei Levéltárban olvasható az a levél, melyet egy kecskeméti ferences, Lőkös Ferenc küldött püspökének 1786-ban. Ebből csak részletek röviden magyarul: első nap délután 4 órakor kihelyezik a Szentséget, a nép magyarul éneklí a *Trisagiont* (azaz a *Szent az Isten, szent és erősséges...* kezdetű éneket); szerdán délután kihelyezik a Szentséget, közben a nép magyarul éneklí a *Misereret*; a kórusban orgonával énekeltezik magyarul a *Lauda Sion* (azaz a *Dicsérd, Sion Megváltótát...*).¹⁹

¹⁵ Eger, Püsp., [1778]. PETRIK VII, 190. OSzK 820.845

¹⁶ Eger, Püspöki nyomda, 1773. Petrik III, 526. BEK Ad 3659.

¹⁷ Győr, Streibig, 1763. PETRIK V, 157.

¹⁸ *Az Óltári Szentség előtt, i. m.*, 3, 22–23.

¹⁹ *Imo Singulo die Dominico et Festivo post 4tam Pomeridianam SSmum exponebatur; cantantur litaniae Lauretanae, cum antiphona Tota pulchra; dein praemissis orationibus: De SSmó, De*

Ehhez hasonlóan foglalja össze, amit az éneklésről tudni kell, egy kéziratos cetli is, melyet szintén Vácon őriznek. A se eleje-se vége, címzés és dátum nélküli lapocskán ezt olvashatjuk:

Minden órában [...] az isteni ájtatosság kezdődni fog ezzel az énekkel: *Áldunk tégedet, ó angyali eledel.* Azonban mindezen buzgó ének, mind pedig más egyéb zsoltárok úgy fognak folytatódni, és mondatni az ájtatos néptől, hogy akik az éneklésben a Fő T. plébánosoktól elől járóknak és kalauz[ol]ó vezéreknek fognak választatni csak egyedül azok kezdjék el az éneket. Mindezek után mondattatni fognak a hit reménség és szeretetnek indúlati, melyeknek elmélkedésére egy fertály engedődig. Végtére pedig vagy némely zsoltárok, melyek ezen fölséges titoknak, az oltári szentségnek imáadására alkalmasok (melyeket, hogyha tudva nem volnának mindeneknél egy tudós valaki előre énekeljen) vagy pedig az angyali olvasó mondattatit a magában foglaló titkokkal egyetemben, úgy hogy minden órabéli Isteni ájtatosság utoljára is fejeződjék be ezzel az énekkel: *Azért ezt* etc. és *Áldj meg minket Jesus* etc.²⁰

Itt ugyan nem tudjuk meg, mely zsoltárok alkalmasak a Szentség imáadására, de a *Különbféle ájtatos imádságok...*²¹ című váci kiadvány összefoglalja azokat: összesen nyolc zsoltárt vesz be a kötetbe a szerkesztő.²² Ezek a korábbi századokból ismert

Immaculata Conceptione; et pro cunctis statibus, cantabat populus hungarice Trisagion cum expressione actuum Fidei, Spei et Charitate; tandem incensato data est Benedictio: *Sit Nomen Dni. Adiutorium Nostrum* etc. [...]

4to In Quadragesima singulo die Mercurii 3ia Pomeridiana expositum est SSmum, cantabatur hungarice: *Miserere.* deinde praeposito velo ante SSmum sequebatur Contio, et post Contionem consueta Benedictio.

5to Intra octavam SSmi Corporis Christi haec erat consuetudo: Dominica infra octavam Principalis Processio ducebatur ex nostra Ecclesia, et constitutis hinc inde altaribus more comuniter recepto devotio finiebatur. Praeterea intra octavam singula die fuit bis expositum SSmum, et quidem mane septima hora expositum est, et ducta exigua processione exeundo nempe per unam portam, et per oppositam intrando, sequebat lecta missa cum exposito SSmo, et in choro cum organo cantabatur hungarice: *Lauda Sion*, et post sacrum data est Benedictio[...]

Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Devotio extraordinaria 1784–1856. A levél kelt Kecskeméten, 1786. január 21-én, feladója Lőkös Ferenc fráter.

²⁰ Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Devotio extraordinaria 1784–1856.

²¹ *Különbféle ájtatos imádságok, kivált képpen az Óltári Szentség negyven óráig tartó imáadásának idejére rendeltetett zsoltárok, énekek és könyörgések*, Vác, Gottlieb, 1796.

²² 6. (*Meg ne fedj, Uram, engemet felgerejedett haragodnak tüzeiben...*), 31. (*Boldogok, akiknek undok vétkeiknek sebit az Úr befédte...*), 37. (*Meg ne fedj, Uram, engemet felgerejedett haragodnak tüzeiben...*), 50. (*Végtelen irgalmú, ó, te nagy Isten, légy már kegyelmes...*) 90. (*Úr Isten figyelmezz segítségemre...*) 101. (*Uram, hallid meg szómat, nézd meg siralmimat...*) 129. (*Sok háborúságban, szívem nagy bánatban...*), 142. (*Hajtsd meg füledet, kérem felségedet...*) zsoltár.

zsoltárfordítások, de a többi énekeskönyvben, ha szerepelnek egyáltalán, nem a szentségi énekek közt találhatóak – érthetően.

Mindezekből láthatjuk, hogy a 18. században az uralkodó reformokat vezetett be az egyházi éneklésben, gyakoriak voltak a körmenetek és szentségimádások, melyek teret adtak az anyanyelvű éneklésnek, ezért keletkezhetett annyi új ének.

Székely Gábor

Devóció és disputa Telek József kecskeméti úrnapi prédikációiban

„Jelki élelmekre nézve [...] Nintsen mit enniek”.

Telek József (1716–1773) a barokk kori katolikus hitbuzgalmi irodalom jelentős alakja, ferences szerzetesként népszerű hitszónok volt. Az 1760-as években Kecskeméten elmondott és nyomtatásban is megjelent úrnapi szentbeszédeiben az Oltáriszentségről elmélkedik, a protestánsokkal vitatkozva. Prédikációi a katolikus templomon kívül, a kétfelekezeti város piacán hangzottak el, a református lakosság meggyőzésére is törekedve. Az ízes nyelvezetű szövegeket érvei alátámasztására gazdag bibliai és történeti példaanyaggal látta el. Ez utóbbi egyház- és helytörténeti szempontból is különösen értékes, mivel számos adalékot tartalmaz a kecskeméti felekezetek történetéről és korabeli viszonyokról. Egyúttal a 18. századi ferences történetírás módszereinek is jó példája, amely a történeti kutatások eredményeit a prédikáció műfaját felhasználva népszerűsítette.¹

Telek prédikációi életének utolsó másfél évtizedében nyomtatásban is megjelentek. Művei egy-egy jelentősebb egyházi ünnep alkalmából elmondott szentbeszédeinek írott változatát jelentik (*Tavaszi rózsá*, Kassa, 1757; *Hathatós erejű mágneseő*, Pest, 1759; *Bátorságos havasok*, Pest, 1761; *Négy világitó úrnapi lámpások*, Kalocsa,

¹ Életéről és munkásságáról Alexius HORÁNYI, *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum*, III, Posonii, impensis Antonii Loewii, Bibliopolae, 1777, 387–388; HORNYIK János, *Még egyszer: „Emlékezzünk régiekről”*, Kecskeméti Lapok, 5(1872), 44, [1–3]; OROSZ László, *Telek József = PÉTERNÉ FEHÉR Mária, SZABÓ Tamás, SZÉKELYNÉ KÖRÖSI Ilona, Kecskeméti Életrajzi Lexikon*, Kecskemét, Kecskeméti Lapok Kft. – Kecskemét Monográfia Szerkesztősége, 1992 (Kecskeméti Füzetek, 4), 240–241. (A születési évszám sajtóhiba miatt 1776-ként szerepel.) Újabb összefoglaló: *Helytörténeti részletek a kecskeméti ferences rendház háztörténetéből (1644–1950)*, ford., vál., jegyz. SZABÓ Attila, Kecskemét, 1992 (Levél-tári Füzetek, VI), 2., bőv.kiad., Kecskemét, Kecskeméti Lapok Kft., 2004 (Porta Könyvek), 4; UÓ, *A ferencesek titkos kecskeméti krónikája*, Kecskemét, Farkas Galéria Bt., é. n. [2010] (Porta Könyvek), 28; NAGY Imre, *Telek József = Magyar Művelődéstörténeti Lexikon* (a továbbiakban *MAMŰL*) I–XIV, főszerk. KŐSZEGHY Péter, Budapest, Balassi Kiadó, 2003–2014, XI, 2011, 405, további irodalommal; PÉTERFFY Alexandra, *Történeti adatok a pasztoráció szolgálatában: Telek József szegedi rendház-történetének reflexiói prédikációiban = Közkeincs: Tanulmányok a régi magyarországi prédikációk kompilációjáról*, szerk. MACZÁK Ibolya, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2014 (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok, 8), 169–182, interneten olvasható változat:

https://btk.ppk.hu/uploads/articles/503851/file/Kozkincs_beliv.pdf (letöltés dátuma: 2014. december 21.).

Monográfiája: TAMÁS Péter, *Telek József élete és műve*, Budapest, Magyar Barát, 1948.

év nélkül, valószínűleg 1767; *Úrnapi két zölde ágak*, Kalocsa, szintén év nélkül, valószínűleg 1767; *Daniel törvény-széke*, Pest, 1769; *Tizenkét tsillagú korona/Coronae Marianae, I*, Buda, 1769, *II*, Vác, 1772),² ezenkívül megjelent a papi méltóságról írt újmisési beszéde és Koháry Éva grófnő temetési prédikációja.

Emellett történeti műveket is írt. 1750–1754 között Gyöngyösön összeállított egy adattár jellegű rendtörténeti munkát, 1757-ben a rendi oktatáshoz készített egy befejezetlenül maradt rendtartományi krónikát.³ Nevéhez fűződik 1759-től a kecskeméti és 1760-tól a szegedi rendház historia domusának írása.⁴ Ezek saját korában kéziratban maradtak, a kecskeméti háztörténet – többnyire várostörténeti szempontból fontos – részletei megjelentek magyar fordításban.⁵ Telek rendtörténeti művei beágyazódtak az 1760-as években föllendülő ferences történetírás folyamatába, a rendi megbízásokon túl a történelem iránti személyes érdeklődése is ösztönözte a hasonló munkák megírására, aminek eredményei a prédikációiban is tükröződnek.⁶

Telek József kecskeméti prédikációi beleillenek a kor hitvitázó úrnapi beszédeinek sorába.⁷ Tamás Péter Telek-monográfiájában hangsúlyozta:

A XVIII. században [...] az Oltáriszentségről szóló úrnapi beszédek egészen [...] ellenreformációs színezetűek, s mint ilyenek Luther és Kálvin ta-

² MACZÁK Ibolya, *Dicsérendő szent Szűz*, Palimpszeszt 2008/1, 27.

http://www.prae.hu/prae/palimpszeszt.php?menu_id=93&jid=21&jaid=83 (letöltés dátuma: 2014. december 11.); HORÁNYI, *i. m.*, 388. Ezek nem mind hangoztak el előszóban. Az 1759–1768 között a szegedi búcsún elmondott beszédekről PÉTERFFY, *i. m.*

³ MOLNÁR Antal, *A török kori Kecskemét ferences krónikása: Blahó Vince (1725–1785)*, Cumania: A Bács-Kiskun megyei múzeumok közleményei, 18(2002), 171–205, 177; PÉTERFFY, *i. m.* (1. j.), 170. Tamás Péter nem említi a művet, történetírói tevékenységével is csak érintőlegesen foglalkozik.

⁴ PÉTERNÉ FEHÉR Mária, *A ferences rend Kecskeméten, 1644–1950: A ferences rend alapításának 800. évfordulója és 306 évig tartó kecskeméti működésük emlékére 2009. december 5-én rendezett kiállítás katalógusa*, Kecskemét, Kalocsa–Kecskeméti Főegyházmegye Szt. Miklós Templom Igazgatósága, 2009, 37; PÉTERFFY, *i. m.*

⁵ SZABÓ, *Hejlytörténeti részletek*, *i. m.* (1. j.). A teljes fordítás kézírata: Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára, XXXII. 4/d 72.

⁶ MOLNÁR, *i. m.* (3. j.), 177, 189, a 18. századi ferences történetírásról 172–177. Újabb közlésben Uő, *Kecskemét, az alföldi katolicizmus központja* = M. A., *Tanulmányok az alföldi katolicizmus történetéhez*, Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 2004 (METEM Könyvek, 45), 103–153, 130–136; Uő, *A magyar ferencesek hódoltság-képe a XVIII. században a rendi történetírás és a prédikációk alapján* = *Religio, retorika, nemzettudat régi irodalmunkban*, szerk. BITSKEY István, OLÁH Szabolcs, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004 (Csokonai Könyvtár, 31), 551–562.

⁷ HELTAI János, *A nyomtatott vallási vitairatok Magyarországon a 17. század első felében (1601–1655)* = „Tenger az igaz hitről való egyenetlenségek vitatásának eláradott özöne...”: *Tanulmányok XVI–XIX. századi hitvitáinkról*, szerk. HELTAI János, TASI Réka, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 2005, 115–174; TASI Réka, „Könyvü volna meg-torkolni”: *Polemikus hang a 17–18. század fordulóján megjelent katolikus prédikációgyűjteményekben* = *Uo.*, 199–215, ő javasolja a polemikus prédikáció fogalmának bevezetését.

nait cáfolják, és az ősi hit egységéért harcolnak. A mérleg vitán felül a katolikusok javára billen.⁸

Az újabb kutatás, főként Maczák Ibolya eredményei Pázmány Péter *Prédikációinak* és *Kalauzának* hatását hangsúlyozzák a 18. század első felében megjelent egyes úrnapi beszédekben.⁹ Pavercsik Ilona ezeket a prédikációkat elemezte a protestáns befogadók szempontjából.¹⁰

Ezeknek a protestánsokkal szembeni egyre erőteljesebb katolikus nyomás és háttérbe szorítás adja az egyháztörténeti háttérét. Az 1731-es Carolina Resolutio szerint a katolikus egyház ünnepeit a protestánsoknak is büntetés terhe mellett külsőleg és nyilvánosan meg kellett ünnepelniük, a céhtagoknak pedig régi hagyományaikhoz híven zászlók alatt kellett felvonulniuk a körmeneteken, különösen az úrnapi processiókon (8. pont).¹¹ Mindezt Mária Terézia 1747-ben, majd 1752-ben is megerősítette.

⁸ TAMÁS, *i. m.* (1. j.), 32.

⁹ OCSKAY György, *Pázmány hatása Kelemen Didák prédikációiban*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1982, 436–448; HARGITAI Andrea, *Kelemen Didák prédikációinak Pázmány-kompilációi*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2001, 638–656; MACZÁK Ibolya, *A kanonikus plágium: Szövegalkotás barokk prédikációinkban*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2003, 261–276. Interneten olvasható változat: <http://epa.oszk.hu/00000/00001/00012/maczak.htm>, (letöltés dátuma: 2014. december 21.); Uő, *Úrnapi tanítások: Kelemen Didák prédikációi az Oltáriszentségről = Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica*, 2008/1 (*Tanulmányok Kelemen Didák tiszteletére: A 2008. április 17–18-án megrendezett konferencia előadásai*), 19–30. Interneten olvasható változat: http://www.uni-miskolc.hu/~philos/2008_tom_XIII_1/19.pdf (letöltés dátuma: 2014. december 21.); Uő, „*Enyim csak foldozás...: Szerzőségi és szövegalkotási kérdések Pázmány Péter, Kelemen Didák és Bernárd Pál tevékenységének háromszögében*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2010, 163–169. Interneten olvasható változat: <http://iti.mta.hu/megjelent/2010-2/maczak.pdf> (letöltés dátuma: 2014. december 21.); Uő, *Elorzott szavak: Szövegalkotás 17–18. századi prédikációkban*, h. n. [Szigetmonostor], W. Z. Könyvek, (A Források Tükrében) 2010; Uő, „*Helyettem is légy fényes tűz majd korod ormán*”: *Kompiláció mint ferences-jeszuíta „batárvonal” = Közkinccs: Tanulmányok a régi magyarországi prédikációk kompilációjáról*, szerk. MACZÁK Ibolya, Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok, 8), 2014, 157–167. Interneten olvasható változat: https://btk.ppke.hu/uploads/articles/503851/file/Kozkinccs_beliv.pdf (letöltés dátuma: 2014. december 21.)

¹⁰ PAVERCSIK Ilona, „*Az igazság soha sem adatik elé a gorombasággal*”: *Úrnapi prédikációk polemikus vonatkozásai = Bibliotheca et Universitas: Tanulmányok a batványes Heltai János tiszteletére*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, TASI Réka, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, 2011, 81–116. Interneten olvasható változat: <http://magyarszak.uni-miskolc.hu/kiadvanyok/heltai60/heltai60.pdf> (letöltés dátuma: 2014. december 11.)

¹¹ SZILINSZKY Mihály, *A magyarbani protestáns egyház története*, Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., 1907, 392, 402–403; ZOVÁNYI Jenő, *Carolina Resolutio = Z. J., Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon* (MPEL), szerk. LADÁNYI Sándor, Budapest, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977³, 109–110; DIENES Dénes, *Carolina Resolutio =*

A 18. századi magyar papság a Szentháromság kultuszán kívül elsősorban az Oltáriszentségét igyekezett elmélyíteni.¹² Az úrnapi kultusz protestánsokra való rendeleti kiterjesztését a katolikus egyház hívei számának növelésére igyekezett kihasználni. Ezért az úrnapi prédikációk központi részét alkották az ünnepnek, és a vallási buzgalom növelésére alkalmasnak tartott beszédeket nyomtatásban is megjelentették. Ezek hangvétele az elhangzás körülményeitől függően mérsékeltbb vagy keményebb, de általában megtérésre szólították föl a protestáns hallgatót. A református vagy evangélikus többségben lévő városokban természetesen provokációnak számított már önmagában a katolicizmus szimbolikus megjelenítőjévé vált körmenet és a hozzá kapcsolódó szentbeszéd nyilvános megtartása is, ugyanakkor a látványos külsőségekkel, felvonulással járó ünnepség hatással lehetett a protestáns szemlélőkre is, ami ha nem is tömegesen, de néhány esetben áttérést is eredményezhetett.

Érdeemes megvizsgálni ezek után, milyen környezetben hangzottak el Telek József úrnapi beszédei. A 18. századi Kecskemét mezővárosként földesúri joghatóság alatt állt, de a jobbágyfalvaknál kedvezőbb helyzetben volt. Egyházi viszonyait tekintve sajátos helyzetben volt, mivel a reformáció megjelenése, az 1540-es évek óta kétfelekezettű volt a város lakossága, a kezdetben kicsiny lutheránus közösség 1567 után reformátussá vált és létszámában is megerősödött. Ugyanakkor a katolikusok is jelentős számban megmaradtak, lelki gondozásukat 1644-től a Szalvatoriánus Rendtartományhoz tartozó ferencesek látták el, akik 1772-ig vezették a plébániát.¹³ Maga Telek 1737–1739-ben Kecskeméten bölcseleti tanulmá-

MAMŰL II, 2004, 12–13.; ZOVÁNYI Jenő, *A magyarországi protestantizmus története 1895-ig, I–II*, Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor Kiadó, 2004 (Historia Incognita, 9), II, 18–20; NAGYBÁKAY Péter (a Magyar Katolikus Lexikon nyomán), *Cébzászló* = MAMŰL II, 2004, 26–27; PAVERCSEK, i. m. (10. j.), 82–83.

¹² Az ünnephez kötődő szokásokról áttekintést ad MANGA János, *Úrnapija* = *Magyar Néprajzi Lexikon*, 5, főszerk. ORTUTAY Gyula, Budapest, Akadémiai, 1982, 424; újabban SÁRI Zsolt, *Egy ünnep mindennapjai: A magyarországi úrnapi kultusz néprajza*, Debrecen, Ethnica, 2000; BARNA Gábor, *Körmenet* = MAMŰL VI, 2006, 216–219.

¹³ SZABÓ, *A ferencesek*, i. m. (1. j.), 22, 28–29. A város történetéről ma is alapvető monográfia HORNYIK János, *Kecskemét város története oklevéltárral, I–IV*, Kecskemét, 1860–1866, A hódoltsági időszakról újabban KOCSIS Gyula, *Kecskemét története a török hódoltság idején = Kecskemét története 1849-ig*, szerk. BÁRTH János, Kecskemét, 2002 (Kecskemét monográfiája, 1), 173–227, a 18. századról IVÁNYOSI–SZABÓ Tibor, *Kecskemét város története (1686–1849) = Uo.*, 229–729. A helyi reformátusok történetéről POLGÁR Mihály, *A kecskeméti reform. eklezsia rövid története, melyben előadatik az itt szolgált lelképásztörök és iskolai főbb oktatók névsora, némely idejökben történt nevezetesebb dolgok jegyzékével kísérvé*, Kecskeméti Protestáns Közlöny, 1858/1, 44–60. és HORNYIK János, *A reformáció Kecskeméten* = H. J. *Hornyik-album*, szerk. KOVÁCS Pál, Kecskemét, Kecskeméti Katona József Kör, 1894, 40–43, a katolikusok hódoltsági helyzetéről MOLNÁR, *Tanulmányok az alföldi, i. m.* (6. j.) A ferencesekről lásd még FENYVESI László, *Kecskemét katolikus egyházának, a ferenceseknek a szerepe a hitélet, az anyanyelvi kultúra, a szellemiség formálásában a török időkben*, Cumania: A Bács-Kiskun Megyei Múze-

nyokat végzett, majd 1762–1765-ben a kecskeméti rendház gárdiánja volt, kétszer viselte itt a tartományi definator tisztségét is, így a várost jól ismerte. 1715-től a piaristák is bekapcsolódtak a katolikus hitélet szervezésébe, de ők elsősorban az oktatással foglalkoztak. A városvezetésben is érvényesült a felekezeti megoszlás, a főbíró évente, a tanácsot pedig felerészben más felekezetből választották, azután is, hogy a 18. század végére a katolikusok kerültek többségbe.¹⁴ Ezért a tanács mindig a felekezetek közötti ellentétek elsimítására törekedett. A 18. században leginkább a katolikus és református céhtagok között éppen az úrnapi körmenet és a misék miatt kialakult konfliktus terhelte meg a felekezetek viszonyát. Ebben plébániai adminisztrátorként személyesen Telek József is érintett volt.¹⁵ Egy 1765 körüli keltezetlen levelében a református Varga János sértése miatt kért a tanács-tól elégtételt, mondván, hogy ha egy szappanos kedvéért felfüggesztették az úrnapi processiót mulasztók elleni végrehajtást, akkor neki talán ennél nagyobb tekintélye van.¹⁶

Telek nemcsak egy beszédét adta ki, hanem egymás utáni évekből több prédikációját is, a két könyvbe rendezett összesen hat beszéd egymásra épülve egy sorozatot alkot. Pavercsik Ilona szerint ezzel a 18. századi úrnapi beszédek legnagyobb ívű barokk szerkezetét alkotta meg.¹⁷ Tamás Péter szerint:

Telek Oltáriszentségről mondott beszédeiből néha mintha Gusztini ismerős hangja csengene fülünkbe. Ismerte-e Telek Gusztinit? Lehetséges, de nem bizonyítható. Viszont nagyobb annak a valószínűsége, hogy azonos kompendiumot használtak forrásul.¹⁸

Valójában azonban bizonyítható ez a hatás, hiszen a ferences az egyik prédikációban említette is az *Üdvösség mannája* című nevezetes új könyvet.¹⁹ Gusztini (Gusztini

umok Évkönyve, Kecskemét, 11(1989), 155–205, újabban HELTAI Nándor, *Mit üzen az öreg kőtemplom?: A Szent Miklós-templom bemutatása, építéstörténete, városhistóriai háttérrel*, Kecskemét, Kecskeméti Lapok Kft.–Porta Közhasznú Egyesület, 2002 (Porta Könyvek), 33–61; PÉTERNÉ FEHÉR, *i. m.* (4. j.)

¹⁴ KISFALUDI Katalin, *Kecskemét önkormányzata: Közigazgatás és bíraskodás, 1686–1848*, Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 1992 (Levéltári füzetek, 8). SZABÓ, *A ferencesek, i. m.* (1. j.), 41–47.

¹⁵ SZABÓ Zoltán, *Különböző vallású céhtagok közötti viták Kecskeméten a 18. században*, Cumania: A Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Évkönyve, Kecskemét, 8(1984), 147–155. A céhek vallási szerepéről lásd még GERENDÁS Ernő, *A céhek és a vallásos élet*, Regnum, 1942–1943/5, 371–398; BÁNKUTI Imre, *A magyar céhek vallási szerepe a XVIII. században*, Folia Archeologica, 1962/14, 181–187.

¹⁶ Kecskeméti Református Egyházközség Levéltára, Egyházközigazgatási iratok, I/144.

¹⁷ PAVERCSIK, *i. m.* (10. j.), 106.

¹⁸ TAMÁS, *i. m.* (1. j.), 30.

¹⁹ TELEK József, *Négy világitó Úr napi lámpások az az, az Oltári Nagy Szentség-felől támasztott vetekedéseknek setétes homályát világitó négy predikátoriok mellyeket Úr napján Kecskeméti mező városának tágas piaczán, külön-külön-féle renden s'-religión lévő halgatókhoz, egy-más-után következendő négy esztendőekben, élő nyel-*

nyi) János egri kanonok, későbbi nyitrai püspök az *Üdvösség mannája, azaz az Úr Jézus tulajdon Szent Testének és Vérének Sacramentuma* című tekintélyes terjedelmű, később szlovákra is lefordított műve a Kelemen Didákot támadó református vitairatokra született viszontválaszként.²⁰ Gusztini munkája jelentős teológiai mű, amely segítette a papképzést és úrnapi prédikációk készítését is. Már az előljáró beszéd említi a reformáció ügyében a felperest, az újítókat, állításaik bizonyítására szólítva fel őket, majd legtöbbször külön fejezetben adva a vélhető református választ, jezsuita mintára a XXV. rész végén még hitvita-dialógust is közöl a témáról.

Telek úrnapi beszédeinek helyszíne az általa tágasnak nevezett kecskeméti piac, hasonlóan más korabeli beszédekhez. A piac a város közepén, a mai főtér helyén terült el, a gazdasági jelentősége mellett a városháza közelsége miatt igazgatási központ is volt. A Szent Miklós-plébániatemplom és a mellé felépített ferences kolostor révén szakrális jelleggel is bírt, a közelben álló református templommal együtt, ami a szimbolikus térben is kifejezte a felekezetek egymás mellett élését, a városon belüli egyenjogúságát, egyúttal versengését is.²¹ A helyszín tehát egyszerre állt közel a katolikusokhoz, ugyanakkor a reformátusok számára önmagában is kihívást jelentett itt a beszédek elmondása.

A *Négy világitó úrnapi lámpások* az 1763–1766 közötti úrnapi prédikációkat tartalmazza.²² A művet – valószínűleg támogatójaként – a kor jeles egyházi mecénásának, gr. Batthyány József kalocsai, később esztergomi érseknek ajánlotta, névnapi köszöntéssel, kiemelve az általa újonnan felállított szemináriumot és iskolákat.²³ A beszédek címzettje elsősorban az Oltáriszentség tiszteletére egybegyűlt ájtatos hívek, de hangsúlyozza, hogy a reformátusokhoz is kíván szólni, mivel kitűzött célja az Oltáriszentségről vallott katolikus tanítás védelme és a kálvini úrvacsoratan cáfolata mellett a reformátusok visszatérítése a katolikus egyházba. Ennek megfelelően több műfajt és magatartásformát ötvöz a beszédekben. Alap-

vével mondott... Kalocsán, Nyomtatottatott Érseki Bötükkel Wagner János József által. é. n. [1767], II. rész, 63.

²⁰ Eger, 1759, új szedéssel: 1769. BOGÁR Judit, *Gusztinyi János* = *MAMŰL III*, 2005, 369; PAVERCSIK, *i. m.* (10. j.), 100–101.

²¹ SÁROSI Edit, *A kecskeméti piactér és vásártér történeti helyrajza*, Történelmi Szemle, 53(2011), 4, 615–632, 619–623. A Szent Miklós-templomról HELTAI Nándor, *Mit űzen, i. m.* (13. j.)

²² A beszédek időpontjai: 1763. június 2; 1764. június 21; 1765. június 2; 1766. május 29; *Oklevéltani naptár*, szerk. SZENTPÉTERY Imre, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1912 (faksimile kiadás, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974), 83, 19. táblázat; 121, 32. táblázat; 91, 17. táblázat; 75, 9. táblázat.

²³ 1760–1776 között állt a kalocsai főegyházmegye élén. TAMÁS Zsuzsanna, *Batthyány József, gr.* = *MAMŰL I*, 2003, 313–314. A dedikációt említi Horányi Elek is. A magyar irodalomtörténet-írás egyik úttörője 1762–1765-ben Kecskeméten tanított piaristaként, így az akkori beszédeket személyesen is hallhatta. OROSZ László, *Kecskemét irodalmi öröksége*, Kecskemét, Kecskeméti Lapok Kft. – Kecskemét Monográfia Szerkesztősége, 1990 (Kecskeméti Füzetek, 2), 22.; OROSZ László, FÜZI László, *Kecskemét irodalomtörténete*, Kecskemét, Kecskeméti Lapok Kft., 2003 (Porta Könyvek), 22.

vetően prédikációkról van szó, melyek feladata a tanítás, saját híveinek hitbéli megerősítése. Ennek érdekében megtalálható bennük a devóció, az áhítat felkeltése, a bevezető és záró imádságokban és az Oltáriszentségről való elmélkedésekben. Gyakran használ exemplumokat, az elméleti fejtegetések megértését segítő bibliai és történeti példákat, ahol az egyháztörténet művelője is megszólal. A beszédekben azonban a reformátusokkal folytatott fiktív disputa a meghatározó, mely a hitvitázó irodalom jellemzőinek megfelelően érvek felsorakoztatását és a lehetséges ellenérvek cáfolatát adja. Ezzel szoros kapcsolatban a perbeszéd jegyeit is hordozzák a jogi érvek, az egyházi és világi törvényekre való hivatkozás, a tanúvallomásokra jellemző kérdésfelvetések. Így összességében polemikus prédikációként lehet meghatározni ezeket a beszédeknek a műfaját.

A mű egy jogi keretre épül föl. Az Oltáriszentség ügyében folytatott jelképes perben Kálvin János a felperes, a katolikus anyaszentegyház az alperes, akinek a szónonk az ügyvédje, a hallgatóság, a reformátusokat is beleértve, a bíróság, majd egyedül Istenre, illetve Jézusra mint egyedül igaz bíróra bízva az ítéletet. A hallgatóság döntőbíróvá tétele szokatlan, más úrnapi prédikációkban nem fordul elő.²⁴ A bizonyítás négy részben történik, melyek további alfejezetekre oszlanak: I. *Ítéletre tétetett per* (4 rész), II. *Meg-újított per* (3 rész), III. *Ítélet béli végzés* (3 rész), IV. *Per-el-űzés* (3 rész). Pavercsik Ilona szerint a joggyakorlatban gyökerező konstrukcióra Gusztini művének fent említett fejezete volt hatással. Telek érvrendszer több forrásból merít. Erőtéljes a már említett jogi jelleg: a katolikus egyház Jézustól törvényesen kapott örökségét folyamatosan birtokolja, a reformáció törvénytelen ellentmondással változtatta meg a tanítást, nem a megfelelő fórumon indított keresetet, igaza mellett pedig nem tud hiteles tanúkat állítani. Helyet kap a bibliai hermeneutika, hangsúlyozza, hogy Jézus szavait nem lehet önkényesen értelmezni. Emellett megjelennek a történeti érvek, amelyekkel azt bizonyítja, hogy a katolikus egyház régóta fennáll, míg a helvét hitvallás újkeletű, „még annál tsak a’ Homoki Kápolnánk-is régiebb.” Ezt még Mátyás király bölcs beszédeivel is alátámasztja, aki szerint amik csak egy vagy két század alatt történtek, nem mondhatók régiségnek.²⁵ Ezzel összefüggésben földrajzi és mennyiségi érveket is használ.

²⁴ TASI, „Könyvű volna...”, *i. m.* (7. j.), 211–212.

²⁵ TELEK, *Négy világitó Úr napi lámpások*, *i. m.* (19. j.), III. rész, 91. A kálvinizmus régiségéről HELTAL János, *Kis Imre és Pósbázi János hitvitája a kálvinista vallás régiségéről*, I, Magyar Könyvszemle 123(2007), 3, 168–184., Telek Mátyás-képéről MACZÁK Ibolya, *István a koronát, Mátyás a palástot: Hunyadi Mátyás mint szent király Telek József prédikációiban*, Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio philosophica, 2009/1, 235–241. Interneten olvasható változat: http://epa.oszk.hu/02100/02137/00017/pdf/EPA02137_ISSN_1219-543X_tomus_14_fas_2_2009.pdf (letöltés dátuma: 2014. december 21.) és PÉTERFFY, *i. m.* (1. j.), 173, 178, 182.

Globális kitekintést adva érzékelteti, hogy a katolikus hit elterjedt az egész világon, míg a helvét hitvallás csak Európa kis részén és néhány gyarmaton tudott gyökeret verni.

Szűkítve a kört, egyúttal a történeti szemlélet jegyében a nemzeti múltra is gyakran hivatkozik: dicső magyar eleink és szent királyaink a katolikus tanítást fogadták el és meg is maradtak benne. Már műve elején a hazafiúi érzelmeket megpendítve kifejezi fájdalját az egykori vallási egység megbomlása miatt:

Egy ugyan még édes Magyar Nemzetünk-között az hajdani nyelv, öltözet, Ország Czimere, folyó-pénsz formája; de koránt sem egy az hajdani Magyar eleinktől, s-Országoló Szent Királyainktól be-hozatott igaz Hitnek értelme. Fenn-állanak még Magyar Hazánknak három jeles hegyei, t. i. a' *Tatna, Fatra, Matra*; de nem állanak fenn Országunkban, a' sérelem-nélkül való ártatlan szeretetek olaj-ágai.²⁶

A magyar egyháztörténet áttekintésében többször is visszaüt Szent István egyház- és államalapító munkájára, melynek eredményeként Könyves Kálmán idejére annyira megerősödött a katolikus egyház, hogy a magyarok nemcsak kincseiket, hanem vérüket is adták érte. A fordulatot a török háborúban látja, mivel a pogányok által megölt vagy elhurcolt tanítók és papok helyébe jött idegen térítők eltévelyítették a népet. Ennek köszönhető a sok templomrom, amelyek Kecskemét környékén is fennmaradtak.²⁷ A reformáció elterjedése kapcsán megjelenik nála a zsidó-magyar sorspárhuzam, de természetesen a protestánsokkal szemben ő a régi igaz hittől való eltávolodásban látja Isten büntetésének kiváltó okát. A történeti és a jogi szemléletet összekapcsolva ismerteti a protestantizmust tiltó magyarországi törvényeket (1525, 1548, 1550), melyek a katolikus egyház igazságát mondják ki, míg a II. Helvét Hitvallást elfogadó 1567-es debreceni zsinatot nem tartja törvényesnek. A bécsi béke 1608-as országgyűlési megerősítése és a szabad vallásgyakorlatot biztosító törvények (1622, 1625, 1630, 1647) kapcsán kijelenti, hogy a tolerancia még nem jelent törvényes elfogadást. Végül felrajzolja saját korának vallási térképét:

most, a' menyire emlékezem, három új-vallás áll-fenn Magyar Nemzetünk-között; úgy-mint az Unitáriusok új-vallása 's-Reformája Erdélyben: a' Lutheránusoke' felső részein Magyar Országának, és' Kálvinistáke' az alsó, és köz-vármegyékben,

és egyik sem jobb a másiknál.²⁸

²⁶ TELEK, *Négy világitó Úr napi lámpások, i. m.* (19. j.), I. rész, 1.

²⁷ *Uo.*, II. rész, 65.

²⁸ *Uo.*, III. rész, 97.

Érzékletesen mutatja be a katolikus ünnepet. A hívek fő- és térdhajtással imádják az Oltáriszentségbe rejtőzött Krisztust és körmenetben hordozzák, mint a zsidók a frigyszekrényt. Megemlíti, hogy erre fegyveresen vonulnak ki:

mellyért-is e' mai jeles butsú járásunkban, közönségesen ki-vont: 's-mezi-telen fegyverek vilámlásával szoktunk tiszteletet tenni az Oltári Nagy Szent-ségnek.²⁹

Valószínűleg kecskeméti tapasztalatai alapján is írja, hogy a nyilvános téren zajló felvonulás konfliktust okoz a kálvinistákkal, és kénytelenek gúnyolódásukat hallgatni:

Az az: járátok együgyű Katolikusok a' haszontalan bútsút, járátok: imádg-yátok tudatlanok a' pusztá kenyeret: hordozzátok világtalanok ereklýében a' bálványtokat 's a' t.³⁰

A körmenetek korábban is feszültséghez vezettek, 1630-ban például a reformátusok Pázmány hódoltságí vizitátorával, Keresztessy Mátéval be akarták tiltatni a processiókat, mert azok megkerülték a – katolikus templommal akkor még egy telken fekvő – református templomot is.³¹

Telek reformátusokhoz való viszonya alapvetően kettős, szétválasztja a reformátorokról és a prédikátorokról, illetve az egyszerű népről alkotott véleményét. Egyfelől az előbbiekkal hitvitázik, célja Kálvin tanításának bírálata, tévedéseinek bizonyítása, másrészt az utóbbiakhoz missziós, lelkipásztori lelkülettel fordul: sajnálja Kálvin követőit mint tékozló fiúkat, meggyőzni és visszatéríteni akarja őket az igaz hitre. Ez a kettősség a megszólításokban is tükröződik, érezhető a testvéri szeretet és a kritika kimutatása is („kedves Atyánk-fiai”, „szomszéd Barátink”, „Kálvinust követő atyánk-fiai”). Közös alapként a magyarsághoz tartozás, a közös nemzeti és katolikus múlt, illetve az egyetemes, felekezeten átnyúló értelemben vett kereszténység jelenik meg, amikor így szólítja meg hallgatóit: „Most édes Magyaraim; akár Katolika Hiten, akár Helvetziai Confession lévők”.³² Bár kijelenti, hogy a katolikusok fegyverrel is megvédhetik lelki örökségüket, elutasítja a halálos ítéletet és az erőszakos fellépést a reformátusokkal szemben. Némely meglepő, provokatív hasonlata azonban nyilvánvalóan ellenérzést szült református hallgatóiban és olvasóiban. Kálvint a drága ruhákat megrágó molyhoz hasonlítja, mert ő is megcsonkította a katolikus anyaszentegyház drága örökségét, a

²⁹ *Uo.*, I. rész, 9. Az ünnepi processiókat említi BLAHÓ Vince (*Bácsúbeszède Kecskeméten 1772-ben*, a szöveget gondozta és jegyzetekkel ellátta BÁNKUTI Imre, Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, 1991, 33) is.

³⁰ TELEK, *Négy világító Úr napi lámpások*, i. m. (19. j.), III. rész, 102–103.

³¹ MOLNÁR, *Kecskemét, az alföldi katolicizmus*, i. m. (6. j.), 109.

³² TELEK, *Négy világító Úr napi lámpások*, i. m. (19. j.), IV. rész, 131.

református templomokat pedig egyenesen a haza egykor szép arcát elcsúfító himlőhelyeknek nevezi.

Jellemzi ugyanakkor a református elvek és gyakorlat ismerete, tudja, mivel vitatkozik. Említi a professzorok galléros viseletét, a Bibliából, valamint kis és nagy kátéból tanító prédikátorokat, a konzisztórium szervezetet.³³ Leírja a református templomokat, amelyekről leverték a keresztet, „és azok-helyett hegyes karókat, kakasokat ’s-szél-kereplőket helyeztettek”.³⁴ A közvetlenül a hallgatók szeme előtt, a piactéren álló kecskeméti református templomra is utalt a „Sz. Kereszt jele-nélkül, Nap-keletre, nem féjjel, mint régen, hanem háttal építetett egyházak” említésével, mely szintén így épült, a szomszédos katolikus templomtól való megkülönböztetésként.³⁵ Bemutatja magát a református úrvacsorát is, visszatérően emlegetve a kemencében sült, kockára metélt kenyér használatát, az úrasztalára terített szőnyeget és azt a régi szokást, hogy az úrvacsora vétele előtt a reformátusok is tartottak böjtöt.³⁶ Mindezt azonban teljesen hiábavalónak tartja, mert nincs jelen köztük Jézus valóságos teste és vére. Ahogy Jézus az éhező sokaságot (Mk 8, 2), úgy sajnálja ő is a megtévesztett tömeget:

szánom [...] az őket követő sereget, az Ur JÉZUS Kristus Sz. Vérével megváltott keresztény Atyánk-fiait, ’s-számtalan Magyar jó-barátainkat, a’ kik nem harmad-napig, hanem már száz-esztendőknél-tovább lelki éhségben, és szomjúságban vannak, nec habent quid manducet, és nints mit enniek. Meg-terítik a’ szőnyeges asztalt, az Ur Vatsorájának emlékezetére a’ Templomban, hozzá készülnek az Ur asztalához, de lelki élelmekre nézve nec habent quid manducet. Nintsen mit enniek: nintsen ott se Oltár se áldozat, se igaz Oltár ’s-áldozat szolgálói, sem az Ur JÉZUS Szent Teste, ’s-Vére:

³³ *Uo.*, IV. rész, 125.

³⁴ *Uo.*, II. rész, 67.

³⁵ *Uo.*, II. rész, 65. A református templomról TOLLAS Béla, *A kecskeméti református templom története*, Kecskemét, 1958; újabban SZÉKELY Gábor, *Egyház, mezőváros, művészet: A kecskeméti református egyházközség temploma és klenódiумai a 17–18. században = Ars perennis: Fiatal Művészettörténészek II. Konferenciája/2nd Conference of Young Art Historians, Budapest, 2009*, szerk. TÜSKÉS Anna, h. n. (Budapest), CentrArt Egyesület, 2010 (CentrArt Művészettörténeti Műhely Tanulmányok/CentrArt Arthistorical Workshop Studies. Primus Gradus Tanulmányok/Primus Gradus Studies), 87-92. Interneten olvasható változat:

http://www.centrart.hu/letolt/arsperennis/15Ars_perennis_SzekelyG.pdf (letöltés dátuma: 2014. december 11.); UÓ, *Templomépítés és közönség a Biblia tükrében: A kecskeméti református templom példája = Lét- és önértelmezés a Biblia tükrében (tanulmánykötet)*, szerk. NAGY Márton Károly, PAFKÓ Tamás, PÁLI-NAGY Veronika, *Lét- és önértelmezés a Biblia tükrében* konferencia szervezői, Budapest, 2012 (Arianna Könyvek, 5), 43–48. Interneten olvasható változat:

<http://syrena.hu/wp-content/uploads/2013/04/Lét-és-önértelmezés-a-Biblia-tükrében-online-kiadás-2013.-április-25..pdf> (letöltés dátuma: 2014. december 11.)

³⁶ *Uo.*, II. rész, 53–54.

hanem a' pusztá kenyérrel, és üres figurákkal, 's-jelekkel iparkodnak, lelki éhségeket enyhíteni. Házoknál, Isten áldomásából vagyon elegendő testi élelmek, de a' Templomban's-a' lelki vendégség-helyén, nec habent, quid manducant. Nintsen mit enniek, nints a' valóságban részek, éppen megfosztattak az Ur JÉSZUS valóságos Sz. Testének, 's-Vérének drága eledel-étül.³⁷

Mindezekben a fent említett szerzők érvei köszönnek vissza, művelődéstörténeti értékű eredetiséget a helyi viszonyokra, a korabeli életmódra vonatkozó példákban mutat föl. Így például utal a földrajzi környezetre. A katolikus világegyházzal vitatkozó kisszámú reformátusság szerinte olyan, mint ha a Kecskemét melletti Alpár falu ellentmondana az ország évszázados törvényeinek.³⁸ Ugyancsak a két egyház közötti arányeltolódásokat érzékelteti egy vízrajzi példával, amikor a katolikusok vétkeit elismerve a kálvinisták hibáira mutat rá:

mert ha olly hatalmas szárazság történne tartományinkon, hogy a' Tisza 's Duna leg-főbb folyóink, hét, vagy nyolcz holnapok alatt el-apadnának: Mit hozhatok-ki egyebet; hanem hogy a' Kecske-méti határon lévő szék-tó gyülevész vize, hét nap sem tartana.³⁹

A Széktó környéke a korabeli vásárok helyszínéként is ismert volt hallgatói előtt, ettől délre terült el a Vásártér.⁴⁰

A gazdasági-társadalmi viszonyokból is merít példát. Az úrvacsora szereztetési igéinek jelképes értelmezését ahhoz hasonlítja, mint ha a városi tanács Mária Terézia királynő parancsára bor és pénz helyett annak jeleit, cégéereket és üres ersznyeket vinne föl Pestre.⁴¹ A végrendelezési szokásokra is utal, mondván, hogy aki templomokra és kollégiumokra „ezren-ként hagyná, a' folyó körmöztí aranyokat”, az sem üres papirost hagy hátra.⁴² Az úrvacsora közbeni hit általi egyesülés tanát a pásztorok étkezésével veti össze:

³⁷ *Uo.*, I. rész, 16–17.

³⁸ *Uo.*, I. rész, 23.

³⁹ *Uo.*, III. rész, 97.

⁴⁰ SÁROSI, i. m. (21. j.), 620, 624.

⁴¹ TELEK, *Négy világitó Úr napi lámpások, i. m.* (19. j.), III. rész, 105–106.

⁴² *Uo.*, I. rész, 15. A korabeli kecskeméti végrendelezési gyakorlatról SZÉKELYNÉ KÓRÖSI Ilona, *Kecskeméti testamentumok a 17–19. századból = Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében: A Bács-Kiskun Megyei Múzeumi Szervezet 1984. november 30-december 1-én rendezett tudományos ülésszakon elhangzott előadások*, szerk. SZTRINKÓ István, Kecskemét, Katona József Múzeum, 1984, 119–124; SZÉKELY Gábor, *Kecskeméti reformátusok végrendeletei a XVII–XVIII. századból*, Cumania: A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezetének Évkönyve, 24(2009), Kecskemét, 199–284. Interneten olvasható változat: <http://muzeum.kecskemét.hu/data/cumania/24.pdf>, (letöltés dátuma: 2014. december 11.) a ferenceseknek tett hagyatékokról PÉTERNÉ FEHÉR, i. m. (4. j.), 75.

kiki a' tér pusztákon-is, mikor uzsonnára kenyerezik, könnyen magához vehetné, hit 's-gondolat-által Kristust. Osztán hidgye bár valaki, midőn száraz kenyeret, és sajtot eszik, hogy egyszer 's-mind sült kappant-is véssen magához; de úgy vélem, nintsen azért része a' sült kappanban; mivel a' mit evett pusztá Kenyér, és sajt volt, nem pedig kappan.⁴³

A jelképes úrvacsorai jegyeket a gyermekjátékokhoz hasonlítja, mert csak a kisdetek örülnek az üres figuráknak. Orvostörténeti adalék az említett himlő-hasonlat kapcsán a gyógyítás leírása: tűzzel-vassal, méreggel, meleg fürdővel kúrálják, de meg kell várni, hogy magától elmúljon.

Többször megjelenik a példában Debrecen, amiben a város gazdasági-kulturális jelentőségén túl nyilván a református kollégium révén Kecskeméttel régóta fennálló különleges kapcsolat is szerepet játszhatott. Hivatkozik történeti adatokra, az 1567-es zsinat mellett idézi a város rövid krónikájából azt is, hogy 1660-ban a bírák a prédikátorok tanácsára földre borulva és térdre esve hódoltak a török előtt, nem mulasztva el a számonkérést, hogy akkor az ostyában elrejtőzött Jézus előtt miért nem hódolnak ugyanígy.⁴⁴ Megemlíti egy aktuális hírt is:

A' minapában, az el-temettetett Debretzeni Biró-felől, azt irták vala repülő újságúl, hogy a' Debretzeni Birót Domokos Mártont eltemették, holot már akkor, mikor temették, nem volt Debretzeni Biró, hanem az előtt.⁴⁵

A városközi családi kapcsolatokra is utal, amikor a jelképes értelmezéssel vitakozva kijelenti, hogy ha a váradi legény eljegyzí a debreceni lányt, az általa küldött gyűrűvel a lány még nem valóságosan vette magához mátkáját.⁴⁶

A négy beszédet egy hitvallást megfogalmazó ima zárja, amelyben Jézust a végtelen igazságként és bölcsességként dicsőíti, kifejezve készségét a vértanúhalálra is.⁴⁷ A prédikációk eredményéről maga a szerző számol be a második beszéd elején, megemlítve az elmúlt években a katolikus anyaszentegyházba visszatért

⁴³ TELEK, *Négy világitó Úr napi lámpások, i. m.* (19. j.), II. rész, 53–54.

⁴⁴ *Uo.*, II. rész, 79. A krónika 1666-ban jelent meg (RMK I. 1032.), modern kiadása: BARTHA Boldizsár, *Rövid krónika [...] Debreczenben esett emlékezetesebb dolgokról, Debrecen, 1666*, kiad. OZSVÁTHNÉ KRANKOVICS Ilona, Debrecen, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, 1984 (Hajdú-Bihar Megyei Levéltár forráskiadványai, 11). A háttérben nyilván a város kiszolgáltatottsága állt, amiről Telek már nem beszél. CSORBA Dávid, *Heraldika, prédikáció, „debreceniség”: Architektúra és architektúra a kora újkori Debreczenben = Mediárium 1* (2007), 3–4, 39–53. Interneten olvasható változat: <http://www.epa.oszk.hu/01500/01515/00002/pdf/09.pdf> (letöltés dátuma: 2014. december 21.), 49–50.

⁴⁵ TELEK, *Négy világitó Úr napi lámpások, i. m.* (19. j.), II. rész, 47. A főbíró 1764. április 3-án hunyt el.

⁴⁶ *Uo.*, III. rész, 109.

⁴⁷ *Uo.*, IV. rész, 139–140.

híveket és külön egy reformátust, aki előző évi beszéde hatására tért meg.⁴⁸ Teleknek már volt ilyen irányú gyakorlata, mivel Szegeden a korábbi rendháztörténetben a megtérítettek jegyzékében mint térítő atya szerepelt 1759–1760-ban.⁴⁹

A négy egymást követő beszédet keretbe foglalja az *Úr napi két zöld ágakban* megjelent két másik prédikáció. Az első, 1762. június 10-én⁵⁰ mondott beszéd egy évvel megelőzi a per-allegóriában szereplő elsőt, míg a másik a befejező rész után egy évvel, 1767 úrnapiján, vagyis június 18-án⁵¹ hangzott el. A helyszín itt is a kecskeméti piac, a címzett továbbra is az Oltáriszentség tiszteletére egybegyűlt ájtatos hívek, szelíd juhok, katolikusok, reformátusok egyaránt. Az ajánlólevelet viszont ezúttal magához Jézushoz, a jó pásztorhoz intézte, ami a célkitűzést is hangsúlyozta, a más akolba tévedt juhok visszatérítését Jézus aklába. Ennek megfelelően a hangvétel is sokkal szelídebb, a pasztorális szempontok érvényesülnek. A cím is az erőszak hangsúlyos elutasítását jelzi: nem kövekkel, mint Dávid Góliát ellen, hanem bódító zöld ágakkal közelít az eltévedt bárányokhoz. Egyúttal az ünnep látványvilágát is felidézi, azokra a virágokra, zöld ágakra utal, amelyekkel a körmenet útvonalán felépített, az Oltáriszentséget befogadó sátrakat szokás díszíteni. Nagyobb teret kap a devóció is:

Hozzád kegyes Pásztorunk e' Nagy Szentségben a' kenyér szine-alatt elrejtetett szerelmes JÉZUSÚnk, buzgó tisztelettel folyamodok, és tőled a' te szavad halgatására, mind magamnak, mind halgatóimnak foganatos kegyelmet kérek.⁵²

A két beszélgetés (a per képével szemben ez a név is békésebb hangvételt tükröz) közül az első inkább elméleti kérdéseket érint, a transzszubsztanciáció tanát kívánja bizonyítani teológiai-filozófiai érvekkel. A másodikban egyháztörténeti perspektívába helyezi a kérdést, az általános magyar vonatkozásokon túl Kecskemét reformációját is bemutatja, dokumentumok segítségével. A protestantizmus itteni megjelenését is a mohácsi csatát követő belharcokhoz köti. A francia konvertita katolikus Florimundus Raimundus (Florimond de Raemond) eretnekségekről írt könyve alapján⁵³ Miksa császár hadvezérének, Schwendi Lázárnak tulaj-

⁴⁸ *Uo.*, II. rész, 40–41.

⁴⁹ PÉTERFFY, *Történeti adatok, i. m.*, 178, 31. lj.

⁵⁰ SZENTPÉTERY, *i. m.*, 99, 21. táblázat.

⁵¹ *Uo.*, 115, 29. táblázat.

⁵² TELEK, *Úr napi két zöld ágak az az: az Oltári Nagy Szentségnek valóságát bizonyító Úr napi két beszélgetések mellyeket Kecske-mét mező városának piacán az Úr Jézus juhaihoz élő nyelvvel nyújtott*, Kalocsán, Nyomtatott Érseki Bötükkel Wagner János József által. é. n. [1767], bev., 10.

⁵³ Florimund RAEMONDE, *Histoire de la naissance, progrès et décadence de l'hérésie de ce siècle*, Cailloüet, 1623; latin változata: Floremundi RAEMONDI [...] *Synopsis Omnium hujus temporis Controversiarum tam inter Lutheranos, Calvinistas, quam alios plurimos: Sive, Historia memorabilis de ortu, progressu, ac ruinis haeresum*

donította a lutheranizmus elterjesztését a városban, kiemelve ezzel a protestánsok részéről megnyilvánuló erőszakot. Elsőként közölte azt az 1564-ből származó egyezséglevelet, amelyben a katolikusok és a lutheránusok megállapodtak, hogy az addig közösen használt templomot visszaadják az előbbieknek. Itt a *historia domus* latin szövege köszön vissza magyarul, amelyben az egyezséglevelet is eredetiben idézi.⁵⁴ Hasonlóan dolgozott, amikor a szegedi háztörténethez végzett kutatásainak eredményeit népszerűsítő formában bedolgozta a *Tizenkét tsillagú korona* beszédeibe.⁵⁵ Ugyanígy tett Telek rendtársa és barátja, Blahó Vince is, amikor 1772. november 8-án a ferencesek nevében ünnepélyesen átadva a kecskeméti plébániát a világi papságnak, egy (1775-ben kinyomtatott) búcsúbeszédben összegezte a szerzetesek tevékenységét, kiemelve a reformáció és a török uralom idején a katolikus hit és a magyar identitás megőrzésében szerzett érdemeit.⁵⁶ Ezt a műfaji kettősséget az is ösztönözte, hogy a korszerűtlennek, babonásnak tartott vallási műveket eltiltó cenzúra és a szerzetesség befolyását visszaszorítani igyekvő főpapság miatt a rendtörténeti műveknél könnyebben kiadható prédikációkban vált lehetővé a feltárt történeti tényanyag közzététele.⁵⁷

Összefoglalóan megállapítható, hogy Telek hitvitázó prédikációiban egyháztörténeti adatokkal is alátámasztva, de alapvetően az érzelmekre hatva igyekezett megnyerni református hallgatóságát a katolikus hitnek. Bár missziós célja találkozott az államhatalom protestánsellenes törekvéseivel, lelkipásztori elhivatottságából és a helyi felekezeti viszonyokból fakadóan az erőszakos intézkedések helyett a meggyőzésnek engedett teret.

VI [i.e. XVI] *seculi: Aucta et illustrata ex Scriptis R. D. Caspari Vlenbergii Lippiensis ex Lutheranis Catholicis Coloniae ad Sanctam Columbam Pastoris*, Ioannis Antoni Kinchii, Coloniae Agrippinae, 1655. Újabb kiadásai: Köln, 1695, 1717. Telek azt már nem idézi, hogy az elűzött katolikus papok éppen a Hódoltságba menekültek, ahol a török eltúrte működésüket.

⁵⁴ SZABÓ, *Helytörténeti részletek*, i. m. (1. j.), 16–17.

⁵⁵ MOLNÁR, *A török kori Kecskemét*, i. m. (3. j.), 189–190.

⁵⁶ Modern kiadása: BLAHÓ *Búcsúbeszéde*, i. m. (29. j.). Ő is írt egy kézíratos rendtartományi krónikát, életéről és műveiről MOLNÁR, *A török kori Kecskemét*, i. m. (3. j.), 178–192; UŐ, *Kecskemét, az alföldi katolicizmus*, i. m. (6. j.), 130–153.; UŐ, *A magyar ferencesek i. m.* (6. j.). Blahó művét méltatja Nagy István áttekintése is a kecskeméti vonatkozású irodalmi alkotásokról, Telek beszédeit azonban nem említi: NAGY István, *Szabados Kecskemét városában született, vagy lakott, Iróknak Nevei, és tudna lévő Munkái*, Tudományos Gyűjtemény, 7(1823), VI, Pest, Trattner János Tamás, 86–98, 93, 34. tétel.

⁵⁷ MOLNÁR, *A török kori Kecskemét*, i. m. (3. j.), 186–187, 190.

Szelestei N. László

A szentmise a 17–18. századi Magyarországon

Néhány évvel ezelőtt megkérdőjeleztem azt az általánosan elterjedt véleményt, hogy a trienti zsinattól a II. vatikáni zsinatig tartó időszakban a latin mise „inkább a papság liturgiája volt, a nép legfeljebb csak éneklésével fejezte ki jelenlétét, az áldozatba való aktív bekapcsolódása hiányzott.”¹ Azóta kora újkori lelkiségtörténettel foglalkozva újra és újra felmerül bennem a kérdés: Ennyire eredménytelen maradt a trienti zsinatnak a szentmisét (és a prédikációt) előtérbe helyezése? Vajon jogos-e a katolikus lexikonba bekerült mondat, hogy a szentmisén résztvevő hívek szemlélődésre, vagy a szentmisétől független cselekményre kényszerültek? A misehallgatás szónak is ezen irányba terelő a jelentése. Ám ha a hívek szentmise-áldozatba való bekapcsolódását megkérdőjelezzük, azzal a szentségi élet lehetőségét is kétségbe vonjuk. XVI. Benedek pápa szavai arra intenek bennünket, hogy óvatosabbak legyünk véleményalkotásunkban, mert

a liturgia szépsége, Isten köztünk való megjelenése felette áll az azt vonzóvá, széppé és érdekessé tenni akaró igyekezetünknek,²

bizonyára sokirányú gyarlóságunknak is.

A továbbiakban 17–18. századi imádságos könyveknek témámra vonatkozó részeiről szólok, részben megismételve korábbi megállapításaimat.

Ami tény: a szentmisehallgatást, a szentmisén való vásár- és ünnepnapi jelenlétet kötelezően előírta az egyház. Az általános imakönyvek többségének, a 18. század közepe után mindegyikének, része volt a szentmiséről szóló fejezet, amely mindig azzal a szándékkal készült, hogy a lényegre irányítsa a hívők figyelmét. A szentmisét bemutató papnak is kötelessége volt a liturgia magyarázása. Mindezek ellenére mégis kialakult helyenként és bizonyos időszakokban a szentmise alatti „énekelgetés és rózsafüzérezés”.

¹ *Magyar katolikus lexikon*, XIII, főszerk. DIÓS István, Budapest, Szent István Társulat, 2008, 108. – SZELESTEI N. László, *A hívek szentmise-imádságai a koraiújkorban = Misztika a 16–18. századi Magyarországon*, szerk. Bogár Judit, Piliscsaba, PPKE BTK, 2013 (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok, 5), 235–248; *Liturgia és magyar nyelv a koraiújkorban: a szentmise*, Vigilia, 2013/11, 828–837, i. h.: 836.

² XVI. Benedek pápa 2007-ben Heiligenkreuzban elmondott figyelmeztetése.

Az általam tanulmányozott forrásokban – a trienti zsinati határozatoktól kezdve –, különböző intenzitással, de folyamatos volt a szentmise központi szerepének hangsúlyozása és az a törekvés, hogy a laikusokat a szentmise cselekményével, a latin szövegek tartalmával megismertessék. Mik ezek a források? Katekizmusok, imakönyveink szentmise-imái, szentmise-énekei, szentmise-magyarázatok.

A trienti zsinat nyomán megindult rekatolizáció Magyarországon hosszú ideig tartott, egybeért a 18. század közepének megújulási folyamatával. Magyar nyelvű katolikus imakönyvek a 16–17. század fordulójától jelentek meg egyre növekvő számban. A laikusok a szentmise eseményeihez kapcsolódó imákkal, magyarázatokkal elsősorban ezekben a kötetekben találkozhattak. A 17. század elején a szentmiséhez Pázmány Péter, Ferenczffy Lőrinc, Kopcsányi Márton imádságoskönyvei, az *Útitárs* című kötet egyaránt közöltek szentmise-imádságokat. Néhol ez azonos a szentmisében elhangzó latin szöveggel, másutt tartalmilag kapcsolódik ahhoz. Időben előre haladva nemcsak a misén való imádságokat közlő imakönyvek száma, hanem a közölt imádságok mennyisége is növekedett. Ha a szentmise egy-egy mozzanatához kapcsolódó imákat tartalmazó kötetek újabb kiadásokat értek meg, jogosan következtethetünk az imák használatára. A szentmiséhez kapcsolt imák száma általában 30–40 közötti volt, egy részük a szentmise állandó részeinek (*Glória*, *Krédó*, stb.) fordítása. Ez azt jelenti, hogy a laikusok kezében olyan imakönyvek voltak/lehettek, amelyek segítségével bekapcsolódhattak a liturgikus cselekménybe. A szentmise-magyarázatok között gyakori a latinul történő misézés magyarázata is. Padányi Bíró Márton a 18. század közepén így írt erről:

ha mindenféle nyelven mondattatnék, mindeneknél igen közönségessé lenne ez az nagy titok, az ő méltóságához képest nem is böcsültetnék és így némineműképpen az angyalok kenyerre az ebek elibe vettetnék.³

Az imakönyveket készítő egyértelműen megfogalmazták szándékukat. Az először 1700-ban megjelent, nagy terjedelmű *Lelki paradicsomban* Baranyi Pál jezsuita szerzetes például így:

A misehallgatásnak és kommunikálásnak gyümölcse többnyire attól függ, hogy miképpen járulsz hozzá. Ha azért, mintegy szokásból, némely közönséges imádságocskákat mondasz mise alatt, avagy communio előtt és utána is, kevés gyümölcsöt és lelki vigasztalást vészel abból.

³ PADÁNYI BÍRÓ Márton, *Angyali társaságnak szövetsége*, Győr, 1754, 244.

Intenciódat, avagy szándékokat foglald össze a papéval, azaz a pappal együtt mutasd bé az Istennek a szentmisét és így te is részes leszel a Krisztusnak szent testében és vérében. [...]

Mivelhogy a szentmise áldozatja a Krisztus Jézusnak a keresztfának oltárán lett véres áldozatjának eleven példája, azért igen hasznos a szentmisehallgatás idején azokról elmélkedni, és a szentmisében szokott ceremóniákon, hogy mit jelentsenek.⁴

Amikor a 17. században a katolikus hitre tértek száma Magyarországon nagymértékben növekedett, jóval nagyobb lett az igény ima- és énekeskönyvekre, a szentmise katolikus hitrendszerbe helyezésére. Ennek a korszaknak terméke Gorup Ferenc győri nagyprépost kötete 1662-ből, amely *Eleven kútfő* címmel a szentmise eseményeit 35 kettős metszettel kapcsolta Jézus szenvedéstörténetéhez.⁵ A kötetet a szerző a frissen katolizált I. Rákóczi Ferencnek ajánlotta. Kiss Imre jezsuita szerzetes a fejedelem feleségének, Báthory Zsófiának végrendeletét teljesítve Bécsben 1680-ban a *Három szép imádságos könyvecskét* kiadta, ennek végére helyezte Gorup kötetét (*A szentséges misebéli áldozatról*). Az egészlapos metszeteken közös keretbe komponáltan szemlélhetjük a szentmise egyes részeit (a felső harmadban a szentmise Jézus életéből vett előképeivel), mindkettőhöz címirat társul. A metszetek két része között minden esetben tartalmi, prefigurációs kapcsolat van. A metszetekkel szemben lévő lapon rövid latin és magyar imádság található. Több alkalommal szóltam már a 18. században folyamatosan kapható *Báthori Zsófia imádságoskönyve* című kötetről. Ez a Kiss Imre által kiadott *Három szép imádságos könyvecské* metszetek nélküli új és új kiadása, a 18. században folyamatosan kapható volt.

Isten előtt is sokkal kellemetesebb a Krisztusnak keserves szenvedéséről, haláláról, vagy szentséges életéről elmélkedni, hogysen bujdosó elmével az olvasót vagy más imádságokat is elmondani.

Krisztus kereszttáldozatának ábrázolásai (és annak ószövetségi előképei) éppúgy a szentmise mélyebb megértését szolgálták, mint a hozzájuk kapcsolódó rövid imádságok. De már a *Három szép imádságos könyvecské* első kiadója is érezte, hogy nem minden tulajdonos mélyed majd el a jelenvalóvá tett eseményekben, ezért a

⁴ BARANYI Pál, *Lelki paradicsom*, Nagyszombat, 1700, Sss/r, Bbbb/v, Zzz/r.

⁵ GORUP Ferenc, *Eleven kútfő nevű könyvecské a szent miséről*, Bécs, 1662. – RMNy, 3020. A kötetet részletesen tárgyalta Garadnai Erika tárgyalta PhD-értekezésében: GARADNAI Erika, *A felső-magyarországi hitvita szövegkapcsolati rendszerének vizsgálata*, Miskolc, 2015. = <http://midra.uni-miskolc.hu/document/20162/15706.pdf> (2018. március 10.)

képsorozat előtt választási lehetőséget adott a könyv használójának: „imádkozhatol olvasón is”. Ez az „engedélyadás” másutt is előfordul.

A metszetekkel kísért szentmise-ábrázolás (vagy metszetek nélküli változata) gyakorivá vált 18–19. századi imakönyveinkben. A 19. század elejéig állandóan kapható volt a *Mindenkor magával bordonandó lelki kincs, melyből miképpen kellessék ájtatosan ballani a Szent Misét, és maga mindennapi ájtatosságát végbe vinni, kitétszik* című (vagy némileg eltérő címváltozatú) kiadvány, melynek 1718-ból Kassáról, 1719-ből Nagyszombatból ismerünk kiadását, aztán sűrűn megjelent Nagyszombatban, Kassán, Kolozsvárott, majd másutt, még a 20. században is. 1718 és 1908 közöttől több kiadást sikerült kézbe vennem, ennek több mint fele képekkel díszített. A nagyszombati 1755-ben megjelent metszetsor felső harmadában ószövetségi előképekkel egészült ki mindegyik metszet. (Ilyen metszetsort közölt 1764-ben a budai Landerer nyomda is.) A pesti egyetemi nyomda 1824-ben közzétette nyomdai díszei között szintén szerepel a szentmiséről egy metszetsor. Ebben a nyomdában volt szedő, autodidakta réz- és fametsző Hederich Frigyes, akinek az 1802-ben jegyzett metszetsorát a váci nyomda, az 1808-ban jegyzettet pedig a pesti Trattner nyomda használta a 19. század közepéig.

Metszetek nélkül is gyakori maradt a szentmise és Krisztus szenvedése közti párhuzam, az eredetileg metszeteket kísérő magyar nyelvű könyörgésekkel. A már említett *Báthori Zsófia imádságoskönyvé*n kívül így szerepel Baranyi Pál *Lelki paradicsomában*, Pongrácz Eszter először Nagyszombatban 1719-ben kiadott *Arany koronájában*, de előfordul az 1850-ben Peltzmann Gergely által kiadott *Lelki kalauz*ban is.⁶

Vannak olyan népszerű, újra és újra kiadott kötetek is, amelyekben csak a 18. század közepétől tűnik fel (a reggeli imák után) a szentmiséhez kapcsolt imasorozat. A *Lelki fegyverház* című kötetnek több kiadása volt már a 17. században, a szentmiseimádságok betoldásaival azonban a ma hozzá-férhető példányokban csak 1769-től találkozunk. A magyarul először 1701-ben kiadott Jézus Szíve társulati kötetben, a *Jóillatú rózsás kert*ben 1748-tól vannak miseimák, azokat valószínűleg az *Útitárs* című kötetből vették át. Mindezek a kötetek az 1700-as évektől két évszázadon át jelentettek lelki táplálékot magyar ajkú katolikus hívőknek. A 18. század közepe után általános, hogy imakönyveink tartalmazzak szentmise-imádságokat és -magyarázatokat.

⁶ PELTZMANN Gergely, *Lelki kalauz: Oktató imakönyv keresztény katolikus hívek házi és templomi használatára*, Pest, 1850, 14–27.

De az olvasni tudó ember a szentmise tanító részének változó szövegeihez is hozzájuthatott. A 17. század elejétől gyakran megjelentek prédikációs kötetekben, sőt külön, esetleg rövid elmélkedések kíséretében a vasár- és ünnepnapi perikopák magyar szövegei, 1642-től ezek már a nagyböjti napok szentírási szövegeit is tartalmazták a római liturgia rendje szerint. A perikopa-fordítások megjelenésének gyakorisága (néha latin–magyar változatban) azt bizonyítja, hogy volt arra igény, az nemcsak papok számára készült.

Az a kép bontakozik ki az imádságos könyvek tanulmányozásából, hogy a szentmiséről a hívek számára jó tájékoztatás és elmélyülésükhöz megfelelő imák álltak rendelkezésre. Gregor Rippel 1723-ban kiadott, 1754-ben magyarul is megjelent *Anyaszentegyháznak ceremoniái és szertartási* című művében azt állítja, hogy

A közembereknek, akik olvasni tudnak, a szentmisének magyarázása és annak titkai az imádságos könyvekben elégségesen megvannak: miképpen lehet nékik a szentmisét áhétatossan meghallgatniok, mindenik rész mit foglal magában, és mindenik része alatt minémű elmélkedésekben és imádságokban kell magokat foglalniok.⁷

Európában a 17. század végi egyház- és liturgiátörténeti kutatások nyomán gyakoribbá váltak a szentmisével kapcsolatos kiadványok. Domenico Passionei bécsi nuncius szorgalmazta a deáktalanok számára Giuseppe Maria Tomasi bíboros szentmiséről szóló rövid oktatásának kiadásait. A kötet magyar fordítása német nyelvből készült, 1754-ben Bécsben jelent meg. Tartalma a szentmise részének sorrendjében fordítás, vagy jól illeszkedő könyörgés, rövid ima. Van a kötetcskében egy egészen rövid imákból álló, misehallgatáshoz ajánlott „rövid summa” „különbféle indulatokban”.

A világi értelmiség számának növekedésével a liturgia szélesebb körben való megismertetését jól szolgálta Ludovico Antonio Muratori *Della regolata divozione* című, 1747-ben megjelent lelkiségi műve, amely magyarországiak számára az 1750-es évek elején latinul, Séllyei Nagy Ignác fordításában pedig magyarul 1763-ban jelent meg. A latin fordítás fő terjesztője Klimó György pécsi püspök volt. Barkóczy Ferenc esztergomi érsek környezetéből is ránk maradt ugyanezen műnek egy kéziratos magyar fordítása. Séllyei Nagy Ignác később, székesfehérvári püspökként imakönyv-kiadásába az általa fordított, szentmiséről szóló fejezeteket behelyezte. Muratori művében leszögezte, hogy a keresztény ember életének központjában a Szentírásnak és a szentmisének kell állnia. A szentmise ese-

⁷ RIPPEL Gergely, *Anyaszent-egyháznak ceremoniái és szertartási*, ford. SZENT-ILLÓNAY József, Nagyszombat, 1754, 224.

ménysorát, történetét, imáit a szentmisén részt vevő deáktalan híveknek is ismerüniük kell. (Anyanyelvre fordítva közzé is tette a szentmise teljes szövegét, a Vízkereszt utáni 5. vasárnap propriumával. Az egyes részekhez alapos magyarázatot fűzött.) Szól a laikusok szentmisében való részesüléséről (16. fejezet). A közölt szövegek bizonyítékok arra, hogy a jelen lévő hívek a pappal egyetemben viszik végbe az áldozatot.

Egyedül a consecratio (átváltoztatás) az a rész, amely csupán a papot illeti, senkinek sincsen egyébnek hatalma avagy hathatós ereje, hogy az kenyeret és bort az Isten szavainak erejével felszentelje.

Muratorinál mintegy elvi megalapozását olvashatjuk az általunk vázolt folyamatnak: fontos, hogy a laikusok a szentmisének ne csak hallgatói, ne csak a szentmisén jelen lévő, ott saját jámborságukkal elfoglalt személyek legyenek, hanem a liturgiát értsék és annak eseményeit éljék át.

A 18. század második felében megjelentek a szentmise cselekményét végigkövető mise-énekek. A *Jertek keresztény hívek az Istent dicsérni* első ismert magyar nyelvű előfordulása 1746, az *Ím arcunkra borulunké* 1785. Perikopális olvasmányénekekből is sok jelent meg, de nem terjedtek el.

Leonard Goffine premontrai szerzetes (1648–1719) *Handpostilljét* az 1700-as és 1800-as évek világi hívek számára írt missaléjaként emlegetik. Az először 1690-ben megjelent mű magyarul Csánki Gábor piarista szerzetes fordításában jelent meg a 18. század végén, a 19–20. században új fordításban, többszöri igazítással adták ki gyakran. A kötet a vásár- és ünnepnapi szentmisék változó szövegeihez ad kimerítő magyarázatokat egyszerű, érthető nyelven, gyakorlati tanácsokkal, útmutatásokkal. A könyv az olvasni tudó cselédes gazdák számára készült, magyarázó részei általában kérdés-feleletek formájúak. Különösen német és osztrák területeken, valamint a Kárpát-medencében vált igazi népkönyvvé. Az első és második kötet (az első *De sanctis*, a második *De tempore*) felépítésében szereplő állandó rovatok: szentmise kezdetére adott magyarázat (szenteknél a szent életéről, anyaszentegyháznak könyörgése, epistola szövege és magyarázata, evangélium szövege és postilla, befejező könyörgés. Gyakran előfordul betoldott hasznos tanulságok és erkölcsi oktatás. A harmadik kötet imádságos könyv, benne külön fejezettel: A keresztény katolikusok isteni szent áldozatjának magyarsága címmel a szentmise állandó részeinek fordítását és magyarázását. E kötettel vált mintegy teljessé a „népkönyv”, ezzel a kor egyéb imádságos könyveivel is segített abban,

hogy a deáktalan nép maga nyelvén is az áldozó pappal annál kellemetesebben bémutathassa Isten Ő Szent Felségének az ő lelki áldozatját...

„A Goffiné” a szentmise állandó részei mellett annak említett változó részeit is anyanyelven közli, népszerű tanítás és magyarázatok kíséretében. A szentmise néhány változó tartalmú énekelt részéhez (introitus, collecta, graduale...) ide illő imádság áll.

1795-ben Pozsonyban a Weber-nyomda által kiadott Imádságos könyvben szintén van magyarázatokkal ellátott magyar nyelvű miseszöveg. Bevezetőjéből idézek:

... a mint a többi közül III. Innocencius pápa is mondja, nemcsak magok áldozzák fel a papok, hanem mindnyájan a hívek is; mert amit a papok cselekesznek különös szolgálatjuk által, közönségesen a híveknek kívánságától megy véghez.

Ebben az imakönyvben a változó részek Pünkösöd utáni első vasárnap szövegei. A kötet ezen kívül tartalmazza a két misét végigkísérő éneket (*Jertek keresztény lelkek, Ím arcunkra borulunk*), a szentmise egyes részeihez való áhítatos imádságokat, a hívek számára választási lehetőséget kínálva.

Általában csak 1800-ig tanulmányozzuk kutatócsoportunkban a lelkiségi irodalmat. De már az eddigiekben is többször említettem olyan népszerű imakönyveket, amelyek újabb kiadások révén még a 20. században is megjelentek.

Mindezek után kíváncsiságból megnéztem néhány 19. században keletkezett imakönyv szentmiséről szóló tanításait, esetleges szövegfordításait. Tarka kép fogadott, de azt mondhatom, hogy az igény jelenléte és kiadványokban történő megvalósulása sem ritka. Néhány példát megemlítek.

1811-ben, majd azt követően többször, Wéber Simon Péter *Mennyországba vezető latorja* címmel adta ki az imént említett 1795-ben magyar miseszöveget is tartalmazó imádságos könyvet.

1822-ben Kolozsvárott *Istent reggel, a szent áldozatnak bemutatásakor és este naponként a templomi gyülekezetben újatatos fohászokodásokkal imádó keresztény* című kötet szintén reformok bevezetésével próbálta a hívek ima- és énekkultúráját emelni és eleget tenni annak a kívánságnak,

hogy a nép is, ugyanazokat a könyörgéseket, melyeket a pap az oltárnál mond, értsé és azt vele együtt mondván az áldozatnak bemutatásánál annál nagyobb lelki haszonnal részesüljön.

Magyarázatok kíséretében közli magyarul a miseszöveget, majd „Vasárnapokon és jelesebb ünnepeken mondatni szokott három fő imádságok”-at: közkönyörgéseket, felajánló könyörgéseket, Úr vétele utáni könyörgéseket, ezt követik a prefációk.

A reformkor népszerű imakönyve, a *Magyar kis officium* a Szentháromságról teljes misét ad magyarul, a propriumot az ordináriumba illesztve.⁸

Zsirai Zsigmond pecöli lelkipásztor (a szombathelyi egyházmegyében) Pécsset adta ki *Lelki vezér az üdvösség útján, vagy a teljes Szentháromság egy igaz Istennek lélekben és igazságban imádságra útmutató közösleges imádságos könyvét*, melynek előszava szerint az imádságos könyv

a hívek legnagyobb részének szüntelen társa, a szegényebbeknek egyedüli tudományos birtoka s lelki képzetésének segédforrása...

A szerző az imádságos könyvek sokfélesége mellett érvel,

hogy mindenki saját életkora, lelki szüksége, több vagy kevesebb anyagi tehetsége szerint választást tehessen, vagy tanácsadói által választást tetethessen.

A szentmise állandó részeit híven magyarra fordítva közölte, „mint azt a pap mondja”, a változó részek itt is Szentháromság vasárnapjáról valók.

A 20. századi liturgikus mozgalom képviselői, Pius Parsch, Szunyogh Xavér Ferenc a 20. század első felében a liturgiát nemzeti nyelvű fordításokkal és teológiai kutatásokkal népszerűsítették. A szakirodalom „elfelejti” említeni velük kapcsolatban, hogy Muratori, Goffine és a mások anyanyelvi misefordításai két évszázad óta jelen voltak egyes imakönyvekben.⁹

⁸ „A deák rendtartást követő erdélyi püspöki megyének Károlyfejevárt egynehány holdnapok előtt tartott papi gyűlekezetében határozatotott: hogy mennél előbb a hív népnek nyelvén oly imádságos könyv készíttessék és közrebocsáttassék: mely által az imádkozó keresztény a hit s erkölcsi cikkelekre figyelmeztessék, a hit vallásában erősíttessék, az evangéliumi tökéletességre gerjesztessen; -- melyben az új törvénybéli szent áldozatnak bemutatásakor deák nyelven mondatni szokott mindennapos és fő imádságok – a szent áldozatnak részeihez alkalmaztatott, már szokásban lévő énekek – ugyanazon isteni tisztelethez tartozó egyházi tanítást előző és követő könyörgések összeszedve előterjesztessenek; – hogy így a templomi mind ünnepi, mind hétköznapi isteni tisztelet annál egyenlőbben, hasznosabban, épületesebben gyakoroltassék.” – A buzgó olvasóhoz szóló ajánlás eleje.

⁹ Vö. „Azt a hátrányt pedig, hogy a hívek nagy része a szentmise s a szent szertartások szövegét nem érti, lényegesen csökkentené, ha mind jobban elterjednének az olyan imakönyvek, amelyek azt latinul s magyarul párhuzamosan leközlík.” MÜLLER Lajos, *Az Oltáriszentség*, Budapest, Szent István Társulat, 1927, 170.

Szolnoki Zsolt

Kecskeméti C. János vitája a teljes átlényegülésről

Kecskeméti (Sánta) C. János¹ 1622-es, bártfai kiadású *Az papistak között es mi közöttünk, vetelkedesre vettetet, három fő articulusokról* című prédikációs kötete összesen huszonegy polemikus szentbeszédet tartalmaz a keresztségről, az úrvacsoráról és az Antikrisztusról.² Az RMNy e kiadványról megállapítja, hogy az Kecskeméti C. saját szerkesztése, s hogy forrásait – a *Bibliát*, klasszikus ókori szerzőket, egyházatyákat és későbbi keresztény írókat, valamint Pázmány Péter *Kalauzát* – lapszéli utalásokkal idézi. A beszédek tartalmi vázlatát úgyszintén lapszéli számozás, valamint a gondolatmenetet világossá tevő latin és magyar megjegyzések teszik átláthatóvá. Mivel Kecskeméti C. mondandóját olykor kérdés-felelet formában fejt ki, „műve helyenként inkább teológiai értekezésre, mint prédikációs kötetre emlékeztet”.³ A kiadvány egyetlen, teljesen ép példányát a miskolci Lévy József Muzeális Könyvtár őrzi kolligátumként. A két nyomtatványból álló kolligátum másik darab-

¹ Kecskeméti C. János (?–?) kecskeméti, debreceni, továbbá 1603-as wittenbergi és 1604-es heidelbergi tanulmányait követően 1610-től Tokajban, 1614-től Nagykállón majd Szikszón töltött be papi szolgálatot. 1617-ben került Ungvárra református lelkésznek. Ezt a tisztségét 1620. szeptemberéig töltötte be. Innen valószínűleg Palágyra, 1621-ben Homonnára került papnak, majd 1623-ban pár hónapra esetleg esperesi hivatalt is vállalhatott, végül 1624-ben Vásárosnaményba ment, ahol Lónyai Zsigmond udvari papja lett. 1627-ben a Dunántúli Egyházkerületbe kért bebocsátást, ám ezt nem kapta meg. További élete ismeretlen. ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977, 302. A feltevést, hogy az egyházkerületbe való bebocsátás megtagadásának hatására esetleg katolizált volna, műveinek későbbi népszerűsége nem indokolja. HELTAI János, *Adattár a heidelbergi egyetemen 1595–1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról*, Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1980, 243–347, 290. Sűrű helyváltoztatásait és az egyházkerületbe való bebocsátásának megtagadását viszont magyarázhatja, hogy állítólag többször érték házasságtörésen. RMKT XVII, 8, 518. Vö. HELTAI, *Adattár a heidelbergi, i. m.*, 290. (Pontosítás:) Az RMNy szerint Kecskeméti C. János 1624-ben meghalt, ezért az 1627-es adat nem rá vonatkozik. RMNy 1992. Kecskeméti C. János nevében a C. valószínűleg a latin claudus, azaz ’sánta’ rövidítése. SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, <http://mek.OSZK.hu/03600/03630/html/> (2018. 09. 05.). Mivel munkáin következetesen a Kecskeméti C. János névalak szerepel, tanulmányomban mellőzöm a Sánta családnevet, s Kecskeméti C. Jánusként hivatkozom rá.

² KECSEKEMÉTI C. János, *Az papistak között es mi közöttünk, vetelkedesre vettetet, három fő Articulusokról. Az keresztségről. Ur Vaczorájáról, és az Antichristusról való Praedikációk. Irattátnak és praedikáltátnak Vngvárat, Anno 1619*, [Bártfa], [Jakob Klöss jun.], 1622 – RMNy 1256.

³ RMNy 1256.

ja Kecskeméti C. egy szintén épségben és unikumként fennmaradt kiadványa:⁴ Pázmány Péter elsőként 1613-ban, Pozsonyban megjelenő *Kalauzjának* tizenharmadik, a szentek segítségül hívását tárgyaló könyvére adott *Felelete*.⁵

A Kecskeméti C. prédikációs kötetében szereplő Úrvacsora-prédikációk közül meglátásom szerint kiemelt helyet foglal el a hetedik, mely a teljes átlényegülés római katolikus tanítását kívánja megcáfolni. A nagyszámú szövegegyezések alapján azt feltételezem, hogy Kecskeméti C. ellenvetéseit alapvetően William Perkins egyik, eredetileg angol nyelvű, *A Reformed Catholike* című vitairatából emelte át ebbe a polemikus szentbeszédébe. Perkins 1598-as művét Kecskeméti C. János azért ismerte alaposan, mert annak 1620-as, kassai nyomtatású *Catholicus reformativus*⁶ latin címet viselő magyar fordítását ő maga készítette el Perkins munkájának egy 1601-es hanau, latin nyelvű kiadásáról.⁷

A kötet szerkezete, a teljes átlényegülést vitató prédikáció helye a nyomtatványban

Bár Kecskeméti C. János keresztségről, úrvacsoráról és Antikrisztusról szóló prédikációi nyomtatásban csupán 1622-ben jelentek meg Bártfán, a címlapon a prédikálás ungvári időpontjaként 1619 szerepel.⁸ Az Antikrisztusról szólók pedig, legalábbis az eléjük illesztett bevezető sorokat figyelembe véve, még ennél is korábban, 1618-ban készen lehettek.⁹ Ezen évszámok és az 1620. augusztus 28-ai keltezésű,¹⁰ Fintai Darholtz Ferencnek címzett *Epistola dedicatoria* alapján joggal feltételezhető,¹¹ hogy a kötet egy hosszabb ungvári írói-szerkesztői tevékenység végeredménye.

A nyomtatványt tematikája két nagy egységre tagolja: a protestáns két szakramentumot, valamint az Antikrisztust tárgyaló szakaszokra; ezeket összesen hu-

⁴ *Uo.*

⁵ KECSKEMÉTI C. János, *Pazmany Peter Kalauzjának, tizen harmadik könyvére való Felelet. Mellyet irt: De invocatione sanctorum: az szenteknek segítségül valo hívásokról, és esedezésekről*, Bártfa, Jakob Klöss jun., 1622 – RMNy 1257.

⁶ KECSKEMÉTI C. János, *Catholicus reformativus, az az egynehány vetelkődes ala vettetet hitnek agazatinak magyarázattya, mely megmutattya, az igaz Kereztven Anyaszentegyháznak menijben egyezni köllön, az Romai Anyaszentegyházzal, menijben tiile különbözni, és menijben soha véle nem egyezni*, [Kassa], [Festus], 1620 – RMNy 1214A.

⁷ RMNy 1214A.

⁸ KECSKEMÉTI C., *Az papistak között, i. m. (2. j.)*, címlap.

⁹ *Uo.*, O_{4v}. Vö. RMNy 1256.

¹⁰ KECSKEMÉTI C., *Az papistak között, i. m. (2. j.)*, O_{4v}.

¹¹ *Uo.*, O_{2r}. A kor szokásainak megfelelően az ajánlást már csak az elkészült munka után írták a szerzők, fordítók. VÁSÁRHELYI Judit, *Egy jezsuita-ellenes vitairat és magyar fordítója*, Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve, 1981, 253–271, 259.

szonegy prédikációban tárgyalva. A keresztséggel három, az úrvacsorával hét és egy sorszámozás nélküli nyolcadik, az Antikrisztussal, pontosabban a nagy vörös sárkány és a napba öltözött asszony küzdelmét leíró bibliai fejezet (Jel 12.) bizonyos verseinek magyarázatával,¹² pedig tíz szentbeszéd foglalkozik. Arra a kérdésre, hogy kiadványában miért pont ez a három témakör került kifejtésre, Kecskeméti C.-nek a kötet *Epistola dedicatoriájából* származó, a „páristák” és ezen belül is különösen a jezsuiták felé mutatott,¹³ komoly polemikus szembenállást sugalló szavai adják meg a választ:

Es noha iól lattuk, hogy mayd inkább az hitnek minden tzikkeleiben nagy ellenkezes és vetelkedés vagon mi köztünk és ő közöttök, de legh főképpen az két Sacramentomban az Keresztségben, és az Vr Vaczoraiában, ez mellett az Antichristusról való tudományban, el annijra, hogy ezekben való értelmeket ök, mind tüzzel fegyverrel óltalmazzak.¹⁴

A kötet első részét kitevő két protestáns szentséggel foglalkozó prédikációk általánosságban a velük kapcsolatos kérdések (mi az, hogyan nevezik, hányféle lehet, továbbá speciálisabb rész kérdések) tisztázását végzik el a katekizáló¹⁵ és a polemikus, kérdés-feleletes forma hasznosításával. Kecskeméti C., minden bizonnyal a nyomtatvány gyakorlati használhatóságát szem előtt tartva és elsősorban prédikátortársai segítségére, a két szakramentumhoz írt egy-egy „összegzést” is,

¹² A szentbeszédekben Kecskeméti C. János *János jelenéseinek* 12. fejezetéből a következő verseket magyarázza: 1. és 2. prédikáció: Jel 12.1; 3. prédikáció: Jel 12.3; 5. prédikáció: Jel 12.4; 6. prédikáció: Jel 12.6; 7. prédikáció: Jel 12.7; 8. prédikáció: Jel 12.10; 9. prédikáció: Jel 12.13; 10. prédikáció: Jel 12.17. A 4. prédikációnak nincs magyarázatra felvett bibliai textusa. KECSKEMÉTI C., *Az páristák között, i. m.* (2. j.), O_{4v}–X_{4v}.

¹³ „...holot azokkal az monstroomokkal, ugy mint az Iesuitákkal veszekedésem és igyem vagon [...] az ő sententiáiknak megh tzafolására, ezeket közönséges helyen praedikállottam, ez helyben levő egyegyü keresztyeneknek épületekre, és az igaz hitben, s vallásban, az ellenkező part között való megh maradásokra.” *Uo.*,)o(3v.

¹⁴ *Uo.*,)o(3r.

¹⁵ A kátéprédikációk, kátémagyarázatok magyarországi történetéről alapvető összefoglalást nyújtanak CZEGLÉDY Sándor, *A Heidelbergi Káté magyarországi magyarázatainak története 1791-ig = A Heidelbergi Káté története Magyarországon*, szerk. BARTHA Tibor, Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1965 (Studia et Acta Ecclesiastica, 1), 131–168; BUCSAY Mihály, *A Heidelbergi Káté magyarázatának története 1791-től napjainkig = A Heidelbergi Káté története Magyarországon*, szerk. BARTHA Tibor, Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1965 (Studia et Acta Ecclesiastica, 1), 205–260; a kátémagyarázat- és kátéprédikáció-kutatás magyarországi történetét röviden összefoglalja, továbbá az erdélyi kéziratok, 17–18. századi kátémagyarázatok, kátéprédikációk áttekintését és osztályozását adja BALLAI Zoltán, *Kéziratok kátémagyarázatok teológiai vizsgálata*, Studia Doctorum Theologiae Potestantis, 5(2014), 247–270.

mely az Úrvacsora esetében egy egész szentbeszédet jelent.¹⁶ Kecskeméti C. saját elmondása szerint azért, hogy az is haszonnal forgathassa kötetét, aki az úrvacsoráról nem kíván egynél több szöveggel készülni hallgatósága számára:

Mind ezeket az úrvacsoraiarol valo praedikatiokat, ha ki csak egy formán akar élni mindenkor véle, rövideden ilyen módon rendelheti.¹⁷

Ez a sorszámozás nélküli nyolcadik tehát az eredetileg hét prédikációra osztott tudnivalók olyan sűrített változata, mely kizárólag a leglényegesebb kérdésekre szorítkozik, vagyis hogy mi az Úrvacsora, mire tanít, mire emlékeztet és milyen haszna van, s végül hogy kiknek használ és kiknek nem az azzal való élés?¹⁸ Ennek a prédikációnak további sajátossága, hogy tartalmaz egy, a szertartásrend szerint közvetlenül az Úrvacsora vétele elé szóló közgyónási (Confessio publica) szöveget is.¹⁹

Meglátásom szerint, az imént elmondottakkal ellentétben, a nyomtatvány második szakaszában helyet kapó Antikrisztus-prédikációk merőben más célt szolgálhattak: a kérdés-feleletes formát megtartva e beszédek a János jelenéseinek 12. fejezetéből épp aktuálisan felvett versnek szinte szóról szóra történő, tudományos igényű és protestáns alapokra helyezett szövegmagyarázásának mikéntjét kívánják reprezentálni. Ezzel a kérdéssel itt nem kívánok foglalkozni, csupán annyit jegyzek meg, hogy a negyedik, *Az Antichristusról* alcímet viselő prédikációba Kecskeméti C. beleszövi annak a fordításának, azaz a *Catholicus reformatus*-ának egyik szó szerinti szakaszát,²⁰ mely feltevésem szerint az itt vizsgálandó hetedik Úrvacsora-beszédnek szintén forrása. Az Antikrisztus természetéről és annak a római pápával való azonosságáról szóló negyedik szentbeszédét Kecskeméti C. úgy rekeszti be, hogy konkrétan megnevezi William Perkins művét sőt, az általa végzett fordítási munkára is rámutat:

Az minemü ellenvetesekkel oltalmaznak Papat nem lenni Antichristusnak, es nem Romát az Antichristus helyének, azokat az könyben, kit Catholicus Reformatusnak neveznek,

¹⁶ KECSKEMÉTI C., *Az papistak közzői, i. m.* (2. j.), N_{3v}–O₄. A legfontosabb információkat tartalmazó keresztelési szöveg felvezetője pedig így hangzik: „Ezeket az Praedikatiokat az okos Tanito rövid sommaban, mikor keresztelni akar, ilyenképpen foglalhattya bé, és így szolhat, mikor az kis gyermek keresztelni eleibe vitettetik.” Uo., D_{3v}.

¹⁷ Uo., N_{3v}.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Uo., O_{2r}–O_{2v}.

²⁰ KECSKEMÉTI C., *Catholicus reformatus, i. m.* (6. j.); UÓ, *Pazmany Peter Kalavzzanak, i. m.* (5. j.), 3–4. Vö. UÓ, *Az papistak közzői, i. m.* (2. j.), S_{1v}.

mellyet en magyarra fordítottam meg találod reá való felelettel egyetembe, most azert erről való szómat csak ebben vegezem el.²¹

A teljes átlényegüléssel vitatkozó szentbeszédet – nem számítva persze az utána következő nyolcadik, összefoglaló jellegűt – az úrvacsorát tárgyaló prédikációs egységet végeredményben lezáró, hetedik darabjának tekinthetjük, mely véleményem szerint a gondos szerkesztésnek köszönhetően kiemelt helyet foglal el a beszédek sorában. Az ezt magába foglaló Úrvacsora-prédikációs egység belső felosztása is talán ezt a feltevésemet igazolhatja. Az első prédikáció a magyarázatra felvett bibliai locus (1Kor 11) kapcsán a következő négy kérdéskör kifejtését ígéri: hányféleképpen nevezik az úrvacsorát; mi az és mi módon szereztetett; miért szereztetett és hányféleképpen kell vele élni; végül ki és hogyan szolgáltathatja azt ki?²² E négy feltett kérdés közül azonban csak az elsőt tárgyalja az első prédikáció, a többit Kecskeméti C. az azt követő három szentbeszédben ilyen formán osztja el: a „mi az és mi módon szereztetett” másodikként feltett kérdést a második,²³ a „miért szereztetett és hányféleképpen kell vele élni” harmadik kérdést a negyedik,²⁴ majd a „ki és hogyan szolgáltathatja ki” negyedik kérdést a harmadik prédikáció fejt ki körültekintő alapossggal.²⁵ Az így összefüggő négy prédikációs alegységet követi az ötödikből és hatodikból álló, akár kérdés-feleletként értelmezhető szentbeszéd-pár. Ugyanis míg az ötödik beszédében Kecskeméti C. arra kérdez rá, hogy milyen okokból kell az úrvacsorát magunkhoz venni,²⁶ addig a hatodikban feleletet ad mindazoknak, akik valamilyen okból nem akarnak azzal élni.²⁷ Végül, a református úrvacsoráról részletesen elmondottaknak mintegy zárásaként, a hetedik prédikáció önállóan foglalkozik az átlényegülés problematikuss doktrínájával.²⁸

A teljes átlényegülés kérdése Kecskeméti C. nyomtatványaiban

Kecskeméti C. hetedik Úrvacsora-prédikációjának jelentőségét leginkább a konfesszionális önmeghatározást érzékenyen érintő és a keresztyény felekezeteiket többszörösen megosztó átlényegüléstan adja. Ezzel a hitbéli hovatartozást egyér-

²¹ Uő, *Az papistak között, i. m.* (2. j.), S_{1v}.

²² Uő., E_{1r}–E_{1v}.

²³ Uő., F_{3r}–G_{4v}.

²⁴ Uő., H_{1r}–I_{1v}.

²⁵ Uő., I_{2r}–K_{2v}.

²⁶ Uő., K_{3v}.

²⁷ Uő., L_{2v}–M_{1r}.

²⁸ Uő., M_{1v}–N_{3r}.

telműen megmutató és heves polemikus csatározásokra alkalmat adó tantétellel Kecskeméti C. János munkásságában többször találkozhatunk: nemcsak a feltevésem szerint a teljes átlényegülést cáfoló prédikációjának egyik forrásaként értékelhető *Catholicus reformatus*-fordításában, hanem a valószínűleg 1613-ban kéziratban elkészült,²⁹ de csak 1619-ben Bártfán kiadott másik fordításában, a *Fides Iesv et Iesvitarvm*-ban is szerepel.³⁰

A *Fides Iesv et Iesvitarvm* mint a polemikus, jezsuitaellenes irodalom egyik rendkívül népszerű, számos kiadást megért darabja,³¹ kontroverztheológiai traktátusa,³² már címében igyekszik különbséget tenni Jézus igaz és kifejezetten a Jézus Társasága hamisnak ítélt tanításai között. A két egymással ellentétesnek láttatott tanítást a *Fides Iesv et Iesvitarvm* tizenhat cikkelyben, egyrészt a jézusi tanítást igazoló bibliai és egyházatyák munkáiból vett citátumok, másrészt pedig a jezsuiták saját írásaiból származó idézeteinek segítségével szembeesíti. Azt a 17. században elsőnek tekinthető, 1610-es oppenheimi, latin nyelvű *Fides Iesv et Iesvitarvm*-újrakiadást, mely elsősorban a nagyszombati kálvinista közösség ösztönzésére készült el, s mely Kecskeméti C. fordításának alapját képezte, egy valószínűleg kálvinista, magyar tagokat is számon tartó kiadógárda állíthatta össze egyfajta segédkönyvként a magyarországi felekezeti csatározások meg támogatásához.³³ Kecskeméti C. *Fides Iesv et Iesvitarvm*-ához hasonlóan a harmincéves háború kezdeti szakaszához kötődő és az európai viták felé nyitó másik fordítása,³⁴ a *Catholicus reformatus*, huszonkét fejezetben és gondosan kidolgozott szempontrendszer mentén támadja a római katolikus tanokat.³⁵ Kecskeméti C. tárgyalta prédikációs kötetének szakramentu-

²⁹ VÁSÁRHELYI, *Egy jezsuita-ellenes, i. m.* (11. j.), 259.

³⁰ KECSKEMÉTI C. János, *Fides Iesv et Iesvitarvm. Az az: Az mi Urunk Iesvs tudomanyának az Iesvítak tudomanyaval való össze vetése, mely Donatus Visartus által az szent irasbol, Paterek és Iesvítak könyveiből szedegettetet, es az hitnek bizonyos agaira rendeltetet. Ismet: az papistaknak esküiveseknek formáia, mely be foglalja az Pápa tudomanyának fő fő tziékköltit, ugyan azon Trivoniai Donatus Visartus által való meg csafolással egyetemben*, [Bártfa], [Klöss], 1619 – RMNy 1171.

³¹ VÁSÁRHELYI, *Egy jezsuita-ellenes, i. m.* (11. j.), 253–254. Vö. RMNy 1171.

³² A *Fides Iesv et Iesvitarvm* műfajáról, a kontroverztheológiai traktátusról bővebben ld. Ursula PAINTNER, „Des Papsts neue Creatur”: *Antijesuitische Publizistik im deutschsprachigen Raum, 1555–1618*, Amsterdam–New York, Rodopi, 2011 (Chloe: Beihefte zum Daphnis, 44), 146–162.

³³ VÁSÁRHELYI, *Egy jezsuita-ellenes, i. m.* (11. j.), 253–254.

³⁴ HELTAI János, *Műfajok és művek a XVII. század magyarországi könyvkiadásában*, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár–Universitas Kiadó, 2008 (Res libraria, 2), 143.

³⁵ Jelezhet valamit, hogy a Kecskeméti C. fordítását megelőző Suri Orvos Mihály által 1602-ben készített, de kéziratban maradt *Catholicus reformatus*-fordítás első tulajdonosa a nagyszombati református közösség elkötelezett támogatója és patrónusa, Asztalos András volt. Suri Orvos „peregrinációs ajándékként” készítette Asztalosnak e kézirat fordítását. BARICZ Ágnes, *Suri Orvos Mihály Catholicus reformatus-fordítása*, Erdélyi Múzeum, 2011/2, 23–42, 30.

mokkal foglalkozó első fele jól rokonítható a fenti törekvéssel: miközben az alapvető kérdésektől kezdve, kérdés-feleletes formában sorra megcáfolja a pápisták és jezsuiták e szentségekkel kapcsolatos álláspontjait, ezzel egy időben kialakítja saját, a református hitvallásokra nagyban támaszkodó hittételeinek jól elkülöníthető, s könnyen befogadható rendszerét is.

Kecskeméti C. munkáinak teljes átlényegülés-cáfolatai

A teljes átlényegülés katolikus tanításának kritikáját Kecskeméti C. *Fides Iesv et Iesvitarvm*-fordításának tizenhat cikkelyes fő része után, a nyomtatvány címlapján is megemlített pápai esküformula mondatonkénti cáfolatában találjuk.³⁶ A trienti zsinat határozatain alapuló, IV. Pius pápa utasítására fogalmazott esküformula teljes átlényegülést érintő hatodik mondatát a *Fides Iesv et Iesvitarvm* jezsuita tanításnak minősíti, melynek egyértelműen református cáfolata ekképp kezdődik:³⁷

Mivel hogy ez könyvben, az Iesuitaknak vallasokrol, az Transubstantiatio, az az, állat szerént valo változas felöl, semmit nem irtunk, feleletnek es megh csafolásnak okaert, számlálom elő, az sz. Irásnak, es szent Patereknek bizonságit, melyekből nijlvan megh tetzik, hogy az kenyérnek es az bornak állatia, az meg szentelés után, teste es verre nem változik.³⁸

Ez a határozott állásfoglalás azonban csak a Kecskeméti C. János magyar fordításának alapját képező, Nagyszombathoz is köthető 1610-es oppenheimi, latin nyelvű *Fides Iesv et Iesvitarvm*-ban szerepel. Az ezt megelőző 16. századi latin kiadásokban még egy, a római katolikusokéhoz némileg közelebb álló, lutheránus tétel olvasható.³⁹ Vagyis Kecskeméti C. János az 1610-es kiadáson alapuló fordításával a római katolikusok és jezsuiták teljes átlényegülés-tanát kategorikusan elutasító kálvinista nézetet közvetített magyar olvasóközönsége számára.

A teljes átlényegülést érintő vitának ennél sokkal részletesebb kibontását Kecskeméti C. másik fordítása, a *Catholicvs reformatvs* tartalmazza. A „puritanizmus atyjaként”⁴⁰ aposztrofált William Perkins, taktikai megfontolásokat szem előtt tartva, a római egyház álláspontjához képest mérsékeltebbnek és irénikusabbnak tűnő, eredetileg angol nyelvű munkát alkotott az *A Reformed Catholike* megírása-

³⁶ Ld. e dolgozat 30. sz. lábjegyzetét.

³⁷ A piusi esküformula jelentőségéről bővebben ld. SZOLNOKI Zsolt, *Az „igényre szabott” 1610-es Fides Iesv et Iesvitarvm?*, *Egyháztörténeti Szemle*, 2018/2, 3–21, főleg 14–16.

³⁸ KECSKEMÉTI C., *Fides Iesv et Iesvitarvm*, i. m. (30. j.), 401.

³⁹ SZOLNOKI, *Az „igényre szabott”*, i. m. (37. j.), 18–19.

⁴⁰ Joel R. BEEKE, J. Stephen YUILLE, *Biographical Preface: William Perkins, the “Father of Puritanism” = The Works of William Perkins*, ed. J. Stephen YUILLE, Grand Rapids, Reformation Heritage Books, 1, 2014, ix–xxxii, ix–x.

val.⁴¹ A huszonnégy fejezetre, azokon belül pedig döntő többségében kettő-négy kaputra osztott nyomtatványa az argumentálást mindig a katolikus és protestáns tanok közös pontjainak számbavételével nyitja – ahogy arra a mű címe felhívja a figyelmet –, majd ez után tér ki a különbségek részletekbe menő taglalására.⁴² Bár ez az Erzsébet- és Jakab-korban népszerű argumentálási technika elsősorban előnytelennek tűnhet a római egyház egyes „ortodox” tanokhoz való hűségének hangsúlyozásával, valójában hatásos polemikus megoldásnak bizonyult. Többek között Perkins is, aki e türelmi alapon irányította rá a figyelmet az angol protestáns és római katolikus álláspontok bizonyos egyezéseire, végeredményben nem tett mást, mint ezzel igazolta saját, protestáns tanainak létjogosultságát. Sőt rámutatva a két egyház közös gyökereire,⁴³ vagyis hogy

nem különböznek az vallásnak állattýában, és fundamentomában, hanem csak az Caeremoniákban, és némely könyü dólgoiban,⁴⁴

már azt igyekezett megmutatni a *Catholicvs reformatvs*-nak Jel 18,4 versére felépített bevezetőjében, hogy a Babilonnal azonosított mostani római egyház egy olyan, nem igaz eklézsia,⁴⁵ mely egyenesen az üdvösséget veszélyezteti:

...Jánosnak mondása, [...] hogy az ő Anyaszentegyháza ki mennyen Babylonból. (az az Rómából) innen immár azt hozom ki, hogy, Valaki üdvözölni akar szükséggh hogy, az magát el valazza, es szakazza az hittől, es vallastol, mellyet az Romai Anyaszentegyház mostan vall.⁴⁶

Kecskeméti C. tizenkét lapot kitevő,⁴⁷ teljes átlényegüléssel polemizáló prédikációja feltételezésem szerint erősen támaszkodik William Perkins ezen, úgymond „fordított hatású” vitatechnikát alkalmazó *Catholicvs reformatvs*-ának tizedik, *Az Christus testenek es verenek az Vr vaczporaiaban valo jelen létéről* című fejezetére.⁴⁸ Mivel Kecskeméti C. a hetedik prédikációját szinte teljes egészében a saját maga által fordított *Catholicvs-reformatvs*-ból származó, szinte szó szerinti idézetekből állította össze, célszerűnek tartom a két munka párhuzamos vizsgálatát az átemelések szemléltetéséhez. Kecskeméti C. a tizedik, négy kaputra osztott *Catholicvs reforma-*

⁴¹ Anthony MILTON, *Catholic and Reformed: The Roman and Protestant Churches in English Protestant Thought 1600–1640*, Cambridge, Cambridge University Press, 1995 (Cambridge Studies in Early Modern British History), 40.

⁴² KECSKEMÉTI C., *Catholicvs reformatvs*, i. m. (6. j.), címlap.

⁴³ MILTON, *Catholic and Reformed*, i. m. (41. j.), 176–177.

⁴⁴ KECSKEMÉTI C., *Catholicvs reformatvs*, i. m. (6. j.), 12.

⁴⁵ MILTON, *Catholic and Reformed*, i. m. (41. j.), 177.

⁴⁶ KECSKEMÉTI C., *Catholicvs reformatvs*, i. m. (6. j.), 10.

⁴⁷ UÓ, *Az papistak között*, i. m. (2. j.), M_{IV}–N_{3r}.

⁴⁸ UÓ, *Catholicvs reformatvs*, i. m. (6. j.), 221–244.

tns-fejezetet annak az eredeti négyes szerkezetét érintő módosításaival építette be szentbeszédébe. A prédikáció propozíciója két témát jelöl meg a magyarázatra felvett Jn 6,55–56 bibliai hellyel kapcsolatban:

I. Miben eggyezzünk, és mennyiben az ellenkező Atyafiakkal az Vr vaczoráinak tudományában? II. Miben különbözzünk, hogy így ez sz. Iános mondásának igaz értelmét mi legyen, megteessék?⁴⁹

Kecskeméti C. két kérdése tulajdonképp összeegyeztethető a *Catholicvs reformatvs* tizedik fejezetének első két kapujának címeivel: „Capvt 1. Melyben az ellenkező feleknek kezenséges értelmek foglaltatik”⁵⁰ és „Capvt 2. Melyben az értelmeknek különbözések foglaltatik”.⁵¹ Ezeknek saját fordítású, perkinsi kifejtését elhanyagolható változtatásokkal – azaz néha kötőszavak betoldásával, esetleg szócsere-kel – emeli át, minden bizonnyal azért, mert a teljes átlényegülésről szóló katolikus–református-vita magját e két kaput tartalmazza. A két tábor közötti egyik hitbeli nézetkülönbség a *Fides Iesv et Iesvitarvm* esküformula-idézetében is szereplő „allat”⁵² (szubsztancia) kifejezés körül alakult ki. A trienti zsinat határozatai alapján összeállított piusi esküformula szövegében a teljes átlényegülésnek ugyanis ezek a követelményei: „...igazan, s-valóságos-képpen, es allat szerént...”⁵³ Ezek közül az igazán és valóságosan való jelenlétet bizonyos kikötésekkel Perkins szövege elfogadja,⁵⁴ épp ezért Kecskeméti C. hetedik prédikációjának első kérdésére adott válaszában is ezt olvashatjuk:

Az miképpen az ellenkező Atyafiak vallyák és hiszik az Vr Vaczorájában, az Christus testének és vérenek valóságosképpen való ielen létét, ugy mi-is azt vallyuk, és hiszszük, nem csak mondas szerént, mint ök felölünk itilik, avagy költesképpen, hanem *igazan* és *valosagossan* (kurzív kiemelés tőlem – Sz. Zs.).⁵⁵

Az eredeti, perkinsi szöveghez képest itt Kecskeméti C., valószínűleg a polemikus szembenállás hangsúlyosabbá tételének érdekében, argumentációját az „ellenkező Atyafiak” hitének ismertetésével kezdi, majd a „mint ök felölünk itilik” pár szavas betoldással él. Figyelemre méltó továbbá, ahogy a lefordított Perkins-szöveggel

⁴⁹ Uő, *Az papistak között, i. m.* (2. j.), M_{2r}.

⁵⁰ Uő, *Catholicvs reformatvs, i. m.* (6. j.), 221.

⁵¹ *Uo.*, 226.

⁵² Uő, *Fides Iesv et Iesvitarvm, i. m.* (30. j.), 401.

⁵³ *Uo.*

⁵⁴ „Hiszük és tanittyuk, az Christus testenek és vérenek az Vr Vaczorajában való jelen létét, nem csak mondas avagy költesképpen, hanem igazan és valosagossan.” Uő, *Catholicvs reformatvs, i. m.* (6. j.), 221.

⁵⁵ Uő, *Az papistak között, i. m.* (2. j.), M_{2r}–M_{2v}.

együtt átkerül a katolikus tanokkal végeredményben saját nézetet legitimizáló argumentációs technika is: az igazán és valóságosképpen való jelenlétet a reformátusok, akárcsak a katolikusok, elfogadják. Miután pedig Kecskeméti C. „kifejti” a valóságos jelenlét külső jegyekre és az úrvacsorát magukhoz vevőkre vonatkozó, a katolikusokétól bizonyos pontokon eltérő perkinsi tudnivalóit,⁵⁶ rátér a szentbeszéd második kérdésének megválaszolására a *Catholicvs reformatvs* teljes második kapujával:

Mondok hogy nem különbözünk abban, hogy ielen nem vólna az Christus teste és vére az Vaczorában valóságosképpen, hanem csak az ielen lételnek modgyában vagyon az különbözés. Mert noha mi-is vallyuk ielen lenni: de ezt az ielen lételt, nem testinek, állat és hely szerént valónak mondgyuk: hanem lelkinék, titkosnak, hüt által csak. Ez ellen penig az Romai Anyaszentegyház tanittyá, és óltalmazza az állat szerént való változtatást, ugy hogy, az kenyér és az bor, az ighe mondás után, Christusnak valóságos testévé és vérévé változik, és immár azok az jegyek többé nem kenyér és bor, hanem valóságos és állat szerént való teste és vére Christusnak.⁵⁷

Az átemelt szövegben Kecskeméti C. János megint felhívja a figyelmet a tanbeli egyezésekre, hűen megtartva William Perkins lapszéli, a kaputok argumentálásának követhetőségét könnyebbé tevő kommentárjait, számozásait is. Kommentárokkal ellátott érvelése során Kecskeméti C. a prédikáció második kérdésében az állat szerinti változás megcáfolásához összevonva hasznosítja a *Catholicvs reformatvs* harmadik és negyedik kapujainak egyes citátumait, melynek bővebb részletezésétől eltekintve, csupán annak lényegi elemeit ismertetem.

A katolikusok és reformátusok nézetkülönbségeinek számbavételét három bibliai locus – a magyarázatra felvett Jn 6,55–56, továbbá 1Kor 11 és Mt 28 – felsorolásával kezdi.⁵⁸ Ez után egy hosszabb citátum következik a *Catholicvs reformatvs* negyedik, *Melyben az Papistaknak ellenvetesek foglaltatik* c. kapujából. Ezzel azt ki-

⁵⁶ Uő, *Catholicvs reformatvs*, i. m. (6. j.), 222–226. Kecskeméti C. prédikációjában csupán a vevőkre vonatkozó második pontból hagy el egy összefüggő, rövidebb részletet. Az átvétel egyébként itt is szinte szóról szóra megegyezik a *Catholicvs reformatvs* szövegével. Uő, *Az papistak között*, i. m. (2. j.), M_{2v}–M_{3v}.

⁵⁷ Uő., M_{3v}. Vő. „Mondok hogy nem különbözünk abban, hogy jelen nem volna az Christus teste és vére az Vaczorában valóságosképpen, hanem csak az jelen lételnek modgyában vagyon az különbözés. Mert noha mijs vallyuk jelen lenni: de ezt az jelen lételt nem testinek állat és hely szerént valónak mondgyuk: hanem lelkinék, titkosnak, az jegyekre nézve szenteseges hasonlottságh által; az vevőkre nézve penig hit által csak. Ez ellen penigh az Romai Anyaszentegyház tanittyá és óltalmazza az alat szerént való változtatást, ugy hogy az kenyér és az bor az ige mondás után, Christusnak valóságos testévé es vére vé változzek, és immár azok az jegyek többé, nem kenyér sem bor, hanem valóságos és állat szerént való teste, és vére.” Uő, *Catholicvs reformatvs*, i. m. (6. j.), 226–227.

⁵⁸ Uő, *Az papistak között*, i. m. (2. j.), M_{3v}–M_{4r}.

vánja bizonyítani, hogy Krisztus testét és véréért azért nem eheti és ihatja senki testi szájjal, hanem csakis lelkivel, mert Krisztus elhagyta a földet s az Atyaisten jobbán ül a mennyországban.⁵⁹ A hallgatóság józan belátására számító érvelés után Kecskeméti C. János saját, pár mondatos átkötő szövegét olvashatjuk, melyben elmondja, hogy a következőkben a pápisták átlényegüléssel kapcsolatos hamisnak és a reformátusok igaznak ítélt tanításáról fog szólni szentbeszédében. Kecskeméti C. ebbéli szándékát a lapszámon is kiemeli,⁶⁰ melyhez az öt pontba szedett bizonyosságokat a *Catholicvs reformatvs* harmadik kaputjából emeli át. William Perkins harmadik, eredetileg a református nézetek helyességének hét pontos bizonyítását elvégező kaputjából Kecskeméti C. beszéde annak csak bizonyos pontjait hasznosítja: a *Catholicvs reformatvs* első bizonyítási pontját Kecskeméti C. felosztja prédikációjának két első pontjára,⁶¹ majd a harmadik pont kerül a második,⁶² Perkins művének negyedik és hetedik pontjai pedig szentbeszédének negyedik⁶³ és ötödik pontjaiba.⁶⁴ A nézetek szembesítését és egyben egész prédikációját is a *Catholicvs reformatvs* negyedik kaputjából származó hosszabb, szó szerinti idézettel zárja.⁶⁵

Összegzés

Kecskeméti C. János teljes átlényegülést vitató prédikációjának elkészültében, legalábbis ahogy arról a hetedik prédikáció bevezetőjében ő maga tájékoztatja olvasóit, egy Ungvárott, akkori szolgálati helyén, lezajló esemény is nagyban közrejátszott. Az 1618. június 14-ei úrnapjához kapcsolódóan eleveníti fel a következőket:

Ez napon Vngvárat, egy néminémü Nadasi Pál nevü Iesuita ezen locust az szent Ianos irásából sok keresztyén embereknek fülök hallottára, az mi, egynyihány Tanitokkal való ielen létünkben vévé fel, magyaráztatnak okáért, meyből, az ő hozzá hasonló társaival egyetemben, az Christus Iesus testének és vérenek, az Vr Vaczoráiában, valóságos ielen létét, testi foggal és szájjal való vételét, akarja vala erőssíteni, de semmiben nem mehe...⁶⁶

⁵⁹ Uo., M_{4r}. Vö. Uő, *Catholicvs reformatvs*, i. m. (6. j.), 238–239.

⁶⁰ Uő, *Az pápisták között*, i. m. (2. j.), M_{4v}.

⁶¹ Uo., i. m., M_{4v}–N_{1r}. Vö. Uő, *Catholicvs reformatvs*, i. m. (6. j.), 227–229.

⁶² Uo., N_{1r}–N_{1v}. Vö. Uo., 229–231.

⁶³ Uo., N_{1v}–N_{2r}. Vö. Uo., 232–233.

⁶⁴ Uo., N_{2r}–N_{2v}. Vö. Uo., 235–237.

⁶⁵ Uo., M_{2v}–N_{3r}. Vö. Uo., 242–244.

⁶⁶ Uő, *Az pápisták között*, i. m. (2. j.), M_{1v}.

A jezsuiták ungvári 1618-as jelenlétére rávilágító szavak minden bizonnyal összefüggésben állnak a 16. század közepétől túlnyomórészt református Ungvár⁶⁷ hitbéli csatározásaival, vagyis a reformációt feltehetően egyfajta kontinuitásként, tehát a régi egyház intézményeinek spontán átalakulását a létező és egyetlen egyházon belül megélő református lakosság, valamint ezt a kontinuitást megzavaró, intenzív missziós és oktatói tevékenységet folytató jezsuiták polémiáival.⁶⁸ Az 1600–1601 között a prágai jezsuita kollégiumban katolizált⁶⁹ Homonnai Drugeth III. György 1612-ben kért engedélyt a királytól, hogy gimnáziumot alapíthasson az Ungvárhoz közel eső homonnai birtokán.⁷⁰ A kapuit egyazon évben, 1615-ben megnyitó homonnai és nagyszombati kollégiumokból aztán „számos misszió rajzott ki a környező konvertita földesurak birtokaira”.⁷¹ Mivel a Jézus Társasága vezetése a túlnyomórészt református Felső-Magyarországon folyó missziókban kiemelt szerepet szánt az 1615-ös alapítású homonnai kollégiumnak, igyekezett legkiválóbb tagjait idecsoportosítani: a kollégium rektora az iskolavezetésben már tapasztalt Dobokay Sándor lett, s olyan tagok is megfordultak itt, mint például Hajnal Mátyás vagy Forró György.⁷² A homonnai kollégiumhoz tartozó összesen tíz missziós állomás közül pedig az ungvári volt a legfontosabb.⁷³ Ungvár református templomát szintén 1615-ben szerezték meg a katolikusok, s katolikus bírót állítottak a város élére.⁷⁴ Az 1617-ben Ungvárra kerülő Kecskeméti C. János tehát ezt a jezsuiták aktív hittérítői munkája nyomán is meginduló, a római katolikusok javára pozitív felekezeti átalakulást tapasztalhatta meg. Ezzel minden bizonnyal összefüggő tény, hogy Kecskeméti C.-nek az RMNy által ismert munkái közül a dolgozatban vizsgált és valamilyen módon Ungvárhoz köthetőek mutatnak ko-

⁶⁷ MÉSZÁROS Károly, *Ungvár története, a legrégebb időkétől maig*, Pest, Ráth Mór, 1861, 68.

⁶⁸ HELTAI János, *A mennyei tudomány tisztja világos folyamja: Adalékok a felekezeti tudatok kialakulásához az 1616-1619-es évek vitairatai és prédikációi alapján = A reformáció emlékezete: Protestáns és katolikus értelmezések a 16–18. században*, szerk. SZÁRAZ Orsolya, FAZAKAS Gergely Tamás, IMRE Mihály, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2018 (*Loci memoriae hungaricae*, 7), 197–207, 202–203.

⁶⁹ MOLNÁR Antal, *Lehetetlen küldetés?: Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században*, Budapest, L'Harmattan–ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola, 2009 (IDI Könyvek, 8), 102; BORBÉLY Zoltán, *A Homonnai Drugethek Felső-Magyarországon a 17. század első évtizedeiben*, Eger, EKF BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, 2015, kézirat, <http://eklektika.ektf.hu/dsr/access/b109a97f-8224-4ab6-b5f5-5a6d465485ad> (2018.09.05.), 177–188.

⁷⁰ BUJDOSÓ István, *Az Ungvári Drugeth Gimnázium története (az alapítástól az 1880-as évek végéig)*, *Acta Beregsasiensis*, 10, 2011/1, 101–112, 104.

⁷¹ MOLNÁR, *Lehetetlen küldetés?, i. m.* (69. j.), 28.

⁷² *Uo.*, 108–109.

⁷³ *Uo.*, 111.

⁷⁴ *Uo.*, 110.

moly polemikus szándékot.⁷⁵ Ennek az 1617–1620 közé eső kifejezetten intenzív, főként az általa prédikációs kötetének *Epistola dedicatoriájában* „monstromoknak”⁷⁶ hívott jezsuitákkal folytatott ungvári hitvitázói tevékenységének termékei mind e polemikus szentbeszédei és Pázmány Péter *Kalauzjának* tizenharmadik könyvére adott *Felelete*, mind pedig William Perkins *Catholicvs reformatvs*-ának magyar fordítása. Bár Kecskeméti C. prédikációi, ahogy arról már volt szó, a címlap alapján csupán 1619-ben hangzottak el Ungvárott,⁷⁷ az Antikrisztusról szólók már ennél korábban, 1618-ban készen lehettek.⁷⁸ Pázmány 1613-ban, Pozsonyban megjelenő *Kalauzjának* a szentek segítségül hívását tárgyaló, tizenharmadik könyvére adott *Felelete* úgyszintén 1618-as. Annak ellenére, hogy ezt a munkáját is csak 1622-ben adták ki nyomtatásban – megint csak Bártfán –, Kecskeméti C. a nemzeti és vitézlő Göntzi Feier Istvánnak szóló 1618. augusztus 20-ra keltezett ajánlásával tanúsítja,⁷⁹ hogy kézírata 1618-ban nyomdakész állapotban lehetett.⁸⁰ Végül az 1620-ban, Kassán kiadott *Catholicvs reformatvs*-fordításáról az Antikrisztusról szóló negyedik prédikációjának idézett berekesztése alapján feltételezhető,⁸¹ hogy Kecskeméti C. a munkálatokkal 1618-ra legalább részben elkészülhetett. E három művéhez járulhat még az 1613-ra nyomdakész *Fides Iesv et Iesvitarvm*-fordítása oly módon, hogy azt Kecskeméti C. maga is nagy haszonnal forgatta Pázmánynak szánt, 1618-as *Feleletének* elkészítésekor.⁸²

Arra a felmerülő kérdésre, hogy Kecskeméti C. János hetedik Úrvacsora-prédikációjában miért kap akkora hangsúlyt William Perkins műve, Perkins polémiákban való nemzetközi tekintélye és elismertsége szolgálhat egy lehetséges válaszul. A David Pareusnak heidelbergi és John Reynoldsnak oxfordi antibellarmin kollégiumai, katedrái mellett a cambridge-i egyetem antibellarmin katedrája is

⁷⁵ Az említett négy munkán kívül: RMNy 1083 és bővített kiadásai (RMNy 1299, RMNy 1992); RMNy 1258; RMNy 1295 és későbbi kiadása (RMNy 1835); végül az *olím, egykor létezett* 1656-os *Fides Iesv et Iesvitarvm*-kiadás (RMNy 2663). Kecskeméti C. két egyetemi disputációját ismeri: SZINNYEI, *Magyar írók élete, i. m.* (1. j.).

⁷⁶ KECSKEMÉTI C., *Az papisták között, i. m.* (2. j.), 103v.

⁷⁷ *Uo.*, címlap.

⁷⁸ *Uo.*, O4v.

⁷⁹ Uő, *Pázmány Péter Kalauzjának, i. m.* (5. j.), 103r.

⁸⁰ A nyomtatás feltehetően főként a költségek hiánya miatt nem valósulhatott meg. HELTAI, *Műfajok és művek, i. m.* (34. j.), 119.

⁸¹ KECSKEMÉTI C., *Az papisták között, i. m.* (2. j.), 81v.

⁸² VÁSÁRHELYI, *Egy jezsuita-ellenes, i. m.* (11. j.), 264.

aktívan felvette a harcot Roberto Bellarmino nagyhatású *Disputationese* ellen.⁸³ Cambridge-ben oktató, akárcsak a kontroverzeteológiai disputációkat vezető William Whitaker,⁸⁴ William Perkins is.⁸⁵ Ezen információkat figyelembe véve talán elfogadható, hogy a *Catholicvs reformatvs* fordítását prédikációinak összeállítására környékén befejező Kecskeméti C. nagyban támaszkodott William Perkins tekin-
télyére, mikor a trienti határozatokban megerősítést nyert teljes átlényegülés-
tannal vitázó szentbeszédét megszerkesztette.

Kecskeméti C.-nek a Homonnán és környékén 1615-ben intézményesen meg-
jelenő Jézus Társaságát erélyesen támadó, és a prédikációs kötet elkészültét is
magába foglaló ungvári tevékenysége meglátásom szerint jól rokonítható a 17.
század első két évtizedében tapasztalható nagyszombati konfesszionális esemé-
nyekkel. Az elsősorban Forgách Ferenc esztergomi érsek vezette nagyszombati
katolikus reform, mely a jezsuiták végül sikeres, szintén 1615-ös városi letelepíté-
sét is eredményezte, heves ellenállást váltott ki a javarészt katolikus Nagyszom-
batban felekezeti önmeghatározását épphogy megkezdő kálvinista lakosságból.⁸⁶
Úgy gondolom, hogy Kecskeméti C. János az ungvári *Az papistak között es mi között-
tünk...* című polemikus prédikációs kötetének összeállításával és *Catholicvs
reformatvs*-fordításával a felekezeti hovatartozást erősítő és a felekezetépítést elő-
mozdító, összefoglaló jellegű kézikönyveket kívánt prédikátortársai és olvasói
kezébe adni. Csakúgy, mint ahogy tette azt a Nagyszombathoz is köthető 1610-es
oppenheimi, latin nyelvű, új szerkesztésű *Fides Iesv et Iesvitarvm* a katolikus megújul-
lás elleni hatékonyabb fellépés érdekében.

⁸³ ÓRY Miklós, *Bevezetés* = PÁZMÁNY Péter, *Krisztus látható egyházáról: Diatriba theologica: Pázmány első latin munkája*, szerk. ÓRY Miklós, Eisenstadt, Prugg Verlag, 1975, 3–38, 17 és 22.

⁸⁴ *Uo.*, 22.

⁸⁵ BERG Pál, *Angol hatások tizenhetedik századi irodalmunkban*, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára, 1946 (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai, 21), 71.

⁸⁶ SZOLNOKI, *Az „igényre szabott”*, i. m. (37. j.), 4–8.

Személynévmutató

- Abaffy Csilla, N.* 138, 139, 141
Abaffy Erzsébet 141
 Abimelek 35
 Abner 36
 Achasvéros 35
 Achuszat 35
Ács Pál 91
Acsay Ferenc 100
 Adalbert, Szent 114
 Ádám 161, 164
 Aesopus 41
 Ágoston Szent 15, 31, 42, 115, 117–119, 235, 238–242, 254
Ajkay Alinka 24, 56, 170
Alácsi Ervin János 45, 46
 Allot, Robert 200
 Almási Ágnes 127
 Almásy Pál 124
 Alsted, Johann Heinrich 188, 191
 Alvinczi Péter 199
 Ambrus, Szent 15, 32, 118, 161, 164, 199, 240, 247, 248
 Andea, Avram 187
Andersen, C. Colt 27
 Andrae, Jakob 182, 183
 Andreas Pannonius 5, 33, 34, 37, 38, 43,
 Angéla, Folignói Szent 137
 Angermayer, Andreas 28
 Antal, Szent 68, 69
 Apollónia, Szent 129
 Apor család 52, 56
Arany János 66
Arató György 102
 Aristoteles 41, 242
 Arius 237
Astell, Ann W. 133
 Asztalos András 293
 Augusta, Jan 155
Augustínová, Eva 154–156
 Augustinus → Ágoston
Ausdall, Kristen van 133, 134, 138
 Avenarius, Johannes 11, 67

Babits Mibály 60, 245
Bachorecz Katalin 186

Baduroná, Anežka 151
Bajáki Rita 5, 7, 9–19, 37, 46, 56, 170, 251
Balanyi György 134
 Balassa Ferenc 190
 Balassi/Balassa Bálint 50, 60, 252
Balázs János, P. 136
Balázs Judit 140
Balázs Mibály 11
Bálint Sándor 134, 169
Ballai Zoltán 289
 Baltazár király 35
Bangha Béla 23
Bánkuti Imre 269, 273
Bannister, Henry Mariott 170, 178
 Baranyi Pál 192, 280, 268
 Barcham, William L. 138
Bardoly István 222
Baricz Ágnes 292
 Barkóczy Ferenc 283
Barna Gábor 268
Bárth János 268
 Bartha Boldizsár 276
Bartha Tibor 289
Bast, Robert B. 27
 Báthory István 184
Báthory Orsolya 5, 7, 21–32
 Báthory Zsófia 281, 282
 Batizi András 21, 88, 89
 Batthyány Ferenc 69
 Batthyány József 270
Baud-Bory, Samuel 187
Bauer, Dieter R. 137
 Bayly, Levis 195, 196, 200–203
 Beard, Thomas 195
 Beatrijs van Nazareth 137
 Beda Venerabilis 119
Beda, Paulus 43
Bedy Vince 102
Beeke, R. 293
 Bejthe Imre 69
Beke Margit 113
 Béla, III., király 222
 Bellarmino, Roberto 29, 235, 237, 241, 301
 Bellini, Jacopo 228
 Benedek pápa 150

Személynévmutató

- Benedek, XIV., pápa 261
Benedek, XVI., pápa 279
 Benga, Daniel 182
 Bereczki Lajos 87
 Berengár, Tours-i 133
Berg Pál 300
Bergemann, Uta-Christiane 229, 231
 Bernárd Pál 159, 161–165, 267
 Bertalan, Szent 123, 124, 132
 Bethlen Gábor 189–191
 Bidembach, Eberhard 183
 Bièvre, Étienne 229
 Binder Pál 184
Bíró Csilla 5, 7, 33–43
 Bíró Márton → Padányi Bíró Márton
 Bisterfeld, Johann Heinrich 191
Bitskey István 92, 241, 245, 266
 Blahó Vince 266, 273, 278
Blume, Clemens 170, 178
Bogár Judit 5, 7, 14, 45–60, 106, 180, 270, 279
Boka László 136
 Bonaventura, Szent 178
 Bonifác pápa 145
 Borbála, Szent 72, 73, 129
Borbély Zoltán 298
 Bornemisza Pál 110, 111
 Bornemisza Péter 82, 89, 90
Borsa Gedeon 82, 110
Borzió, Anita 71
Botta István 81, 82, 85, 89, 93
 Botticelli, Sandro 228
Boynton, Susan 138
 Bozóki Mihály 48, 50, 257–259
 Brankovics Száva 194
 Braun, Joseph 220
Braunjels, Wolfgang 226
 Bregno, Andrea 218
 Brewer (1651), nyomdász 47
 Brewer (1684) 156
 Brewer, Vavrincec 154
Breznyik János 112
Bridgeman, Harriett 230
Bucsay Mihály 289
Bujdosó István 298
Bunyitay Vince 112
Burger Ferenc 96
 Burton, Robert 195
Buzogány Dezső 184
Bynum, Caroline Walker 137
 Caligula 40, 41
 Canisius, Petrus 13, 51, 171
 Carion, Johannes 21
Cavallo, Guglielmo 139
 Chartier, Roger 139
Chazelle, Celia 133
Chevalier, Ulysse 170, 172, 173, 178
 Chodkiewicz, Jan Karol 184
 Cicero 39
 Ciprián, Szent 240
 Cirill, Alexandriai Szent 152, 181, 187, 240
 Clichtoveus, Jodocus 180
 Clodius, ókori színmész 40, 41
 Coelius Gergely → Gregorius Coelius
Coñac, Emanuel 188
 Coresi diakónus 184, 185
 Corodinus, Adam 157
Corrigan, Vincent 134
Con, Andrew C. 27
 Creutzer, Georg 85
 Cromwell, Oliver 198
 Crusius, Martin 181–183
 Cyprián, Szent 119
 Cyrill → Cirill
Czegledy Sándor 82, 289
 Czerey János 169
 Csánki Gábor 284
Csapodi Csaba 138
 Császár Ferenc 256, 258, 259
Csernyánszky Mária 219, 224, 225, 232
Csorba Dávid 276
Csörsz Rumen István 167
Csukovits Enikő 134
Dám Ince 38
 Damascenus → János, Damaszkuszi
Dáné Veronka 184
 Darholtz Ferenc 288
 Dávid király 31, 36, 277
David, Zdeněk V. 28
 De Camillis János József 193
De Cevins, Marie-Madeleine 134
 Deák Imre -50
 Debreceni Szőr Gáspár 12
Debreczeni Attila 258
Dellamartina Mária 38
 Demetrius de Lasko → Laskói Demeter
Dénesi Tamás 100
Dennison Jr., James T. 195, 196

Személynévmutató

- Denzinger, Heinrich* 96, 97, 112, 116, 235
Déri Balázs 33, 45
Déri Eszter 106
 Dézsi András 21
Dienes Dénes 267
Dinzelbacher, Peter 137
 Diodati, Jean 187
Diós István 46, 261, 279
 Dobokay Sándor 298
 Dohna, Abraham 189, 190
Dominique, Loeding 227, 231
 Dominis, Marco Antonio de 189
 Domokos Márton 276
Domokos Pál Péter 168, 170, 178
 Dorottya, Szent 129
 Dositheus, jeruzsálemi pátriárka 188
Dömötör Tekla 52
Dreves, Guido Maria 178
 Drugeth → Homonnai Drugeth
Drury, Elizabeth 230
Dufka, Vlastimil 151
Dubr, Bernhard 106
 Duns Scotus, Johannes 133
Đurić, Marica 71
 Dury, John 183
- Eck, Johann 26
Edroiu, Nicolae 187
 Eftimie püspök 184
Ember Mária, V. 232
Endrei Walter 226
Erdélyi Gabriella 97
Erdélyi János 25
Erdélyi Zsuzsanna 61–64, 68, 69, 70, 79
Erdő Péter 109, 110
 Erzsébet, Szent, Árpádházi 129, 233
 Erzsébet, I. 197
 Erzsébet, királyné (Sziszi) 222
 Eszterházi Tamás 26
 Eszterházy Károly 58, 255, 262
 Eusebiosz, Caesareai 31
 Eutüchész 238, 239
- Faber, Johannes 115, 119
Fabiny Tibor 34
 Faletti, Bartholomaeus 46
 Farkas András 21
Fazakas Gergely Tamás 298
Fazekas István 100, 112, 113
 Fedorov, Ivan 184, 185
- Feier István (Göntzi) 300
Fekete Csaba 85, 87, 199, 200
Fenyvesi László 268
 Ferdinánd, I., király 112, 113
 Ferenc, Borgia Szent 216
 Ferenczffy Lőrinc 47, 280
Ferenczi Zoltán 21
Ferzago, George 137
 Festus (nyomdász, 1620) 288
Fila Béla 96
 Flury-Lemberg, Mechthilde 219
 Fogarasi István 191
 Forgách Ferenc 114, 300
 Formica, Matthaeus 51, 171
 Forró György 298
 Frankovics Gergely 89
 Fráter György 113
 Frigyes, V., Pfalzi 189
 Fuchs, Marcus 189
 Fülöp császár 145
 Fülöp, francia király 144
- Gábor Csilla* 135
 Gálszécsi István 88
Garadnai Erika 281
 Gazotti püspök (1322) 222
Geuser Ottó 134
 Geleji Katona István 183, 184
 Genadius, román püspök 184
Gerendás Ernő 269
 Gergely, Nüsszai Szent 240
 Gergely, Szent, pápa 138
 Gergely, Tous-i Szent 31
 Gerlach, Stephan 182, 183
 Gertrúd, Nagy Szent 137, 146
Ghetie, Ion 184, 185
 Ghiberti, Lorenzo 210, 218
 Gilbert von Hoyland 42
 Gilles de Rome 133
 Gizella királyné 220, 221
Godfrey, W. Robert 203
 Goffine, Leonard 284–286
 Góliát 277
 Gorup Ferenc 281
 Gottlieb, nyomdász 48, 257, 263
 Gregoriánc Pál 112, 113
 Gregorius Coelius Pannonius 5, 33, 34, 36, 38–43
 Gretser, Jacob 28
Gruyter, Walter de 96

Személynévmutató

- Guba Pál 124
Guitman Barnabás 168
 Gusztini János 269–271
 Gyula, II., pápa 214
 Gyula, III. pápa 113
Gyulai Pál 66
- Haader Lea* 136, 140, 141
Haas, Alois M. 137
 Hadwijch 137
 Haga, Cornelius 187
 Hajnal Mátyás 169, 170, 179, 298
Hamburger, Jeffrey F. 137
 Handl, Jiří 151
 Handl, Mathyáss 151
 Händlein, Fridericus 95
Harangozó Imre 63, 68
Hargitai Andrea 267
Hargittay Emil 21, 24, 56, 170, 251
 Haslinger, Johann Christian 95
 Hederich Frigyes 282
 Heerbrand, Jakob 183
 Héliogabalus 162, 163
 Heltai Gáspár 11
Heltai János 25, 266, 267, 271, 287, 292, 298, 300
Heltai Nándor 269, 270
 Hembold, Ludwig 92
 Hemerken, Thomas 251
Hering, Gunnar 186
Hersche, Peter 96
Hesdin, Jaquemart de 229
 Hieronymus → Jeromos
 Hildegard von Bingen 43
 Hímvarró Katalin 232
Hinç, Hans-Martin 221
 Hischer, Lukas 184
 Hlohovský, Jiřík 151, 152, 153
 Hofhalter, Raphael 114
Holeton, David R. 28
Holl Béla 46, 52, 53, 134, 167, 169–171, 251, 255
 Homonnai Drugeth György 298
Horák, František 151
 Horányi Elek 265, 266
 Horatius 41
Hornyik János 265, 268
Horváth Cyrill 148
Horváth Sándor 5, 8, 61–79
Hörke József 86
- Hörmann, Johannes Andreas 153
 Hrabovsky, Petrus 157
Hubert Gabriella, H. 5, 7, 81–93, 135, 186
Hubert Ildikó 52
 Hunnius, Aegidius 25, 26, 27, 28, 29
 Hus → Husz
 Husz János 28, 154, 155
 Huszár Dávid 11
 Huszár Gál 81, 82, 85–87, 89, 90
 Huttmann, Arnold 184
Hünermann, Peter 96, 97, 112, 116, 235
- Iane, (Iene Litteratus) brassói pap 184
 Ignác, Loyolai Szent 17, 98, 119, 121, 244, 246, 249, 250, 253
 Illés próféta 119
Imre Mihály 92, 298
 Ince pápa 145
 Ince, III., pápa 42, 285
Incze Gábor 199
 Innocentius → Ince
Ionîță, Viorel 192
 Iréneusz, Szent 119
Iserloh, Erwin 96
 István., I., Szent 220, 221, 223
Iványi Béla 69
Iványosi-Szabó Tibor 268
 Izaías próféta 207, 248
 Izsák 35
- Jaczkó Sándor* 110, 111
 Jakab gyöngyfűző (1471) 232
 Jakab, Szent, apostol 119
 Jákob 35, 36
 Jan Z. Jenštejna 154
 János, III., pápa 149
 János, XIX., pápa 220
 János, Keresztelő Szent 243, 253
 János, Keresztes Szent 247
 János, Szent, apostol 121, 132, 231
 János, Szent, Damaszkuszi 240
 Jelinek, nyomdász 256
Jénáké Ferenc 167
 Jeremiás próféta 160
 Jeremiás, II., pátriárka 182, 183
 Jeromos, Szent 119
 Joannides-Frydecký, Jiřík 157
 Johannes, XIV., Kalekasz 184
 Josquin des Prés 170
 Judás, apostol 185

Személynévmutató

- Jug László* 96
 Juhász Ferenc 124
 Julianna (lüttichi apáca) 127
Jungmann, Josef 96, 97
Jurdana, Vjeloslava 71

 Kacskovics-Reményi → Reményi
Kádár Zsófia 5, 7, 95–107
Kájer István 152
 Kájoni János 5, 7, 48, 53, 56, 167–180, 255, 257
Kalla Gábor 33
Kallós Zoltán 65
 Kálmán, I., Könyves 272
Kalous, Antonín 157
 Kálvin János 24, 30, 188, 189, 237, 239, 266, 271, 273
Kanyaró Ferenc 65, 66
Kanyurszky György 164
 Kapi Anna 251
Kaposi Krisztina 167
Karácsonyi János 112
 Kardos Lukács 126
Kardos Tibor 52
 Károly Róbert, király 123, 222
 Károly, I. 198
 Károly, IV., császár 173
 Károlyi András 11, 12
 Károlyi Antal 256
 Károlyi Gáspár 21
 Kassai András 48
 Kassai István 208, 209, 218
 Katalin, Szent 129
 Katalin, Sziénai Szent 137, 139
Kathona Géza 21
Katona Lajos 139
Katona Tamás 21
 Kecskeméti C. János 6, 8, 189, 287–303
Kecskeméti Gábor 25, 182, 267
 Kelemen Didák 159, 161, 162, 163, 164, 165
 Kelemen, Szent 121
 Kelemen Didák 267
Kemeneczky Judit 43
 Kempis Tamás 250, 251, 252, 253
Kendeffy Gábor 157
 Keppinger Boglárka 5, 7, 109–122
 Keresztessy Máté 273
Keszeg Vilmos 66
 Kézdi-Vásárhelyi Mózes 25
Kienzle, Beverly Mayne 137

 Kinchius, Joannes Antonius 278
 Kis Imre 271
Kisfaludi Katalin 269
Kiss Ignác 163
 Kiss Imre 281
Klaniczay Gábor 137
Klaniczay Tibor 137
 Klára, Szent 137, 138
 Kleych, Václav 154, 155
 Klímo György 283
 Klöss, Jakob, jun. 287, 288, 292
Knapp Éva 258
 Knox, John 197, 198
Kocsis Gyula 268
 Koháry Éva 266
Kolba Judit, H. 5, 7, 123–132
Kollányi Ferenc 112
 Kollonich Lipót 192, 193
Koltai András 98
Kolumbán Vilmos József 184
 Konrat von Gamind 173
 Kopcsányi Márton 18, 280
Korondi Ágnes 5, 7, 133–149
Kovács Andrea 171, 180
Kovács Eszter 5, 7, 151–158
Kovács Éva 221, 229
Kovács Pál 268
Kökényesi Zsolt 100, 101
Körmendy Kinga 171
Kőszeghy Péter 38, 265
Kövári Réka 50, 53, 178
Kövesdi Róka Lajos 132
 Krause, Gerhard 96
 Krausz, Johann Anton 216, 218
Krizsa János 66
 Krizosztomosz, Szent 117, 118
Kubinyi András 134
Kurjaković, Mijo 72
 Kürti István 26

 Lábán 35, 36
Laczkovik György 112
Ladányi Sándor 267
Labner, Juraj 72, 73, 74, 75
 Lajos, II., király 233
 Landerer, nyomdász 49, 282
 Langham, John 198
 Laskai Demeter 134
 László, I., Szent 222, 223
Lázs Sándor 135, 140, 141

Személynévmutató

- Lednický, Jeremiáš 154, 156
 Lèger, Antoine 187
Legrand, Émile 187, 189
Lengyel Tünde 134
 Leó, IX., pápa 221
Leonardi, Claudio 137
Levy, Ian Christopher 133
Lipp Mónika 7
 Lippay György 107
 Loewe Antal 265
 Lónyai Zsigmond 287
 Lorántffy Zsuzsanna 198
 Loukaris → Lukarisz
Lovretić, Josip 76
 Loyolai → Ignác
 Lócsi Pál 209
 Lőkös Ferenc 262
Lukács László 105
Lukács Tamás 187
 Lukarisz, Kirill, pátriárka 186, 187, 188, 189, 190, 191
Lukács József 112
 Luther Márton 21, 24, 85, 87, 89, 96, 154–156, 237, 238, 266
- Macleane, Donald John 197
Macy, Gary 133
 Maczák Ibolya 5, 7, 159–166, 265–267, 271
 Macsonkai Miklós 92
Madas Edit 43, 135, 140, 141, 171
 Madrid, Cristóforo 98
 Mager, Johann 183
 Magyar István 21–30, 32
Majorossy Judit 134
Makkai László 21, 26
 Malakiás 119
Manga János 268
 Manlius János 21, 26
 Manutius, Aldus 40
 Maracsko Anzelm 256
Mareş Alexandru 185
 Margit, Árpádházi Szent 136
 Margit, Cortonai Szent 137
 Mária Magdolna, Szent 58, 253
 Mária Terézia, királynő 222, 259, 261, 267, 275
 Mária, I. (Véres) 197
 Mária, I., Stuart 196
 Mária, királyné (16. sz.) 222, 233
Marin, Olivier 28
- Marks, Ljiljana* 71
Marte, Johan 192
 Martini, Lucas 67
 Mary, Lady Vere, 197
Márza, Jacob 192
Maszytyk Endre 186
Mátai Mária 134
 Matovits József 257
 Mátyás, I., Hunyadi 271
 Mátyás, I., király 211
 Mátyás, I., király 224
McCord Adams, Marilyn 133
McGinn, Bernard 137
 Mechtild, Hackeborni Szent 137, 139, 146
 Medgyesi Pál 195, 196, 197, 200, 201, 202, 203
 Medgyesy S. Norbert 167–180
Medgyesy S. Norbert 5, 7
 Melanchthon, Philippus 21, 26, 181
 Melius Juhász Péter 82, 84, 88
 Melkizedek 116
Mészáros Károly 298
 Metód, Szent 152, 154
Meyer, Bernhard 96
Mezey László 179
 Mihai pópa 184
 Mihál Farkas 147
 Miksa, II., császár 278
Mikusi Balázs – 38
Millway, Michael 27
Milton, Anthony 294
 Minöe 41
 Miřinský, Václav 155
 Miskolci Csulyak István 92
Mitropulos Anna Diána 102
 Moáb 37
Molnár Antal 266, 268, 273, 278, 298
Molnár Ferenc, A. 134, 135
Mone, Franz Joseph 173
 Mózes 160, 253
Mózes András 191
Muckenbaupt Erzsébet 167, 171
Muessig, Carolyn 137
Muntagné Tabajdi Zsuzsanna 8
 Muratori, Ludovico Antonio 283, 284, 286
Murray, Paul 45, 46
 Musophilus, Jan 155
Müller Lajos 286
 Müller, Georg 26
 Müller, Gerhard 96

Személynévmutató

- Nádasdy Ferenc 101
 Nádasi Pál 297
Nagy Imre 265
 Nagy István 278
 Nagy Lajos 124
 Nagy Levente 5, 8, 181–194
Nagy Márton Károly 274
Nagybákay Péter 268
 Nagyrévi András 211, 212, 218
Nemes Gábor 100, 102
 Nestorius 238, 239
Novak, Vilko 76
- Nyéki Vörös Mátyás 252
- O'Malley, John W.* 98
 Ockham, William 133
Ocskay György 163, 267
 Odhage, Laurentius Beniamin 157
 Oláh Miklós 112, 113, 114, 115, 122
Oláh Szabolcs 266
Olar, Ovidiu Victor 186, 187
Olosz Katalin 66
Olteanu, Pandle 185
 Orbán, IV., pápa 45, 128, 169
 Origenész 247
Orosz László 265, 270
Ortutay Gyula 268
 Osiander, Lucas 182, 183, 184, 185
Oszkó Beatrix 138
Ozsváthné Krankovics Ilona 276
- Őry Miklós* 235, 244, 300
Ősz Sándor Előd 184
Ötvös István 180
Óze Sándor 180
- P., D 129
Packer, James Innel 203
Păcurariu, Mircea 185
 Padányi Bíró Márton 49, 280
Pajkó Tamás 274
 Pahl, Irmgard 96
Paintner, Ursula 292
 Paksi Márton György 58, 255, 259
Pál József 67
 Pál, Szent, apostol 83, 116, 119, 120, 129, 185, 245
 Pál, VI., pápa, Szent 254
- Páli-Nagy Veronika* 274
Panaiteacu, Petre P. 185
Pap Ferenc 199
 Pápai János 169, 170, 179
Papp Géza 167
Papp Zsuzsanna 136, 140, 141
 Pareus, David 300
Parsch, Pius 286
 Paschasius Radabertus 133
 Passionei, Domenico 283
Pásztor Lajos 134
Pavercsik Ilona 267, 268, 269
Payr Sándor 69
 Pázmány Péter 5, 7, 9, 10, 13–15, 18, 21, 23, 24, 28–32, 46, 47, 49, 56, 58, 59, 159, 162–165, 235–254, 267, 280, 287, 288, 300
 Peckham, Johannes 178, 179
 Pécsi Lukács 67
Pederson, Randall 198
 Pelbartus de Temesvar → Temesvári
 Peltzmann Gergely 282
 Perkins, William 189, 288, 290, 293, 294–297, 299, 300
 Péter, Szent, apostol 58, 121, 129, 253
Péterffy Alexandra 265, 266, 272, 277
Péterffy Károly 114, 115, 119
Péterné Fehér Mária 266, 269, 276
Peters, Greg 27
 Petrás Ince János 168
 Petrovics Péter 184
Petrőczy Éva 5, 7, 195–203, 252
Phelan, Owen M. 43
 Philemon 41
 Pichol 35
 Pigasz, Meletie 186
 Pílarik, Štefan 157
 Pilcius, Caspar 85
 Pintér Imre 255
 Pirckheimer, Charitas 173
 Pisanello, Vittore 228
 Pius, IV., pápa 122, 293
 Plinius 41
 Plutarkhosz 40, 41
 Pocklington, John 195
 Polanco, Juan Alfonso 98
Polgár Mihály 268
 Pollajuolo, Antonio 224, 228
 Polon, Valentin 155
 Pongrácz Eszter 49, 282

Személynévmutató

- Pop, Ioan-Aurel* 187
Popescu, Nicolae M. 187
 Poppel Lászlóné (Magdolna) 11
Pósházi János 271
Pozzi, Giovanni 137
Pribiš, Daniel 154, 156
Procopovič, Alexie 184
Prokopp Mária 5, 7, 205–218
Puglisi, Catherine R. 138
Puşcariu, Sextil 184
Pusztai István 135, 136, 142

Raczky Pál 33
 Radabertus → Paschasius
Radó Polikárp 169, 179
Radó Polikárp 67
Radu, Ilie, havasalföldi vajda 184
Raemon, Florimond de 277, 278
Raffaello, Sanzio 214
Raguzai Vince 213, 218
 Raimundus → Raemon
Rajeczky Benjamin 50, 59
Rákóczi Ferenc, I. 281
Rákóczi Zsigmond 196
Rapaich Rajmond 32
Rappert, Wolfgang Nikolaus 192
Ráth Mór 298
Ratramnus 133
Reeke, Joel R. 198
Réger Adám 56, 167, 170
Reményi Andrea 138
Reuss András 23, 186
Révész Mihály 184
Reynolds, John 300
Rhodiginus, Caelius – 40, 41
Ricchieri, Lodovico 40
Ricketts, Peter T. 134
Rippel, Gregor 283
Roh, Jan 155
Rombányi Beatrix 96, 157
Rosa, Paulus 182
Rossellino, Bernardo 210, 218
Royer Ferenc 256
Rozemond, Keesje 186
Rozenplut z Šwarcenbachu, Jan 151, 152, 153
Rózsafalvi Zsuzsanna 38
Rubin, Miri 133, 134
Rub, Kurt 137
Rupp Kornél 167

 S., A. (Stephanus Architekt) 208
Salamon király 37
Sámson 36
Sannazaro, Jacopo 39
Sántba Máté 96
Sarbak Gábor 38, 96
Sári Zsolt 268
Sárosi Edit 270, 275
Sarto, Andrea del 230
Scarlato, Lukarisz bizalmasa (1620) 190
Scheller, Robert W. 228
Schüller, Gertrud 138
Schneider, Karin 141
Schneider, Theodor 238, 255
Schnepf, Theodor 183
Schöningh, Ferdinand 96, 97
Schulek Tibor 81
Schwendli Lázár 278
Sélyey Nagy Ignác 283
Seneca 244
Sepriádi János 167
Serafim, havaselvi érsek 184
Sessius (1615), nyomdász 47
Šetka, Jeronim 71, 75, 76
Settignano, Desiderio da 210, 218
Seydenhafter Gergely 232
Seydenhafter György 232
Signori, Gabriela 137
Simonyi Zsigmond 174
Sinapius, Daniel 154
Sípos Enikő 5, 7, 219–233
Sípos Gábor 184
Sírató Ildikó 38
Síxtus → Szíxtus
Snoek, G. J. C. 133
Solymosi László 98, 110
Sövényházi Márta 135
Spínka, Matthew 28
Ssypaře, Giřjka 153
Staedtke, Joachim 97
Stanciu, Laura 192
Staniland, Kay 228, 231
Stevenson, Jane 173
Stoll Béla 167, 255
Streibig, nyomdász 256, 262
Ström, Ake V. 96, 97
Stuart Mária → Mária, I.
Suarez, Franciscus 237
Sugár István 113

Személynévmutató

- Surányi Dezső* 67
Suri Orvos Mihály 292
Suttner, Ernst Christoph 192, 193
- Szabó András* 25, 252
Szabó Attila 265, 266, 268, 269, 278
Szabó Botond, G. 87
Szabó Ferenc 5, 7, 235–254
Szabó Flóris 139
Szabó Gábor, V. 33
Szabó Péter 193
Szabó Zoltán 269
Szádóczki Vera 5, 7, 45
Szalai Béla 92
Szalaszei György 10, 13
Szarnas Gábor 174
Szatmári György 212, 213, 218
Szárász Orsolya 298
Szécsényi Farkas Tamás 123
Szegedi Gergely 88, 89
Székely Gábor 6, 8, 265–278
Székely István 21
Székelyné Körösi Ilona 275
Szelepcsényi György 39
Szelestei N. László 6, 7, 37, 45, 279–286
Szenci Kertész Ábrahám 200
Szenci Molnár Albert 92, 189
Szentes Mózes 50
Szent-Ilonay József 283
Szentmihályi Mihály 48, 50, 54, 58, 255, 257, 258, 259
Szentpéteri Márton 191
Szentpétery Imre 270, 277
Szilády Áron 139
Szilágyi Benjamin István 25
Szilágyi Sándor 196
Szinyei József 287, 300
Sziszti → *Erzsébet*
Szixtusz pápa, IV. 149
Szoliva Gábor 114
Szolnoki Zsolt 6, 8, 287–303
Szóllósi Benedek 151, 152, 153, 154
Ször → *Debreceni Ször*
Szövérfy, Joseph 178
Sztrínkó István 275
Szulamit királynő 37
Szunyogh Xavér Ferenc 286
Szuromi Szabolcs Anzelm 110
- Tamás Lajos* 191
- Tamás Péter* 265–267, 269
Tamás Zsuzsanna 270
Tamás, Aquinói Szent 45, 46, 47, 48, 50, 52, 53, 56, 57, 59, 115, 133, 135, 143, 153, 169, 170, 236, 242, 248, 254
Tamás, Szent, apostol 47, 51, 54, 55, 56, 59, 134
Tánczos Vilmos 62, 64, 68
Tanner, Adamus 26
Tasi Réka 25, 266, 267, 271
Telek József 6, 8, 265–278
Temesvári Pelbárt 136
Teofilaktusz, Szent 181
Téréz, Avilai Szent 247
Theophylactos 117
Thököly Imre 92
Tibullus 39
Timár Kálmán 139
Tobolka, Zdeněk 151
Tollas Béla 274
Tomasi, Giuseppe Maria 283
Tóth István György 113
Török Péter 98
Tranoscusius → *Třanovský*
Třanovský, Jiřík 154, 155, 156
Trattner János Tamás 256, 278, 282
Trede, Juliane 140
Truber, Primoš 181
Tudós-Takács János 242
Tüskés Anna 274
Tüskés Gábor 258
- Uhl Gabriella* 140
Újfalvi Imre 90, 91
Újvári Edit 67
Ulenberg, Gaspar 278
Ungnad, David 181
Urbánková, Emma 151
- Vajk Ádám* 100, 102
Valentia, Georgius 237
Várday Pál 112
Varga János 265, 269
Vargyas Lajos 65
Variscus, Joannes 46
Varlaam, moldvai érsek 191
Varro 42
Vas Ernő 226
Vásárhelyi Gergely 13, 14, 51, 52, 56, 171, 172, 179

Személynévmutató

- Vásárhelyi Judit, P.* 136, 288, 292, 300
Vauchez, André 137
Véghseő Tamás 193
Vencel, cseh király 226
Verancsics Antal 114
Verbényi István 67
Vergilius 39
Vietor (1515) 27
Vilikovský, Jan 151, 153, 154
Vincenzo da Ragusa → Raguzai Vince
Visartus, Donatus 292
Voigt, Leopold 36, 38
- Wagner János 270, 277
Walters, Barbara R. 134
Warner, Pamela 232
Watson, Thomas 197, 198
Watzatka Ágnes 259
Wéber Simon Péter 285
- Weinmüller Bálint 257
Wendenbourg, Dorothea 182
Whitaker, William 29, 30, 301
Widmanstetter, Georg 29
Wieck, Roger S. 139
Wieżorek, Alfred 221
Wohlmuth, Josef 96, 97
- Xerxész király 35
- Yuille, J. Stephen* 293
- Zoba, Ioan 194
Zoványi Jenő 267, 268, 287
Ztoychich Pálné 69
Zwingli, Ulrich 237
Zsilinszky Mihály 267
Zsirai Zsigmond 286